Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
Центр соціально-політичних досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

№ 11 (103) ЛИСТОПАД 2013

Видається з вересня 1998 року
Періодичність: 12 разів на рік

Дніпропетровськ
2013

ГРАНІ

Свідоцтво КВ № 19758 - 9558 ПР від 19.03.13

ISSN 2077-1800

Постановами президії ВАК України альманах внесено до переліку наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт з:
- соціологічних наук (протокол №1-05/3 від 14.04.10),
- історичних наук (протокол №1-05/1 від 10.02.10),
- філософських наук (протокол №1-05/3 від 14.04.10),
- політичних наук (протокол №1-05/3 від 14.04.10).

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Протокол № 4 від 31.10.13).

Редакція не завжди поділяє думки авторів та не відповідає за фактичні помилки, яких вони припустилися. Передрук - тільки з дозволу редакції.

АДРЕСА ВИДАВЦЯ ТА РЕДАКЦІЇ:
Видавництво «Грані»
вул. Чкалова, 25, Дніпропетровськ, Україна, 49000
+38(056)744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

ДРУК:
ПП Тремпольцев
вул. Мирна, 21, Дніпропетровськ, Україна, 49066

© «ГРАНІ»

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор:
Квітка С.А.
Заступники головного редактора:
Шевцов С.В., Кривошеїн В.В., Шляхов О.Б., Колесников К.М.
Випусковий редактор:
Яценко Н.Ю.
Комп'ютерне макетування:
Касаткіна О.В.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Баштанник В.В.	д.держ.упр., проф.
Бобровська О.Ю.	д.держ.упр., проф.
Болебрух А.Г.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук
Бородін Є.І.	д.і.н., проф.
Бурлака Д.К.	д.філос.н., проф. (Росія)
Венгер Н.В.	д.і.н., проф.
Висоцький О.Ю.	д.п.н., проф.
Гнатенко П.І.	д.філос.н., проф., член-кор. Національної академії пед. наук України
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф.
Гайнутдінова Л.О.	д.п.н., проф. (Росія)
Дрешпак В.М.	д. держ. упр., доц.
Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук
Катаєв С.Л.	д.соціол.н., проф.
Кирилюк Ф.М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук
Корх О.М.	д.філос.н., проф.
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф.
Липовська Н.А.	д. держ. упр., проф.
Лобанова А.С.	д.соціол.н., проф.
Нікілєв О.Ф.	д.і.н., проф.
Осетрова О.О.	д.філос.н., проф.
Побочий І.А.	д.п.н., проф.
Прокопенко Л.Л.	д.держ.упр., доц.
Пронякін В.І.	д.філос.н., проф.
Світленко С.І.	д.і.н., проф.
Святець Ю.А.	д.і.н., проф.
Серьогін С.М.	д. держ. упр., проф.
Суіменко Є.І.	д.філос.н., проф.
Сурмін Ю.П.	д.соціол.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук
Тупиця О.Л.	д.п.н., проф.
Удод О.А.	д.і.н., проф.
Хижняк Л.М.	д.соціол.н., проф.
Хміль В.В.	д.філос.н., проф.
Хожило І.І.	д. держ. упр., доц.
Шаров Ю.П.	д. держ. упр., проф.
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф.
Шепєлєв М.А.	д.п.н., проф.
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф.
Юрченко С.В.	д.п.н., проф.
Якунін В.К.	д.і.н., проф.

ІСТОРІЯ

Захарчин Н.Г. Громадські ради у селах Львівського повіту після виборів 1927 р.: соціально-економічний, політичний та національний аспекти 6
Воронін В.М. Введення нових почесних звань у нагородну систему УРСР в 60-ті роки ХХ сторіччя 10
Делія О. В. Історія Полтавської єпархії: історіографічний аспект 15
Красносілецький Д.П. Політична «гра« опозиціонера КП(б)У Якова Гальчевського 22
Фоміна О. В. Редьярд Кіплінг і Друга англо-бурська війна 1899 - 1902 рр. 27
Подгайко М.К., Сорока Ф.І. Другий танковий корпус СС у Курській битві 31
Вільховик О.В. Роль демобілізованих червоноармійців у формуванні радянської свідомості українського населення 36
Чучалін О.П. Закриття православних монастирів та храмів на Черкащині у 1920 – 1930-х роках як проміжний етап між конфіскацією та репресіями (на матеріалах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України) 42

СОЦІОЛОГІЯ

Абаніна Н.С. Становлення суб'єктів соціального опору як принцип розвитку України 49
Байрамова Е.Е. Споживач у системі корпоративної соціальної відповідальності 54
Баршацька Г.Ю. Маргінальність як соціальна проблема міста 60
Глушкова Л.В., Пододня О.О. Удосконалення ресурсного забезпечення соціального розвитку територіальних громад у Дніпропетровській області 64
Агарков О.А. Напрями соціальної роботи з молодою сім'єю: регіональний аспект 69
Васильченко О.А. Організація соціального захисту неповної сім'ї: теоретичний і практичний аспекти 74
Савош Г.П., Синицин А.О. Соціалізація маргінальних особистостей у системі закладів вищої освіти України на фоні трансформаційних процесів у суспільстві 80
Хомерікі О.А. Основи теоретико-методологічного аналізу інтернаціоналізації вищої освіти в контексті соціологічного дискурсу 87

ФІЛОСОФІЯ

Астахова Т.Г. Актуальні проблеми взаємозв'язку духовно-тілесного у філософії корифеїв Нового часу 94
Оборіна А.М. Сучасне буття людини, становлення соціальної та особистісної відповідальності 99
Козубцов І.М. Дисертація PhD – фрагмент формування фрактальної динамічної наукової картини світу знань 102
Янковський С.В. Образ спільності в соціально-культурному світі України 106
Шелюх Л.П. Сравнительная характеристика значения речевых высказываний у М. Бахтина и Э. Бенвениста 112

ПОЛІТОЛОГІЯ

Шатун В.Т. Антикризовий менеджмент як важливий чинник економічної безпеки держави 120
Климчук І.І. Історія формування феміністського напряму в теорії міжнародних відносин 124
Шібель В.М. Мирний процес палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту: уроки минулого 130
Ясірова Ю.Ф. Рух соціал-демократів (ЕДЕК) у партійній системі Кіпру 138

РЕЦЕНЗІЯ

Чемшит А.А. Размышления по поводу книг А.Н. Ермоленко «Комунікативна практична філософія: підручник» (К.: Лібра, 1999) и «Соціальна етика та екологія: монографія» (К.: Лібра, 2010) 144

GRANI

№ 11 (103) NOVEMBER 2013
Scientific-theoretical and social-political almanac

Published from September 1998
Certificate КВ № 19758 - 9558 ПР from 19.03.13
ISSN 2077-1800
FOUNDERS:
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university,
Dnepropetrovsk regional institute of public administration, the National academy of public administration, office of the President of Ukraine,
Centre of sociopolitical research
PERIODICITY: 12 times on a year

By Decrees of the Presidium of HAC of Ukraine the almanac was included in the list of scientific editions, which can publish the main results of theses:
- sociological sciences (the protocol № 1-05/3 of 4/14/10)
- historical sciences (the protocol № 1-05/1 of 10/02/10)
- philosophical sciences (the protocol № 1-05/3 of 04/14/10)
- political sciences (the protocol № 1-05/3 of 04/14/10).

Published by the decision of the Academic council of The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university (Protocol № 4 dated 31.10.13).

Editorial staff doesn't share the author's thoughts in any cases and bear responsibility for their actual mistakes. Reprinting - with the editorial's permission strictly.

ADDRESS OF THE PUBLISHER AND EDITORIAL: Publishing house «Grani»
25, Chkalov Street, Dniepropetrovsk, Ukraine, 49000
Tel.: +38(056)744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

PRINT:
PE Trempoltsev
21, Mirna Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49066

© «GRANI»

EDITORIAL

Editorin Chief:
Kvitka S.A.
Deputy Editorin Chief:
Shlyakhov O.B., Shevtsov S.V., Krivoshein V.V., Kolesnikov K.M.
Managing Editor:
Yatsenko N.Yu.
Computer modeling:
Kasatkina O.V.

EDITORIAL BOARD

Bashtannyk V.V.	Full Prof. Dr.
Bobrovs'ka O.Yu.	Full Prof. Dr.
Bolebrukh A.H.	Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian academy of historical sciences
Borodin E.I.	Full Prof. Dr.
Burlaka D.K.	Full Prof. Dr. (Russia)
Wenger N.V.	Full Prof. Dr.
Vysotsky O.Yu.	Full Prof. Dr.
Gnatenko P.I.	Full Prof. Dr., member of the National academy of pedagogical sciences of Ukraine
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr.
Haynutdinova L.O.	Full Prof. Dr. (Russia)
Dreshpak V.M.	Assoc. Prof. Dr.
Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian academy of historical sciences
Kataev S.L.	Full Prof. Dr.
Kyrylyuk F.M.	Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian academy of political science
Korh A.M.	Full Prof. Dr.
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr.
Lypovs'ka N.A.	Full Prof. Dr.
Lobanova A.S.	Full Prof. Dr.
Nikilev A.F.	Full Prof. Dr.
Osetrova O.O.	Full Prof. Dr.
Pobochyj I.A.	Full Prof. Dr.
Prokopenko L.L.	Assoc. Prof. Dr.
Pronyakin V.I.	Full Prof. Dr.
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr.
Svyatets' Yu.A.	Full Prof. Dr.
Seryohin S.M.	Full Prof. Dr.
Suimenko E.I.	Full Prof. Dr.
Surmin Yu.P.	Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian academy of political science
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian academy of political science
Tupytsya O.L.	Full Prof. Dr.
Udod O.A.	Full Prof. Dr.
Khyzhnyak L.M.	Full Prof. Dr.
Hmil' V.V.	Full Prof. Dr.
Hozhylo I.I.	Assoc. Prof. Dr.
Sharov Yu.P.	Full Prof. Dr.
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr.
Shepelev M.A.	Full Prof. Dr.
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr.
Yurchenko S.V.	Full Prof. Dr.
Yakunin V.K.	Full Prof. Dr.

HISTORY

Zakharchyn N.H. Community Councils in rural district of Lviv after the elections in 1927: socio-economic, political and national aspects 6
Voronin V.M. Introduction of new honors system in the awarding of the USSR in 60th years of the twentieth century 10
Deliia O.V. History of Poltava eparchy historiographical aspect 15
Krasnosiletskyi D.P. Political «trickery» by Yackov Halchevsckiy as the opposition to the Communist Party of Ukraine (bolshevists) 22
Fomina O.V. Rudyard Kipling and the Second Anglo-Boer War 1899-1902 27
Podhaiko M.K., Soroka F.I. The second tank corps of the SS in the Kursk battl 31
Vilkhovyk O.V. A role of the demobilized Red Army`s soldiers in forming of soviet consciousness of the ukrainian population 36
Chuchalin O.P. Closing of the orthodox monasteries and temples in Cherkassy region in 1920 – 1930 th, as an intermediate period between confiscation and repression (on the materials of Central state archive of higher bodies of authority and governing of Ukraine) 42

SOCIOLOGY

Abanina N.S. Formation of the subject of social resistance as a principle of development of Ukraine 49
Bairamova E.E. Consumer in the corporate social responsibility system 54
Barshatska H.Yu. Marginality as social problems in the city 60
Hlushkova L.V., Pododnia O.O. An improvement of resource providing of social development of territorial communities is in Dnepropetrovsk area 64
Aharkov O.A. Fields of social work with a young family: a regional perspective 69
Vasylchenko O.A. Organisation of social care of single-parent families: theoretical and practical issues 74
Savosh H.P., Synytsyn A.O. Socialization of marginal personalities in system of institutions of higher education of Ukraine on background of transformation processes in society 80
Khomeriki O.A. Fundamentals of theoretical and methodological analysis of the higher education internationalization in the context of sociological discourse 87

PHILOSOPHY

Astakhova T.H. Current issues of the relationship of spiritual and corporal in the philosophy of coryphaeus in the New age 94
Oborina A.M. Modern life of the person, formation of a social and personal responsibility 99
Kozubtsov I.M. Thesis PhD as the fragment of forming of fractal dynamic scientific picture of the world of knowledge 102
Yankovskyi S.V. Images of community in the socio-cultural world of Ukraine 106
Sheliukh L.P. Comparative characteristics of speech meaning in Michail Bakhtin and Emile Benveniste 112

POLITICAL SCIENCE

Shatun V.T. Crisis management as an important factor of economic security 120
Klymchuk I.I. The history of formation of feminist tendencies in international relations theory 124
Shibel V.M. Peaceful process of the Palestinian-Jewish ethnic conflict: lessons from the past 130
Yasirova Yu.F. Movement of social democrats (EDEK) in the Cyprus party system 138

REVIEW

Chemshit A.A. Reflections on the book A.N. Yermolenko «Communicative practical philosophy: textbook» (K.: Libra, 1999) and «Social ethics and ecology: monograph» (K.: Libra, 2010) 144

ІСТОРІЯ

УДК 930.2:711.437(477.83)

Громадські ради у селах Львівського повіту після виборів 1927 р.: соціально-економічний, політичний та національний аспекти

Н.Г. ЗАХАРЧИН
Національний лісотехнічний університет України, м.Львів, Україна, E-mail: zakharchin@ukr.net

Авторське резюме

Структурним елементом державного управління Львівського повіту у міжвоєнний період (1919-1939 рр.) було громадське (гмінне) територіальне самоврядування. Організацію та функціонування громадського самоврядування в Речі Посполитій регулював закон, ухвалений ще 12 серпня 1866 р. у Відні, столиці Австро-Угорської імперії. Система сільського самоврядування складалась з громадської ради та старшини.

Влітку 1927 р. у Львівському повіті, так само, як і в інших повітах трьох південно-східних воєводств Польської республіки, пройшли вибори до сільських і міських громадських рад. До виборів 1927 р. у Львівському повіті всього було допущено 68220 осіб, більше половини з яких (56,41%) прийшли на вибори.

На виборах до органів місцевого самоврядування 1927 року у Львівському повіті незначну більшість здобули обранці української національності. Результати виборів стали відображенням процесів, які в цей час відбувалися у Галичині. Так, з одного боку під час проведення виборів мали місце часті зловживання з боку місцевих влад та їхніх представників, що, безумовно, позначилося на якісному складі обраного контингенту. З іншого боку, розподіл місць у громадських радах між українцями і поляками являв собою віддзеркалення суспільних та політичних протиріч регіону. Подібними суперечливими результатами характеризувалося як релігійне протистояння (римо-католики – греко-католики) так і диференціація у сфері політичних переконань корпусу народних обранців (провладні – опозиційні).

Ключові слова: Львівський повіт, гміна, вибори, місцеве самоврядування, громадська рада, Галичина.

Community Councils in rural district of Lviv after the elections in 1927: socio-economic, political and national aspects

N.H. ZAKHARCHYN
National forestry university of Ukraine, Lviv, Ukraine, E-mail: zakharchin@ukr.net

Abstract

The structural unit of state government of the Lviv province in interwar period (1919–1939) was a public (gmina) territory self-government. The organization and operation of public self-government in the Second Polish Republic was regulated by the Law of 1866 issued in Vienna, the capital of Austria-Hungarian Empire. Self-government in villages consisted of public council and foremen.

In summer of 1928 Lviv province, together with the remaining three provinces of the Second Polish Republic held the elections of the village and city councils. 68220 electors were invited to the elections, more than a half of witch (56,41%) took part.

On the elections to the local self-government of 1927 in Lviv province a small percent was won by the Ukrainians. The elections results were illustrative for the processes in the Galicia of that days. From one side numerous abuses of local governments were reported and that influenced the composition of the elected representatives. From the other side, the allotment of the public councils between the Poles and the Ukrainians was a reflection of social and political conflicts in the region. The similar controversial results have characterized the religious oppositions (between the Catholics and Greek-orthodoxies) and the differentiation in political positions of the people's representatives (pro government - opposition).

Key words: Lviv province, gmina, elections, local self-government, public council, Galicia.

Постановка проблеми. Розбудова Української держави, як показує досвід держав Євросоюзу, неможлива без кардинальної реформи місцевого самоврядування, розширення повноважень та матеріальних можливостей органів місцевого самоуправління. Будучи основою побудови владної піраміди, місцева влада, органи місцевого самоврядування можуть виступати активним каталізатором змін у суспільстві – від реформування самої влади до трансформації економічного, культурного, політичного та соціального життя держави.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням розвитку місцевого самоврядування в Україні плідно займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Іваник М., Присташ Л., Пучак Н., Птак А. та ін.

Разом з тим, у науковій літературі майже

© Н.Г. Захарчин, 2013

не розглянуті соціально-економічні, політичні та етнокультурні характеристики громадських рад у Східній Галичині після виборів 1927 р. до органів місцевого самоврядування у Львівському повіті.

Метою дослідження є введення до наукового обігу та науковий аналіз статистичних даних про стан громадських (гмінних) рад Львівського повіту після виборів 1927 р. у соціально-економічному, політичному та етнічному контексті.

Виклад основного матеріалу. Львівський повіт у адміністративному поділі Другої Речі Посполитої (1918 – 1939 рр.) межував з повітами Городецьким, Руденським, Жидачівським, Бібрським, Яворівським, Перемишлянським, Кам'янецьким та Жовківським, складаючись із 134 гмін та трьох міст. Одним з структурних елементів державного управління Львівського повіту було громадське (гмінне) територіальне самоврядування.

Організацію громадського самоврядування у Речі Посполитій регулював закон, ухвалений ще 12 серпня 1866 р. у столиці Австро-Угорської імперії – Відні. Отже, на законодавчому рівні, ще з часів Австро-Угорщини, у Львівському повіті, так само, як і в усій Галичині, існувала система сільського (гмінного) самоврядування, яка складалась із Громадської ради та старшини. Основні складові самоврядних інституцій, які обирались влітку 1927 р., представлені на рис. 1.

Вибори	
Колективний ухвалюючий і контролюючий орган влади - Громадська рада	Виконавчий орган громадської ради – Старшина
Радні, вірилисти (заможні члени громади, які сплачували податок не менше 1/6 від загальної суми податків)	Війт + 2 присяжних

Рис. 1. Виборчий процес та основні елементи органів сільського самоврядування Львівського повіту.

До 1927 р. польська влада не змінювала у цій структурі основних елементів, роблячи поверхневі реформування та зміни. Така система влаштовувала урядові кола, які не хотіли змінювати установлену польську перевагу, польські впливи в органах місцевого самоврядування Східної Галичини. Офіційно міняючи, розпускаючи без виборів громадські ради у селах, призначаючи тут «потрібних» наказних комісарів з тимчасовими прибічними радами, польська влада намагалась таким чином повністю унеможливити розвиток переваги української нації в регіоні. «Громадське самоврядування, – писало «Діло» (офіційний орган найпотужнішої легальної політичної організації західноукраїнського населення УНДО. – Н. З) у 1927 р., – заступлено довільною «делегацією» адміністративної влади, «делегацією» дуже часто зложеною з найгіршого суспільного шумовиння або напливового «народового» елемента. Які шкоди така наказна громадська управа заподіяла нашим громадам, їх населенню, як вона послідовно, на приказ згори, а часто із власної пильності затирала характер громади, скільки кривди вона нанесла громаді в ділянці освітній, шкільній і господарській...» [7, с.1].

Однак періодичні, якщо не постійні, вияви громадського невдоволення, що проявлялись у виступах місцевого населення, а також піднятя питання реформування в періодичних виданнях змусили урядові кола Польщі зважитися на певні зміни у сфері місцевого самоврядування.

Влітку 1927 р. у Львівському повіті, так само, як і у інших повітах трьох південно-східних воєводств Польської республіки, пройшли вибори до сільських і міських громадських рад. У виборах мали право участі громадяни, які досягли 21 річного віку. Обраними могли бути громадяни, які досягли віку 25-ти років. Територіальне самоврядування у гмінах Львівського повіту відрізнялось (як і на всій території Галичини у складі Польщі) своїми особливостями. Однією з таких особливостей було існування в Галичині одиничних громад, які могли включати у себе одне-два села [10, с. 39].

До виборів 1927 р. у Львівському повіті всього було допущено 68220 осіб. Більше половини з них, а саме 38481 особа, що складало 56,41% усіх голосуючих, прийшли на вибори.

Досить невеликим був відсоток жінок, які взяли участь у виборах – 31,4% (12099 осіб) [8, арк. 53], хоча у повітах Львівського воєводства чисельно жінки переважали. Ймовірно, роль жінки соціально-активної виявилася у показнику кількісного складу обраних до сільських рад. Лише 7 жінок отримали право участі у громадському самоврядуванні у Львівському повіті. Тенденція неактивної участі, іммобільності жінок у політичному процесі була досить поширеною. Пояснюючи, чому жінки масово беруть участь у виборах до сейму і сенату, але на «самоуправні, громадські вибори та на збори таких установ, як «Просвіта», «Сільський Господар», «Кооператив» не йдуть», одна з дописувачок щотижневика «Неділя» писала: «Причину (...) явища пояснити можна цею обставиною, що жіноцтво наше віками й особливими родинно-побутовими умовами виховане в тому дусі – що жінок скрізь і всюди поза хатою можуть і повинні заступити мужчини» [9, с. 7].

Характеризуючи підсумки виборів до громадських рад у Львівському повіті, «Діло» вказувало, що фактично тут змагались два табори – український та польський [1, с.1], що й було відображено при формуванні рад.

Щодо політичних симпатій населення Львівського повіту, то у 1928 р. Львівське повітове староство констатувало, що результати у Львівському повіті схожі із загально воєводськими. Так, у 71 гміні більшість у громадських радах представляли Безпартійний блок співпраці з урядом Йозефа Пілсудського (BBWR).

Блок було утворено у 1927 р.; він являв собою об'єднання дрібних провладних політичних партій і угруповань, представників деяких національних меншин та членів соціалістичної партії. У 45 гмінах більшість здобуло УНДО (Українське національно-демократичне об'єднання). Партія організувала активну передвиборчу агітацію – більше ніж за місяць до виборів було організовано вічевий рух у Львівському та інших повітах на підтримку українських претендентів на посади у громадських радах [2; 3; 4; 5] «Коли поклик Українського Національно-Демократичного Об'єднання до спільної виборчої акції, до спільного національного фронту не найшов відгомону у верхах інших політичних груп, то найшов його в масах. Вони зрозуміли, що до боротьби треба йти спільною масою» [6, с. 1].

Шість гмін надали перевагу Селянській партії (створена у 1926 р. для захисту політичних, господарських, соціальних та культурних інтересів селян) та Українській соціалістично-радикальній партії. Остання до 1926 р. називалась УРП – Українська радикальна партія і змінила назву після приєднання до неї волинської групи есерів [12, с.177].

Програма соціал-радикалів містила питання соціальних реформ, розвитку національного культурного життя. У 1926–1927 рр. УСРП ініціювала у повіті організацію віч, де викривались неприглядні дії наказних війтів і комісарів, які за умови розпуску громадських рад, фактично одноосібно керували місцевими громадами [14, с. 202]. Напередодні виборів до рад ці дві українські політичні сили хотіли об'єднатися, однак консолідація так і не відбулася.

Три гміни Львівського повіту надали переваги польській ПСЛ «П'яст» (PSL Piast). Представники регіональних організацій ПСЛ «П'яст» вважали невигідним для польської нації закон про місцеве самоврядування, який міг посприяти широкому представництву українських партій. У травні 1927 р., безпосередньо перед виборами до громадських рад, на окружному з'їзді ПСЛ делегати пропонували підняти питання у сеймі про перегляд цього закону «з урахуванням особливих умов Східної Галичини» [11].

Одна з гмін у більшості своїй підтримала т.зв. старорусинів. Вони гуртувались навколо (москвофільської – Н.З.) Руської народної організації, шукали підтримки в польських урядових колах [12, с. 178].

Характеризуючи обраних до громадських рад, Львівське повітове староство в офіційному звіті зафіксувало наступний віковий розподіл депутатів:

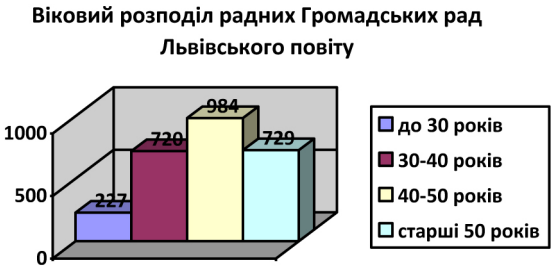

Рис. 2. Віковий розподіл радних Громадських рад Львівського повіту.

Джерело: укладене автором на основі [8, арк. 53]

Громадські ради за конфесійною ознакою складались з представників римо-католицького вірування – 1275 осіб (47,93%) та греко-католицького сегмента – 1311 (49,3%), з незначною кількістю протестантів – 101 особа, та іудеїв – 71 особа.

Дещо іншим був національний окрас рад. Так, радних польської національності було 1188 осіб (44,7%), української – 1255 осіб (47,2%) [8, арк.53]. Отже, незважаючи на те, що вибори мали засвідчити перевагу у громадських радах польського та єврейського елемента, незначну більшість отримали представники українського етносу [13, с.365].

У радах були представлені й інші національності, у кількісному вимірі їх було значно менше. Відповідно євреї складали 2,37% (63 особи), німці 3,68% (98 осіб), «старорусини», що ідентифікували себе з «єдиним російським народом», – 2,1% (56 осіб) [8, арк. 53].

У соціально-економічному відношенні найбільше з обранців були дрібними землевласниками – усього 2277 осіб значно менше займались іншими видами діяльності. Найбільше з них – 141 були зайняті діяльністю у сфері державного і приватного управління, також 114 осіб займались ремісництвом, приватним промислом або були купцями.

Переважна частка обраних мала елементарну освіту – 2467, що складало 92,74% усіх радних. Середню освіту здобули 97 осіб, вищу – 56. У радах були також не письменні – таких обрали 40 осіб. У 1927 р. лише 598 депутатів отримали свій мандат повторно, тобто попередньо уже працювали у громадських радах Львівського повіту [8, арк. 53].

Отже, більшість радних громадських рад були чоловіками, особами середнього віку (40–50 років), займалися сільським господарством (були дрібними землевласниками) та мали елементарну освіту.

Висновки. Після виборів до найнижчої

ланки місцевого самоврядування 1927 року у Львівському повіті незначну більшість здобули обранці української національності. Результати виборів стали дзеркалом процесів, які в цей час відбувалися у Галичині. Так, з одного боку, під час проведення виборів мали місце часті зловживання з боку місцевої влади та її представників, що, безумовно, позначилося на якісному складі обраного контингенту. З іншого боку, розподіл місць у громадських радах між українцями і поляками являв собою відображення українсько-польського протистояння у суспільному житті всієї Галичини. Подібними контраверсійними результатами характеризувалося й релігійне протистояння (римо-католики – греко-католики) та диференціація в політичних переконаннях корпусу народних обранців (провладні – опозиційні).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баран С. З виборчих підсумків / С.Баран // Діло. – 1927. – 28 липня. – С. 1.
2. Вічевий рух // Діло – 1927. – 11 травня. – С.3.
3. Вічевий рух // Діло. – 1927. – 15 травня. – С. 5.
4. Вічевий рух // Діло. – 1927. – 25 травня. – С. 2.
5. Вічевий рух // Діло. – 1927. – 11 червня. – С. 2.
6. Власними силами // Діло. – 1927. – 22 червня.– С. 1.
7. Громадські вибори // Діло. – 1927. – 29 квітня. – С.1.
8. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 7, оп. 3, спр. 183, 76 арк.
9. Тишинська Є. Роля жіноцтва в санації «Просвіти» / Є.Тишинська // Неділя. Ілюстрований тижневик. – 1932. – 15 травня. – с.7.
10. Іваник М.М. Система органів місцевого самоврядування в Галичині у 1919 –1939 рр. Історико-правовий аспект / М.М. Іваник, С.В. Кондратюк. – Львів: Компакт-ЛВ, 2007. – 252 с.
11. Калиняк Л. Національне питання в діяльності Польського Стронніцтва Людового «Пяст» в Західній Україні (1919–1931) / Лев Калиняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. Олександр Седляр, Наталя Кобрин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2012. – с. 344 – 353.
12. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) [Текст] – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
13. Пучак Н.П. Виборча кампанія до органів місцевого самоврядування Східної Галичини 1927 року / Н.П. Пучак // Університетські наукові записки [Текст]: часопис Хмельницького університету управління та права. – № 3–4 (19 – 20). – Хмельницький, 2006. – с. 363 – 368.
14. Соляр І. Ставлення УРП-УСРП до Польщі(1923 – 1939) / Ігор Соляр // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. Т. Біленко (головний редактор), Р. Попп, С. Макарчук та ін. –Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Ів. Франка, 2011. – Випуск двадцять восьмий. Історія. – 198 – 211.
15. Ptak A.Wielkopolski samorząd okresu międzywojennego (1918 – 1939) / A. Ptak // Władza lokalna w procesie transformacji systemowej. – Kalisz – Poznań, 2010, s. 37 – 51. Режим доступу : https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/2577/1/Wielkopolska%20II%20RP.pdf

Стаття надійшла до редакції 04.09.2013

REFERENCES:

1. *Baran S.* Z vyborchykh pidsumkiv (From the elections relusts). *Dilo*, 1927, 28 lypnia, p. 1.
2. Vichevyi rukh (Veche movement). *Dilo*, 1927, 11 travnia, p.3.
3. Vichevyi rukh (Veche movement). *Dilo*, 1927, 15 travnia, p. 5.
4. Vichevyi rukh (Veche movement). *Dilo*, 1927, 25 travnia, p. 2.
5. Vichevyi rukh (Veche movement). *Dilo*, 1927, 11 chervnia, p. 2.
6. Vlasnymy sylamy (Own forces). *Dilo*, 1927, 22 chervnia, p. 1.
7. Hromadski vybory (Public elections). *Dilo*, 1927, 29 kvitnia, p.1.
8. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (State Archives of Lviv Region). Lviv, no. of fund. 7, no. Of description 3, case no. 183, amount of folias76.
9. *Tyshynska Ye.* Rolia zhinotstva v sanatsii «Prosvity» (The role of women in sanation of «Prosvita«). *Nedilia. Iliustrovanyi tyzhnevyk,* 1932, 15 travnia, p.7.
10. *Ivanyk M.M.* Systema orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Halychyni u 1919 –1939 rr. Istoryko-pravovyi aspekt (The system of the local self-government bodies in Galicia in 1919-1939. The legal historical essay). Lviv, 2007, 252 p.
11. *Kalyniak L.* Natsionalne pytannia v diialnosti Polskoho Stronnitstva Liudovoho «Piast» v Zakhidnii Ukraini (1919–1931) (The national issue in activity of Polish Stronnictwo Ludowe «Piast« in Western Galicia). Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 2012, no. 21, p. 344 – 353.
12. *Kuhutiak M.* Halychyna: storinky istorii. Narys suspilno-politychnoho rukhu (XIX st. – 1939 r.) (Galicia the page of history The essay of social-political movement (XIX cent – 1939)). Ivano-Frankivsk, 1993, 200 p.
13. *Puchak N.P.* Vyborcha kampaniia do orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Skhidnoi Halychyny 1927 roku

(The election campaign to the local self-government bodies in Eastern Galicia in 1927). *Universytetski naukovi zapysky : chasopys Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava*, 2006, no. 3–4 (19 – 20), p. 363 – 368.
14. *Soliar I.* Stavlennia URP-USRP do Polshchi(1923 – 1939) (The URP-USRP position on Poland). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 2011, no. 28, p. 198 – 211.
15. Ptak A.Wielkopolski samorząd okresu międzywojennego (1918 – 1939). Władza lokalna w procesie transformacji systemowej. Kalisz – Poznań, 2010, s. 37 – 51. Regime to access : https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/2577/1/Wielkopolska%20II%20RP.pdf

Захарчин Наталія Геннадіївна – кандидат історичних наук, доцент
Національний лісотехнічний університет України
Адреса: 79057, м. Львів, вул. Генерала Чупринки, 103
E-mail: zakharchin@ukr.net

Zakharchyn Nataliia Hennadiivna – PhD in history, associate professor
National forestry university of Ukraine
Address: 103, Gen. Chuprynka Str., Lviv, 79057
E-mail: zakharchin@ukr.net

УДК 929.75

Введення нових почесних звань у нагородну систему УРСР в 60-ті роки XX сторіччя

В.М. ВОРОНІН
Державна архівна служба України, м. Київ, Україна, E-mail: vvoronin@archives.gov.ua

Авторське резюме
Розширення інституту почесних звань у 60-ті роки минулого століття стало надзвичайно важливим внеском у справу розвитку і вдосконалення нагородної системи Радянської України. Особливого значення цьому процесу надає те, що до набуття Україною державної незалежності саме інститут присвоєння почесних звань був головною складовою вітчизняної нагородної системи. При цьому всі нагородні нововведення того часу пройшли випробування часом і згодом модернізований інститут присвоєння почесних звань став важливою складовою нагородної системи вже незалежної України. Головною передумовою активного розвитку інституту присвоєння почесних звань стало те, що в цей час відчутно змінилася політика нагороджень, яка була спрямована на більшу масовість. Це пояснювалось тим, що радянський керівник того часу М.С.Хрущов намагався будь-якими шляхами розширити свою політичну підтримку як серед партійно-державного державного апарату та еліти наукової і творчої інтелігенції, так і серед широких верств населення міст і сіл. В умовах зниження рівня життя населення, зростання споживчих цін на продукти та постійного непродуманого реформування системи управління, коли особистий авторитет глави держави і партії значно знизився, саме практикою масового нагородження представників різних верств радянського суспільства Перший секретар ЦК КПРС намагався розширити базу своєї підтримки.
Ключові слова: Нагородна система, нагороди, Українська РСР, інститут присвоєння почесних звань, Укази Президії Верховної Ради, знаки нагород, фалеристика.

Introduction of new honors system in the awarding of the USSR in 60th years of the twentieth century

V.M. VORONIN
State archival service of Ukraine, Kyiv, Ukraine, E-mail: vvoronin@archives.gov.ua

Abstract
Extension Institute honors in the 60- ies of the last century was an extremely important contribution to the development and improvement of the award of the Soviet Ukraine . Of particular importance to this process provides that before Ukraine gained independence institute is awarding honorary degrees has been a major component of the national award system. Moreover, all the innovation Award at the time the test of time and subsequently modernized institution conferring honorary titles has become an important component of reward system is independent Ukraine . The main prerequisite for the active development of the institution conferring honorary titles was that at the time the policy has changed significantly awards , aimed at larger mass . This is explained by the fact that the Soviet leader at the time of N.S. Khrushchev tried any ways to expand its political support among the party- state apparatus of the state and the elite scientific and intellectual community and among the general population of cities and villages. In the face of declining living

© В.М. Воронін, 2013

standards, consumer food prices and ongoing reform of irresponsible management, personal authority when the president and the party has dropped significantly , it is the practice of awarding mass of different segments of society Soviet First Secretary of the Central Committee of the Communist Party tried to broaden the base of his support.

Key words: Reward system, rewards, Ukrainian SSR, Institute of honorary titles, Decrees of the Presidium of the Supreme Soviet, marks awards, phaleristics.

Розширення інституту почесних звань у 60-ті роки стало надзвичайно важливим внеском у справу розвитку і вдосконалення нагородної системи УРСР. Особливого значення цьому процесу надає те, що до початку 90-х років саме інститут присвоєння почесних звань був головною складовою вітчизняної нагородної системи. При цьому всі нововведення того часу пройшли випробування часом і згодом стали важливою складовою нагородної системи вже незалежної України. В класичній праці з історії розвитку української фалеристики «Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини» наведено статистику нагороджень УРСР почесними званнями, що демонструє їх постійне зростання саме у 60-ті роки.

Якщо в 1953 році було нагороджено 224 особи, то вже в 1960 році – 392. Переважну більшість 60-х років характеризує тенденція до стійкого зростання (за винятком тільки 1960 року, коли їх кількість різко знизилася завдяки тому, що у цей час проходило реформування нагородної системи), а в їх другій половині воно стає особливо значним [1, с.331].

Продемонструємо цю динаміку, починаючи з 1962 року, коли було нагороджено 373 особи. В 1963 році було нагороджено 232 особи (що пояснюється хрущовськими реформами адміністративного та партійного апарату управління, що тимчасово ускладнило процес підготовки подань на нагородження), в 1964 році 480 осіб, в 1965 році 639 осіб, в 1966-му 525 осіб, в 1967-му 784 особи, в 1968-му 816 осіб і, нарешті, найбільше всього за ці роки в 1969-му – 946 осіб [1, с.331].

Пояснення подібній постійно зростаючій масовості нагороджень почесними званнями УРСР слід шукати у двох обставинах.

З одного боку відчутно змінилась на користь масовості сама практика нагороджень. Це пояснювалось тим, що М.С.Хрущов намагався будь-якими шляхами розширити свою підтримку як серед партійно-державного державного апарату та еліти наукової і творчої інтелігенції, так і серед широких верств населення міст і сіл. В умовах зниження рівня життя населення, зростання споживчих цін на продукти та постійного непродуманого реформування системи управління, коли особистий авторитет глави держави і партії значно знизився, саме практикою збільшення нагородження представників різних верств радянського суспільства Перший секретар ЦК КПРС намагався розширити базу особистої підтримки.

Подібна практика фактично нічого не коштувала, але без сумніву приносила достатньо значний пропагандистський та іміджевий ефект. При цьому варто зазначити, що використання нагородної системи як елемента підкупу є в тій чи іншій мірі характерним для переважної більшості держав різних часів.

Якщо взяти започатковану М.С.Хрущовим практику збільшення кількості почесних звань (а УРСР, як «базова» для нього республіка, мала для лідера СРСР особливо велике значення), то вона почалася ще у минуле десятиріччя, після смерті Й.В.Сталіна. Однак найбільш активно цей процес проходив саме у 60-ті роки і навіть після відсторонення М.С.Хрущова від влади він не був зупинений. Новому, вже брєжнєвському, партійно-державному керівництву СРСР (для якого УРСР також мала особливе значення) також надзвичайно вигідно було використовувати для збільшення свого впливу в республіці нагородну систему, в якій ключове місце посідав інститут почесних звань.

Першими новими почесними званнями цього періоду стало введення Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 17 травня 1960 року (був підписаний Головою Президії Д.Коротченком та Секретарем Президії А.Зленком) почесних звань Заслуженого винахідника і Заслуженого раціоналізатора Української РСР.

Цей Указ відкривав період значного збільшення кількості почесних звань у 60-ті роки і, крім того, в ньому містяться всі риси характерні для наступних Указів про введення нових почесних звань УРСР. Фактично саме цей Указ став зразком на ціле десятиріччя для підготовки аналогічних йому. Крім того, в ньому є надзвичайно цікаві моменти, які характеризують політичні реалії даного періоду.

Виходячи з цього, аналіз відповідного Указу та подальших змін до нього є важливим для розуміння розвитку всієї нагородної системи УРСР у цей період. Характерною є пояснююча преамбула згаданого Указу, схема якої й надалі використовувалася в аналогічних Указах: «З метою заохочення винахідників і раціоналізаторів у справі розробки і запровадження в промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок та інші галузі народного господарства цінних винаходів, відкриттів і раціоналізаторських пропозицій, що сприяють дальшому технічному прогресу виробництва» [2, Ст.117].

При цьому показово, що Указом фактично встановлювалась градація престижності

почесних звань двох рівнів – йшлося про виготовлення золотих та срібних нагрудних знаків (зрозуміло, що золотий нагрудний знак повинен бути більш престижним): «Встановити почесне звання Заслужений винахідник Української РСР з врученням Грамоти і золотого нагрудного знака Заслужений винахідник Української РСР з врученням Грамоти і срібного нагрудного знака Заслужений раціоналізатор Української РСР» [2, Ст.117].

Ця градація достатньо логічна – винахідник у будь-якому випадку має більше значення, ніж раціоналізатор.

Указом також затверджувалося докладне Положення про ці почесні звання, яке також надалі стало типовим для подібних нормативно-правових документів.

Пунктом першим встановлювалось, що ці почесні звання присвоюються виключно Президією Верховної Ради Української РСР.

Почесне звання заслуженого винахідника - авторам запроваджених у народне господарство винаходів, що мають важливе значення для дальшого технічного розвитку в справі розвитку винахідництва і впровадження винаходів у народне господарство.

Почесне звання Заслуженого раціоналізатора - авторам реалізованих раціоналізаторських пропозицій, що сприяють удосконаленню виробництва, підвищенню продуктивності праці, поліпшенню якості і зниженню собівартості продукції, а також особам, які мають заслуги в справі розвитку раціоналізаторського руху та у впровадженні раціоналізаторських пропозицій у народне господарство.

Особливо важливо відзначити, що Положенням чітко визначався порядок подання на присвоєння цих почесних звань, що слугувало подальшому унормуванню та уніфікації в цілому нагородної системи.

Згідно з текстом Положення присвоєння цих почесних звань проводилося «на подання рад народних господарств економічних адміністративних районів Української РСР, міністерств і відомств Української РСР, виконавчих комітетів обласних, Київської і Севастопольської міських рад депутатів трудящих разом із Українською республіканською радою професійних спілок та Українською республіканською радою Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів» [2, Ст.117].

Згадане Положення особливо цікаве тим, що у ньому вперше в тодішній нагородній системі як УРСР, так і в загальнорадянській йдеться про ради народних господарств (раднаргоспи), подання яких з цього часу до кінця хрущовського правління стає обов'язковим для будь-якого нагородження. При цьому привертає особливу увагу той факт, що авторами Положення саме раднаргоспи винесені на першу позицію, а вже за ними йдуть міністерства і відомства та виконкоми рад депутатів трудящих.

Без сумніву, цей момент мав велике політичне значення для М.С.Хрущова, який намагався зробити саме раднаргоспи основою своєї системи управління і основою для створення особисто йому відданої номенклатури.

Таким чином, ми бачимо у цьому, на перший погляд не надто важливому документі, надзвичайно цікаві моменти, що показують ключові елементи хрущовської політики, метою якої було встановлення за допомогою особисто відданої йому нової номенклатури повного контролю над країною.

Також важливо, що Положенням визначався повний перелік документів, які повинні були додані до подання на нагородження почесним званням, що також ставало вагомим елементом загальної уніфікації нагородної системи республіки.

Визначалося, що повинні бути подані наступні документи: особовий листок по обліку кадрів, виробнича характеристика, копія авторського свідоцтва на винахід або посвідчення на раціоналізаторські пропозиції, а також обов'язково виписки з рішень організацій, які порушували клопотання про присвоєння почесних звань.

Було вирішено і питання позбавлення нагороджених почесного звання. Передбачалося, що це може зробити виключно Президія Верховної Ради Української РСР – тобто той самий орган, що й проводив нагородження.

У доданому до Указу Положенні було подано докладні описи золотого та срібного знаків, що були встановлені для цих нових почесних звань (також нагородженим видавалася Грамота).

Про значення, яке надавалось встановленню цих нових почесних звань та увазі партійно-державного керівництва до вдосконалення нагородної системи УРСР в цілому, свідчить той факт, що вже невдовзі в Указ від 17 травня 1960 року були внесені досить значні зміни.

29 вересня цього ж року вийшов Указ Президії Верховної Ради, що уточнював і вдосконалював попередній Указ, у тому числі й недостатньо пророблене питання про зовнішній вигляд нагрудних знаків для почесних звань.

Скажемо про найголовніші зміни, які вносив цей Указ до попереднього і вдосконалював положення про нещодавно засновані почесні звання. Стаття 1 попереднього Указу повинна була викладатися у такій редакції: «Встановити почесне звання Заслужений винахідник Української РСР з врученням Грамоти і нагрудного знака Заслужений винахідник Української РСР та почесне звання Заслужений раціоналізатор Української РСР з врученням Грамоти і нагрудного знака Заслужений раціоналізатор Української РСР» [3, Ст.311].

Були також суттєво редакційно змінені

статті 3,4,5 попереднього Указу, що зробило його більш досконалим з позицій фалеристики та не залишало можливостей неточного трактування. Особливо важливим було те, що виправили неточність щодо нагрудних знаків для почесних звань (раніше не було зазначено, що золоті та срібні знаки робляться із різного металу). Надалі процес введення нових почесних звань, першими з яких стали почесні звання Заслуженого винахідника і Заслуженого раціоналізатора Української РСР, ставав дедалі активнішим і до кінця 60-х років Президією Верховної Ради було прийнято ряд відповідних важливих Указів.

Вже 16 грудня 1960 року було прийнято Указ (підписаний Головою Президії Д.Коротченком і Секретарем Президії А.Зленком) про встановлення почесного звання Заслуженого енергетика Української РСР. Як було сказано у мотивувальній частині Указу «для відзначення кращих працівників енергетичної промисловості».

Чому одним з перших у 60-ті роки було введено саме це почесне звання достатньо очевидно. Після відповідних рішень ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР енергетична галузь була визначена одним із головних пріоритетів розвитку народного господарства. Саме тому відразу виникла нагальна необхідність більшого морального заохочення працівників галузі, оптимальним варіантом для чого було введення відповідного нового почесного звання.

Зазначимо, що ця закономірність була незмінною й надалі – не тільки в 60-ті, але і в наступні роки, причому не тільки в економічній, але і в гуманітарній сфері. Коли по розвитку якоїсь сфери приймались відповідні рішення партійно-державних органів, то у переважній більшості випадків Президією Верховної Ради невдовзі вводилося нове почесне звання.

У доданому до Указу Положенні було докладно розписано, за що саме будуть нагороджуватися новим почесним званням. Принагідно зазначимо, що всі Положення про почесні звання 60-х років виписані надзвичайно докладно, у більшій мірі ніж у попередній період, коли згадані нормативно-правові документи складалися більш лаконічно.

У п.2 Положення зазначалося що почесне звання присвоюється «робітникам відповідних професій та інженерно-технічним працівникам, які мають значні заслуги в розвитку енергетики Української РСР і, працюючи на електростанціях, в електричних і теплових мережах, відзначилися впровадженням нової техніки, передових методів праці, домоглися значних успіхів у виконанні і перевиконанні виробничих завдань, підвищення продуктивності праці і зниження собівартості електричної і теплової енергії та беруть участь у громадському житті» [4, Ст.429].

Як і раніше, у Положеннях про почесні звання Заслуженого винахідника та Заслуженого раціоналізатора чітко визначалося, хто саме може робити подання на нагородження: раднаргоспи, облвиконкоми, міністерства і відомства профільних організацій.

Знову підкреслимо важливу політичну обставину цього переліку. На першому місці стоять створені за особистою ініціативою М.С.Хрущова раднаргоспи (які радянський лідер намагався зробити однією з ключових ланок свої системи управління), а лише за ними облвиконкоми, міністерства і відомства.

Нагрудний знак до цього почесного звання, як і до всіх наступних у 60-ті роки, відповідав зразку, що було раніше встановлено для нагрудних знаків Почесного винахідника і Почесного раціоналізатора Української РСР.

8 травня 1962 року Указом було введено ще одне нове почесне звання – Заслужений шляховик Української РСР.

У тексті Указу було зазначено, що воно присвоюється «кращим робітникам провідних професій та інженерно-технічним працівникам, які працюють у шляхових органах, на будівництві й експлуатації автомобільних шляхів загального користування, в кар'єрних господарствах, ремонтних майстернях та на підприємствах, що належать шляховим органам, а також у проектних і науково-дослідних шляхових організаціях» [5, Ст.254] .

Цікаво, що для цього почесного звання (що обумовлювалось специфікою шляхової сфери) було визначено незвичний дворівневий порядок подання на нагородження.

До Верховної Ради спільне подання робили Міністерство автомобільного транспорту і шосейних шляхів УРСР та Український республіканський комітет профспілки працівників зв'язку, робітників автотранспорту і шосейних шляхів.

У свою чергу до них подання робили раднаргоспи, облвиконкоми та різні республіканські шляхові організації.

Звання заслуженого шляховика стало останнім в УРСР у хрущовські часи, однак процес впровадження нових республіканських почесних звань не став менш активним і при новому партійно-державному керівництві.Вже через рік після усунення М.С.Хрущова – 15 жовтня 1965 року від влади – вийшов новий Указ Президії Верховної Ради (за тими ж підписами, що й попередні) про встановлення почесного звання Заслуженого працівника культури Української РСР.

Як було сказано у п.1 згаданого Указу «для відзначення кращих працівників і активістів культурно-освітніх установ, художньої самодіяльності, видавництв, поліграфії, книжкової торгівлі, кінопрокату, радіомовлення і телебачення» [6, Ст.677].

Варто відзначити, що поняття культури у цьому документі, як бачимо, трактувалося достатньо широко, включаючи і сферу ЗМІ, кінематографа, поліграфії і видавництв.

У Положенні про порядок присвоєння цього почесного звання деталізувалося, хто саме може бути нагороджений – працівники палаців та будинків культури, клубів, парків, музеїв, бібліотек, будинків народної творчості, методичних кабінетів, кінотеатрів, кіноустановок, контор по прокату кінофільмів, видавництв, поліграфії, книжкової торгівлі, радіомовлення і телебачення, учасники художньої самодіяльності та громадські активісти у сфері культури, які працювали у вищеперелічених організаціях.

Також чітко акцентувався ідеологічний момент нагородження. Підкреслювалося, що нагороджені повинні не тільки мати великі заслуги в розвитку радянської культури, але й заслуги в «комуністичному вихованні трудящих».

Також саме з цього почесного звання було визначено до самого закінчення радянського періоду чіткий порядок подання на нагородження. Починаючи з нього, право подання отримували виключно міністерства і відомства, перед якими вже порушували відповідні клопотання виконкоми обласних та міських (міст республіканського підпорядкування) рад депутатів трудящих. У свою чергу звертатись до згаданих виконкомів з поданнями могли районні та міські ради, партійні, профспілкові та інші громадські організації.

18 січня 1966 року було встановлено почесне звання Заслуженого юриста Української РСР. Це звання могло бути присвоєно «юристам з вищою освітою, які працюють не менше 10 років по спеціальності в органах суду, прокуратури, державної безпеки, охорони громадського порядку, в арбітражі, адвокатурі, на підприємствах, в установах та організаціях, мають значні заслуги в зміцненні соціалістичної законності та правопорядку» [7, Ст.16].

При цьому знову підкреслювався і суто ідеологічний момент. Умова активної участі у громадській роботі була визначена у Положенні як обов'язкова. Про заснування цього Почесного звання РАТАУ поінформував (проект повідомлення попередньо був погоджений в ЦК КПУ) наступним чином, у стислій формі чітко виклавши його суть. Процитуємо мовою оригіналу частину цього повідомлення інформаційного агентства УРСР: «Чтобы отметить высококвалифицированных юристов, имеющих значительные заслуги в деле укрепления социалистической законности и правопорядка, Президиум Верховного Совета Украинской ССР своим Указом от 18 января 1966 г. учредил почетное звание Заслуженный юрист Украинской ССР» [8, арк.126].

Що стосується всіх інших нагородних моментів – подання до нагородження, опису нагрудного знака тощо, то вони були вже повністю типовими.

Найбільш плідним у встановленні почесних звань став 1966 рік, коли вже остаточно були ліквідовані хрущовські нововведення у системі управління і остання стала стабільною.

21 липня 1966 року встановлюється почесне звання Заслуженого працівника торгівлі, 25 серпня – Заслуженого меліоратора, а 20 грудня – Заслуженого механізатора сільського господарства Української РСР.

20 лютого 1967 року Указом Президії Верховної Ради суттєво розширюється коло осіб, які мають право на нагородження почесним званням Заслуженого працівника культури.

Однак головною подією цього періоду став підписаний 10 жовтня 1969 року Указ про почесні звання Української РСР. Окремого докладного аналізу потребує роль цього надзвичайно важливого для розвитку вітчизняної нагородної системи Указу щодо її унормування і уніфікації - зупинимося лише на темі заснування ним ряду нових почесних звань.

У преамбулі Указу було вичерпно сказано, що стало причиною значного збільшення кількості почесних звань: «В числі засобів морального стимулювання творчої активності трудящих у боротьбі за дальший розвиток економіки, науки і культури республіки почесні звання Української РСР набувають все більшого значення. З метою впорядкування раніше виданих нормативних актів про почесні звання Української РСР, а також поширення їх на працівників усіх галузей народного господарства, науки, культури, освіти, охорони здоров'я і служб побуту Президія Верховної Ради Української РСР постановляє...» [9, Ст.337].

Далі наводився повний перелік всіх почесних звань УРСР, ряд з яких було засновано саме цим Указом. Всього згідно з Указом було 30 почесних звань. А в доданому до Указу Положенні були чітко унормовані питання кому саме і за які заслуги може присвоюватись кожне почесне звання, а також інші питання, що стосувались нагородження. Також варто відзначити, що вперше офіційно затверджувався опис посвідчення до почесного звання.

У наступному десятиріччі кількість почесних звань в нагородній системі УРСР ще неодноразово збільшувалася, але це вже проходило у рамках змін до Указу від 10 жовтня 1969 року, що став завершальним етапом розвитку і розширення інституту почесних звань нагородної системи УРСР.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. (У двох книгах). Керівник авторського колективу Д.В.Табачник. Київ, 2004, Книга перша.
2. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. № 17
3. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. № 36
4. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. № 47
5. Відомості Верховної Ради УРСР. 1962. № 20
6. Відомості Верховної Ради УРСР. 1965. № 43
7. Відомості Верховної Ради УРСР. 1966. № 4
8. ЦДАВО України, Ф.5111, оп.1, спр.511
9. Відомості Верховної Ради УРСР. 1969. № 42

Стаття надійшла до редакції 13.09.2013

REFERENCES:

1. Ukrainska falerystyka. Z istorii nahorodnoi spadshchyny. (U dvokh knyhakh) (Ukrainian faleristika. History of heritage award. (In two books)). Kerivnyk avtorskoho kolektyvu D.V.Tabachnyk. Kyiv, 2004, Knyha persha.
2. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1960. № 17
3. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1960. № 36
4. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1960. № 47
5. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1962. № 20
6. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1965. № 43
7. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1966. № 4
8. TsDAVO Ukrainy (TsDAVO Ukraine), F.5111, op.1, spr.511
9. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (Supreme Council of the USSR). 1969. № 42

Воронін Віктор Миколайович – кандидат історичних наук, перший заступник голови
Державна архівна служба України
Адреса: 03110, м.Київ, вул. Солом'янська, 24
E-mail: vvoronin@archives.gov.ua

Voronin Viktor Mykolaiovych – PhD in history, first deputy chairman
State archival service of Ukraine
Address: 24, Solom'ianska Str., Kyiv, 03110
E-mail: vvoronin@archives.gov.ua

УДК 908:26:94(477.53)

Історія Полтавської єпархії: історіографічний аспект

О.В. ДЕЛІЯ
Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава, Україна, E-mail: odel2008@mail.ru

Авторське резюме

Автором зроблена спроба проаналізувати основні етапи розвитку наукових та науково-популярних історичних краєзнавчих досліджень, присвячених Полтавській єпархії у другій половині XIX – XX ст. У статті подано стислий аналіз наукового доробку провідних дослідників церковної історії краю, як-от: священиків, громадських діячів.

У другій половині XIX ст. розпочався період піднесення та організаційного оформлення церковно-історичного краєзнавства. На Полтавщині з початку 60-х рр. XIX ст. роль важливого осередку розвитку церковно-краєзнавчих досліджень перебрав на себе часопис «Полтавские епархиальные ведомости». Попри офіційний статус видання, провідника самодержавної політики, редакції часопису вдалося об'єднати навколо себе не лише знавців історії рідного краю, а й патріотів та очолити церковно-краєзнавчий рух у межах регіону. Цей напрям діяльності «Полтавских епархиальных ведомостей» знайшов відображення в науково-популярних статтях місцевих громадських діячів та парафіяльного священства.

Серед активних дописувачів часопису слід виокремити постать видатного історика, краєзнавця, музейника І. Павловського. Значну історіографічну цінність має краєзнавча біографічно-довідкова література, підготовлена І. Павловським.

На початку XX століття вивчення історії Полтавської єпархії тісно пов'язане з функціонуванням місцевих громадських наукових та музейних осередків: Полтавської вченої архівної комісії, Полтавського церковного історико-археологічного комітету.

За умов панування радянської атеїстичної ідеології дослідження з церковної історії опинилися поза

© О.В. Делія, 2013

офіційною історіографією. Це не могло не позначитися негативно на подальшому розвитку церковно-краєзнавчих досліджень, зокрема призвело до порушень безперервності традицій у вивченні церковної історії регіону. Окрім того, руйнівним наслідком більшовицької політики стало знищення багатьох монументальних культових пам'яток, церковних старожитностей та архівів.

Наприкінці 80-х років минулого століття суспільно-політична ситуація в Україні, поширення демократичних цінностей на її теренах обумовили звернення науковців до власного історичного минулого. Активізації краєзнавчих досліджень наприкінці ХХ – ХХ ст. сприяла науково-пошукова діяльність видатних полтавських дослідників: В. Жук, О. Нестулі, О. Супруненка, П. Ротача, Л. Бабенко та багатьох інших.

Ключові слова: єпархія, духівництво, часопис, церковно-історичне краєзнавство, священик, історія.

History of Poltava eparchy historiographical aspect

O.V. DELIIA
Poltava university of economics and trade , Poltava, Ukraine, E-mail: odel2008@mail.ru

Abstract

The article presents an analysis of the scientific heritage of the leading researchers of the Church history of the region, like priests, public figures.

In the second half of the XIX century began a period of growth and organizational design of the church and historic study. In Poltava region since the early 60-ies of XIX century the role of an important center of development of Church-local lore research took the magazine 'Poltava eparchy news'. Despite the official status of the publication, Explorer Imperial policy, editorial staff of the magazine managed to unite around himself not only experts on history of the native land, but also patriots, and lead the Church-Museum of local lore movement within the region.

Among the active authors of the magazine, you should select the shape of the outstanding historian, ethnographer, Museum worker I. Pavlovsky. A significant historiographic value of local lore biographically-references prepared by I. Pavlovsky. In General, the researcher was published about 900 biographies of scientists, writers, public figures and hierarchs of the Poltava province, of which about 80 curriculum vitae disclose the activities of the Church leaders.

In the beginning of XX century the study of history of the Poltava diocese is closely connected with functioning of local public scientific and Museum centers: Poltava scientific archival Commission, Poltava Church archeological Committee.

Under the domination of the Soviet atheistic ideology research on Church history were outside the official historiography. This could have a negative impact on the further development of Church-local lore research, in particular led to violations of the continuity of the traditions of Church-historical regional studies in General. In addition devastating consequence of Bolshevik policy was the destruction of many monumental cult monuments of Church antiquities and archives. The author makes an attempt to analyze the main stages of development of scientific and popular historical and ethnographical studies devoted to the Poltava diocese.

In the late 80-ies of the last century, the political situation in Ukraine, the spread of democratic values in its territory led to the address of the scientists to their own historical past. Activation of local history research in the end of XX - beginning of XXI century contributed to the research and retrieval activity of outstanding Poltava researchers: V. Zhuk, O. Nestulya, O. Suprunenko, P. Rotach, L. Babenko and many others.

Key words: eparchy, clergy, magazine, church and historical ethnography, priest, history.

Постановка проблеми. Розвиток українського суспільства в умовах незалежності вирізняється підвищенням інтересу науковців і широкого загалу до історичного минулого, прагненням сучасників переосмислити і врахувати досвід попередніх поколінь.

Друга половина XIX ст. стала початковим етапом організаційного оформлення історичного краєзнавства в українських землях. Виникнення численних громадських та наукових історичних осередків і плідна дослідницька діяльність їхніх учасників була, з одного боку, наслідком структурніх змін, які відбувалися на той час в економіці, соціальному житті та сфері державного управління Російської імперії. А з іншого – свідченням зростання національної свідомості українського народу, прагненням широких верств населення осмислити власне історичне минуле.

Аналіз досліджень і публікацій. У другій половині XIX – на початку XX ст. за підтримки держави та Синоду церковно-історичні студії стають самостійним напрямом досліджень не лише теології, а й історичної науки та історичного краєзнавства. Наприкінці XIX ст. відомий російський історик, професор Московської духовної академії О. Лебедєв зробив вдалу спробу узагальнити основні етапи розвитку церковної історіографії з IV по XX ст. У підготовленій ним ґрунтовній монографії «Церковная историография в главных ее представителях с IV до XX в.»(СПб, 1903, 2-е изд.) О. Лебедєв проаналізував основні тенденції розвитку церковної історіографії в Російській імперії та чинники, які вплинули на процес її становлення. В окремому розділі монографії історик проаналізував дослідницьку діяльність видатних представників церковно-історичної науки

XVIII – XIX ст., роботи яких вплинули як на зростання інтересу громадськості до минулого релігії та церкви, так і на розвиток церковно-історичного краєзнавства.

Встановлення радянської влади на українських землях обумовило поширення негативного ставлення громадськості до всього, що було пов'язано з релігією та церквою, і спричинило занепад досліджень з церковної історії краю.

На сучасному етапі слід виокремити бібліографічний покажчик праць Полтавської вченої архівної комісії (упорядник О. Супруненко), зміст останнього опосередковано торкнувся проблем дослідження історії Полтавської єпархії.

Попри певні здобутки історіографії вказаного періоду у науковій літературі не існує спеціального дослідження, у котрому були б проаналізовані та систематизовані основні етапи вивчення історії Полтавської єпархії.

Метою дослідження є спроба історіографічного аналізу внеску дослідників та громадських наукових осередків XIX – XX ст. у справу висвітлення та систематизації церковної історії Полтавщини, появу і розвиток церковно-краєзнавчих студій.

Виклад основного матеріалу. З початку 60-х рр. XIX ст. за підтримки центральних та місцевих органів влади, єпархіального керівництва та за активної участі представників громадськості й духовенства розпочалося розгортання церковно-краєзнавчого руху на Полтавщині. У цей період роль важливого осередку розвитку церковно-краєзнавчих досліджень перебрав на себе часопис «Полтавские епархиальные ведомости». Попри офіційний статус видання, провідника самодержавної політики, редакції часопису вдалося об'єднати навколо себе не лише знавців історії рідного краю, а й патріотів, та очолити церковно-краєзнавчий рух у межах регіону. Цей напрям діяльності «Полтавских епархиальных ведомостей» знайшов відображення в науково-популярних статтях місцевих громадських діячів та парафіяльного священства. Певну історіографічну цінність становлять наукові студії другої половини XIX ст. – початку XX ст., підготовлені місцевими дослідниками з числа духовенства: П. Катранова, В. Курдиновського, І. Матченка, І. Яновського, М. Думитрашка, О. Сулоцького [19;20; 35].

Історіографічний інтерес викликають некрологи та ювілейні нариси, оприлюднені на сторінках часопису, які містили цінні біографічні відомості та певний аналіз діяльності дослідників церковної історії Полтавщини другої половини XIX ст. – початку XX ст. [6;15;19;23;28]. Заслуговують на увагу публікації, які відтворюють історію окремих культових споруд єпархії та внесок громадськості краю у вивчення, збереження та відновлення культової монументальної спадщини [38;39].

Кінець XIX – початок XX ст. став періодом прогресивних змін у розвитку науки. Позитивні зрушення не обминули розвиток української історичної науки. В історіографії під впливом суспільно-політичних процесів на зміну народницькому напряму приходить державницький підхід. За таких обставин визначальну роль у розгортанні тогочасних історичних досліджень відіграли наукові установи, товариства, комісії, друковані органи, які діяли в столиці та в губернських центрах. З появою губернських архівних комісій, церковних історико-археологічних комітетів, музейних центрів та інших спеціалізованих осередків розпочався організаційний етап у розвитку історичного краєзнавства та його церковно-історичної складової. Публікаторська, пам'яткоохоронна та музейницька діяльність цих громадських наукових інституцій об'єктивно сприяла розширенню джерелознавчої бази, залученню до дослідницької діяльності широкого загалу.

Серед тогочасних постатей громадських діячів, науковців слід відзначити дослідницьку діяльність І. Павловського. Його науковий доробок налічує понад 150 праць з історії регіону. Велике історіографічне значення має краєзнавча біографічно-довідкова література, підготовлена І. Павловським [25–27]. Загалом дослідником були оприлюднені близько 900 біографій учених, письменників, громадських діячів та ієрархів Полтавської губернії, з яких близько 80 біографічних довідок розкривали діяльність церковних діячів.

Важливе значення для аналізу діяльності Полтавського церковного історико-археологічного комітету мають публікації початку XX ст. В. Пархоменка, присвячені історії створення церковного осередку та питанням функціонування єпархіального давньосховища. Вагомим залишається внесок дослідника у висвітлення церковно-історичного напряму краєзнавчої діяльності Полтавської вченої архівної комісії [7;8].

Історіографічну цінність становлять публікації про збірки церковних стародруків та старожитностей музейних осередків Полтавщини. Наприкінці XIX ст. діяльність Лубенського музею К. Скаржинської, першого приватного історико-краєзнавчого музею в Україні, висвітлювалась у студіях М. Біляшівського, В. Горленка, М. Астряба [4;9]. На початку XX ст. загальна характеристика значення церковно-археологічних музеїв у справі збереження пам'яток старовини Полтавської єпархії була здійснена в циклі статей члена Московського археологічного товариства Г. Філянського. Проблема створення єпархіального давньосховища, перспективи подальшого розвитку розглядались у публікаціях місцевих священиків М. Коропова, М. Орлова, В. Романова,

В. Трипольського [18;24;40;41]. Перші праці за становлення радянської влади, у котрих висвітлювалась проблема збереження культової спадщини краю, належали співробітникам Полтавського наукового товариства дослідування та охорони пам'яток старовини і мистецтва (з 1924 р. Полтавського наукового при ВУАН товариства). Діяльність Полтавського державного музею з вивчення, систематизації та збереження експонатів культового призначення була проаналізована в статті Я. Риженка, вміщеній у збірнику, укладеному з нагоди 35-річчя музею [31;42].

Важливе історіографічне значення для розкриття проблеми мають краєзнавчі публікації 60 – 70-х рр. XX ст. Серед останніх слід відзначити цикл краєзнавчих біографічно-довідкових публікацій П. Ротача, дисертацію А. Абасова. Цінні відомості з історії населених пунктів Полтавщини були вміщені в окремому томі «Історії міст і сіл Української РСР» (К., 1967), підготовленому колективом авторів за редакцією П. Тронька [16;33].

З другої половини 80-х рр. XX ст. розпочався якісно новий етап у дослідженні церковної історії Полтавщини, її культових пам'яток, життєписів видатних церковних діячів та дослідників історії Полтавської єпархії другої половини XIX – початку XX ст. У 1989 р. було повернуто із забуття ім'я видатного вченого В. Пархоменка. На початку 90-х рр. XX ст. В. Ричка одним з перших докладно виклав біографію науковця та проаналізував його наукову спадщину. Попередні дослідження були продовжені В. Грабом та іншими дослідниками [10;11;32].

Наприкінці XX ст. наукова діяльність І. Павловського також почала активно досліджуватися полтавськими краєзнавцями. Окремі аспекти діяльності науковця з вивчення та охорони визначних культових пам'яток регіону розглядались у наукових студіях І. Касимової, В. Жук, В. Горбика, І. Бутича, В. Коротенка, Л. Бабенко [1;2;5].

На сучасному етапі церковно-історичний напрям дослідництва науковців другої половини XIX – початку XX ст. висвітлювався у наукових розвідках О. Супруненка, В. Ханка, О. Ткаченка, Б. Ванцака, П. Ротача. Після довгої перерви, зумовленої пануванням атеїстичної ідеології, у полі зору дослідників опинилась пошукова діяльність Полтавського церковного історико-археологічного комітету. Характеристика релігійної тематики наукового доробку членів Полтавської вченої архівної комісії, огляд археографічної, церковно-краєзнавчої, пам'яткоохоронної діяльності осередку вміщена в публікаціях О. Семергея, І. Войцехівської, В. Горбика та Г. Денисенко, монографії С. Заремби, О. Супруненка [1;5;13;34;37]. Ґрунтовний аналіз змісту та напрямів науково-дослідницької діяльності ПВАК (1903-1919 рр.) здійснений у дисертації О. Семергея та Т. Місостова [21].

На увагу заслуговують студії з історії музейних осередків краю. Значний інтерес викликають дослідження Т. Кара-Васильєвої, присвячені вивченню й охороні пам'яток церковного шитва. Стислий опис визначних експонатів Полтавського давньосховища містився в монографії В. Жук та Г. Сердюка. Вивчення краєзнавчої діяльності Лубенського музею було активізовано наприкінці 80-х рр. XX ст. відомим місцевим краєзнавцем Б. Ванцаком. Також історія та діяльність музейного осередку знайшла відображення в науковій статті Т. Дяченко, науковій розвідці В. Ульяновського, монографіях О. Супруненка [12;17;36].

Окрему групу історичних студій становлять публікації, в яких розглядався розвиток православної періодичної преси Полтавщини в другій половині XIX-на початку XX ст. Відомості про часопис «Полтавские епархиальные ведомости» були вміщені в окремому бібліографічному покажчику «Библиография периодических изданий в России, 1901-1916 гг.» (Ленинград, 1961 р.). На сучасному етапі стислий огляд історії та загальна характеристика змісту часопису були здійснені в статті-довідці, розміщеній у першому виданні енциклопедичного довідника «Полтавщина». Значно ширший огляд історії єпархіального видання та історіографія проблеми подані у науковій розвідці В. Мокляка [3;22].

Висновки. У науковій літературі знайшов достатнє висвітлення процес розвитку історичного краєзнавства на землях підросійської України. Представниками історичної науки був досліджений та систематизований значний масив фактичного матеріалу з регіональної історії та історії окремих адміністративних одиниць, проаналізована діяльність науково-історичних, громадських та інших товариств, музейних інституцій та внесок окремих учених у вивчення та систематизацію відомостей з історії України, а також у справу виявлення, опису та збереження рухомої і нерухомої національної історико-культурної спадщини. Історіографічний аналіз дозволяє також стверджувати, що попри активний розвиток та значні досягнення церковно-історичного краєзнавства на українських землях, зокрема на Полтавщині в другій половині XIX – на початку XX ст., у науковій літературі ці процеси розкриті лише фрагментарно.

Так, лише розпочато дослідження діяльності Полтавського церковного історико-археологічного комітету та єпархіального давньосховища. У наукових розвідках не знайшов достатнього висвітлення церковно-історичний напрям дослідництва Полтавської вченої архівної комісії, Лубенського музею К. Скаржин-

ської та Полтавського природничо-історичного музею. Лише епізодично висвітлена дослідницька діяльність загальноукраїнських та місцевих православних періодичних видань.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури: на матеріалах Зводу пам'яток історії та культури України: у 3 ч. [Текст] / Горбик В. О. – К.: Ін- т Історії України, 1999. – Ч. 1.– 304 с.; Ч. 2. – 256 с.; Ч. 3. – 256 с.
2. Бабенко Л.Л. Іван Францович Павловський і перші роки більшовицької влади у Полтаві [Текст] / Л. Л. Бабенко // Край. – 2012. - №99. – С. 7 – 9.
3. Беляева Л. Библиография периодических изданий в России, 1901 – 1916 гг. [Текст] / Беляева Л., Зиновьева М., Никифоров М., Григорьянц Т. – Ленинград : Публичная библиотека имени М. Салтыкова-Щедрина, 1961. – Т. 4. – 399 с.
4. Беляшевский Н. Ф. Лубенский музей Е. Н. Скаржинской [Текст] / [Беляшевский Н.Ф.]. // Археологическая летопись Южной России. – К. [б. в.], 1904. – № 3. – С. 107–112
5. Бутич І. Огляд археографічної діяльності Полтавської вченої архівної комісії [Текст] / Бутич І. // Архівний збірник на посвяту 90-річчя Полтавської Вченої Архівної комісії. – Полтава : Видавництво «Полтава», 1993. – С. 15–28.
6. В Бозе почивший преосвященный Илларион, епископ Полтавский и Переяславский // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1904. – № 4. – С. 200–212
7. Владимир Пархоменко Библиографическая заметка [Текст] / В. Пархоменко // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1907. – № 28. – С. 1220–1221
8. Владимир Пархоменко Библиографическая заметка / Владимир Пархоменко]. // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1907. – № 28. – С. 1213–1215
9. Горленко В. П. Лубенский музей Е. Н. Скаржинской [Текст] / Горленко В. П. – К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 12 с.
10. Граб В. І. Штрихи до портрета Володимира Пархоменка [Текст] / Граб В. І. // Полтавський археологічний збірник : збірник наукових праць / відп. ред. Супруненко О. Б. – Полтава : Археологія, 1999. – С. 248–251
11. Граб В. І.Тривожний вересень Володимира Пархоменка [Текст] / Граб В. І. // Полтавський археологічний збірник : збірник наукових праць / за ред. Супруненка О.Б. – Полтава, 1994. – Число друге. – С. 177–191
12. Жук В. Н. Перлина Козельщини: сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря [Текст] / Жук В. Н., Сердюк Г. Д. – Полтава : Поліграфічне підприємство «АСМІ», 2007. – Видання третє, перероблене і доповнене. – 238 с.
13. Жук В. Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події : статті з коментарями та фотоілюстраціями [Текст] / В. Н. Жук. – Полтава : ТОВ«АСМІ», 2007. – Видання друге, перероблене і доповнене. – 248 с.
14. Ричка В. М. За сфабрикованим звинуваченням: В. О. Пархоменко [Текст] / Ричка В. М. // Репресоване краєзнавство. – К., 1991. – С. 233–237
15. Иван Авраменко К 25-летию педагогической деятельности В. А. Конопатова / И. Авраменко // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1915. – № 24. – С. 1875–1891
16. Історія міст і сіл Української РСР.: в 26 т. Полтавська обл. / АН УРСР. Ін-т історії; Голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967. – 352 с.
17. Кара-Васильева Т. Шедеври церковного шитва України (XII – XX ст.) [Текст] / Т. Кара-Васильева. – К.: К 25-летию педагогической деятельности В. А. Конопатова
18. Коропов М. К проекту основания в епархии церковного древлехранилища / Коропов М. // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1904. – № 35. – С. 2213–2218
19. Курдиновский В. Из воспоминаний об Архиепископе Полтавском Гедеоне (Вишневском) / Курдиновский В. // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1887. – № 6. – С. 217–220
20. Матченко И. Высокопреосвященный Гедеон, Архиепископ Полтавский и Переяславский / Матченко И. // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1885. – № 19. – С. 540–555
21. Місостов Т. Ю. Розвиток історичного краєзнавства на Лівобережній Україні (друга половина XIX - початок XX ст.) : Автореферат на здобуття наукового ступеня кан. іст. наук: 07.00.01 / Місостов Т. Ю. – Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. — Х., 2006. — 21с.
22. Мокляк В. Джерело з історії Полтавщини [Текст] / Володимир Мокляк // Полтавські єпархіальні відомості. – 2003. – Число 9. – С. 75–82.
23. Некролог: Протоиерей Н. Д. Думитрашко // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1878. – № 4. – С. 137–146.
24. Орлов Н. К вопросу об устройстве в городе Полтаве церковного древлехранилища [Текст] / Орлов Н. // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1905. – № 8. – С. 277–278; – № 10. – С. 357–358.
25. Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII в. [Текст] / Павловский И. – Полтава : типо-литогр. преемников
26. Павловский И. Ф. Первое дополнение к Краткому биографическому словарю ученых и писателей Полтавской губернии с середины XVIII в. [Текст] / Павловский И. – Полтава : Издание Полтавской ученой архивной комиссии; Типография товарищества Печатного дела, 1913. – 87 с.
27. Павловский И. Ф. Полтавцы, иерархи, государственные и общественные деятели [Текст] / Павловский И. – Полтава : Издание Полтавской ученой архивной комиссии; Типография товарищества Печатного дела, 1914. – 294 с.

28. По поводу 25-летия педагогической деятельности отца ректора Полтавской семинарии, протоиерея И. Х. Пичеты [Текст] // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1893.– № 5. – С. 160–167.
29. Полтавщина: енцикл. довід. / [за ред. А. В. Кудрицького]. – К.: Українська енциклопедія, 1992. – 1024с.
30. Портнов А. Історії істориків: обличчя і образи української історіографії XX століття [Текст] / А. Портнов. – К.: Критика, 2011. – 237 с.
31. Риженко Я. Збірки з історії, етнографії, мистецтва та промисловосты [Текст] / Риженко Я. // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. – Полтава : Видання Полтавського Державного музею, 1928. – Т. 1. – С. 63 – 116
32. Ричка В. М. Дослідник сивої давнини [Текст] / Ричка В. М. / Реабілітовані історією. – Київ – Полтава, 1992. – С.58–63
33. Ротач П. П. Матеріали до Українського біографічного словника: Літературна Полтавщина [Текст] / П. П. Ротач // Архіви України. – 1965. – № 4. – С. 105
34. Семергей О. Л. Релігійна тематика у «Працях» Полтавської ученої архівної комісії [Текст] / Семергей О. Л. // Релігійна традиція у духовному відродженні України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Полтава, 1992. – С. 103–104
35. Сулоцкий А. Несколько слов к статье: Амвросий Келембет, архиепископ Тобольский и Сибирский, как проповедник / А. Сулоцкий // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1882. – № 3. – С. 127 – 131
36. Супруненко О. Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України: Лубенський музей К.М. Скаржинської [Текст] / Супруненко О. Б. – Полтава : ВЦ «Археологія», 2001. – 391 с.
37.Супруненко О. Б. Труды Полтавской ученой архивной комиссии. 1905 – 1917 гг. : Библиографический указатель [Текст] / Супруненко О. Б. – Полтава : [б. в.], 1991. – 52 с.; Семергей О. Л. Діяльність Полтавської вченої архівної комісії. 1903 – 1919 рр. : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Семергей О. Л. – К., 1995. – 21 с.
38. Терлецкий Н. К материалу для истории Переяславской Успенской церкви [Текст] / Терлецкий Н. // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1887. – № 11. – С. 411–425
39. Терлецкий Н. Успенская церковь в городе Переяславе [Текст] / Терлецкий Н. // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1879. – № 19. – С. 862–874
40. Филянский Г. Экскурсия в область церковной старины [Текст] / Филянский Г. // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1906. – № 1. – С. 35–41
41. Филянский Г. Значение церковно-археологических музеев, как хранителей произведений искусства [Текст] / Филянский Г. // Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1909. – № 26. – С. 1073–1079; – № 27. – С. 1123–1127
42. Щербаківський В. Матеріали до вивчення Полтавщини: Записки подорожнього [Текст] / Щербаківський В. // Записки Українського наукового товариства дослідування і охорони пам'яток старовини і мистецтва на Полтавщині. – Вип. 1. – Полтава, 1919. – С. 106–109

Стаття надійшла до редакції 11.09.2013

REFERENCES:

1. Aktual'ni pytannya vyyavlennya i doslidzhennya pam'yatok istoriyi ta kul'tury: na materialakh Zvodu pam'yatok istoriyi ta kul'tury Ukrayiny: u 3 ch.(Actual problems of identifying and studying the monuments of history and culture: materials of the monuments of history and culture of Ukraine). K., 1999, vol. 1, 304 p.; vol. 2., 256 p.; vol. 3.,256 p.
2. *Babenko L.L.* Ivan Frantsovich Pavlovskiy I pershI roki bIlshovitskoYi vladi u PoltavI (Ivan Pavlovsky and the first years of Bolshevik power in Poltava). Kray, 2012, no.99, pp. 7 – 9.
3. *Belyaeva L.* Byblyohrafyya peryodycheskykh yzdanyy v Rossyy, 1901 – 1916 hh.(Bibliography of periodicals in Russia, 1901 to 1916 by), Lenynhrad, 1961, vol. 4, 399 p.
4. *Belyashevskiy N. F.* Lubenskiy muzey E. N. Skarzhinskoy (Lubenskyy Museum Skarzhynskoy). *Arheologicheskaya letopis Yuzhnoy Rossii*, K., 1904, no. 3, pp. 107–112.
5. *Butych I.* Ohlyad arkheohrafichnoyi diyal'nosti Poltavs'koyi vchenoyi arkhivnoyi komisiyi (Overview of the Archeographic activities of the scientific archival Commission Poltava). *Arkhivnyy zbirnyk na posvyatu 90-richchya Poltavs'koyi Vchenoyi Arkhivnoyi komisiyi*, Poltava, 1993, pp. 15–28.
6. V Boze pochivshiy preosvyaschennyiy Illarion, episkop Poltavskiy i Pereyaslavskiy (The deceased the right Reverend Illarion, Bishop of Poltava and Pereyaslavl). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya*, 1904, no. 4, pp. 200–212.
7. *Vladimir Parhomenko* Otkryitie drevlehranilischa Tserkovnogo Istoriko-Arheologicheskogo Komiteta (Opening of the Museum Church Archeological Committee). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya*, 1907, no. 28, pp. 1213–1215
8. *Vladimir Parhomenko* Bibliograficheskaya zametka (Bibliographic note). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya*, 1907, no. 28, pp. 1220–1221
9. *Gorlenko V. P.* Lubenskiy muzey E. N. Skarzhinskoy (Lubenskyy Museum Skarzhynskoy), K., 1890, 12 p.
10. *Hrab V. I.* Shtrykhy do portreta Volodymyra Parkhomenka (Strokes to the portrait of Vladimir Parkhomenko). *Poltavs'kyy arkheolohichnyy zbirnyk : zbirnyk naukovykh prats'* / vidp. red. Suprunenko O. B., Poltava, 1999, p.248–251;
11. *Hrab V. I.* Tryvozhnyy veresen' Volodymyra Parkhomenka (Alarming September Vladimir Parkhomenko).

Poltavs'kyy arkheolohichnyy zbirnyk : zbirnyk naukovykh prats' / za red. Suprunenka O.B.,Poltava, 1994, Chyslo druhe, pp.177–191.
12. *Zhuk V. N.* Perlyna Kozel'shchyny: storinky z istoriyi Kozel'shchyns'koho Rizdva Bohorodytsi zhinochoho monastyrya (Pearl Kozelschyny: Pages from the history Kozelshchina Nativity Convent), Poltava, 2007, 238 p.
13. *Zhuk V. N.* Poltavs'kyy Khrestovozdvyzhens'kyy monastyr i pov'yazani z nym vazhlyvi istorychni podiyi : statti z komentaryamy ta fotoilyustratsiyamy (Poltava Holy cross monastery and related important historical events). Poltava, 2007, 248 p.
14. *Rychka V. M.* Za sfabrykovanym zvynuvachennyam: V. O. Parkhomenko (On trumped-up charges: V. Parkhomenko). *Represovane krayeznavstvo*, K., 1991, pp.. 233–23715.
15. *Ivan Avramenko* K 25-letiyu pedagogicheskoy deyatelnosti V. A. Konopatova (By the 25th anniversary of pedagogical activities V. Konopatova). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya*, 1915, no. 24, pp. 1875–1891.
16. Istoriya mist i sil Ukrayins'koyi RSR.: 26 vol. Poltavs'ka obl. / AN URSR. In-t istoriyi; Holov. redkol.: P. T. Tron'ko (holova) ta in. (The history of cities and villages of the Ukrainian SSR) K.,1967, 352 p.
17. *Kara-Vasyl'eva T.* Shedevry tserkovnoho shytva Ukrayiny (XII – XX st.) (Masterpieces of ecclesiastical sewing Ukraine (XII - XX centuries)), K., 2000, 95p.
18. *Koropov M.* K proektu osnovaniya v eparhii tserkovnogo drevlehranilischa (To the draft of the founding of the diocese of the Church archives). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya*, 1904, no.35, pp. 2213–2218.
19. *Kurdinovskiy V.* Iz vospominaniy ob Arhiepiskope Poltavskom Gedeone (Vishnevskom) (From the memories of the Archbishop of Poltava Gideon (Vishnevsky)). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya,* 1887, no. 6, pp. 217–220.
20. *Matchenko I.* Vyisokopreosvyaschennyiy Gedeon, Arhiepiskop Poltavskiy i Pereyaslavskiy (Gideon, Archbishop of Poltava and Pereyaslav). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya*, 1885, no. 19, pp. 540–555.
21. *Misostov T. Yu.* Rozvytok istorychnoho krayeznavstva na Livoberezhniy Ukrayini (druha polovyna XIX –pochatok XX st.) : Avtoreferat na zdobuttya naukovoho stupenya kan. ist. nauk: 07.00.01, (Development of historical regional studies of left-Bank Ukraine (second half of XIX - beginning of XX centuries). Kh., 2006, 21p.
22. *Moklyak V.* Dzherelo z istoriyi Poltavshchyny (The source on the history of Poltava). *Poltavs'ki yeparkhial'ni vidomosti*, 2003, Chyslo 9, pp. 75–82.
23. Nekrolog: Protoierey N. D. Dumitrashko (Obituary: Archpriest N. Dumitrashko). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya,* 1878, no. 4, pp.137–146.
24. *Orlov N.* K voprosu ob ustroystve v gorode Poltave tserkovnogo drevlehranilischa (To the question about the device in Poltava Church archives). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya,* 1905, no. 8, pp. 277–278; no. 10, pp. 357–358.
25. *Pavlovskiy I. F.* Kratkiy biograficheskiy slovar uchenyih i pisateley Poltavskoy gubernii s polovinyi XVIII v. (A brief biographical dictionary of scientists and writers of Poltava province with half of XVIII century). Poltava,1912, 238 p.
26. *Pavlovskiy I. F.* Pervoe dopolnenie k Kratkomu biograficheskomu slovaryu uchenyih i pisateley Poltavskoy gubernii s seredinyi XVIII v. (The first addition to a brief biographical dictionary of scientists and writers Poltava province since mid-XVIII century). Poltava, 1913,87 p.
27. *Pavlovskiy I. F.* Poltavtsyi, ierarhi, gosudarstvennyie i obschestvennyie deyateli (People of Poltava, bishops, statesmen and public figures), Poltava, 1914, 294 p.
28. Po povodu 25-letiya pedagogicheskoy deyatelnosti ottsa rektora Poltavskoy seminarii, protoiereya I. H. Pichetyi (On the occasion of the 25th anniversary of the teaching activities of the Poltava seminary rector Father, Fr. Picheta). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya,* 1893, no. 5, pp. 160–167.
29. Poltavshchyna: entsykl. dovid. / [za red. A. V. Kudryts'koho] (Poltava region: Encyclopedic Reference). K., 1992, 1024 p.
30. *Portnov A.* Istoriyi istorykiv: oblychchya i obrazy ukrayins'koyi istoriohrafiyi XX stolittya. (The history of historians: faces and images of Ukrainian historiography of the XXth century). K, Krytyka, 2011, 237 p.
31. *Ryzhenko Ya.* Zbirky z istoriyi, etnohrafiyi, mystetstva ta promyslovosty. Zbirnyk, prysvyachenyy 35-richchyu Muzeyu, Poltava, 1928, vol. 1, pp. 63 – 116.
32. *Rychka V. M.* Doslidnyk syvoyi davnyny (Researcher antiquity). *Reabilitovani istoriyeyu,Kyyiv – Poltava*, 1992, pp.58–63
33. *Rotach P. P.* Materialy do Ukrayins'koho biohrafichnoho slovnyka: Literaturna Poltavshchyna (Materials to the Ukrainian biographical dictionary: Literary Poltava). *Arkhivy Ukrayiny*, 1965, vol. 4., pp. 105
34. *Semerhey O. L.* Relihiyna tematyka u «Pratsyakh«« Poltavs'koyi uchenoyi arkhivnoyi komisiyi (Religious theme in the 'Writings' Poltava scientific archival Commission). *Relihiyna tradytsiya u dukhovnomu vidrodzhenni Ukrayiny: Materialy Vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiy*i, Poltava, 1992, pp.103–104
35. *Sulotskiy A.* Neskolko slov k state: Amvrosiy Kelembet, arhiepiskop Tobolskiy i Sibirskiy, kak propovednik (A few words on the article by Ambrose Келембет, Archbishop of Tobolsk and Siberia, as a preacher). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya*, 1882, no. 3, pp.127 – 131
36. *Suprunenko O. B.* Arkheolohiya v diyal'nosti pershoho pryvatnoho muzeyu Ukrayiny: Lubens'kyy muzey K.M. Skarzhyns'koyi (Archaeology in the activities of the first private museum in Ukraine: Lubnu museum K. Skarzhinsky). Poltava, 2001, 391p.
37. *Suprunenko O. B.* Trudы Poltavskoy uchenoy arkhyvnoy komyssyy (Writings Poltava Scientific Archive Commission. 1905 - 1917 years). *1905 – 1917 hh. : Byblyohrafycheskyy ukazatel'* Poltava, 1991,52 p.

38. *Terletskiy N.* K materialu dlya istorii Pereyaslavskoy Uspenskoy tserkvi (The material for the history of the Pereiaslav assumption Church). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya,* 1887, no. 11, pp. 411–425
39. *Terletskiy N.* Uspenskaya tserkov v gorode Pereyaslave (Church of the assumption in the city of Pereyaslav). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya*, 1879, no.19, pp. 862–874.
40. *Filyanskiy G.* Ekskursiya v oblast tserkovnoy starinyi (Excursion in the area of ancient Church). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya,* 1906, no. 1, pp. 35–41.
41. *Filyanskiy G.* Znachenie tserkovno-arheologicheskih muzeev, kak hraniteley proizvedeniy iskusstva (The value of the Church-archaeological museums, as custodians of works of art). *Poltavskie eparhialnyie vedomosti, Chast neofitsialnaya,* 1909, no. 26, pp. 1073–1079; no. 27, pp. 1123–1127
42. *Shcherbakivs'kyy V.* Materialy do vyvchennya Poltashchyny: Zapysky podorozhn'oho (Materials for the study Poltaschyny: Notes of a traveler). *Zapysky Ukrayins'koho naukovoho tovarystva dosliduvannya i okhorony pam'yatok starovyny i mystetstva na Poltavshchyni*, Vyp. 1, Poltava, 1919, pp. 106–109

Делія Оксана Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент
Полтавський університет економіки і торгівлі
Адреса: 36000, м. Полтава, вул. Коваля, 3, оф.538
E-mail: odel2008@mail.ru

Deliia Oksana Viktorivna – PhD in history, associate professor
Poltava university of economics and trade
Address: 3, Kovalya Str., office 538, Poltava, 36000
E-mail: odel2008@mail.ru

УДК 94(477.4) «1894 – 1943»(092)

Політична «гра» опозиціонера КП(б)У Якова Гальчевського

Д. П. КРАСНОСІЛЕЦЬКИЙ
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Київ, Україна, E-mail: kgpa@ukr.net

Авторське резюме
У статті висвітлено політичну діяльність і погляди вчителя, офіцера, лідера повстанського і підпільного руху Якова Гальчевського. Опинившись у «лещатах« політики КП(б)У, він став її затятим противником і критиком. Протистояння між більшовиками і Гальчевським тривало протягом 1920-х рр. Його пік відбувся в розпал громадянської війни в Україні, коли зазначені опоненти активно вдавалися до використання не тільки словесної перепалки, але й вогнепальної зброї. Яків успішно витримав різноликий пресинг більшовиків і продовжував брати участь у політичних дебатах до кінця 1920-х рр. Рятуючись від жорстокої помсти характерної для тих часів, Гальчевський змінив прізвище на Войнаровський і розпочав з нового аркуша власне життя у Польщі.
Ключові слова: опозиціонер, отаман, повстанський загін, підпілля, політична «гра«, КП(б)У, більшовики.

Political «trickery« by Yackov Halchevsckiy as the opposition to the Communist Party of Ukraine (bolshevists)

D.P. KRASNOSILETSKYI
Khmelnytsky humanitarian and pedagogical academy, Kyiv, Ukraine, E-mail: kgpa@ukr.net

Abstract
Political activity and looks of teacher, officer, leader of insurgent and underground motion of Yackov Halchevsckiy are reflected in the article. He became a fervent opponent and critic to Communist Party of Ukraine (bolshevists) when he was ending up in the «vises« of politics. The opposition between bolshevists and Halchevsckiy had lasted during 1920-th. The opponents were actively succeeded to the used as verbal heated argument, as fire the weapon on the peak in a height civil war in Ukraine. Yackov successfully have survived the varios pressing of bolshevists and continued to take part in political debates to the end of 1920-th. Halchevsckiy changed the last name on Voynarovskiy and began a new life in Poland and rescued from cruel revenge.
Key words:: the member of the opposition, the ataman, the uprising detachments, the underground, political «trickery«, the Communist Party of Ukraine (bolshevists), the bolshevists.

Постановка проблеми. Внесок у розбудову держави рядових громадян є незаперечним, особливо коли вони, заради Батьківщини прирекли своє життя на пожертву. Саме така

© Д. П. Красносілецький, 2013

доля спіткала вчителя початкової школи Якова Гальчевського, педагогічний шлях якого увірвався через політичні баталії в країні. Долучившись до повстанської, підпільної і військової справи, він опинився у переліку опозиціонерів КП(б)У.

Аналіз досліджень і публікацій. Ім'я Якова Гальчевського огорнуте порохом забуття, а його життєві перипетії першої половини ХХ ст. лише в нинішній час активно досліджуються історичною наукою. Активізації дослідження біографії Я.Гальчевського сприяла однойменна йому премія «За одержимість у державотворенні», заснована Хмельницькою обласною організацією Української Республіканської партії до дня Соборності у жовтні 1995 р. Чимало науковців, краєзнавців, письменників, з-поміж яких Р. Коваль, К. Завальнюк, Ю. Кульчицький, Л. Філонов, В. Рєзнік, В. Вовкодав, М. Руцький, Б. Демків, С. Бортник, В. Борисов, Т. Слободянюк, В. Мацько, М. Стрельбицький, В. Покровський та інші, здебільшого фрагментально висвітлили аспекти цієї проблеми. Таким чином, мета статті полягає в дослідженні політичної діяльності опозиціонера КП(б)У Я. Гальчевського протягом 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Яків народився 22 жовтня (3 листопада) 1894 р. в с. Гута Літинська (з 1959 р. Малинівка) Літинського повіту Подільської губернії. Закінчивши двокласну вчительську школу в с. Майдан-Курилівський, Яків восени 1913 р. почав вчителювати у с. Сахни Летичівського повіту Подільської губернії. В 1916 р. Я. Гальчевського мобілізували до російського війська. Під час служби він закінчив школу прапорщиків. Був направлений на фронти Першої світової війни, де дослужився до штабс-капітана. Після демобілізації Яків повернувся до педагогічної діяльності, з кінця 1917 р. вчителював, згодом завідував школою у с. Бруслинів, що неподалік рідного села. В листопаді 1918 р. Я. Гальчевський взяв участь у антигетьманському повстанні [4, с.16-19], а навесні – восени 1919 рр. – на чолі повстанського загону чисельністю 150 осіб у боротьбі з більшовицькою владою в районі с. Гришки, що на Летичівщині [4, с.19; 8, с.259]. В листопаді 1919 р. Я. Гальчевський призначений командиром чоти 1-ї Запорізької дивізії [9, с.7]. Ймовірно через потребу розуміння строкатих політичних баталій Я. Гальчевський вирішив збагатити свої знання, наслідком чого було нетривале навчання на початку і в кінці 1920 р. на правничому факультеті Кам'янець-Подільського університету [4, с.27]. В квітні – листопаді того ж року Яків брав участь у радянсько-польській війні (в місцях своєї повстанської боротьби) [4, с.23]. Гальчевський стверджував: «Щоб здобути свободу, нація мусить по горло скупатися в крові« [8, с.258]. Як відомо, більшовицька влада не пробачала людей, які служили в армії УНР, були прихильниками влади самостійників під проводом С. Петлюри. В умовах громадянської війни важко було визначитися у виграшних пріоритетах. Але Яків був свідомо переконаний у правильності свого вибору, ставши опозиціонером КП(б)У, з якою зав'язав політичну «гру«. Цькування більшовиками його рідних і близьких розлючувало Якова, але переконання і принципи були сильнішими за бажання шукати щастя під зверхністю радянської системи.

З січня 1921 р. Гальчевський почав займатися пропагандою, організацією інформаційно-розвідницької служби та відновленням повстанського загону для боротьби проти більшовицького засилля. 1 квітня 1921 р. в лісі (Кипоровім яру), біля с. Слобідка, що неподалік від с. Бруслинів, відбулася перша повстанська нарада на базі 13 повстанців. На ній Гальчевського було обрано отаманом під прізвиськом «Орел». У документах радянського періоду зафіксовані й інші прізвиська «Гольчевський«, «Орлик«, «Орлов«, «Орловський» [5, с.133]. Я. Гальчевський був авторитетним отаманом, через що до його загону записувалося чимало активістів. Він розкривав їм ідейні засади та тактику повстансько-партизанської боротьби, критикував більшовицьку систему. Повстанці вистежували і вбивали більшовиків та співчуваючих їм, вступали у бої із силовими структурами більшовицької влади, захоплювали населені пункти повітового значення [4, с.44]. Наприклад, 16 серпня 1922 р. повстанці Гальчевського зайняли містечко Зіньків. Їх чисельність складала 50 осіб. Одночасно 17 бійців здійснили напад на с. Пирогівці і попрямували до Пархомівців. Ще інша частина загону Гальчевського в складі 40 осіб того ж дня здійснила напад на с. Кам'яногірка Літинського повіту. 17 серпня отаман Гальчевський разом із 30 вершниками здійснив напад на місто Бар. За допомогою телеграфу він передав повідомлення начальнику політвідділу Подільської губернії: «Був на ст. Бар, бачив Начсноба, окалечив 80 мільйонів карбованців і дав дулю. Відомий Вам Орел. Скоро побачимось у вас на ст. Журавлівка« (цитата мовою оригіналу). Надвечір того ж дня в тому ж складі загін Гальчевського здійснив напад на залізничну станцію с. Сербинівці. Звідти отаман Гальчевський продовжив телеграфувати: «Я Орел іду далі. Прошу переместить 24 кавполк в район Гайсина. Почему Вы не прибыли в назначенное место. До свидания. Обязанный Вам Орел, Командир национальных партизан на ст. Сербиновцы« (цитата мовою оригіналу) [5, с.150]. Вказані звернення Гальчевського до більшовиків свідчать про його заграванння

із чинною владою, небажання з нею миритися чи остерігатися її. А це свідчить про готовність Якова Гальчевського і його повстанців піти з життя жахливою смертю. Це ж можна сказати і про рядових членів КП(б)У, яким довелося стати опонентами цього повстанського ватажка. Після повстанських справ вечорами, щоб повстанці не нудьгували, «Орел» розповідав їм про Б. Хмельницького, І. Мазепу, У. Кармалюка тощо, організовував співи і танці [9, с.173]. Все це є доказом, що Яків Гальчевський був відповідальною людиною з великим серцем, мав широку душу, раціональне бачення справжнього патріота України.

Вмотивовані дії Гальчевського викликали небувалий успіх, а відтак і кар'єрне зростання. У вересні 1921 р. він отримав усне призначення на посаду командуючого повстанськими загонами 6-го повстанського комітету, а 1 травня 1922 р. став комендантом Подільської повстанської групи, а 20 серпня 1922 р. – командувачем усіма повстанськими силами Правобережної України. Проте під впливом натиску численних з'єднань червоноармійців, 2 вересня разом із 60 повстанцями Гальчевський перейшов польський кордон [6, с.151-152]. До м. Гусятина повстанці прийшли з піснями. Там поляки обеззброїли відділ і 5 вересня залізницею відправили до табору у м. Стрілкове. За вказівкою начальника особистої охорони С. Петлюри полковника М. Чоботарьова «Орел» та «Хмара» втекли з ешелону і поїхали до м. Варшави, де звітували головному отаману [4, с.211].

Більшовик Шумський вислав дипломатичну ноту польському уряду, докоряючи, що він дає притулок бандитам, а це не личить дружній державі. Отаман «Орел» миттєво відреагував на ноту Шумського листом. У ньому подав докази та наголосив на тому, що його бойові товариші боролися із політичних міркувань і не були бандитами, 15 з них мали вищу освіту [7, с.200]. У вересні 1922 р. чимало повстанців Гальчевського заарештовано. У ситуації, що склалася, Гальчевський вдався до організації рейдів у Правобережну Україну з території Польщі. Вони носили диверсійний характер, але за великим рахунком, не принесли ефективних результатів.

Навесні 1923 р. Я. Гальчевський затвердив регіональний розподіл повстанських груп Правобережної України та їх керівників: Волинська група (Лукаш Костюшко), Південна група (Я. Галюка), Київська група (І. Трейка), Північна група [Куровського (Куравський)]. Кожна з них мала свою власну печатку. 5 березня «Орел» призначив «Хмару» командиром повстанців восьми повітів Поділля. У квітні з Польщі до своїх районів дій перейшли Костюшко, Трейко і Куровський, «Орел» разом із 20 бійцями. Проте згодом всі вони повернулися до Польщі для підготовки липневого рейду. Це був чи не найуспішніший із 5-ти рейдів. Протягом липня – жовтня 1923 р. загін Гальчевського, розділившись на невеличкі групи, тероризував більшовицькі органи влади у Проскурівському, Летичівському, Літинському, Вінницькому повітах Подільської губернії.

На початку 1924 р. повстанський рух під проводом Гальчевського зазнав остаточної поразки. Тоді розпочалися судові процеси над соратниками Гальчевського: Коханом, Матвієнком, Патлаєм, Огородником та іншими повстанцями. 15 березня 1924 р. ДПУ заарештувало підполковника Хмару [5, с.151-157].

В травні 1924 р. Гальчевський, попередньо зібравши у Польщі довірених осіб, поїхав до м. Гусятина, де був розвідувально-пропагандистський відділ. Вже тоді він працював агентом розвідки 2-го відділу Польського Генерального Штабу та екзильного уряду УНР і керував роботою кур'єрів даного району. Під час роботи він неодноразово їздив до Тернополя, Львова, Варшави. Зокрема останню Гальчевський відвідав у справах у грудні 1924 р. [2, арк.5, 86]. Ймовірно тоді він отримав чергові настанови проведення рейдової політики.

Під час весняної посівної компанії 1925 р. на Поділлі, а особливо в Проскурівському, Гайсинському та Могилівському повітах відбувалися селянські заворушення. Тому наприкінці березня «Орел» з невеликою групою попрямував із-за кордону до Могилівського повіту у п'ятий рейд. 1 квітня 10 вершників «Орла« здійснили напад на с. Богушівка та Житники. В ніч з 2 на 3 травня 8 бійців Гальчевського на 2-ох підводах здійснили напад на с. Курашівка та Лісові Берлинці. В останньому залишили записку: «Хай живе вільна Україна! Хай живуть мужики! Хай живе батько Петлюра!» Вони були одягнені в форму лісників. Серед них був один із найуспішніших помічників «Орла» – отаман Галюк. Ця група діяла до кінця 1925 р. Тоді Гальчевський не тільки не створив повстанський відділ, але й, отримавши поранення у ногу, змушений був переховуватися і тікати від більшості селян, які оголосили на нього «полювання» [4, с.222-224].

Нарешті селяни відчули Нову економічну політику й вирішили відмовитися від кривавого протистояння з більшовицькою владою. Так, Гальчевський змушений був оселитися у Польщі, декілька років жив у тісному контакті з іншими українськими політичними втікачами, які не залишали надії повернутися до рідного краю. Його участь помічена у формуванні терористичних груп, які час від часу відвідували з Польщі Радянську Україну. При цьому Гальчевський активно стежив за розвитком подій в УРСР через своїх

спецагентів, які приносили пресу і свідчення радянських селян, аналізував соціально-економічний розвиток [6, с.152].

У 1928 р. Яків Гальчевський проявив себе як резидент розвідки УНО по Корецькій дільниці. Він займався організацією розвідницького та пропагандистського апарату у прикордонній смузі радянської України, дбав про створення українських контрреволюційних повстанських організацій [1, арк.307]. До того ж він був причетний до створення та відправлення в радянську Україну диверсійних груп. Завдяки цьому на Волині і Поділлі розповсюджувалися чутки про підняття всеукраїнського повстання, яке повинно було підтримати спеціальну армію екзильного уряду УНР, військові сили Франції та Польщі в боротьбі проти більшовицького ладу. Явочна квартира Гальчевського розташовувалася біля річкового мосту в м. Корець, що неподалік м. Рівне. До 1930 р. він залишався полковником і звітував про успіх підпільної роботи вищому керівництву екзильного уряду УНР у м. Варшава [3, арк.358а-363]. Вірячи у вільну Україну, Гальчевський докладав чимало зусиль для створення і розповсюдження літератури українською мовою, пропагандистських листівок і карикатур тощо. З-поміж описів радянських силових структур, вилучених у шпигунів карикатур, заслуговує на увагу такий: «... небольшого размера, размер листка из среднего формата записной карманной книжки, на ней был изображен серп и молот, к которому прикована в кандалах женщина, изображающая Украину, и под рисунком надпись «Христос Воскрес, воскресне и Украина». Протягом життя Яків характеризувався як кмітливий, винахідливий, щирий і веселий чоловік, про що науковці дізнаються з його іронічного стилю спілкування з радянськими більшовиками. Нехай авторство цієї карикатури не встановлено, але у ній переконливо вбачається ставлення Гальчевського до радянської України [6, с.152]. Судячи із стилю підготовленої пропагандистської літератури, можна припустити, що автором деякої її частини був Я. Гальчевський. Заслуговує на увагу брошурка з критикою КП(б)У під назвою «Московське здирство«. У ній, поміж даних про фінансову вигоду Росії від України та заклики до боротьби із більшовицькою владою, йшлося про таке: «... Не тільки московські й жидівські комуністи та українці-члени КП(б)У, але й московські та жидівські соціал-демократи, соціалісти-революціонери, кадети, бувші поміщики в Україні, монархісти, всі ці партії проти самостійної України. Чого це всім москалям так не хочеться відпускати України з своїх рук? Чи, стоючи за те, щоб Україна не відділялася від Московії, вони роблять це для добра України, добра українського населення, чи добра Московії, для добра московського народу... Малій дитині ясно, що від комуністів добра не жди!...« (цитата мовою оригіналу) [3, арк.358а-363].

Все це властиве політиці та тлумаченням Я. Гальчевського, що простежується у його мемуарах. До того ж Гальчевський залишив чимало оригінальних тверджень і міркувань. З-поміж них наступні: «... З 1/6 частини світу зроблено одну величезну касарню, де Сталінові сатрапи є фельдфеблями, а «божественний атєц народів» – Сталін – «богом« на совітській землі. Отак почала виглядати «влада робітників і селян», емблємою якої став серп і молот. Це влада, якої ніде й ніколи не було: влада бандитів над селянами й робітниками з девізою – «коли не заріжем вас серпом, то добам молотом». Інтернаціональний жидівський комунізм сплюгавив душу нашого народу, забрав від нього всі святощі, заборонив вірити у Вищу Силу, зробив безголосною худобою і загнав у кут матеріялістичного світогляду й егоїзму...» (цитата мовою оригіналу) [9, с.204-205]. Всі ці слова характеризуються невипадковою емоційністю, душевним болем, що свідчить про відвертість Я. Гальчевського. Хоча чимало осіб з його товариства були українськими есерами, він не був членом жодної із політичних партій, що не заважало йому бути політично сильним опонентом КП(б)У із революційних позицій.

За зміненим прізвищем на Войнаровський він продовжив військову справу у ранзі сотника польського війська. 1 вересня 1930 р. Яків у чині контрактового старшини був відряджений до 67-го піхотного полку, що розквартирувався у м. Бродниця на Помор'ї. Так Я. Гальчевський припинив активні дії в опозиції до КП(б)У. Його ім'я більше не згадувалося у численних справах силових структур радянської України. Натомість Якова небезпідставно почали підозрювати в опозиції до польської влади, яка проводила диктаторську політику на західноукраїнських землях. 22 березня 1943 р. 30 бойовиків Армії Крайової жорстоко вбили ненависного українського патріота Я. Гальчевського [4, с.230-234].

Висновки. Отже, в пантеоні видатних постатей історії України необхідно виділити Я. Гальчевського, який у 1920-х рр. відзначився достойним опозиціонером КП(б)У, котрий без остраху долучився до боротьби за Українську державність. Не переоцінюючи його роль в історії України як лицаря, патріота, героя, атланта, віри українців у Батьківщину, адекватного свідка тогочасних подій, слід і надалі популяризувати його ім'я, адже ця постать легендарна й по праву заслуговує на добре вшанування. Як дане, так і схожі дослідження є актуальними і перспективними, заслуговують ґрунтовного вивчення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державний архів Управління СБУ в Хмельницькій області, ф. Р-6193, спр. П-25891, карна справа у звинуваченні Ковальчука Т.І., Максименко Т.Т., Сидоренко П.А, Фіщука В.П., у 5 т., т. 4, 589 арк.
2. Державний Архів СБУ у Хмельницькій області, ф. Р-6193, спр. 26404, дело по обвинению Марчевского-Мотрука И., Вишневского-Габовича и др. (24.05.1927 р.), 226 арк.
3. Державний архів Управління СБУ в Хмельницькій області, ф. Р-6193, спр. П-25979, карна справа у звинуваченні Трофимчук Ф.М. та ін., 438 арк.
4. Коваль Р. Отаман святих і страшних [Текст] / Р. Коваль. – К.: Просвіта, 2000. – 288 с.
5. Красносілецький Д. Антибільшовицький рух селян в правобережній частині УСРР у 1920 – 1924 роках [Текст] / Д. Красносілецький. – Хмельницький: ХНУ, 2009. – 275 с.
6. Красносілецький Д. Педагогічний фактор у житті Якова Гальчевського [Текст] / Д. Красносілецький // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / Гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – Вип. 11. – С. 150–155.
7. Кульчицький Ю. Шаблі з плугів: Український повстанський рух у визвольних змаганнях (1917 – 1926 рр.) [Текст] / Ю. Кульчицький. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 260 с.
8. Леськів І. Повстансько-підпільна боротьба Якова Гальчевського на Деражнянщині [Текст] / І. Леськів // «Деражнянщина: минуле і сучасне« : матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, 21 березня 2013 р., м. Деражня, Україна / Ред. кол. Баженов Л.В., Єсюнін С.М. [та ін.]. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. – С. 249–257.
9. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів : в 2 ч. [Текст] / Я. Гальчевський-Войнаровський. – Краків: «Українське видавництво«, 1941. – Ч. 1. – 205 с.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2013

REFERENCES:

1. Derzhavnyi arkhiv Upravlinnia SBU v Khmelnytskii oblasti, f. R-6193, spr. P-25891, karna sprava u zvynuvachenni Kovalchuka T.I., Maksymenko T.T., Sydorenko P.A, Fishchuka V.P. (State Archives of State Security in Brussels , f. P- 6193 , case . P- 25891 , in the conviction of criminal case Kovalchuk T.I., Maksymenko T.T., P.A. Sidorenko, Fishchuk V.P.). 5 t., t. 4, 589 ark.
2. Derzhavnyi Arkhiv SBU u Khmelnytskii oblasti, f. R-6193, spr. 26404, delo po obvynenyiu Marchevskoho-Motruka Y., Vyshnevskoho-Habovycha y dr. (24.05.1927 r.) (National Security Archive in Khmelnytsky region , f. P- 6193 , case . 26404 , Case for obvynenyyu Marchevskoho-Motruk I., Vyshnevskoho-Gabovich et al (5/24/1927)). 226 ark.
3. Derzhavnyi arkhiv Upravlinnia SBU v Khmelnytskii oblasti, f. R-6193, spr. P-25979, karna sprava u zvynuvachenni Trofymchuk F.M. ta in. (State Archives of State Security in Brussels , f. P- 6193 , case . P- 25979 , in the conviction of criminal case Trofimchuk F.M. and others). 438 ark.
4. *Koval R.* Otaman sviatykh i strashnykh (Ataman holy and terrible). K.: Prosvita, 2000. 288 sp.
5. *Krasnosiletskyi D.* Antybilshovytskyi rukh selian v pravoberezhnii chastyni USRR u 1920 – 1924 rokakh (Bolshevik peasant movement in right-bank part of the USSR in 1920 - 1924 years). *Khmelnytskyi: KhNU*, 2009. 275 p.
6. *Krasnosiletskyi D.* Pedahohichnyi faktor u zhytti Yakova Halchevskoho (Pedagogical factors in the life of Jacob Galchevsk). *Pedahohichnyi dyskurs: zb. nauk. prats. Khmelnytskyi: KhHPA*, 2012. Vyp. 11. P. 150–155.
7. *Kulchytskyi Yu.* Shabli z pluhiv: Ukrainskyi povstanskyi rukh u vyzvolnykh zmahanniakh (1917 – 1926 rr.) (Chablis with plows : Ukrainian insurgency in the liberation struggle (1917 - 1926 years)). Lviv: *Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy*, 2000. 260 p.
8. *Leskiv I.* Povstansko-pidpilna borotba Yakova Halchevskoho na Derazhnianshchyni (Rebel-underground fight James Galchevsky on Derazhnyanschyni). «Derazhnianshchyna: mynule i suchasne« : materialy Vseukrainskoi naukovo-kraieznavchoi konferentsii, 21 bereznia 2013 r., m. Derazhnia, Ukraina / Red. kol. Bazhenov L.V., Yesiunin S.M. [ta in.]. Khmelnytskyi: *PP Melnyk A.A.*, 2013. P. 249–257.
9. *Halchevskyi-Voinarovskyi Ya.* Proty chervonykh okupantiv : v 2 ch. (RedEye occupants). Krakiv: «*Ukrainske vydavnytstvo*«, 1941. Part 1. 205 p.

Красносілецький Денис Павлович – кандидат історичних наук, доцент
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Адреса: 29013, м.Хмельницький, вул.Проскурівського підпілля, 139
E-mail: GOLDEN_24@ukr.net

Krasnosiletskyi Denys Pavlovych – PhD in history, associate professor
Khmelnytsky humanitarian and pedagogical academy
Address: 139, Proskurivskoho pidpillia Str., Khmelnytskyi, 29013
E-mail: GOLDEN_24@ukr.net

УДК [94 (420) «1899/1902» + 929 Кіплінг]

Редьярд Кіплінг і Друга англо-бурська війна 1899-1902 рр.

О.В. ФОМІНА
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Луганськ, Україна,
E-mail: laskavoprosim@mail.ru

Авторське резюме
У статті досліджено участь Редьярда Кіплінга в англо-бурській війні 1899-1902 років і вплив конфлікту на його суспільно-політичну діяльність і літературну творчість. На основі аналізу джерел та історіографії наочно показано: Кіплінг не бажав англо-бурської війни, але підтримав її повністю, як тільки почалися бойові дії. У Великій Британії він створив мережу «рушничних клубів» з підготовки добровольців і збирав кошти на їх спорядження та відправку на війну. У Південній Африці Кіплінг сміливо виїжджав на місця боїв з бурами. Та поступово, з кожним пораненим і загиблим англійським солдатом і офіцером він переконався у надвисокій ціні, що платило британське суспільство за побудову Британської Африки, і необхідності зміни системи імперських цінностей. Саме тому, на диво друзів і ворогів, Кіплінг не написав великого роману про Другу англо-бурську війну і відмовлявся від усіх державних нагород упродовж війни та навіть тривалий час після її закінчення.

Ключові слова: Редьярд Кіплінг, Південна Африка, англо-бурська війна, Велика Британія, літературна творчість.

Rudyard Kipling and the Second Anglo-Boer War 1899-1902

O.V. FOMINA
Luhansk Taras Shevchenko national university, Luhansk, Ukraine, E-mail: laskavoprosim@mail.ru

Abstract
In the article is researched the content Rudyard Kipling's participation in the Boer War 1899-1902. It is also examined the impact of conflict on socio-political activities and literary creativity of Kipling. Basing on the analysis of sources and historiography clearly shows: Kipling did not want the Boer War, but supported her completely as soon as the fighting began. In the Great Britain, he has created a network of «gun clubs» to prepare volunteers and collected funds for their equipment and send to the war. In South Africa Kipling boldly went to the field of battle drills. But gradually, every wounded and fallen British soldiers and officers, he was convinced of the ultra-high price that British society paid for the construction of British Africa, and the need to change systems of imperial values. It is a miracle of friends and enemies, Kipling has written a great novel about the Second Boer War and refused all state honors during the war, and even long after its completion.

Key words: Rudyard Kipling, South Africa, the Anglo-Boer War, Great Britain, literary work.

Постановка проблеми. Англо-бурська війна 1899-1902 років стала першою великою війною XX століття, що тоді тільки починалося. Події тієї війни викликали суспільний резонанс у світі, а наслідки війни і сьогодні впливають на відносини між Південно-Африканською Республікою, Великою Британією і Нідерландами. Більше того, війна стала початком ери сумніву для багатьох британських політиків і військових, суспільно-політичних діячів і літераторів, у тому числі для Редьярда Кіплінга.

З англо-бурською війною 1899-1902 років закінчилася ера «галантних воєн», коли супротивники ще дотримувалися якихось правил і норм людяності. Вперше у масштабних бойових діях були задіяні багатозарядні напівавтоматичні магазинні гвинтівки, які раніше вважалися «негідними справжнього джентльмена», заборонені до цього міжнародними домовленостями скорострільні кулемети і гармати із розривними кулями «дум-дум», задушлива вибухова речовина лідіт (один з прототипів майбутніх отруйних газів). Проти бурів створювались і використовувались концентраційні табори, а бури проти англійців широко застосовували колючий дріт та снайперів.

Південна Африка стала своєрідним полігоном для випробування новітньої для тих часів воєнної тактики і озброєння. При наступі використовувалися обрідні піхотні ланцюги і розсипні шеренги, траншеї для захисту від шрапнелі, польові окопи, раніше маловідомі види воєнного устаткування - одяг кольору хакі, польові телефон, телеграф, кінокамера, бездротовий телеграф (радіозв'язок), прожекторне засліплення позицій ворога тощо. Від Редьярда Кіплінга також чекали нового великого твору про сурову правду війни та героїзм британських офіцерів і солдатів, але з-під пера «залізного Редді» нічого подібного так і не вийшло.

Аналіз досліджень і публікацій. Чому так сталося? Це питання жодним з біографів Кіплінга, дослідників його літературної творчості та політичної діяльності так і не було поставлене прямо. Хоча поодинокі спро-

© О.В. Фоміна, 2013

би відповісти на це складне питання очевидно були. Зокрема, англійський історик Джордж Шепперсон у своїй статті «Кіплінг і англо-бурська війна» зазначає, що «війна для Кіплінга стала часом сподівань на зміну британської в'ялості і томності» [9, с. 87]. «Ми не мали жодного гідного уроку і нарешті цей має змінити нас на краще... Ця війна може зробити нас імперією!», - цитує Шепперсон доволі декларативні та пафосні заклики Кіплінга [9, с. 87].

Такі заклики дорого коштували письменнику. Адже, як зазначає відомий український науковець Максим Стріха, «на початку двадцятого сторіччя з'явилися вже значно вагоміші причини для звинувачень», ніж просто «естетська критика» літературних героїв Кіплінга [4]. «Людство вступило в грандіозну смугу соціальних перетворень і потрясінь, на тлі яких Кіплінг із його несхитною вірою в історичну місію Британії виглядав анахронізмом. Від письменника відсахнулася інтелігенція, а для повоєнних поетів-авангардистів з кола молодих Т.С. Еліота та Езри Паунда, які тяжіли до складної рафінованої символіки, Кіплінг, що говорив мовою мільйонів і для мільйонів, був не так митцем, як «бардом імперіалізму», будівничим Імперії на кшталт Сесіля Родса», - пише М. Стріха [4]. На думку радянського літературознавця Романа Самаріна, саме англо-бурська війна 1899-1902 стала апогеєм життєвого та творчого шляху Р. Кіплінга. «Під час англо-бурської війни в його творчості настав найбільш похмурий період», - наголосив він [3].Так це чи ні, спробуємо розібратися.

Мета дослідження - дослідити участь Р. Кіплінга в англо-бурській війні 1899-1902 років і вивчити вплив конфлікту на його суспільно-політичну діяльність і літературну творчість.

Виклад основного матеріалу. Друга англо-бурська війна спалахнула на початку жовтня 1899 року у Південній Африці між бурами - нащадками переважно голландських, а також німецьких і французьких переселенців або, як їх ще називали, африканерами, які у середині XIX століття створили Помаранчеву Вільну Державу (Помаранчева Республіка), через два роки Південно-Африканську Республіку (Республіка Трансвааль), і британцями [8].

Головною причиною війни була запекла боротьба за володіння відкритими у Трансваалі найбільшими та найбагатшими в світі родовищами золота та алмазів. Безпосереднім приводом до війни стало питання про політичний статус іммігрантів, переважно британських, які нахлинули великим потоком у Південно-Африканську Республіку в кінці 80-х років XIX століття. За короткий час вони заволоділи більш ніж двома третинами рухомого і нерухомого майна, наполягали на рівноправ'ї англійської мови з голландською (на той час офіційна мова бурів. - О.Ф.), а також на суттєвому зниженні податків [8].

Проте основною була вимога про надання місцевого громадянства і, відповідно, виборчих прав. У цьому випадку нові переселенці могли б перемогти на виборах у трансваальський парламент, що загрожувало бурам втратою влади. Саме намагання Великої Британії добитися політичного й економічного панування над бурськими республіками і їх природний спротив на зазіхання англійців призвело до кривавої війни, що затяглася майже на три роки.

За рік до війни Редьярд Кіплінг у розмові з літературознавцем Леоном Келнером заявив, що залишатиметься імперіалістом лиш до тих пір, доки мова не піде про підкорення білих людей. «Анексію одного білого народу іншим я вважаю найбільшим злочином, який може скоїти політик. Не можна підкоряти білі народи», - сказав тоді він [2, с. 38]. Однак бури, як на гріх, були білими потомками європейців із самого центру Західної Європи - центру західної цивілізації.

Проте з початком війни Кіплінг волів забути свої ж слова, бо на той час ним уже повністю заволоділа ідея Родса про Британську Африку, так само, як колись ідея Британської Індії. Родс був фактичним володарем англійської Південної Африки, одним із засновників всесвітньовідомої гірничопромислової компанії «Де Бірс» і, як вважали опозиціонери, головним винуватцем у розв'язанні війни [1, с. 3-10]. Він, як було сказано вище, бачив у територіальній експансії, створенні колоній засіб вирішення внутрішніх англійських проблем і мабуть улюблене висловлення Кіплінга про Індію: «Той нічого не знає про Велику Британію, хто нічого не знає про Індію», - запросто міг би перефразувати на свій манер: «Той нічого не знає про колонії, хто нічого не знає про Велику Британію» [2, с. 38].

І це була правда. Колонізація дозволила західним країнам у новий час вирішити багато гострих внутрішніх політичних, економічних і соціальних проблем: спадок «молодших синів», надлишок населення і нестача орних земель, безробіття, брак інвестицій, відсутність сфер для капіталізації і територій та населення для збуту продукції й багато іншого.

Англо-індієць Кіплінг, який зовсім нещодавно говорив, що «старушка Англія найбільше симпатична із чужих країн» (зазначимо, що прикметник «чужих» ним використано у прямому, не переносному значенні слова, бо лише Індію він вважав батьківщиною. - О .Ф.), у яких він жив, тепер, із початком англо-бурської війни, був достатньо англійцем-консерватором, щоб повністю стати на бік Род-

са та іншого свого доброго знайомого - Альфреда Мілнера, губернатора Капської колонії, верховного комісара Великої Британії у Південній Африці [1, с. 347-379; 2, с. 39; 9, с. 81-89]. Кіплінг підтримав війну з перших днів. Коли о п'ятій годині вечора 11 жовтня 1899 року збіг строк ультиматуму президента Трансвааля Пауля Кругера (який вимагав виведення англійських військ, що прибули у Південну Африку) і почались бойові дії, Редьярд щиро повірив у швидку перемогу. Однак доля розпорядилася інакше. Бури завдавали англійцям одну поразку за іншою, втрати військ ЇЇ Величності у кілька разів перевищували втрати африканерів [8].

У такий ситуації Кіплінг вирішив не сидіти склавши руки, а всіляко допомагати виправленню становища, сприяти початку будівництва Британської Африки. У містечку Роттінгдін графства Серрей, де він у той час мешкав, Редьярд зібрав цілу роту добровольців. Потім Кіплінг прийнявся організовувати так звані «рушничні клуби» по всій країні, розпочав кампанію за створення фонду допомоги солдатським сім'ям. Вірш «Розсіяний жебрак», написаний на підтримку цієї ідеї, був широко розповсюджений у засобах масової інформації [9,с. 86; 10]. Його опублікували в усіх газетах і журналах консервативного напрямку. Друкували навіть на пачках сигарет, постільній білизні. В результаті вдалося зібрати близько півмільйона фунтів стерлінгів. Виконавши все можливе у метрополії, Кіплінг сам відвідав театр бойових дій в якості кореспондента військової газети «Френд» [1, с. 347-358; 2, 39; 9,с. 84; 10].

Для «залізного Редді» це була більше, ніж чергова війна за розширення меж імперії. Як він сам вважав десь глибоко в душі, війна дала йому шанс компенсувати перед батьківщиною свою неучасть у підкоренні Індії в середині XVIII - середині XIX століть і нездатність бути фізично у рядах англо-індійських військ, що воювали у південноафриканській пустелі.

На цей раз Кіплінг фактично захищав свою домашню оселю від зазіхань бурів, принаймні так йому тоді здавалося. Справа полягала в тому, що вже протягом кількох років він разом із сім'єю з жовтня по квітень щороку жив у Південній Африці, часто гостюючи у свого друга С. Родса. У 1900 році, після приїзду Кіплінга на війну, Родс побудував і подарував йому дім у своєму маєтку неподалік від Кейптауна, де письменник проводив разом із сім'єю кожну зиму з 1900 по 1908 роки [1, с. 347-379; 2, с. 40; 9, с. 81-87].

Відомий російський африканіст А.Б. Давідсон у монографії «Сесіл Родс - будівник імперії», називаючи Кіплінга «співаком величі Англії», пише, що «разом з тим саме у розмовах з Родсом сформувалися його ідеї про велике Pax Britanica і взагалі про місію білої людини» [1,с. 348]. За рік до війни, у 1898-му, у Зімбабве Кіплінг дав дуже змістовне інтерв'ю редактору газети «Ліверпул дейлі пост». Інтерв'ю має назву «Одна велика людина про іншу велику людину», інакше кажучи Кіплінг про Родса [1, с. 349]. У ньому Кіплінг заявив, що його, як і Родса, найбільший моральний ідеал - це є розповсюдження цивілізації і створення імперії ради такої мети» [1, с. 351].

«Одна річ ніколи не може бути запереченою - це єдине розуміння Кіплінгом того, що прогрес і успіх цивілізації полягає у мілітаризмі. Це не Бог, - пише Фредерік Ноуелс, - щоб так оспівувати цю ідею, як правити богослужіннями. Якщо є помилка у його філософії людства, то це фальш у небезпечному протиставленні ним одних сил, в існування яких можна лише вірити, іншим, які більш видимі та показові, видавати бажане за існуюче (тобто протиставляти, підміняти поняття, наприклад, заміняти віру у Бога вірою у свою цивілізаторську місію». - О. Ф.) [7, с. 62].

З огляду на це зовсім не дивно, що Кіплінга звинуватили у підтримці «партії війни», «кровожерливих імперіалістів» (і захисті своїх власних бізнесових інтересів, хоча ніхто точно так і не сказав яких саме). За дружні відносини з Родсом та багатьма іншими впливовими політиками і підприємцями, підтримку англо-бурської війни Кіплінг більшістю лібералів і соціал-демократів був безапеляційно звинувачений у розпалювані імперіалістичної війни у Південній Африці і розповсюдженні ідей імперіалізму в цілому світі [10].

Звинувачення у наймитстві до сильних того світу, колінопреклонінні перед консерваторами-імперіалістами завжди були болісними для Кіплінга. Мабуть тому він ніколи не приймав урядових нагород і був у цьому відношенні дійсно «залізним Редьярдом». У 1899 році, першому році війни в Південній Африці, його спробували нагородити орденом Бані другого ступеняю, але він відмовився. Наступного року зібралися присвоїти звання сера і знову наштовхнулись на рішучу відмову. Через рік після перемоги в англо-бурській війні, у 1903-му, знов спроба нагородити, на цей раз орденом святих Михайла і Георгія, і знов безрезультатно [2, с. 40]. Однак, найбільш переконливим доказом того, що англо-бурську війну підтримував Кіплінг-політик, а не Кіплінг-письменник, стала його ж творчість. Прихильники війни чекали від нього великого, гучного, яскравого твору, присвяченого цим подіям, але нічого подібного так і не з'явилось. Більше того, такий твір навіть не був задуманий [2, с. 41]. Декілька віршів про південноафриканські події - от і весь підсумок від вражень тих трьох років,

протягом яких на протилежній Туманному Альбіону частині екватора загинуло у бою та померло від ран і хвороб 22 тисячі англійців і 100 тисяч були покалічені і назавжди втратили працездатність. Чотири п'ятих з цього числа були кіплінгівські Томмі Аткінси (у XIX сторіччі широко розповсюджене прізвисько англійських солдат. - О.Ф.) [10]. Ця війна, як і очікувалося, стала, м'яко кажучи, непопулярною у британському суспільстві. Величезна кількість вбитих і поранених, витрати на війну становили понад 225 млн ф. ст. [8; 10].

Втрати бурів склали вбитими 4 тисячі, що було, у порівнянні з втратами противника, не так уже і багато. Проте, 28 тисяч жінок, дітей, людей похилого віку померли від голоду й епідемій інфекційних хвороб у концентраційних таборах. Ще до втрат африканерів слід додати 20 тис. померлих їх слуг-африканців (кафрів), умови утримання яких у концентраційних таборах були набагато гіршими, ніж у бурів [8; 10].

Підтримка англо-бурської війни коштувала Кіплінгу дуже дорого. Шквал критики, більшість якої лунала з уст заздрісників, а не політичних опонентів і літературних критиків, зробив свою справу - популярність Кіплінга як письменника впала і вже ніколи не підіймалася так високо, як до війни. Роки війни стали переломними у житті «залізного Редді». Як пише Чарльз Керрінгтон, «довіра читача Кіплінгу увійшла у зеніт у кінці 1880-х - початку 1890-х років, а потім почала знижуватися і зовсім згасла перед його смертю, хоча і після неї його книги ще впродовж 20 років мали дуже високий попит» [5, с. 24].

Що стосується аналізу політичних поглядів Кіплінга після війни, то тут Чарльз Керрінгтон, співробітник Королівського інституту міжнародних відносин, стає набагато більш обережним, ніж в оцінці літературної діяльності свого героя. Як справжній дипломат, він в одне речення зміг умістити весь складний і неоднозначний світ свого героя, де кожний – і прихильник, і опонент Кіплінга знайде своє: «Коли політичні погляди Кіплінга були найменш популярні і зазнавали нищівної критики, читачів у нього не поменшало. Багато антиімперіалістів лівого крила читали його таємно і схвально обговорювали пошепки» [5, с. 24].

Тим часом, уже менш ніж через чотири роки після Верініджингського миру (за назвою містечка, де було підписано перемир'я у 1902 році. - О. Ф.), усі сподівання Кіплінга на побудову Британської Африки і нової імперії були розвінчані.

«Друзі Кіплінга, що були при владі у Великій Британії і Південній Африці були усунені зі своїх посад, зокрема А. Мілнер і Дж. Керзон», - пише Дж. Шепперсон у своїй статті [9, с. 87]. Ліберальний уряд Г. Кемпбелл-Баннермана, що прийшов до влади у кінці 1905 року, повернув майже всі владні повноваження у Трансваалі африканерам. Англійці, майже все, що війною забрали, миром повернули. «Кіплінгу здалося, що все, за що воювали, було втрачено», - підкреслює Шепперсон [9, с. 87]. Єдине у чому письменник тепер бачив користь від війни, так це у тому, що «англійці навчили африканерів і їх нащадків керувати країною за допомогою не гвинтівки, а урни для голосування» [9, с. 88].

Висновки. Таким чином, дослідження показало, що під час англо-бурської війни 1899-1902 років Кіплінг ще раз переконався у надвисокій ціні, яку доводилося платити англійському суспільству за розширення Британської імперії. Англо-бурська війна і її наслідки ще більше поглибили розкол між його внутрішнім і зовнішнім світом. Саме тому Кіплінг не написав великого роману на кшталт «Кім» про події та героїв Другої англо-бурської війни, чого так очікували його читачі, друзі та політичні прихильники.

Отже, «залізний Редді» опинився на, образно кажучи, ідейному роздоріжжі: по-старому він жити уже не хотів, а по-новому ще не міг. Глибоко в душі Редьярд відмовлявся від власними ж руками створеного світу колонізаторів-героїв, бо бачив на їхніх руках кров, а зовні, на людях, у суспільстві, ще більш активно продовжував укріплювати, закликав розширювати його тією ж кров'ю, виголошуючи запальні промови на капітанських мостиках тільки-но спущених на воду лінкорів і крейсерів, на палубах яких, вишикувавшись у строю, стояли тисячі Томмі Аткінсів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Давидсон А. Б. Сесил Родс – строитель империи [Текст] / А. Б. Давидсон. – М.: Олимп; Смоленск: Русич, 1998.– 448 с.
2. Киплинг Р. Рассказы, стихи, сказки [Текст] / Р. Киплинг; сост., авт. предисл., коммент. Ю.И. Кагарлицкий. - М.: Высшая школа, 1989. - 383 с.
3. Самарин Р. Редьярд Киплинг [Електронний ресурс] / Р. Самарин. - Режим доступу: http://www.lib.ru/KIPLING/redkipl.txt - Назва з екрана.
4. Стріха М. Кіплінг справжній і вигаданий [Електронний ресурс] / М. Стріха – Режим доступу: http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=kipling&page=strikha&alist=skip - Назва з екрана
5. Carrington Ch. Rudyard Kipling: His Life and Work [Text] / Ch. Carrington. - L.: Macmillan & Co, 1970. - 637p.

6. Kiplingiana [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.kipling.org.uk/kip_fra.htm - Назва з екрана
7. Knowles F. A Kipling Primer [Text] / F Knowles. - Boston: Brown and Company, 1899. - 219 p.
8. Pretorius Fr. The Boer Wars [Електронний ресурс] / Fr. Pretorius. - Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/history/british/victorians/boer_wars_01.shtml- Назва з екрана.
9. Rudyard Kipling: the man, his work and his world [Text] / Ed. by J. Gross. -N.Y.: Simon & Schuster, 1972. - 178 p.
10. The Poetry of the Boer War [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.st-andrews.ac.uk/~pvm/HardyBWar/poetry.html - Назва з екрана

Стаття надійшла до редакції 03.10.2013

REFERENCES:

1. *Davidson, A. B.* Sesil Rods – stroitel imperii (Cecil Rhodes - Empire Builder) Moscow.: *Olimp; Smolensk: Rusich,* 1998. 448 p.
2. *Kipling, R.* Rasskazy, stihi, skazki (Stories, poems, fairy tales). Moscow: *Vysshaya shkola*, 1989. 383 p.
3. *Samarin, R.* Redyard Kipling (Rudyard Kipling). Regime to access: http://www.lib.ru/KIPLING/redkipl.txt
4. *Striha, M.* Kipling spravzhnij i vigadanij (Kipling real and fictional). Regime to access: http://poetyka.ua-zone.net/default/pages.phtml?place=kipling&page=strikha&alist=skip
5. Carrington, Ch. Rudyard Kipling: His Life and Work. L.: Macmillan & Co, 1970. 637 p.
6. Kiplingiana. Regime to access: http://www.kipling.org.uk/kip_fra.htm
7. Knowles, F. A Kipling Primer. Boston: Brown and Company, 1899. 219 p.
8. Pretorius, Fr. The Boer Wars. Regime to access: http://www.bbc.co.uk/history/british/victorians/boer_wars_01.shtml
9. Rudyard Kipling: the man, his work and his world. N.Y.: Simon & Schuster, 1972. 178 p.
10. The Poetry of the Boer War. Regime to access: http://www.st-andrews.ac.uk/~pvm/HardyBWar/poetry.html

Фоміна Олена Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
Адреса: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2
E-mail: laskavoprosim@mail.ru

Fomina Olena Volodymyrivna – PhD in history, associate professor
Luhansk Taras Shevchenko national university
Address: 2, Oboronna Str., Luhansk, 91011
E-mail: laskavoprosim@mail.ru

УДК 355.48(47:430) «1943» (043)

Другий танковий корпус СС у Курській битві

М.К. ПОДГАЙКО, Ф.І. СОРОКА
Маріупольський державний університет, м. Маріуполь, Україна, E-mail: m.podgayko@mail.ru

Авторське резюме
У представленій статті автори на основі комплексного аналізу джерел та літератури розглядають актуальні проблеми, пов'язані з Курською битвою – однією з найбільш визначних битв Другої світової війни за кількістю використання бронетехніки з обох протиборчих сторін. Незважаючи на те, що вже минуло сімдесят років від битви на Курській дузі, перед дослідниками постають все нові і нові факти тих подій, які потребують досконалого вивчення та аналізу.

Чергова річниця Курської битви лише підігріла інтерес громадськості до даної проблематики. В центрі дослідження постає другий танковий корпус СС, його роль та значення в ході Курської битви. Ключове значення мають стратегічні завдання вермахту щодо участі зазначених німецьких частин в операції «Цитадель», хід бойових дій, наслідки та історичне значення.

Радянські війська на середину 1943 року отримали серйозний досвід у боротьбі з військами вермахту. Вони переможно пройшли Москву і Сталінград. Проте, в битві під Курськом їм повинні були протистояти найкращі солдати Рейху, які здобули спеціальну підготовку, більш досвідчені та оснащені найкращою зброєю того часу. Саме цим німецьким частинам відводилася основна роль в операції «Цитадель» – наступі під Курськом. Тому дії військ СС у цій битві викликають найбільший інтерес сучасних дослідників та є найбільш дискусійним моментом Курської битви.

Ключові слова: другий танковий корпус СС, Курська битва, операція «Цитадель».

© М.К. Подгайко, Ф.І. Сорока, 2013

The second tank corps of the SS in the Kursk battl

M.K. PODHAIKO, F.I. SOROKA
Mariupol state university, Mariupol, Ukraine, E-mail: m.podgayko@mail.ru

Abstract
In the article authors, on the basis of the complex analysis of the sources and literature, review topical issues connected with the Kursk battle which is one of the most important battles of the Second World War by quantity of the use of armored vehicles from both warring parties. Despite the fact that seventy years have passed since the Kursk battle, the researchers keep finding new facts of the event that require thorough consideration and analysis.

Another anniversary of the Kursk battle only fueled the interest of the public to these issues. The second tank corps of the SS, its role and importance in the Kursk battle are in the center of the research. The Wehrmacht strategic tasks on the participation of the German units in «Citadel« operation, the military action, impact and historical significance have the key strategic importance.

By the middle of 1943 Soviet troops have received great experience in the struggle with the Wehrmacht forces. They won battles in Moscow and Stalingrad. However, in the Kursk battle they had to withstand the best soldiers of the Reich, who received special training, more experienced and equipped with the best weapons of that time. These German troops played the main role in the «Citadel« operation - attacking near Kursk. Due to this, actions of the SS troops in the battle are of the greatest interest to modern researchers and the most controversial point of the Kursk battle.

Key words: The second tank corps of the SS, the Kursk battle, «Citadel« operation.

Постановка проблеми. Битвою на Курській дузі завершився корінний злам у ході Другої світової війни. Тривала вона з 5 липня по 23 серпня 1943 р. Наслідком цієї грандіозної битви став перехват стратегічної ініціативи радянськими військами, що остаточно поховало плани гітлерівців на перемогу в Другій світовій війні.

Битва під Курськом є найвизначнішою за кількістю використаної бронетехніки в ході всієї Другої світової війни. Обидві протиборчі сторони сконцентрували на даній дільниці фронту колосальні ресурси як у живій силі, так і в бронетехніці.

На початок липня 1943 року радянські війська отримали значний бойовий досвід, переможно пройшли Москву і Сталінград. Але протистояти їм повинні були кращі війська Німеччини – бойові дивізії військ СС, в яких служили найкращі солдати Рейху. Вони були прекрасно підготовлені, досвідчені та володіли найкращою зброєю того часу. Дуже потужною їхньою стороною була й ідеологічна підготовка – вояки СС були суворо налаштовані виконувати будь-які накази командування та йти до кінця. Завдяки цьому їхній бойовий дух був на дуже високому рівні.

Саме цим німецьким частинам відводилася основна роль в операції «Цитадель» – наступі під Курськом. З усіх тактичних та стратегічних міркувань вважалося, що наступ на переважаючі сили ворога взагалі неможливий, але саме частини СС зуміли просунутись вперед на більшу відстань, ніж усі німецькі частини в ході Курської битви. Саме дії військ СС у цій битві викликають найбільший інтерес дослідників та є найбільш дискусійним моментом Курської битви.

Аналіз наукових досліджень. Вивчення даної проблеми розпочалось одразу після завершення Другої світової війни радянською історичною наукою. Це перш за все дослідження і спогади безпосередніх учасників тих подій генерал-майора Замятіна М., полковника Болдирева П. та полковника Воробйова Ф. [6]. Предметом дослідження стали склад військ та результати бойових дій.

З часом з'явилась ціла низка робіт у числі яких можна виділити напрацювання Колтунова Г. та Соловйова Б. «Курська битва» [7]. Цінність даної роботи полягає в тому, що вона була написана на підставі великої кількості першоджерел: документи, спогади, журнали бойових дій та ін. В 50-х рр. XX ст. активну дослідницьку роботу з цього питання проводили колишні німецькі офіцери вермахту Хаупт В. [11] та Мюллер – Гіллебранд Б. [8].

Можна зробити висновок, що дослідження зарубіжних авторів цього періоду, незважаючи на наявність певного суб'єктивізму, все ж таки відзначалися більшою об'єктивністю порівняно з політично заангажованими працями радянської історичної науки.

Сучасна російська історична наука також не обминає увагою цю проблематику. Серед дослідників можна назвати наступних дослідників – Дайнес В. [3], Замулін В. [5] , Олейніков Г. [9].

Серед наукових робіт сучасних українських істориків окреме місце займають дослідження Грицюка В. [2], в яких він особливу увагу приділяє наступальній операції радянських військ влітку 1943 року, а саме – Бєлгородсько-Харківській.

Метою дослідження є висвітлення бойових дій, в яких брали участь війська СС у ході Курської битви.

Виклад основного матеріалу. До середини війни Німеччина відчувала серйозні проблеми з комплектуванням усіх бронетанкових

з'єднань, особливо на Східному фронті. Труднощі виникали як у технічному плані, так і в економічному. Особливо це стосувалося виробництва нових танків «тигр» і «пантера». Ці танки були дуже ефективні і якісні, але для їх виробництва потрібна величезна кількість сировини [6]. Також були проблеми і в кваліфікованих екіпажах.

На відміну від німців у Червоній армії не стояло проблеми ані в живій силі, ані в техніці.

Головним чином основною німецькою зброєю в Курській битві були танкові корпуси. Корпус, як правило, мав у своєму складі кілька сотень одиниць бронетехніки різних типів і піхотні частини.

Танкова дивізія німецької армії включала в себе близько 12000 солдат і офіцерів, а також 324 тани й більше 400 бронеавтомобілів і бронетранспортерів.

Дивізія СС брала участь безпосередньо в Курській битві та мала 19000 - 20000 військовослужбовців, танковий полк і полк САУ.

Група армій «Центр» під командуванням фельдмаршала Гюнтера фон Клюге виставила для наступу війська 2-ї танкової армії 2-й і 9-й польові армій у складі 26 дивізій, в їх числі 6 танкових. Загалом 460 тисяч осіб, близько 6 тисяч гармат і 1200 танків і САУ [4, с.184]. У групі армій було всього 45 відомих танків «тигр» у складі 505-го важкого танкового батальйону.

Що стосується групи армій «Південь» під командуванням фельдмаршала Еріха фон Манштейна, то їй відводилася головна роль в операції «Цитадель». Їй належало подолати вдвічі більший рубіж, ніж групі армій «Центр». Однак група армій «Південь» була і краще укомплектована.

На Південному фасі Курського виступу для наступу були зосереджені війська 2-ї польової, 4-ї танкової армій і оперативна група «Кемпф», які налічували понад 400 тисяч осіб, 4 тисячі знарядь і 1685 танків і САУ. Однак не всі танки були готові до бою з технічних причин [6].

Повітряна підтримка здійснювалася літаками 4-го і 6-го повітряних флотів Німеччини в кількості більше 2000 одиниць [10].

Головним бойовим підрозділом серед інших був 2-й танковий корпус СС під командуванням оберстгруппенфюрера СС до складу 3-х відбірних есесівських дивізій. На цей корпус покладалися основні надії з прориву радянського фронту. У групі армій «Південь» на момент початку наступу знаходилися 182 танки «тигр», а також танкова бригада складалася з 200 нових танків «пантера» [9].

Корпус був сформований у червні 1942 року у Франції. До складу корпусу увійшли 3 танкові дивізії СС: «Лейбштандарт Адольф Гітлер», «Дас Райх» та «Мертва голова». До операції «Цитадель» корпус СС брав участь у переможних для німців боях під Харковом у лютому-березні 1943 року.

У 2-му танковому корпусі СС нараховувалося 73380 осіб. Бойовий склад корпусу був майже вдвічі менший – 39106 осіб. У дивізії «Лейбштандарт» на утриманні перебувало 20993 особи, бойовий склад – 12893, у дивізії «Дас Райх» – на утриманні 19812, а бойового складу 10441, дивізія «Мертва голова» усього нараховувала 19176 осіб, бойового складу 10214. Щодо чисельності бронетехніки в корпусі СС на момент початку операції «Цитадель», то корпус нараховував 390 танків, 104 протитанкові штурмові установи, 98 самохідних установ польової артилерії. В розпорядженні корпусу були 42 важкі танки «тигр». У 2-му танковому корпусі СС середніх та важких танків було більше 90% [6].

Завданням 2-го танкового корпусу СС було подолання двох смуг оборони і вихід на Прохорівський напрямок. Корпус оберстгруппенфюрера СС Пауля Хауссера мав наступати на фронті завширшки 14 км.

Правий фланг 2-го танкового корпусу СС прикривала дивізія СС «Мертва голова». Ця дивізія мала завдання прикривати фланг корпусу і у подальшому оволодіти шосе Білгород-Курськ. Дивізія СС «Лейбштандарт», що знаходилася в центрі 2-го танкового корпусу СС, повинна була атакувати позиції вздовж лінії Томарівка-Биківка та захопити переправу через річку Псьол. Дивізія СС «Дас Райх» йшла на лівому фланзі корпусу. Війська дивізії отримали наказ атакувати у напрямку х. Березів.

Для прориву радянської оборони використовувався «танковий клин», він мав на меті прорізати ворожий захист. На вістрі клина знаходились танки «тигр», по флангах – «пантери», які були більш маневені. Стандартні моделі «панцер III« і «панцер IV» та САУ йшли по краях від «пантер« [3, с. 254].

Південний фас Курського виступу оборонялі війська Воронезького фронту, які нараховували близько 650 тисяч осіб, більш ніж 4 тис. одиниць артилерії, 4150 мінометів, 1661 танк і САУ та близько 1100 літаків. Загальне співвідношення сил виглядало наступним чином: радянські війська у 2 рази перебільшували німецькі частини, по артилерії – у 2,8 разів, по танках і САУ – в 1,6 раза [4, с. 184-185].

План радянського Верховного командування з відбиття удару супротивника на Курській дузі передбачав систему з кількох глибоко ешелонованих оборонних смуг зі складними і різноманітними інженерними спорудами і перешкодами.

Наступ корпусу СС почався в ніч з 4 на 5 липня. З перших же хвилин німці зустріли запеклий опір. Радянська сторона прагнула максимально використати всі наявні засоби, щоб утримати противника та завдати йому якомога

більшої шкоди на підготовлених мінних полях і загородах. Німці прагнули розвинути навіть невеликий успіх мотопіхоти, яка прорвалася в окопи, і підтримати її вогнем танків, але використати сходу головний козир – танки німці не змогли у повній мірі.

Знищивши бойові дозори на лівому фланзі 6-ї гвардійської радянської армії, бронегрупа есесівських дивізій приступила до прориву головної лінії першого армійського рубежу оборони. До полудня першого дня боїв штаб Воронезького фронту повідомляв, що незважаючи на шалений опір німецьким частинам вдалося прорватися на кількох напрямках. Дивізії СС, таким чином, подолали найбільш укріплені позиції головної армійської лінії оборони і наполегливо рухалися в північному напрямку.

Але у той саме час есесівці зазнали важких втрат – в одній тільки дивізії «Лейбштандарт» у перший день боїв втрати склали 522 особи пораненими, 97 – загиблими [3, с. 256]. Втрати в бронетехніці у 2-му танковому корпусі СС за перший день склали 16 танків та 5 самохідних установок [9, с. 42].

Перші вагомі результати 2-й танковий корпус СС почав приносити 6 липня. Особливо істотних результатів домоглася дивізія «Мертва голова«. Вона зуміла повністю виконати задум командуючого 4-ї танкової армії та в найкоротший термін подолати передній край другого армійського рубежу оборони і вийшла на Прохорівський напрямок. Німецькі дивізії, ведучи запеклі бої продовжили наступ у напряму третьої армійської лінії оборони.

На кінець 8 липня 1943 р. на південному фасі Курської дуги німцям вдалося глибоко вклинитися в оборону Воронезького фронту і на Прохорівському напрямку підійти до тилової армійської оборонної смуги [1, с. 31]. Командування німецької 4-ї танкової армії 9 липня віддає наказ 2-му танковому корпусу СС: «Другий танковий корпус СС розбиває ворога на південно-заході від Прохорівки і відсуває його на схід. Відвойовує висоти по обидва боки річки Псьол північно-західніше від Прохорівки» [9, с. 18]. Саме цю дату можна вважати початком великої танкової битви під Прохорівкою. Командування Воронезьким фронтом у ніч на 11 липня прийняло рішення про доцільність переходу частиною сил фронту у контрнаступ, щоб оточити і розгромити головне німецьке угруповання, що рветься до Обояні та Прохорівки. Командування 5-ї гвардійської радянської танкової армії звітувало: «Головний удар наноситься 18-м, 29-м, 2-м гвардійськими танковими корпусами в загальному напрямку вздовж залізниці і далі на Прохорівку і с. Яковлеве» [6, с. 235]

Безпосередньо в напрямку Прохорівки діяла одна німецька дивізія – танкова дивізія СС «Лейбштандарт». У її складі на цей момент перебувало 56 танків і 30 САУ. Всього же на 12 липня у складі 2-го танкового корпусу СС було 211 боєздатних танків і 100 САУ.

Дивізія «Лейбштандарт» на своєму лівому фланзі закріплювалася на досягнутому рубежі. У центрі готувалася до зустрічного бою з атакуючими танками 5-ї гвардійської танкової армії. А головними силами мала завдати удару в обхід Прохорівки з півдня і бути готовою в подальшому оволодіти Прохорівкою з південно-східного напрямку при взаємодії з танковою дивізією «Мертва голова».

Вранці 12 липня 1943 р. після авіанальотів з обох боків у контрнаступ перейшли танкові бригади першого ешелону 18-го і 29-го радянських танкових корпусів. У 18 і 29 танкових корпусах налічувалося 336 танків і 20 САУ.

Саме у цей час розгорнулася зустрічна танкова битва між дивізією «Лейбштандарт» і силами 18 і 29 танкових корпусів, в якому з обох боків брали участь близько 400 танків і 50 САУ, а не більше 1000 (як свідчило багато дослідників) особливо з радянської сторони. Радянські танки вийшли з укриттів і на повній швидкості рушили на ворога. Але досвідчені німецькі артилеристи добре володіли собою та підбили багато ворожих машин. Від прямих влучень важких німецьких танкових гармат калібром 88 мм радянські танки спалахували один за одним. Радянська сторона несла серйозні втрати. Однак значна їх кількість, дійшла-таки до німецьких позицій, і почався фактично ближній бій. Бойові лінії змішалися, що було вигідно для більш легких і маневровних радянських танків. Екіпажі радянських танків демонстрували фактично самовбивчу відвагу і коли в них закінчувалися набої свідомо таранили ворога.

У той же час 33-й і 23-й гвардійські корпуси вступили в бій з дивізією «Мертва голова». Вони зупинили есесівську дивізію і примусили її перейти до оборони. Другий гвардійський радянський танковий корпус здійснив завзятий опір дивізії СС «Дас Райх» [3, с. 260].

У боях 11-12 липня 1943 р. німецькі танкові дивізії ціною величезних втрат були призупинені. Втрати радянських військ склали понад 300 танків і САУ. Німці втратили більше 60 танків і 1813 військовослужбовців [1, с. 235]. Незважаючи на те, що всі спроби корпусів 5-ї гвардійської радянської танкової армії та інших військ потіснити ворога ані 13, ані 14, ані 15 лютого успіху не принесли, контроль над ситуацією все ж знаходився у радянських військ [9, с. 79].

Гітлер офіційно вирішив зупинити операцію «Цитадель» 13 липня 1943 р. Фельдмаршал фон Манштейн стверджував, що наступ мав шанси на обмежений успіх, якщо його відновити з менш масштабними цілями, продовжуючи чинити тиск на ворога. Тим більше,

що 2-й танковий корпус СС ще був здатен продовжувати наступальні дії. Але вирішальним фактором став намір Гітлера вивести зі Східного фронту 2-й танковий корпус СС, відправивши його на італійський фронт для боротьби з англо-американськими військами.

З 16 липня німці остаточно припинили атаки і почали відведення своїх танків на Бєлгород. Вже 18 липня 5-а гвардійська армія перейшла до переслідування противника, який стрімко відступав. На момент 23 липня 1943 р. радянські війська вийшли на рубіж, який займали перед німецьким наступом.

Висновки. Таким чином, незважаючи на те, що німцям не південному фасі Курського виступу вдалося просунутися більш ніж на 30 км, радянська сторона ціною величезних втрат і, як здавалося німцям, «бездонних резервів» змогла стримати ворога, змусивши того припинити наступ. Головну роль у німецькому прориві зіграв 2-й танковий корпус. Есесівці були готові продовжувати наступ і після битви під Прохорівкою. Саме від військ СС радянська сторона зазнала основних втрат. Війська радянських Воронезького і Степового фронтів втратили вбитими, пораненими і зниклими безвісти понад 50 тисяч осіб. Ціною цих колосальних втрат вдалося переломити хід війни і остаточно взяти під контроль ініціативу на Східному фронті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бишоп К., Эйлсби К. Войска СС на полях сражений Второй мировой войны 1939 – 1945. Западный и Восточный фронт [Текст] / Крис Бишоп, Кристофер Эйлсби – М.: Эксмо, 2006. – 368 с.
2. Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України / НАН України. Ін-т історії України. [Текст] / В. Грицюк. – К., 2010. – 150 с.
3. Дайнес В.О. Рокоссовский против Моделя. Гений маневра против мастера обороны. [Дуэли Великой Отечественной] / В. Дайнес . – М.: Эксмо, 2010. – 384 с.
4. Замулин В. Курский излом. Решающая битва Отечественной войны [Текст] / В. Замулин— М.: Яуза, Эксмо, 2007. — 960 с.
5. Замулин В. Прохоровка - неизвестное сражение великой войны [Текст] / В. Замулин – М.: Яуза, Эксмо, 2005. – 734 с.
6. Замятин Н.М., Болдырев П.С., Воробьев Ф.Д. Битва под Курском. Из опыта боев Отечественной войны. [Краткий очерк]. / Н.М. Замятин — Москва: Военное издательство Народного Комиссариата Обороны, 1945.— 96 с.
7. Колтунов Г.А., Соловьев Б.Г. Курская битва [Текст] / Г.А. Колтунов, Б.Г. Соловьев .- М.: Воениздат, 1970.- 397 с.
8. Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии 1933-1945 гг. [Текст] / Б. Мюллер-Гиллебранд — М.: Изографус, Изд-во Эксмо, 2002. С. 832.
9. Олейников Г.А. Прохоровское сражение (июль 1943). Что действительно произошло под Прохоровкой. [Военно-исторический очерк]. — СПб.: Нестор, 1998. — 99 с.
10. Стадлер С. Наступление на Курск 1943: второй корпус СС - ударный клин в большой битве [Текст] / С. Стадлер. - Оснабрюк, 1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://young.rzd.ru/blog/public/ru?STRUCTURE_ID=5035&layer_id=3833&id=80761 - Назва з екрана
11. Хаупт В. Сражения группы армий «Центр». Взгляд офицера вермахта [текст] /В.Хаупт — М.: Яуза, Эксмо, 2006. — 352 с.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2013

REFERENCES:

1. *Bishop K., Elsbi K.* Voyska SS na poliah sradzeniy Vtoroy mirovoy voyni 1939 – 1945. Zapadniy i Vostochniy front (SS troops on the battlefields of the Second World War 1939 - 1945. Western and Eastern Front). Moscow, 2006. 368 p.
2. *Gritsyuk V.* Strategichni ta frontovi operatsii Velikoi Vitchiznyanoi viyni na terenah Ukiraini (Strategic and front-line operations of World War II on the territory of Ukraine). Kyiv, 2010, 150 p.
3. *Daynes V.* Rokossovskiy protiv Modelya. Geniy manyovra protiv mastera oboroni (Rokossovskii against the model. The genius of maneuver against the masters of defense). Moscow, 2010. 384 p.
4. *Zamulin V.* Kurskiy izlom. Reshayuchaya bitva Otechestvennoy voyni (Kursk break. The decisive battle of World War II). Moscow, 2007. 960 p.
5. *Zamulin V.* Prohorovka-neizvestnoe sradzeniye velikoy voyni (Prokhorovka - the unknown battle of the Great War). Moscow, 2005. 734 p.
6. *Zamiatin N., Boldirev P., Vorobyov F.* Bitva pod Kurskom. Iz opita boyov Otechestvennoy voyni (Battle of Kursk. From the experience of fighting World War II.). Moscow, 1945. 96 p.
7. *Koltunov G., Solovyov B.* Kurskaya bitva (The Battle of Kursk). Moscow, 1970. 397 p.
8. Myuller-Gillebrand B. Suhoputnaya armia Germanii 1933-1945 gg. (The army in Germany 1933-1945 years). Moscow, 2002. 832 p.
9. *Oleynikov G.* Prohorovskoye sradzeniye (iyul 1943). Tsto deystvitelno proizoshlo pod Prohorovkoy (Prokhorovskoe battle (July 1943). What really happened at Prokhorovka). St.Petersburg, 1998. 99 p.
10. *Stadler S.* Nastupleniye na Kursk 19433: vtoroy korpus SS – udarniy klin v bolshoy bitve (The attack on

the Kursk 1943: The second building CC - Wedge impact in the big battle). *Osnabruck*, 1980 Regime to access: http:// young.rzd.ru/blog/public/ru?STRUCTURE_ID=5035&layer_id=3833&id=80761
11. *Haupt V.* Srsdzeniye gruppi armiy «Tsentr». Vzglyad ofitsera vermahta (Battles of Army Group «Center«. Wehrmacht officer's opinion). Moscow, 2006. 352 p.

Подгайко Марія Костянтинівна – кандидат історичних наук, доцент
Маріупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, б. 129, оф. 207
E-mail: m.podgayko@mail.ru

Сорока Федір Ігорович – студент
Маріупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, б. 129, оф. 207
E-mail: fyodor.sorocka@yandex.u

Podhaiko Mariia Kostiantynivna – PhD in history, associate professor
Mariupol state university
Address: 129, Budivelnykiv Av., of. 207, Mariupol, 87500
E-mail: m.podgayko@mail.ru

Soroka Fedir Ihorovych – student
Mariupol state university
Address: 129, Budivelnykiv Av., of. 207, Mariupol, 87500
E-mail: fyodor.sorocka@yandex.u

УДК 355.291.1:355.311.1:[316.75]:314.1(477)«1921-1922»

Роль демобілізованих червоноармійців у формуванні радянської свідомості українського населення

О.В. ВІЛЬХОВИК
Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна,
E-mail: Vlhovik.olga@yandex.ru

Авторське резюме
Після закінчення бойових дій у 1921 р. більшовики не мали змоги утримувати велику кількість солдатів Червоної армії. Крім того, важкі умови впровадження комуністичних перетворень у селі сприяли швидкій демобілізації червоноармійців. Повернувшись додому, вони стали провідниками більшовицької ідеології на селі. Загалом вони мали авторитет надійних людей, адже пройшли агітаційну школу в Червоній армії. Крім того, демобілізовані солдати отримували керівні посади у місцевих органах самоврядування. Головним критерієм підбору персоналу була «чиста« біографія та відданість комуністичній партії. Незадоволених солдатів лишали будь-яких привілеїв, вони здебільшого були безробітними. Відсутність потреби у старих кадрах Червоної армії, як агітаційного матеріалу на початку 1930-х рр., сприяє звільненню демобілізованих червоноармійців з займаних ними посад.

Ключові слова: демобілізація, авторитет, село, колективізація, червоноармієць, Червона армія, більшовики.

A role of the demobilized Red Army`s soldiers in forming of soviet consciousness of the ukrainian population

O.V. VILKHOVYK
Poltava V.G. Korolenko national pedagogical university, Poltava, Ukraine,
E-mail: Vlhovik.olga@yandex.ru

Abstract
After the ending of hostilities in 1921, the Bolsheviks were unable to maintain a large number of Red Army soldiers. Additionally, heavy conditions of the implementation of communist transformations in the village contributed to the rapid demobilization of the Red Army soldiers. Returning home, they became leaders of the Bolshevik ideology in the village. In general, they had a reputation of reliable persons, because they studied in the agitation school of the Red Army. Also, demobilized soldiers were appointed to the executive positions in local government. The main criterion of selection of personnel was a «pure» biography and dedication to the Communist Party. Disgruntled soldiers were left any privileges, they were mostly unemployed.

© О.В. Вільховик, 2013

Lack of the need for the old personnelas in the Red Army, as an agitation material in the early 1930, promotes to discharge of the demobilized Red Army soldiers from their posts.

Keywords: demobilization, authority, village, collectivization, the soldier, the Red Army, the Bolsheviks.

Постановка проблеми. У сучасних умовах закономірним є зростання інтересу до вітчизняної історії, зокрема до проблем, які не знайшли об'єктивного відображення в радянській історіографії. Особливе місце серед таких тем займають методи створення більшовиками власних збройних сил – Робітничо-Селянської Червоної армії та роль демобілізованих солдатів у подальшому впровадженні більшовицької політики в життя українського населення.

Аналіз досліджень і публікацій. Історіографія теми є досить специфічною, адже радянські автори її не досліджували. Про основні напрямки роботи з демобілізованими червоноармійцями наголошується лише у збірнику документів «КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза. 1917-1958 гг.» [16]. Вітчизняні автори цю тему висвітлюють через політичну та економічну призми більшовицьких перетворень в Україні. Зокрема, Я. Шелигін досліджує створення та функціонування Червоної армії, а також її розпуск в Україні та Криму [21]. Демобілізацію черовоноармійців у контексті політичних перетворень розглядають В. Верстюк [1] і Є.Жирнов [3]. Вони зазначають, що солдати повернувшись додому, ставали провідниками більшовицьких ідей.

Провідне місце в українській історіографії щодо висвітлення досліджуваної теми є колективна монографія «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)» [17]. Автори досліджують, як змінилося повсякденне життя українського народу з приходом більшовиків до влади.

Окремі матеріали фондів Центрального архіву громадських об'єднань України та Державного архіву Харківської області дають можливість виявити ряд фактів і явищ, які дозволять простежити певні закономірності.

Втім, свого подальшого вирішення потребують проблеми, пов'язані з висвітленням ролі демобілізованих червоноармійців у формуванні радянської свідомості українського населення

Мета дослідження – на основі всебічного вивчення літератури, архівних документів, інших джерел розкрити і узагальнити головні чинники формування світогляду червоноармійців у 1920-х роках, як невід'ємної складової частини суспільного та історичного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Після припинення бойових дій в лавах Червоної Армії проходили службу громадяни сімнадцяти призовних років (1885-1901 років народження), а її чисельність складала 5,3 мільйона осіб. Утримувати таку величезну кількість військовослужбовців держава була неспроможна, передусім із економічних причин [15,с. 277]. Тому на X з'їзді РКП(б) у березні 1921 р. було розглянуто питання про подальшу долю Червоної армії. З'їзд висловився за збереження армії, вирішивши її скоротити і реорганізувати. Так, у циркулярному листі «Про роботу серед демобілізованих червоноармійців і призваних у армію» до всіх Облбюро ЦК, ЦК Нацкомпартій, Обкомів і Губкомів РКП(б) наголошувалося: «Найближчим часом підлягають звільненню у безстрокову відпустку червоноармійці 1901 р. народження і призов наступного 1902 р.» [16, с. 261].

Упродовж 1921 р. в Збройних силах України та в Криму була проведена масова демобілізація. В результаті чисельність армії до 1 жовтня 1921 р. скоротилася до 423 тис. чол., а за наступне півріччя ще на 152,5 тис. чол. Загалом Червона армія поступово була скорочена до невеликих розмірів, по всьому Союзу залишилося тільки 562000 солдатів [21, с. 21]. Водночас була проведена реорганізація. Постановою Ради Праці й Оборони у квітні 1922 р. Київський та Харківський військові округи були злиті в так званий Південно-Західний округ, який пізніше було перейменовано в Український Військовий Округ (УВО) [2, с. 247].

Розпочавши демобілізацію, РКП у першу чергу надіслала постанову всім губкомам «Про обслуговування відправлених у довгострокову відпустку червоноармійців«, в якій зазначалося наступне: «Від казарми і до самого свого будинку демобілізований червоноармієць повинен бути оточений турботою всього партійного, професійного і радянського апарату. Причому господарська сторона справи повинна бути на першому плані, а агітаційно-пропагандистська - на другому, так як тільки завдяки сприятливому вирішенню господарсько-перевізних завдань можна розраховувати, що агітація і пропаганда дадуть позитивні результати. Виходячи з цього положення, зусилля губкому повинні бути спрямовані в бік господарської організації, перевезення та розподілу червоноармійців за місцем їх проживання і занять. При відправці необхідно звернути особливу увагу на постачання білизною і дорожнім провіантом, на чищення та утеплення ешелонів і вокзальних приміщень, приведення в порядок вбиралень, кип'ятильників, запасів питної води і т. д. За кілька днів перед відправкою демобілізованих слід пропустити через перукарні, лазні та дезінфекційні пункти. В дорозі необхідно організувати супровід і чергових по станціях, у обов'язки котрих має входити всебічне сприяння якнайшвидшого і найбільш

упорядкованого перевезення солдатів ешелонами, котрі повинні бути забезпечені паливом, окропом, медичною допомогою і т. д. Перед прибуттям необхідно особливу увагу звернути на забезпечення нічлігу, постачання продовольства, надання медичної та санітарної допомоги, на транспортування червоноармійців та їхніх речей з вокзалу на нічліг, а потім до місця проживання. Для робітників і службовців через комтруд і профспілки повинна бути організована практична допомога для отримання роботи, квартир, а в необхідних випадках і предметів домашнього господарювання. Разом з тим в усіх цих роботах треба рішуче усунути зайві реєстрації, переписи і пропуски, щоб ні в якому разі паперова тяганина не затримувала рух демобілізованих» [16, с. 202-203].

Результатом вищезазначеної постанови стало створення Всеукраїнської Комісії з часткового розпуску Червоної армії. Вона була «заснована постановою Комісії Ради трудящих і Оборони щодо часткового розпуску Червоної армії від 11 лютого 1921 р., згідно протоколу № 5 пн. 8, в якості філіального відділення призначеної комісії» [18, арк. 13].

Природно, що кадрові військові заперечували необхідність скорочення армії. Причому багато хто боявся не тільки позбутися звичних командних постів, але й, опинившись поза лавами Червоної армії, знову стати тим, ким вони були до революції і війни: людьми без освіти, а часто і професії [3]. Тим паче, що за період перебування у Червоній армії вони, завдяки безжальному виконанню наказів більшовицької влади, нажили собі багато ворогів серед рядових солдатів, односельців і навіть родичів.

Цікаво відзначити, що відправка червоноармійців, а тим паче їх зустріч повинна була мати святковий вигляд і проводитися у формі зборів, вітань і мітингів з широким залученням селян та місцевих робітничих організацій. Іншими словами більшовики застосовували на практиці результати своєї політики створення нових вірних радянській владі людей та їхнє впровадження в українське суспільство [16, с. 261-263]. Характерно, що демобілізованих червоноармійців активно залучали до культурно-пропагандистської роботи, до впровадження та участі у колгоспній справі. Місцева преса активно висвітлювала хід призивної кампанії і звільнення з Червоної армії, розгорнувши навкруги цього широку агітаційну роботу. У таких діях чітко простежуються ідеологічні плани радянської влади. Для селян було штучно збільшено авторитет червоноармійців, для самих же більшовиків вони були лише матеріалом із зміненим світобаченням, який вдало використовувався у втілення радянської політики [16, с. 263].

Повернувшись з лав Червоної армії колишні солдати мали авторитет надійних більшовицькій владі людей, що пройшли ідеологічну радянську школу і були готові виконувати всі розпорядження в інтересах існуючої держави. Свідченням цього є постанова ЦК ВКП(б) від 14 жовтня 1927 р. «Про використання демобілізованих з Червоної армії на низовій радянській кооперативній та громадській роботі«, в якій наголошувалося: «Велика політична і культурна робота, що проводилася в рядах РСЧА з червоноармійським складом, робить Червону Армію одним з найважливіших джерел підготовки у селі широкого безпартійного селянського активу цілком радянізованого і політично свідомого. Поряд із цим кожне звільнення червоноармійців поповнює селянські партійні і комсомольські організації значною кількістю нових членів, у числі яких є підготовчий актив» [16, с. 299-300].

У таких умовах чітко виявляється бажання більшовиків використати червоноармійців у всіх ключових ланках керівництва Україною. Вони першими обиралися на виборні посади в органи влади на селі, брали активну участь у пропаганді комуністичної ідеології, були передовими у впровадженні колективізації, очолювали органи міліції та ДПУ.

Слід нагадати, що затяті більшовицькі активісти, які під час служби грабували та вбивали українське населення, повернувшись з Червоної армії, ставали головами сільських рад, очолювали всі керівні посади на селі. Так, в автобіографії Василя Яковича Сірка, що проживав у с. Волохів Яр Балаклійського району, зазначалося, що він після того як Денікін зайняв Україну вступив до Червоної армії. З 1921 р. брав участь у партизанському загоні, який вів боротьбу з бандитизмом. Спонукала його до цього вчинку трагічна подія – вбивство батька бандитами. Повернувшись додому В.Я.Сірко організував і очолив сільський комнезам, а в 1928-1929 рр. очолював посаду голови сільради. Характерно, що він весь час брав активну участь у всіх політичних кампаніях, які проводилися радянською владою, тим паче Василь Якович був вихідцем з бідної родини та членом всіх більшовицьких організацій на селі [4, арк. 18-19].

Одним із головних завдань демобілізованих червоноармійців була їхня підтримка більшовиків у аграрних перетвореннях на селі. Так, у протоколі про завдання красних партизан і червоногвардійців у весняній посівній кампанії, першої більшовицької весни, 2-ї п'ятирічки, зазначалося: «У попередній період Радвлади червоні партизани брали активну участь у виконанні всіх кампаній, які стоять перед робочим класом, попереду йшли в бій за перебудову з капіталістичного суспільства в соціалістичне безкласове суспільство. Хоча ще є партизани, які йдуть за кулаками, що не колгоспники до цього часу, у с. Василівці є такі

партизани, які чваняться, пиячать, розпинаються - я партизан і т.д. Ці партизани підривають авторитет усім партизанам, ці партизани змазують авторитет інших партизанів. … Кожному партизану потрібно вести рішучу боротьбу з підривниками посівної компанії, всім партизанам зосередити всю увагу в боротьбі за посівну компанію, боротися з класовим ворогом « [6, арк. 37].

Важливо відзначити, що завдання червоноармійців на воєнному фронті і на посівному фронті вже у мирний час мало чим відрізнялися. Так само більшовицькі маріонетки вбивали людей за непідтримання радянської влади. Різнилися лише час подій і масштаби. Так, у доповіді т. Макеєва на засіданні партизанського зльоту Олченського району, зазначалося: «… що ще є шкідницькі організації в колгоспах, як видно з того, що було опубліковано в газеті, розстріляно 34 людини, які займалися шкідництвом в сільському господарстві. Значить, кожному партизану потрібно організувати всі сили на боротьбу з шкідниками» [7, арк. 28].

В одній з директив ЦК ВКП(б) наголошувалося на особливій ролі червоноармійців у будівництві колгоспів: «…у роботі звільнення червоноармійців з армії ОПК повинні фіксувати свою увагу на 2-х основних моментах: забезпечити найбільш повне використання активних звільнених червоноармійців - особливо на селі, а з іншого боку забезпечити звільнених роботою, постійно враховуючи політичні наслідки безробіття серед звільнених» [21, арк. 21].

Червоноармійців, у яких закінчився термін служби, але вони були фізично здоровими і свято відданими більшовикам, залишали на службі в Червоній армії або направляли працювати в органи міліції. Так, В. Бендерєв зазначав, що він був здібним учеником, успішно закінчив приходську школу і навіть почав навчатися у І-й Харківській чоловічій гімназії. Але через тяжке матеріальне становище В. Бендерєв кидає навчання і йде на роботу в типографію «Південний край«. Через деякий час його звільняють, як він сам зазначає: «Ця подія посіяла у моїй душі образу на існуючий лад, якому, бажаючи помститися, я, після Жовтневої Революції, в 17 років добровільно поступив до Харківського Кінно-Партизанського загону, рядовим бійцем-партизаном». Пробувши загалом 6 р. у рядах Червоної армії, він займав різні посади і був рекомендований політвідділом, як надійний партійний працівник. Займав посаду голови сільради, а з 1926 р. поступив у ряди Робітничо-Селянської міліції. З квітня 1929 р. В. Бендерєв переведений у виробничий механічний цех учеником токаря [10, арк. 33]. Інший приклад наводить червоноармієць, що залишився на службі в Червоній армії. Так, Іван Єфимович Гирський, член партії з 1920 р., селянин за походженням, з Херсонщини, відзначав, що 1917 р. був у старій армії, з приходом більшовиків і після демобілізації залишився служити в Червоній армії [11, арк. 12].

Важливо відзначити, що особовий склад органів ДПУ у більшості формувався перевіреними кадрами з Червоної армії. Закінчивши свою службу ці люди поверталися додому, займаючи посади середньої ланки. Наприклад, Зіновій Афонович Вальдман, народжений 1900 р., безпартійний, службовець М'ясозбуту зазначає, що з 1918 р. служив у Червоній армії, відступаючи від німців захворів. З часом Зіновій Афонович перейшов у загін Махна, але пробув там недовго, бо був арештований радянськими військами, як махновець. Можна припустити, що він мав розвідницьку мету вступаючи у загін Махна. Після того як більшовики остаточно захопили Україну З.А. Вальдман перейшов на роботу в ДПУ [13, арк. 56].

Цікавим є той факт, що віддані більшовицьким догмам червоноармійці після демобілізації співпрацювали з органами ЧК, що нерідко рятувало їм життя. Щоправда ціною життя сотень їхніх товаришів. Найбільша кількість сексотів і агентів була в рядах Робітничо-Селянської Червоної Армії, хоча конкретних цифр, звичайно, немає. За словами українського дослідника Я.Тинченка, на кавалерійську дивізію сексотів припадало до 200 чоловік. Немала кількість їх була і серед офіцерів, що залишилися на службі в РСЧА. Це зрозуміло: щоб утриматися у рядах Червоної армії, вони повинні були не стільки хорошими воєнспецами, скільки вірними слугами більшовицької системи і її каральних органів [14, с. 9].

Солдати, що поверталися додому розраховували на нове життя, адже вони відстоювали, воювали і підтримували більшовиків за їхні обіцянки. Червоноармійцям нав'язали відчуття гордості за їхню службу і за скоєні ними вчинки. Повернувшись, вони стикалися з неповагою, а часто і презирством односельців. А обіцяне більшовиками красиве життя обернулося для них масовим безробіттям та бідністю. Так, Григорій Іванович Вереженко, народжений в 1892 р., уродженець с. Бабаї на Харківщині, зазначає у своїй автобіографії, що служив у І-му Харківському Кінному загоні, демобілізувався у чині рядового гвардійця і став безробітним [12, арк. 24].

Непоодинокими були випадки, коли демобілізований червоноармієць, повернувшись додому і зіткнувшись з дійсністю, не виправдав сподівань більшовиків, за що наступало покарання. Так, наприклад, у рішенні партизанської комісії Балакліївського району зазначалося: «Тов. Ворону П.Ф. виключити з числа партизан, як абсолютно неприймаючого ніякої участі в партизанських загонах, він лише був у лавах Червоної армії з мобілізації, як унтер-

офіцер, і за останній час дискредитував себе на роботі в радгоспі «Комуніст« [9, арк. 5].

Очевидно, що всі ці заходи більшовиків мали великий вплив на свідомість червоноармійців. Характерними були випадки самогубства солдатів, які повернулися з лав Червоної армії. Можна виділити певні групи причин. Однією з основних була невідповідність обіцянок комуністичної партії і дійсності. Солдат перебуваючи в Червоній армії писав дружині, наприклад: «Якщо ти мені не будеш писати, то тоді не називай мене своїм чоловіком. Ти може думаєш, що я такий і досі поганий. Ні. Я вже зараз не дурний, я вже командир« [19, арк. 79а]. Свідомість червоноармійців після величезного впливу агітаційних структур змінювалася, а дійсність залишалася все та ж. Це і слугувало причиною самогубств серед демобілізованих солдатів. Цьому сприяли і самі більшовики, адже саме вони створювали тяжкі умови життя для колишніх червоноармійців, які будь-яким чином заплямували свою репутацію перед радянською державою. Так, наприклад, Мащенко Максим Андрійович, котрий за матеріалами Харківської Обласної Партизанської комісії від 23 березня 1934 р., «... народився в 1894 р. до революції був бідняком, після революції працював службовцем Лохвицькій ПК. У 1931 р. йому відмовили у визнанні партизаном, бо він дезертирував з фронту, перебував у банді і займався торгівлею» [8, арк. 18]. За підрахунками В. Верстюка у ході громадянської війни з різних причин загинуло від 8 до 13 млн. осіб, у тому числі близько 1 млн. бійців Червоної армії. В таких умовах треба було творити міф про Червону армію як захисницю Батьківщини від зовнішнього агресора. Цей міф прозвучав у наказі Голови РВРР Л.Троцького в 1923 р. Через кілька років ім'я Троцького зникло з офіційного вжитку, його прихильники були репресовані, він сам підступно вбитий [1].

Самі червоноармійці у своїх біографіях зазначають той факт, що до 1930-го р. вони були підтримкою і опорою більшовиків у будівництві радянської держави. Початок 1930-х рр. характеризується як період повної зміни свідомості більшої частини населення України. Відсутність потреби у старих кадрах Червоної армії, як агітаційного матеріалу, сприяє звільненню демобілізованих червоноармійців з займаних ними посад. Так, наприклад, Юхим Тихонови Чоловаз у своїй біографії зазначає, що він був керівником кінного загону у Зміївському повіті, потім командиром взводу Ікубанського Кавалерійського Червоного полку частин особливого призначення. Повернувся додому через поранення і працював у радянських організаціях с. Андріївки на виборних посадах. З 1930-го р. пішов служити по наймах [5, арк. 172].

Поліетнічне українське суспільство на початку 20-х рр. було, власне, виснаженим соціальним організмом, якому потрібно було усвідомити свої устремління й обрати шляхи їхнього досягнення. Втім найбільшу його проблему становила не відсутність спільної мети, а глибока світоглядна криза, викликана революційними потрясіннями. Пошматоване погромами, репатріаціями, радянськими й антирадянськими повстаннями, розкуркуленнями, білим і червоним терором суспільство перебувало в шоковому стані й було глибоко хворим. Про це свідчило поширення суспільних негараздів: пияцтва, наркоманії, проституції, дармоїдства, бандитизму, дитячої безпритульності. Довгоочікуваний мир відкрив перед людністю нові історичні обрії, але сам по собі був неспроможний мобілізувати суспільство й спрямувати його енергію в життєдайне річище [17, с. 165].

Висновок. Українські червоноармійці були для більшовиків людським матеріалом, завдяки якому було не тільки підкорено Україну, але і свідомість її жителів. Адже, повернувшись з Червоної армії, колишні солдати виконували функцію нагляду і підтримки більшовицької політики і ідеології. Поставлені цілі, які вони намагалися досягти за допомогою Червоної армії, були частково досягнуті. Але вартість досягнень була занадто дорогою, аж до втрати власного світосприйняття і як, наслідок, незалежності України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Верстюк В. Про історичні передумови встановлення свята Радянської армії (23 лютого) [Електронний ресурс] / Володимир Верстюк // Сіверщина. – 2010. – 21 лютого. - Режим доступу: http://siver.com.ua/publ/1/2-1-0-163 - Назва з екрана.
2. Історія українського війська 1917-1995. Упорядник Я.Шашкевич [Текст] – Л.: Світ, 1996. – 840 с.
3. Жирнов Є. «Двічі по двісті – суд честі« [Електронний ресурс] / Євген Жирнов // http://zib.com.ua/ua/2910-dvichi_po_dvisti__sud_chesti.html
4. Державний архів Харківської області (далі ДАХО), ф. Р-1294, оп. 1, спр. 1, арк. 18-19.
5. ДАХО, ф. Р-1310, оп. 1, спр. 3, арк. 172.
6. ДАХО, ф. Р-1766, оп. 1, спр. 10, арк. 37.
7. ДАХО, ф. Р-1766, оп. 1, спр. 10, арк. 28.
8. ДАХО, ф. Р-1766, оп. 1, спр. 17, арк. 18.
9. ДАХО, ф. Р-1766, оп. 1, спр. 19, арк. 5.
10. ДАХО, ф. Р-1767, оп. 1, спр. 188, арк. 33.
11. ДАХО, ф. Р-1772, оп. 4, спр. 24, арк. 12.

12. ДАХО, ф. Р-1772, оп. 4, спр. 24, арк. 24.
13. ДАХО, ф. Р-1772, оп. 4, спр. 24, арк. 56.
14. Книга учета лиц состоявших на особом учете бывших белых офицеров в органах ГПУ Украины [Текст] / Предсл. Я.Тинченко: у 4 т. – Т.4 – Х.: Издательство САГА, 2012. – 2160 с.
15. Корольов С. Досвід створення норм соціальних гарантій військовослужбовців Червоної армії в 20-40 роки минулого століття [Текст] / Сергій Корольов // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил. – вип. 1(27). – 2011. – 277с.
16. КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза. Сборник документов 1917-1958 гг. [Текст] – М.: Воениздат, 1958. – 353 с.
17. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія [Текст] / Відп. ред. С. В. Кульчицький: у 2 ч. — Ч 2. — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — 382 с.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 648, арк. 13.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1762, арк. 79а.
20. ЦДАГОУкраїни, ф. 1, оп. 21, спр. 4, арк. 21.
21. Шелигін Я. Червона армія на Україні [Текст] / Ярослав Шелигін – М.: Книгоспілка, 1928. – 92 с.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2013

REFERENCES:

1. V*erstyak V*. Pro istoruchni peredymovu vstanovlennya svyata Radyanskoii armii (On the historical background of the establishment of the Soviet Army holidays (23 February)). Regime to access: http://siver.com.ua/publ/1/2-1-0-163
2. Istoriya ykraiinskogo viiska 1917-1995. (History of the Ukrainian army 1917-1995.). Lviv, 1996, 247 p.
3. *Zhurnov E*. «Dvichi po dvisti – syd chesti« («Twice two hundred - Court of Honor«). Regime to access: http://zib.com.ua/ua/2910-dvichi_po_dvisti__sud_chesti.html
4. Derzhavniy arkhiv Harkivskoii oblasti (DAHO) (State Archives of Kharkiv region (SAKR)). no. of fund R-1294, no. of description 1, case no. 1, amount of folias 18-19.
5. DAHO (SAKR).no. of fund R-1310, no. of description 1, case no. 3, amount of folias 172.
6. DAHO (SAKR).no. of fund R-1766, no. of description 1, case no. 10, amount of folias 37.
7. DAHO (SAKR).no. of fund R-1766, no. of description 1, case no. 10, amount of folias 28.
8. DAHO (SAKR).no. of fund R-1766, no. of description 1, case no. 17, amount of folias 18.
9. DAHO (SAKR).no. of fund R-1766, no. of description 1, case no. 19, amount of folias 5.
10. DAHO (SAKR).no. of fund R-1766, no. of description 1, case no. 188, amount of folias 33.
11. DAHO (SAKR).no. of fund R-1772, no. of description 4, case no. 24, amount of folias 12.
12. DAHO (SAKR).no. of fund R-1772, no. of description 4, case no. 24, amount of folias 24.
13. DAHO (SAKR).no. of fund R-1772, no. of description 4, case no. 24, amount of folias 56.
14. Kniga ychota lits sostoyavshuh na osobomy ychote buvshuh beluh ofizherov v organah GPY Ukraiiny (The book consisted of persons on account of the special account of the former white officers in the organs of the GPU Ukraine). Harkov, 2012, 2160 p.
15. *Korolov S*. Dosvid stvorennya norm sozhialnuh garantiy viyskovoslyzhbovtsiv Chervonoii armii v 20-40 roku munylogo stolittay (Experience of social security provisions viyskovosluzhbovtsiv Red Army 20-40 in the last century). *Zbirnuk naykovyh prats Harkivskogo yniversutety Povitraynuh sul*, 2011, no. 1(27), pp.
16. KPSS o Vooryzhennuh Silah Sovetskogo Soyaza. Sbornik dokymentov 1917-1958. (Communist Party of the Armed Forces of the Soviet Union. Collection of Documents 1917-1958 gg.). Moskva, 1958, p. 353.
17. Narusu povsyakdennogo zhuttya radyanskoii Ukraiinu v doby nepy (1921-1928 rr.) (Essays everyday life of Soviet Ukraine during the NEP (1921-1928)). Kyiiv, 2010, 382 p.
18. Tsintralnuy derzhavnuy arhiv gromadskuh ob`ednan Ukraiinu (TDAGOU) (Central State Archives of Ukraine (CSAU)). no. of fund 1, no. of description 20, case no. 648, amount of folias 13.
19. TDAGOU (CSAU). no. of fund 1, no. of description 20, case no. 1762, amount of folias 79a.
20. TDAGOU (CSAU). no. of fund 1, no. of description 21, case no. 4, amount of folias 21.
21. *Shelugin Y*. Chervona armiya na Ukraiini (Red Army in Ukraine). Moskva, 1928, 92 p.

Вільховик Ольга Василівна – аспірант
Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка
Адреса: 36000, м. Полтава, вул. Остроградського, 2
E-mail: Vlhovik.olga@yandex.ru

Vilkhovyk Olha Vasylivna – postgraduate
Poltava V.G. Korolenko national pedagogical university
Address: 2, Ostrogradskiy Str., Poltava, 36000
E-mail: Vlhovik.olga@yandex.ru

УДК 94(477.46)«1920/1930»

Закриття православних монастирів та храмів на Черкащині у 1920 – 1930-х роках як проміжний етап між конфіскацією та репресіями (на матеріалах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України)

О.П. ЧУЧАЛІН
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна,
E-mail: aleksandr02.1989@gmail.com

Авторське резюме
На підставі партійних та державних документів досліджується політика більшовицької влади щодо православної церкви у 20 – 30-х роках ХХ століття. Подається загальна кількість монастирів та храмів, наводиться їхня власна назва. Аналізується політичний наступ держави щодо православних монастирів та храмів, їх реорганізацію, закриття та руйнування. Розкривається доля культових споруд у зазначений період на території сучасної Черкащини.

Ключові слова: політика більшовицької влади, православна церква, радянська влада, монастирі і храми Черкащини, закриття, зруйнування.

Closing of the orthodox monasteries and temples in Cherkassy region in 1920 – 1930 th, as an intermediate period between confiscation and repression (on the materials of Central state archive of higher bodies of authority and governing of Ukraine)

O.P. CHUCHALIN
Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university, Uman, Ukraine,
E-mail: aleksandr02.1989@gmail.com

Abstract
According to the party's and state documents the policy of bolshevism authority about orthodox church in 20 – 30 th of the XX century is investigated. Total number of monasteries and churches, provided their own name is served. It is analyzed the political state attack on the orthodox monasteries and temples, their reorganization, closing and destroying it was defined the destiny of the cultic buildings in the above mentioned period on the territory of the modern Cherkassy region.

Key words: the policy of bolshevism authority, Orthodox Church, soviet power, monasteries and temples of Cherkassy region, closing, destroying.

Постановка проблеми. Релігія і церква в Україні завжди виконувала важливу соціальну функцію, зміцнюючи морально-етичні норми спільноти, слугуючи своєрідним арбітром і гарантом рівноваги та стабільності. Сьогодні православна церква в Україні вийшла на новий етап свого розвитку, з кожним роком збільшується кількість релігійних громад, здійснюються будівництво та реконструкція храмів і монастирів, що стають оплотом відродження української духовності та культури.

Із здобуттям Україною незалежності проблематика церковної історії міжвоєнного періоду стає однією з пріоритетних сфер дослідження українських істориків. Проміжним етапом між конфіскацією церковних цінностей та репресіями проти православного духовенства стає закриття монастирів, храмів та культових споруд. До сьогодні проблема закриття православних святинь на території сучасної Черкаської області у міжвоєнний період є малодослідженою.

Аналіз досліджень і публікацій. Певною мірою проблема закриття храмів і монастирів та конфіскація церковних цінностей висвітлювалася в історичних дослідженнях Г. Ватака [1], О. Дудника [2], І. Книш [5], К.В. Курашкевич [6], С. Лютенька [7], Я. Протас [13], В. Слесар [15], О. Тургана [16]. Вони своїми публікаціями у журналі «Безвірник» та «Безбожник» ще у 20 – 30-х рр. минулого століття змальовували події того часу, критикували релігію, підтримували політику держави по закриттю храмів, знаходили для цього мотиви та причини. Серед сучасних дослідників слід відзначити А. Зінченка [3], А. Киридон [4], які присвятили свої праці аналізу джерельних даних процесу становлення й утвердження державно-церковних відносин. Ю. Мариновський [8] у своїй праці дає характеристику релігійного життя на Черкащині, акцентуючи увагу на державно-церковних відносинах. У його дослідженні вказується кількість монастирів після 1917 року та їхня доля впродовж ХХ століття. Також вагомим дослідженням з історії Церкви є праця О. Нестулі [9], де аналізуються основні проблеми збереження в Україні історико-культурної спадщини культового призначення. Показано вплив державної політики щодо релігії на функціонування механізму охорони пам'яток

© О.П. Чучалін, 2013

історії та культури культового призначення. В. Пащенко [10 – 12] у своїх дослідженнях дає характеристику відносин держави і церкви та подальшу долю останньої. Праці вищезгаданих дослідників заклали концептуальні засади і нові методологічні підходи до вивчення цього питання. Науковий доробок істориків періоду незалежності є базою для необхідного дослідницького переходу від з'ясування загального статусу церков у радянській державі до висвітлення долі культових споруд у конкретних регіонах.

У перші роки радянської влади, в основному, було сформовано і запроваджено правове поле, що стосується відношення держави до Церкви, і воно повністю ототожнювалося з базовими засадами більшовицької політики у цій сфері. Фонди центральних державних архівних установ зберігають значну кількість документів, що стосуються закриття храмів як УРСР, так і на території Черкащини. Розсекречення багатьох архівних документів дають нам змогу висвітлити дану проблематику більш об'ємно.

Мета дослідження. Автор статті ставить за мету вивчення долі православних монастирів та храмів у 1920 – 1930-х роках на Черкащині.

Виклад основного матеріалу. Боротьба з церквою почалася ще у 1918 році, коли церква, що була основою царської влади, була відокремлена від держави, а школа – від церкви. Почалися конфіскації церковного майна та закриття культових споруд, проте масових руйнувань храмів ще не було. На території сучасної Черкаської області станом на 1 січня 1917 року в тодішніх повітах Київської і Полтавської губерній офіційно функціонували 15 православних монастирів:

1. Корсунський Онуфріївський жіночий монастир;
2. Ірдинський (Виноградський) Успенський чоловічий монастир;
3. Мошногірський Вознесенський чоловічий монастир;
4. Мотронинський Троїцький жіночий монастир;
5. Жаботинський Онуфріївський чоловічий монастир;
6. Медведівський Миколаївський чоловічий монастир;
7. Чигиринський Троїцький жіночий монастир;
8. Лебединський Миколаївський жіночий монастир;
9. Золотоніський Красногірський Іоанно-Богословський жіночий монастир;
10. Черкаський Покровський жіночий монастир;
11. Змагайлівський Успенський чоловічий монастир;
12. Лукашівський (Іванівський) Троїцький жіночий монастир;
13. Тальянський Миколаївський чоловічий монастир;
14. Кочержинський Георгіївський чоловічий монастир;
15. Уманський «Божої Матері Начальная Радості» чоловічий монастир [8, с. 19].

Історія кожного окремо взятого монастиря на той час була різною, але подальша доля у XX столітті стала однією для всіх. Конфіскація церковних цінностей, реорганізація та закриття монастирів і храмів стали виразниками політики держави в царині духовної культури того часу.

У 20-х роках минулого століття почалися закриття храмів за пропозиціями місцевого населення. Якщо уявити собі мислення більшості людей тих років, то це не здивує. У державі, що проповідувала державний атеїзм, церква була символом минулого. В пресі розповідалось про величезні прибутки церкви в час страждань трудящих за часів царизму, що впливало на ставлення суспільства до церкви. Люди перестали бачити у церкві духовну владу, яку вона мала в попередні роки. Аналогічно культові споруди перестали становити для людей історичну та архітектурну цінність. У монастирів, як і у всієї Православної Церкви вилучалося без викупу все рухоме і нерухоме майно – земля, ліси, води, сільськогосподарський і промисловий реманент, богослужбове і церковне майно, – все це оголошувалося народним надбанням і передавалося у розпорядження місцевим радам і їх виконкомам, деяким народним комісаріатам і їх підрозділам. Негативна соціально-економічна і політична ситуація зокрема на Черкащині у 1919 – 1920 рр. посилювалася голодом, епідеміями, перенаселенням міст і містечок біженцями, зростанням криміналу.

До 1922 року майже в усіх монастирях Черкащини, згідно з чинним законодавством, були утворені релігійні громади, а в деяких обителях почали також функціонувати і сільськогосподарські артілі або трудові комуни, які складалися із монастирських насельників, монастирських робітників і служниць, що перебували на цих територіях [8, с. 36]. З кінця 1922 року починається заключний етап в остаточному знищенні монастирів на Черкащині. Бюлетень НКВС України № 6 від 9 лютого 1923 року містив у собі основні засади щодо відношення до монастирів: «Закрытие монастырей. 1. Городские и пригородские монастыри как мужские, так и женские, как общее правило, должны быть закрыты. 2. В губерниях, возможно, оставить по одному мужскому и по одному женскому монастырю, вдали от городов и железных дорог. 3. Помещения закрываемых монастырей должны быть использованы для нужд социального обеспечения, народного образования, здравоохранения и пр. 4.

Престарелые монахи, монахини должны быть переведены в учреждения Собеса, если они не откажутся последних, и не пожелают уехать на родину. 5. Организацию трудовых артелей возможно допустить лишь на общих основаниях из бывших послушников (послушниц)» [8, с. 45].

На Черкащині ця політика почала трансформуватися в розтягнену ще на декілька років ліквідацію релігійних громад, що діяли при колишніх монастирях. На території Черкащини у 1925 році продовжували існувати релігійні громади, що функціонували при ще офіційно не закритих монастирях – Іванівського (Лукашівського), Лебединського, Мотронинського жіночих і Медведівського, Мошногірського, Тальянського, Уманського і Кочержинського чоловічих.

Такої ж долі зазнають і православні храми та церкви, які розташовувалися у містах і селах. У першій третині XX століття було закрито понад 2000 церков, синагог і інших молитовних будинків. Сотні їх переустатковано на культурні заклади – будинки колгоспника, театри, школи. Всі ці релігійні установи були закриті постановою Центрального Виконавчого Комітету УСРР, але ще більше налічувалося так званих недіючих церков [14, с. 1]. У даній таблиці подано кількість закритих молитовень лише за один рік.

Відомість про кількість закритих молитовень з 1 січня 1929 р. по 1 січня 1930 р. [30, арк. 56]

№	Округи	Церков	Синагог	Костьолів	Інших	Разом
1	Артемівська	7	2	–	–	9
2	Білоцерківська	1	7	1	1	10
3	Бердичівська	4	12	–	3	19
4	Вінницька	6	3	–	1	10
5	Волинська	–	5	–	–	5
6	Глухівська	3	1	–	–	4
7	Дніпропетровська	6	4	1	1	12
8	Запорізька	1	3	–	2	6
9	Зінов'ївська	1	3	–	–	4
10	Ізюмська	1	–	–	–	1
11	Кам'янецька	3	5	1	–	9
12	Київська	6	1	–	4	11
13	Конотопська	2	2	–	–	4
14	Коростенська	2	5	–	–	7
15	Криворізька	4	3	–	–	7
16	Кременчуцька	7	4	–	1	12
17	Куп'янська	3	–	–	–	3
18	Лубенська	1	1	–	–	2
19	Луганська	8	1	–	2	11
20	Маріупольська	4	–	–	–	4
21	Мелітопольська	3	4	–	–	7
22	Могилівська	1	7	–	–	8
23	Миколаївська	3	4	–	–	7
24	Ніжинська	2	2	1	–	5
25	Одеська	1	2	–	1	4
26	Первомайська	5	6	–	–	11
27	Полтавська	16	1	–	1	18
28	Прилуцька	4	–	–	–	4
29	Проскурівська	2	4	–	–	6
30	Роменська	3	1	–	–	4
31	Сталінська	4	1	1	–	6
32	Старобільська	4	–	–	–	4
33	Сумська	2	–	–	–	2
34	Тульчинська	1	5	–	1	7
35	Уманська	5	5	1	1	12
36	Харківська	10	1	–	3	14
37	Чернігівська	2	2	–	–	4
38	Шевченківська	7	6	–	5	18
	Разом	145	113	6	27	291

Для того, щоб зрозуміти процес закриття храмів та церков, потрібно безпосередньо розглянути окремо взяті релігійні громади та їхню подальшу долю. В антирелігійному журналі «Безвірник» опубліковано значну кількість матеріалів щодо закриття молитовних будинків, зокрема матеріали, присвячені долі храмів на Черкащині. В самому центрі села Мошнів Черкаського району розташована велика мурована церква, збудована майже сто років тому за кошти багатого поміщика князя Воронцова. Жителі села розповідають перекази своїх батьків про будівництво храму, його оздоблення та особистий вклад кожного селянина у будівництво. Церква була зведена за 10 років наполегливої та копіткої праці. З приходом до влади більшовиків та піднесення антирелігійної хвилі постало питання про закриття храму та передачу його під культосвітні потреби, що було й зроблено [2, с. 49].

У Шполянському районі на Черкащині теж закривають храми та церкви. Під час Великодніх свят 1922 року комітет незаможних селян вперше разом з комсомольським осередком проводять антирелігійну кампанію. Вдвічі зменшилася кількість прихожан у церкві, а в окремі неділі церква була порожньою. Взагалі в районі на кінець 1920-х років майже не залишилося жодної діючої церкви, частина з них була облаштована на клуби, театри та школи, а частину використовували під зернові склади [16, с. 27].

У селі Ялисоветці Шполянського району налічувалося 969 осіб дорослого населення, з яких 905 осіб мали виборчі права, але 809 осіб із зазначеної кількості подали письмове звернення про закриття місцевої церкви, пропонуючи використати її під культосвітню установу – Будинок Колективіста. Церква в даному селі стала закрита протягом півтора року і ніким не використовувалася. З технічного боку будинок старий, дерев'яний, але був придатний для перебудови під культосвітню установу. Так як релігійна громада в селі складалася лише з 96 осіб, не було служителя культу, то всі інші мешканці були схильні до того, щоб храм було реорганізовано та переобладнано [28, арк. 28].

У селі Веселий Кут того ж Шполянського району йшлася мова також про передачу приміщень храму для культосвітніх потреб. Засідання Президії Шполянського Районного Виконавчого Комітету, яке відбулося 15 квітня 1931 року в місті Шпола, ухвалило: «У зв'язку з тим, що дорослого населення в селі Веселий Кут є 589 осіб, з яких виїхало з села на заробітки 108 осіб, і 481 особи які в даний час перебувають у селі, 388 осіб підписалось за закриття церкви й передачу її під культосвітні потреби, вони домагаються закрити церкву, про що свідчать постанови загальних зборів виборців та колективу, на яких було присутніх переважна більшість дорослого населення села, і що незначний відсоток віруючих може задовольнити свої релігійні потреби в сусідньому селі, що знаходиться на відстані півтора кілометри» [27, арк. 1].

Не залишилась поза увагою політичного наступу радянської влади на православну церкву і Смілянщина. У місті Сміла розташовувалася недобудована Покровська церква, будівництво якої було розпочато ще у 1910 році, а в 1914 році будівництво її було припинено, так як почали проявлятися тріщини стін. Добудова церкви була неможлива з огляду на технічний акт, який видала комісія. Добудувати цю церкву мала бажання релігійна громада при старій Покровській церкві, але коштів на її завершення недостатньо. Щоб зібрати 40 тисяч карбованців потрібно було близько десяти років. Крім цієї церкви у місті знаходилося ще три, які цілком задовольняли релігійні потреби віруючих. Беручи все це до уваги, Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) ухвалив недоцільним передавати будинок для добудови та використання під церкву, а тому релігійній громаді було відмовлено. Згодом питання про використання будинку було передано на розгляд ВУЦВК. 25 червня 1926 року Президія Окружного Виконавчого Комітету (ОВК), на підставі акту технічного огляду, визнала за потрібне розібрати це приміщення, але питання не було остаточно вирішено. За постановою від 21 вересня 1926 року Президія ОВК визнала за потрібне, щоб матеріали з розборки використати на потреби будови культурного осередку Червоної армії в місті Сміла.

У цьому поданні Президія ОВК прохала відповідно Президію Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету (ВУЦВК) затвердити постанову про розборку зазначеного помешкання для використання матеріалу на згадану культурну потребу та сповістити про наслідки розгляду цього питання. Рішення було досить неочікуваним відносно Покровської церкви. Розглянувши відповідне подання у справі недобудованої церкви в місті Сміла, НКВС рішенням від 14 травня 1927 року заборонив закриття Покровської церкви і дав дозвіл релігійній громаді добудувати церкву [29, арк. 5].

Вказувались причини відмови використання під інші потреби:

«1. Немає ніяких формальних підстав для відмови релігійній громаді у наданні дозволу на добудову церкви, звичайно при умові виконання останньою всіх технічно-будівельних правил.

2. Розібрання новозбудованої церкви можна провести лише шляхом підриву вибуховими речами, що являється небажаним за політичними міркуваннями.

3. За обіжником ВУЦВК та НКВС від 14 серпня 1924 року за ч. 131 споруди закритих молитовних будинків мають використовуватись для культосвітніх потреб» [29, арк. 7].

У місті Золотоноша було зібрано підписи 3026 громадян, поданих за вилучення Успенського собору та використання його приміщення під культурний заклад [23, арк. 1]. 19 січня 1931 року комісія провела обстеження технічного стану цвинтарної церкви міста Золотоноша. Комісія виявила наступне:

«1. Главная часть здания – кирпичный фундамент полуразрушен, местами совершенно разрушен, так что здание опасное в смысле внезапного разрушения.

2. Наружные деревянные крыльца разрушены, железная крыша покрыта ржавчиной, деревянные стены местами покосились вследствие разрушенности фундамента, ввиду такого хаотического состояния здания – таковое в течение последних 3-х лет ничем не заня-

то. На основании вышеизложенного Комиссия постановила указанное церковное здание разобрать и часть годных строительных материалов отобрать и использовать на строительные нужды, в чем и составлен настоящий акт» [21, арк. 1].

Загальні збори Троїцької земельної громади в місті Золотоноша визнали шкідливість релігійного впливу і недоцільність існування церкви та ухвалили: «1. Клопотати перед радянськими органами про закриття церков Соборної та Троїцької; 2. Зняти дзвони з цих церков і передати їх в фонд індустріалізації на будівництво тракторів» [22, арк. 5].

У селі Коробівка Золотоніського району Адмінвідділ ОВК підтримав клопотання виборців села про відібрання помешкання церкви на культурні потреби та додає, що в селі Коробівка нараховується 4269 осіб, з яких користуються виборчими правами 1907 осіб. На загальних зборах на яких 1349 осіб (71%) винесли постанову про доцільність використання помешкання церкви під школу, а тому Адмінвідділ ОВК вважає, що клопотання більшості виборців слід задовольнити [24, арк. 1].

В районі між селами Городище та Мліївом містилася Науково-експериментальна база Всесоюзного Дослідницького Інституту Плодово-Ягідного господарства, де працює 173 штатних працівників та службовців. Поруч з подвір'ям Бази розташована невеличка церква, має вигляд не церкви, а будинка, що цілком можна використовувати під клуб. До даної церкви ходили приблизно 50 старих чоловік з ближніх частин села. Цей храм був побудований поміщиком Яхненко особисто для себе. Збори робітників підтвердили постанову зборів Бази від 28 травня 1931 року про закриття церкви та передачу будинку під культустанову Бази [17, арк. 5].

Всі культові будівлі на Черкащині входили до реєстру культових пам'яток. Кількість зареєстрованих на території Черкаської округи культових пам'яток постійно зростала. Так, на 1 листопада 1923 року на обліку окркопису перебували: Покровська церква в с. Свідівок, Покровська церква в м. Сміла, Успенська церква в м. Черкаси, Іллінська церква в м. Суботів, Миколаївський, Медведівський та Мотронинський (з Троїцьким храмом) монастирі [9, с. 167].

Висновки. Таким чином, для втілення своєї антирелігійної політики на території Черкащини щодо православ'я, органи радянської влади використовували кампанію з закриття культових споруд. Під час проведення цієї кампанії головний удар було завдано економічному потенціалу православної церкви на території краю. Антирелігійна політика радянської влади супроводжувалася притягненням до кримінальної відповідальності захисників церковного майна, призвела до пошкодження і знищення багатьох творів мистецтва та пам'ятників культури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ватака Г. Церкву – під культурну установу (с. Михайлівка Драбівського району) / Г. Ватака // Безвірник. – 1929. – № 17. – С. 53 – 55.
2. Дудник О. Відриваємо від релігії останніх трудящих одноосібників / О. Дудник // Безвірник. – 1935. – № 11 – 12. – С. 49 – 50.
3. Зінченко А. Доля церковних дзвонів у 20 – 30-х рр. в Україні / А. Зінченко // Київська старовина. – 1996. – № 6. – С. 97 – 106.
4. Киридон А.М. Утвердження більшовицької моделі державно-церковних відносин у радянській Україні (1917 – 1939 рр.) / А.М. Киридон // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. Серія «Історичні науки» Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету. Випуск 6. – Рівне: РІС КСУ, 2007. – С. 31 – 40.
5. Книш І. З церкви збудувати школу / І. Книш // Безбожник. – 1937. – № 8. – С. 2.
6. Курашкевич К.В. На місці церкви – колбуд / К.В. Курашкевич // Безбожник. – 1937. – № 3. – С. 4.
7. Лютенька С., Перевала А. Закрито останню церкву / С. Лютенька, А. Перевала // Безбожник. – 1937. – № 5. – С. 4.
8. Мариновський Ю.Ю. Черкаська минувшина. Книга ІІ. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року / Ю.Ю. Мариновський. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2002. – 480 с.
9. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917 – 1941 рр. Ч.1. 1917 р. – середина 20-х років / О. Нестуля. – Київ, 1995. – 280 с.
10. Пащенко В. Богоборча політика комуністичної партії та примусова атеїзація населення у контексті здійснення свободи совісті в 1920 – 1930 роки / В. Пащенко // Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні: Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 28 – 30 вересня 1994 р. – К.: Право, 1996. – С. 36 – 40.
11. Пащенко В.О. Благородні наміри і трагічні наслідки політичного курсу ВКП(б) з релігійного питання (20 – 30-ті роки) / В. Пащенко // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: «ОВС», 2002. – Випуск 11. – С. 155 – 172.
12. Пащенко В. Соціалізм на церковному згарищі: 20 – 30-ті роки / В. Пащенко // Релігійна свобода. Релігія і церква в Україні: уроки минулого і проблеми сьогодення. Науковий щорічник. За загальною редакцією А. Колодного, М. Новиченка, О. Сагана. – Київ: Світ Знань, 2003. – С. 40 – 45.
13. Протас Я. Замість церкви – колбуд / Я. Протас // Безбожник. – 1938. – № 3. – С. 3.

14. Річниця великих перемог // Безвірник. – 1935. – № 10. – С. 1 – 5.
15. Слесар В. Зникли церкви, збудовано колбуди / В. Слесар // Безбожник. – 1937. – № 7. – С. 3.
16. Турган О. Урожай революції (Шполянський район Київської області) / О. Турган // Безвірник. – 1935. – № 10. – С. 22 – 29.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф.1. – Опис 7. – Од.зб. 248. – 14 арк.
18. ЦДАВОУ. – Ф.1. – Опис 7. – Од.зб. 270. – 65 арк.
19. ЦДАВОУ. – Ф.1. – Опис 7. – Од.зб. 295. – 24 арк.
20. ЦДАВОУ. – Ф.1. – Опис 7. – Од.зб. 297. – 46 арк.
21. ЦДАВОУ. – Ф.1. – Опис 7. – Од.зб. 321. – 5 арк.
22. ЦДАВОУ. – Ф.1. – Опис 7. – Од.зб. 322. – 47 арк.
23. ЦДАВОУ. – Ф.1. – Опис 7. – Од.зб. 323. – 175 арк.
24. ЦДАВОУ. – Ф.1. – Опис 7. – Од.зб. 324. – 41 арк.
25. ЦДАВОУ. – Ф.1. – Опис 7. – Од.зб. 575. – 6 арк.
26. ЦДАВОУ. – Ф.1. – Опис 7. – Од.зб. 612. – 47 арк.
27. ЦДАВОУ. – Ф.1. – Опис 7. – Од.зб. 641. – 18 арк.
28. ЦДАВОУ. – Ф.1. – Опис 7. – Од.зб. 643. – 31 арк.
29. ЦДАВОУ. – Ф.5. – Опис 2. – Од.зб. 2313. – 24 арк.
30. ЦДАВОУ. – Ф.5. – Опис 3. – Од.зб. 1627. – 56 арк.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2013

REFERENCES:

1. *Vataka H.* Tserkvu – pid kul'turnu ustanovu (s. Mykhaylivka Drabivs'koho rayonu) (The church - under the cultural institution (v. Mykhailivka Drabiv area)). Bezvirnyk, 1929, no. 17, pp. 53 – 55.
2. *Dudnyk O.* Vidryvayemo vid relihiyi ostannikh trudyashchykh odnoosibnykiv (Separates religion from the last working individual). Bezvirnyk, 1935, no. 11 – 12, pp. 49 – 50.
3. *Zinchenko A.* Dolya tserkovnykh dzvoniv u 20 – 30-kh rr. v Ukrayini (The fate of church bells in the 20 - 30's in Ukraine). Kyyivs'ka starovyna, 1996, no. 6, pp. 97 – 106.
4. *Kyrydon A.M.* Utverdzhennya bil'shovyts'koyi modeli derzhavno-tserkovnykh vidnosyn u radyans'kiy Ukrayini (1917 – 1939 rr.) (The establishment of the Bolshevik model of church-state relations in Soviet Ukraine (1917 – 1939)). *Slov«yans'kyy visnyk, Zbirnyk naukovykh prats'. Seriya «Istorychni nauky» Rivnens'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu ta Rivnens'koho instytutu slov«yanoznavstva Kyyivs'koho slavistychnoho universytetu.* Vypusk 6, Rivne,RIS KSU, 2007, pp. 31 – 40.
5. *Knysh I.* Z tserkvy zbuduvaty shkolu (From the church to build a school). Bezbozhnyk, 1937, no. 8, p. 2.
6. Kurashkevych K.V. Na mistsi tserkvy – kolbud (In place of the church - kolbud). Bezbozhnyk, 1937, no. 3, p.4.
7. *Lyuten'ka S., Perevala A.* Zakryto ostannyu tserkvu (Closed latest church). Bezbozhnyk, 1937 no. 5, p. 4.
8. *Marynovs'kyy Yu.Yu.* Cherkas'ka mynuvshyna. Knyha II. Pravoslavni monastyri na tereni suchasnoyi Cherkas'koyi oblasti pislya 1917 roku (Cherkassy past. Book II. Orthodox monastery on the territory of modern Cherkasy region after 1917). Cherkasy, Vidlunnya-Plyus, 2002. 480 p.
9. *Nestulya O.* Dolya tserkovnoyi starovyny v Ukrayini 1917 – 1941 rr. Ch.1. 1917 r. – seredyna 20-kh rokiv (The fate of old church in Ukraine. 1917 – 1941). Kyyiv, 1995. 280 p.
10. *Pashchenko V.* Bohoborcha polityka komunistychnoyi partiyi ta prymusova ateyizatsiya naselennya u konteksti zdiysnennya svobody sovisti v 1920 – 1930 roky (Godless policy of the Communist Party and forced ateyizatsiya population in the context of freedom of conscience in 1920 – 1930 years). *Svoboda virovyznannya. Tserkva i derzhava v Ukrayini: Materialy mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi,* Kyyiv, 28 – 30 veresnya 1994 r. – K, Pravo, 1996, pp. 36 – 40.
11. *Pashchenko V.O.* Blahorodni namiry i trahichni naslidky politychnoho kursu VKP(B) z relihiynoho pytannya (20 – 30-ti roky) (Noble intentions and tragic consequences of policy CPSU (B) Religious Issues (20 - 30 years)). *Zbirnyk naukovykh prats'. Seriya «Istoriya ta heohrafiya» / Khark. derzh. ped. un-t im. H. S. Skovorody. Kharkiv, «OVS»*, 2002, Vypusk 11, pp. 155 – 172.
12. *Pashchenko V.* Sotsializm na tserkovnomu z • haryshchi: 20 – 30-ti roky (Socialism in the church ashes: 20 - 30 years). *Relihiyna svoboda. Relihiya i tserkva v Ukrayini: uroky mynuloho i problemy s'ohodennya. Naukovyy shchorichnyk. Za zahal'noyu redaktsiyeyu A. Kolodnoho, M. Novychenka, O. Sahana. Kyyiv, Svit Znan',* 2003, pp. 40 – 45.
13. *Protas Ya.* Zamist' tserkvy – kolbud (Instead of the church - kolbud). Bezbozhnyk, 1938, no. 3, p. 3.
14. Richnytsya velykykh peremoh (Anniversary of Great Victory). Bezvirnyk, 1935, no. 10, pp. 1 – 5.
15. *Slesar V.* Znykly tserkvy, zbudovano kolbudy (Gone church, built kolbudy). Bezbozhnyk, 1937, no. 7, p. 3.
16. *Turhan O.* Urozhay revolyutsiyi (Shpolyans'kyy rayon Kyyivs'koyi oblasti) (Vintage Revolution (Shpolyansky district of Kyiv region)). Bezvirnyk, 1935, no. 10, pp. 22 – 29.
17. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (dali – TsDAVOU). – F.1. – Opys 7. – Od.zb. 248. – 14 ark.
18. TsDAVOU. – F.1. – Opys 7. – Od.zb. 270. – 65 ark.
19. TsDAVOU. – F.1. – Opys 7. – Od.zb. 295. – 24 ark.
20. TsDAVOU. – F.1. – Opys 7. – Od.zb. 297. – 46 ark.
21. TsDAVOU. – F.1. – Opys 7. – Od.zb. 321. – 5 ark.
22. TsDAVOU. – F.1. – Opys 7. – Od.zb. 322. – 47 ark.

23. TsDAVOU. – F.1. – Opys 7. – Od.zb. 323. – 175 ark.
24. TsDAVOU. – F.1. – Opys 7. – Od.zb. 324. – 41 ark.
25. TsDAVOU. – F.1. – Opys 7. – Od.zb. 575. – 6 ark.
26. TsDAVOU. – F.1. – Opys 7. – Od.zb. 612. – 47 ark.
27. TsDAVOU. – F.1. – Opys 7. – Od.zb. 641. – 18 ark.
28. TsDAVOU. – F.1. – Opys 7. – Od.zb. 643. – 31 ark.
29. TsDAVOU. – F.5. – Opys 2. – Od.zb. 2313. – 24 ark.
30. TsDAVOU. – F.5. – Opys 3. – Od.zb. 1627. – 56 ark.

Чучалін Олександр Петрович – викладач
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Адреса: 20300, м.Умань, вул. Садова, 28
E-mail: aleksandr02.1989@gmail.com

Chuchalin Oleksandr Petrovych – lecturer
Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university
Address: 28, Sadova Str., Uman, 20300
E-mail: aleksandr02.1989@gmail.com

СОЦІОЛОГІЯ

УДК: 141.7:316.628

Становлення суб'єктів соціального опору як принцип розвитку України

Н.С. АБАНІНА
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна, E-mail: Abanina_nadiya@ukr.net

Авторське резюме
У статті проаналізовано взаємозв'язок характеру здійснюваних соціальних інновацій із процесами виникнення та розгортання опору в суспільстві, як об'єктивного процесу вирішення протиріч між старим та новим, новонародженим та відмираючим. Досліджено особливості інституціоналізації простору взаємодії держави та громадянського суспільства і виявлене місце соціального опору в цьому процесі, який здійснюється або через легітимну діяльність його суб'єктів, або ж альтернативними шляхами, коли перші виявляються недієвими або недоступними. Крім того, у дослідженні визначено види суб'єктів соціального опору в Україні, характер їх функціонування, зокрема наведена класифікація форм реалізації громадської активності у насильницьких та ненасильницьких практиках. Послідовно обґрунтовано необхідність їх розвитку з метою контролю інновацій та оптимізації державного розвитку.

Ключові слова: соціальний опір, інновації, суб'єкт опору, громадське об'єднання, громадська активність, розвиток держави.

Formation of the subject of social resistance as a principle of development of Ukraine

N.S. ABANINA
Zaporizhzhya national universit, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: Abanina_nadiya@ukr.net

Abstract
The article analyzes interrelation the nature of the ongoing relationship of social innovation processes of emergence and deployment of resistance in society as an objective process of solving contradiction between the old and the new, emerging and dying. Discovered features of the institutionalization of space cooperation between the state and civil society and found a place of social support in the process, which is carried out or through legitimate activities of its subjects, or alternative paths when the first are inefficient or unavailable. In additionin the study identified types of subjects of social support in Ukraine, the nature of their operation, including a classification forms of public participation in violent and non-violent practices. Consistently proved the necessity of their development in order to control and optimize the development of the state.

Keywords: social resistance, innovation, the subject of resistance, association, social activities, the development of the state.

Постановка проблеми. Розвиток держави є складним багатоступеневим процесом, на який впливає велика кількість факторів обумовлених не менш складним сплетінням причин. Значне місце у цих процесах належить особистостям, діяльність яких спрямована на зміну та оновлення соціальних систем. Саме суб'єктність, що закладена у їх діяльність стає передумовою багатьох позитивних зрушень, ініціатив та інновацій у багатьох сферах суспільного буття. Саме тому прогнозування, а тим паче методи спрямування процесів розвитку держави у напрямі прогресу, подолання перешкод на шляху зростання якості життя людей потребують значних зусиль та постійної уваги як з боку дослідників, що покликані працювати на користь розвитку, так і управлінців, яким надано повноваження для здійснення змін у цьому напрямі.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченню суб'єктів соціального опору присвячені роботи Т. Гарра, у дослідженнях якого проаналізовано причини виникнення протестної діяльності як результату соціальної депривації, Р. Даля, що вивчав форми громадянської активності, М. Олсена та Дж. Талі, які аналізували форми політичної участі, розмежовуючи їх на передвиборчу активність та контактування з владою, Дж. Шарп, яка вивчала технології здійснення опору, виокремивши форми ненасильницького опору, українських дослідників О. Резніка, який вивчав світові та специфічно українські протестні практики, В. Іщенка, який аналізував моніторинг протестних практик в Україні, що здійснюються з 2009 року, та ін.

Мета дослідження: проаналізувати процес становлення суб'єктів соціального опору як принцип розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи соціальний розвиток як процес покращення сукупної, тобто такої, що відбивається на всіх сферах життєдіяльності людини, якості життя, слід пам'ятати, що розвиток соціальної системи відбувається шляхом вирішення протиріч

© Н.С. Абаніна, 2013

між прогресом та регресом, між старим та новим. Соціальне протиріччя представляє собою відносини між протилежностями, які виявляються у кожному соціальному процесі або явищі, відображаючи протилежні тенденції в його розвитку. Одним із яскравих протиріч соціального розвитку сучасного світу є протиріччя між створюваним і впроваджуваним та існуючим і таким, що продовжує функціонувати. Наприкінці XX століття протистояння між цими двома аспектами процесу соціального розвитку загострилося і набуло особливої актуальності у зв'язку з прискоренням процесів оновлення соціальних систем, що впливають на характер життєдіяльності, змінюючи уклад та світогляд сучасної особистості. Риси світосприйняття, які свого часу обумовлювали футурошок, трансформувалися, сучасна людина, на відміну від, скажімо, пересічної людини початку XX ст., вже не вважає незмінність вищим благом, більше того, потребує змін, залежно від наявності та провадження яких ставить свій власний добробут та якість розвитку держави в цілому. Саме тому протиріччя між інноваціями як винайденим та впроваджуваним та опором як існуючим та функціонуючим у суспільстві нині набуває все більш глибокого змісту і значної кількості форм вияву.

Особливої актуальності ця проблема набуває в Україні, успішне майбутнє якої пов'язують саме із інноваційним розвитком. Позитивний вплив зв'язку між інноваціями та опором на суспільний розвиток не є жорстко детермінованим і залежить від цілого ряду ситуативних факторів, що закладені у саму сутність кожної окремої інновації та кожного конкретного вияву опору, а також у процеси, що опосередковують зв'язок між ними. Відповідно першочерговим завданням на шляху визначення умов ефективного соціального розвитку є визначення того, що ж являє собою інновація, що сприяє його розгортанню.

Поняття інновація має значну кількість пропонованих визначень, що певним чином систематизовані залежно від їх специфіки, сфери застосування та особистих поглядів дослідників. Втім, його ключовий складовий термін новація перекладається як «оновлення» і може розглядатися як сутнісні, якісно нові характеристики життєдіяльності суспільства, які виникають в результаті поступального розвитку. Відповідно поняття інновація містить у собі діяльнісну складову і передбачає вже впровадження новації, її застосування. З цього можна зробити висновок, що інновації це явища певної (технічної, економічної, соціальної) сфери суспільства, які виникли (природним чином або створені) на окремій стадії його розвитку та впроваджуються за ініціативою суб'єктів управління або ж засобами самоорганізації.

Звернення до проблеми визначення ефективності інновації демонструє складність цього завдання, що обумовлене багатомірністю впливу інновації на процеси суспільного розвитку. Результати впровадження інновації в одній сфері, як правило, ніколи не локалізуються і не залишаються у ній, а обумовлюють ланцюгову реакцію змін в інших сферах життєдіяльності людини. Цілісна оцінка якості інновації завжди схиляється до позитивного полюса, виходячи із постулату про корисність для розвитку змін взагалі. Проте практика впровадження новацій вимагає встановлення більш чітких критеріїв їх якісного впливу на соціальний розвиток в цілому, бо саме від цього залежить подальший вибір методу впливу на процеси соціального опору, які обов'язково супроводжуватимуть впровадження інновації.

Соціальний опір виникає як реакція на впровадження новації і постає активною діяльністю соціальних суб'єктів, яка спрямована на збереження цілісності соціальної системи, недопущення порушення рівноваги та зниження якості життя соціальної цілісності. За виявами опору можна оцінити якість впроваджуваної інновації в аспекті загрози її стисненню міри життя, оскільки соціальний опір покликаний виконувати захисні функції соціальної системи, що спрямовані на недопущення інновацій, які загрожують життю та нормальному функціонуванню соціальної системи. Принцип його дії такий: інновації, які дійсно потрібні соціальній системі, мають бути достатньо сильними для того, щоб подолати опір та затвердитися у суспільстві. Проте досить часто дійсно потрібні суспільству інновації наштовхуються на невиправдано сильний соціальний опір і залишаються невтіленими в життя. Саме тому часто впровадження інновацій потребує врахування дії соціального опору, починаючи із попередження його можливих причин і закінчуючи використанням найбільш ефективних механізмів його зменшення.

Причини виникнення соціального опору являють багаторівневе утворення, що включає фактори з різних сфер життєдіяльності, фактори колективної та індивідуальної свідомості, а також масу ситуативних факторів які стихійно виникають та зникають під дією політичної, економічної соціальної ситуації в країні. Саме тому при аналізі опору важливо враховувати середовище в якому впроваджується інновація. Впровадження інновацій в Україні, крім того, що відбувається за досить складних обставин недовіри до влади також характеризується рядом специфічних рис сприйняття інновацій серед населення. Так, за даними «Омнібус» компанії TNS на вересень 2012 року індекс довіри до більшості інститутів влади є стабільно низьким. «Станом на вересень 2012 року українці найбільше не довіряють Верховній Раді (-1,12), суду в Україні (-1,11), прокуратурі (-0,98) та

уряду України (-0,96). Серед тих, кому довіряють, порівняно з вереснем минулого року, відбулося незначне зростання довіри до церкви з (0,74 до 0,76) та непогане зростання довіри до українських ЗМІ (з 0,08 до 0,18)» [9]. (Додатній індекс (+2,0) означає 100% довіри населення, а від'ємний індекс (-2,0) 100% недовіри населення).

Крім того, роки впровадження інновацій наклали відбиток на їх сприйняття у суспільстві, яке, з одного боку, усвідомлює їхню необхідність, з іншого – неготове підтримувати та навіть вірити в те, що чергова інновація змінить ситуацію в країні на краще. Така ситуація обумовлена рядом факторів, серед яких: по-перше, невпинне впровадження інновацій в усіх сферах, зміна одних інновацій іншими, які в результаті призвели до тотального падіння рівня життя і обумовили апатію населення щодо сприйняття будь-яких змін і, навіть, викликають агресію; по-друге, інновації перетворилися на очевидну всім необхідність, проте мало хто вірить, що чергова інновація здатна змінити ситуацію у впроваджуваній сфері; потретє, практично всі сфери життєдіяльності суспільства потребують радикальних інновацій; по-четверте, інновації впроваджуються у ситуації недофінансування, що, як правило, призводить до незавершення реалізації проектів; по-п'яте, порушений принцип системності впровадження інновацій, у результаті чого впроваджувані інновації породжують суперечності у процесах функціонування взаємодоповнюючих підсистем суспільства. Така ситуація, безумовно породжує опір, що ускладнює оновлення будь-якої із підсистем суспільства та в цілому знижує якість навіть найпрогресивнішої інновації.

Оцінці ефективності технологічних інновацій або інновацій в економічній сфері присвячена значна кількість робіт, а методологічний апарат здійснення таких розрахунків розроблений досить детально. З інноваціями в інших сферах суспільного буття ситуація дещо складніша. Пропонований В. Соловйовим перелік висхідних передумов, які можуть скласти систему координат, у яких доцільно здійснювати оцінку інновації незалежно від сфери її впровадження, дещо вирішує цю проблему. Так оцінку ефективності інновації слід здійснювати визначивши такі 19 факторів: вид ефективності, яку забезпечує інновація: науково-технічна, економічна, соціальна та ін.; на якому проміжку часу оцінюється вплив інновації, що саме оцінюється: результат праці, технологія, організація виробництва та ін.; новизна інновації (масштаб); можливості для замовника; величина витрат та розмір прибутку; термін за який окупиться інновація; надійність, що виражається в оцінці ризиків; інтервал врахування ефекту; спосіб збору інформації (суцільний або вибірковий); визначення топології даних (якісні, кількісні); одиниці вимірювання; метод розрахунку; співпідпорядкованість висхідних даних; призначення використовуваних даних (для кого робиться розрахунок); сфера розповсюдження; призначення результатів [8]. Тобто, для оцінки якості інновації в її цілісному впливі на процеси розвитку суспільства, має бути здійснене попереднє детальне дослідження, що забезпечить основу для подальшої роботи щодо вивчення якості впливу інновації на суспільні процеси. Наступним кроком, безумовно, має бути звернення до аналізу реакції суспільства на пропоновану інновацію.

Реакція на інновацію у суспільстві може бути досить різною від беззаперечного сприйняття до активних протестів. Проте у будь-якому випадку успіх кожної ініціативи щодо впровадження інновації у кінцевому рахунку залежить саме від того як її сприйме суспільство (або спільнота на яку вона спрямована). Саме люди можуть звести нанівець найпрогресивнішу ініціативу або, навпаки, реалізувати якісно найбезнадійніший проект.

У розвинених демократичних суспільствах, де існує інституціалізований простір взаємодії держави та громадянського суспільства, реакція на впроваджувану інновацію виражається у формі легітимної взаємодії, що здійснюється за допомогою звернень, відгуків, рецензій, викладених письмово пропозицій або ж проектів покращення того чи іншого з можливих проектів змін і значно рідше у формі громадських рухів, що виражають протест. В Україні простір взаємодії громадян із владою поступово інституціалізується. Причому інституціалізуються, окрім організаційної взаємодії на рівні громадських утворень, і протестні практики.

О. Резнік проаналізувавши дослідження Р. Даля, М. Олсена та Дж. Талі, Г. Парчі, Г. Моісера і Н. Дейя, а також С. Верби, Н. Ніла, Дж. Кіма та інших, що присвячені вивченню форм та структури політичної активності, дійшов висновку про те, що, «незважаючи на різноманітні схеми структури громадської активності, можна виокремити загалом три типи практик: громадсько-політичні практики, які передбачають як індивідуальні, так і колективні форми політичної участі; практики контактування громадян з установами й організаціями, які передбачають звернення до установ задля реалізації та обстоювання своїх інтересів; організаційні (групові) практики громадян, які передбачають тривалу колективну діяльність в обстоюванні своїх прав [7, с. 246 – 247]. Соціальний опір діяльності влади і інноваціям, що нею впроваджуються, може відбуватися із використанням будь-якого виду зазначених практик.

У межах громадсько-політичної діяльності виділяють конвенціональні і неконвенціо-

нальні форми громадської активності. До конвенціональних форм громадсько-політичної активності відносять «а) регулярну партійну роботу, активну участь у зібраннях партії; б) контактування із посадовими особами в роботі під час виборчих кампаній (включаючи відвідування виборчих акцій, агітацію, поширення рекламних листівок, пожертвування коштів, роз'яснення іншим як голосувати; г) інформаційну роботу (видання, написання, поширення рекламних брошур, е-маіл, смс) прокламацій, публікація політичної інформації на веб-сайтах. [7, с. 247]. Опір такими засобами здійснюється через участь в опозиційних партіях, агітацію проти партій, які знаходяться при владі і діяльність яких викликає небезпеку, що загрожує стисненням міри життя досягнутого рівня. Неконвенціональні форми громадсько-політичних практик більше спрямовані саме на здійснення опору. Вони застосовуються тоді, коли, по-перше, конвенціональні практики не є дієвими з точки зору досягнення мети, та по-друге, соціальні групи, що їх застосовують, не мають достатнього ресурсу для досягнення мети конвенціональними способами. Причому ресурси можуть мати як внутрішній характер і виражатися у недостатній фінансовій забезпеченості суб'єктів опору, відсутності інтелектуальної можливості або ж носити зовнішній характер і виражатися у нестворенності легітимних каналів впливу на владу або їх недієвості, заблокованості і т.ін.

Існує широкий спектр практик опору такого роду. У найширшому розумінні такі види опору поділяють та ненасильницькі легітимні та ненасильницькі нелегітимні. Як свідчать результати щорічного моніторингу здійснюваного Інститутом соціології НАН України [2, с. 59 – 71] в Україні використання легітимних видів здійснення опору шляхом участі у політичних партіях, як і сам інститут політичних партій знаходиться у стадії розвитку. Українці відрізняються високою мірою політичної залученості – вони стежать за тим, що відбувається у владі, проте не дуже розбираються у програмах. Проблема тут з одного боку в тому, що програмні установки не дуже дотримуються партіями – вони трансформуються залежно від того, як те чи інше їх рішення вплине на рейтинг. Масові політичні партії, які б охоплювали скільки-небудь значну кількість населення в Україні, ще не з'явилися. Протести, що виражають політичні партії виглядають швидше як спекуляція на непопулярних ідеях інновацій у політичній сфері. Наприклад, протест деяких партій проти законопроекту пенсійної реформи в Україні, попри очевидну її необхідність.

Більш широко, з метою здійснення опору інноваціям у політичній сфері України, застосовуються нелегітимні ненасильницькі практики. Причому, звертаючись до українських реалій, можна констатувати початки інституціалізації таких видів протидії владі, як масові мирні (ненасильницькі) протести. Так, наприклад, повторюваності набуває така практика реакції на прийняття законів, що утискують права певних соціальних груп у формі мітингів (мирних) біля органів влади, які охоплюють усю країну. За роки незалежності таких протестів відбулося чимало, і вони певною мірою підтвердили свою дієвість. Відповідно такого роду діяльність не лише не критикується громадськістю, а сприймається в принципі як єдиний більш-менш ефективний спосіб впливу на дії влади. Влада, принаймні зовні, майже не протидіє їх реалізації. Практика застосування таких видів активності підтвердила свою дієвість починаючи з 1991 року, у боротьбі за відстоювання незалежності, у 2004 році у боротьбі за чесні вибори президента і в подальшому у боротьбі проти нового податкового кодексу, проти законопроектів, що обмежують пільги «чорнобильцям», і ще у багатьох з менш вираженим результатом, проте не менш важливими, – за відстоювання державного статусу української мови і т.д.

Дієвість такого методу призвела до того, що політичні сили почали використовувати мирний протест (особливо після 2004 року) як технологію політичної боротьби, що яскраво продемонстрували вибори до Верховної Ради 2012 року, коли під стінами окружних виборчих комісій політики та політичні партії збирали своїх «прибічників» з метою демонстрування своєї «соціальної значимості».

Насильницькі практики нелегітимної участі – масові заворушення, бунти, погроми, заколоти, бійки з поліцією, терористичні акції в Україні відбуваються рідко, як правило, осуджуються та не викликають соціального резонансу. В цілому взаємодія громадян із владою відбувається в межах дозволених Конституцією України дій. «Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування». [4] Контактування громадян із установами і організаціями у здійсненні опору також не є поширеною формою боротьби, вона більшою мірою охоплює відстоювання індивідуальних інтересів однієї особи або невеликої групи людей. Така практика рідко стосується протидії інноваційним ініціативам влади.

Нині в Україні досить стрімко розвиваються організаційні практики громадян, оскільки наявність розгалуженої системи організацій, установ гарантує ефективну взаємодію з владою та можливості легітимно чинити опір. Цікаво, що громадські механізми здійснення соціального опору, починаючи з 1922 р., в Україні не відтворювалися. Процес відновлен-

ня розпочався у кінці 80-х рр. XX ст. Лише за 1987 – 1990 рр. в Україні утворилося понад 49 незалежних організацій та була проведена 31 громадська акція, які віднесено до акцій національного пробудження [5, с. 627 – 632]. За даними Міністерства юстиції, впродовж 2008 р. було легалізовано 237 громадських організацій, у 2007 – 277. Територіальні органи юстиції за 2008 р. легалізували понад 2,5 тис. місцевих об'єднань громадян, відповідно у 2007 – близько 2,5 тис., понад 1000 осередків всеукраїнських та міжнародних громадських організацій, у 2007 – понад 900 [1]. Єдиний реєстр громадських формувань в Україні нараховує 2933 громадські організації, зареєстрованих у м. Києві [3]. Цей період класифіковано як сплеск активності у процесах формування громадських утворень.

Нині громадські організації в Україні охоплюють усі рівні організації населення, спрямовані на допомогу, захист, об'єднання інтересів та розвиток різних сфер суспільства. Поступово відбувається формування нового типу відносин громадських організацій із державою. Окрім формальної залученості населення України до громадських організацій, формується новий тип участі, пов'язаний із зростаючими тенденціями потенційної готовності українських громадян брати участь у певних видах активної діяльності. Зокрема, за результатами моніторингового дослідження, проведеного Центром досліджень суспільства, у 2012 році зафіксовано «3636 протестних подій, що є рекордною кількістю протестів за останні три роки. Порівняно з 2011 роком (2277 подій) відбулося зростання на 60% ». [6, с. 13].

Така ситуація неоднозначно впливає на розвиток України. З одного боку – це позитивне явище обумовлене самоорганізацією суспільства у відповідь на свавілля та неконтрольований характер здійснення влади. Громадські організації поступово перетворюються на силу, яка покликана відстоювати права та свободи громадян шляхами, альтернативними непрацюючим законодавчим механізмам. Звернувшись до світової практики соціального опору, можна відзначити позитивний вплив такого способу дій для привертання уваги влади до суспільних проблем.

З іншого боку – наростання соціального опору в країні зі слабкою економікою та нестабільною політичною системою обумовлює дестабілізацію суспільства. Така дестабілізація не стане умовою переходу на вищу сходинку розвитку, оскільки він можливий лише за умови накопичення позитивних тенденцій. Роки незалежності України демонструють наростання негативних тенденцій у розвитку і, відповідно, дестабілізація поглибить їх, обумовить стиснення міри життя українців. Прогресивний розвиток України можливий за умови поступового розширення міри життя шляхом впровадження системних інновацій, поступового нарощування позитивних тенденцій. Лише дотримуючись правила поступальності розвитку, можна переломити хід подій без значних жертв.

Висновки. Отже, оптимізація взаємозв'язку інновацій та опору у розвитку України залежить від стимулювання становлення громадянського суспільства, заснованого на здійсненні соціального опору на противагу руйнуючим міру життя факторам. Соціальний опір в умовах дисфункцій у роботі державних інститутів є тією силою, яка здатна здійснювати об'єктивний контроль влади. Україна багато в чому залежить від держав-партнерів, тиску транснаціональних корпорацій, інших міжнародних організацій та могутніх приватних інтересів, залежна від зовнішнього капіталу, до того ж, уся система влади формально взаємозалежна, і тому спектр її рішень багато в чому обмежений прагненнями керівництва та контролюючих органів. Соціальний опір у цьому розумінні є найбільш об'єктивним механізмом контролю, його суб'єкта важко «підкупити», йому не можна «наказати». Саме тому українське суспільство потребує перетворення соціального опору в один із основних механізмів взаємодії із владою. Він перетвориться в індикатор якості життя населення, впливатиме на прийняття позитивних для України рішень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аналітична інформація про результати діяльності міністерства юстиції та його територіальних органів з питань легалізації об'єднань громадян, інших громадських формувань [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України: Офіційний сайт. – Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/0/20119 (15 квітня 2012).

2. Бекешкіна І. Українські партії на парламентських виборах і структурованість українського суспільства // Українське суспільство 1992 – 2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 660 с.

3. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України: Офіційний сайт. – Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/0/18501 (15 квітня 2012).

4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. - № 30. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

5. Основи демократії: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / за заг. ред. А. Колодій; М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін. – К.: Ай Бі, 2002. – С. 627–632

6. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р. / За ред. В. Іщенка. – К.: Центр дослідження суспільства, 2013. – 88 с.
7. Резнік О. Громадянські практики: поняття, структура та форми прояву / О. Резнік // Соціальні виміри суспільства: Зб. наук. пр. – К.: ІС НАН України, 2009. – Вип. 1 (12). – С. 242–255.
8. Соловьев В. П. Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике (Синергетические эффекты инноваций) / В. П. Соловьев. – Киев: Феникс, 2006. – 560 с.
9. TNS // Режим доступу: http://www.tns-ua.com/ua/global/95/

Стаття надійшла до редакції 01.10.2013

REFERENCES:

1. Analitichna informatsiya pro rezultati diyalnosti ministerstva yustitsiyi ta yogo teritorialnih organiv z pitan legalizatsiyi obietdnan gromadyan, inshih gromadskih formuvan (Analytical information on the performance of the Ministry of Justice and its territorial bodies of legalizing associations and other community groups). Regime to access: http://www.minjust.gov.ua/0/20119
2. *Bekeshkina I.* Ukrayinski partiyi na parlamentskih viborah i strukturovanist ukrayinskogo suspilstva (Ukrainian party in parliamentary elections and structuring of Ukrainian society). Ukrayinske suspilstvo 1992 - 2012. Stan ta dinamika zmin. Sotsiologichniy monitoring. - Kyiv: Institut sotsiologiyi NAN Ukrayini, 2012. - 660 p.
3. Ediniy reestr gromadskih formuvan (Unified Register of community groups). Regime to access: http://www.minjust.gov.ua/0/18501
4. Konstitutsiya Ukrayini (The Constitution of Ukraine). Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. - 1996. - № 30. Regime to access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254% D0% BA/96-% D0% B2% D1% 80
5. *Kolody A., Bessonov M., Biryukov A., Bondaruk C.* Osnovi demokratiyi: navchalniy posibnik dlya studentiv vischih navchalnih zakladiv (Principles of Democracy: teach. for students) K.: Ai Bi, 2002. - pp. 627-632
6. Protesti, peremogi i represivi v Ukrayini: rezultati monitoringu 2012. (Protests, victory and repression in Ukraine: results of the monitoring in 2012). K.: Tsentr doslidzhennya suspilstva, 2013. 88 p.
7. *Reznik O.* Gromadyanski praktiki: ponyattya, struktura ta formi proyavu (Practice: concept , structure and forms of manifestation). - Sotsialni vimiri suspilstva, K.: IS NAN Ukrayini, 2009. - Issue. 1 (12). pp. 242 - 255
8. *Soloviev V.P.* Innovatsionnaya deyatelnost kak sistemnyiy protsess v konkurentnoy ekonomike (Sinergeticheskie effektyi innovatsiy) (Innovation as a systemic process in a competitive economy (Synergistic effects of innovation)). Kiev: Phoenix, 2006. 560 p.
9. TNS (TNS). Regime to access: http://www.tns-ua.com/ua/global/95/

Абаніна Надія Сергіївна – кандидат філософських наук, доцент
Запорізький національний університет
Адреса: 69000, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
E-mail: Abanina_nadiya@ukr.net

Abanina Nadiia Serhiivna – PhD in philosophy, associate professor
Zaporizhzhya national university
Address: 66, Zhukovsky Str., Zaporozhye, 69000
E-mail: Abanina_nadiya@ukr.net

УДК 366:3.085

Споживач у системі корпоративної соціальної відповідальності

Е.Е. БАЙРАМОВА
Донецький державний університет управління, м. Донецьк, Україна,
E-mail: mira_bayramova@mail.ru

Авторське резюме

Автором статті була здійснена спроба дослідження складових корпоративної соціальної відповідальності та визначення основних протиріч у результатах теоретичних та емпіричних досліджень. Здійснена спроба вирішення проблеми недостатньої теоретичної обґрунтованості місця і ролі споживача в системі корпоративної соціальної відповідальності. У статті наведено аналітичний огляд основних робіт у сфері дослідження корпоративної соціальної відповідальності та історична еволюція наукових поглядів щодо цього питання. Емпіричну основу статті склали результати розвідувального дослідження, що було проведене автором у 2010 р. Автором наведено аналітичні висновки відносно питань корпоративної соціальної відповідальності. Здійснена спроба визначення ролі споживача в системі соціальної відповідальності бізнесу.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, соціальна відповідальність бізнесу, відповідальність, споживач, задоволеність споживача, якість, бізнес.

© Е.Е. Байрамова, 2013

Consumer in the corporate social responsibility system

E.E. BAIRAMOVA
Donetsk state university of management, Donetsk, Ukraine, E-mail: mira_bayramova@mail.ru

Abstract
The author of the article made an attempt to study the components of corporate social responsibility and the determination of the fundamental contradictions in the results of theoretical and empirical research. There is an attempt to address the lack of theoretical justification of the place and role of the consumer in the corporate social responsibility system. The article presents an analytical overview of the major works in the field of the corporate social responsibility study and the historical evolution of scientific views regarding this issue. The empirical basis of the results of the intelligence items amounted to a study conducted by the author in 2010. The analytical findings and conclusions on the corporate social responsibility issues are given by the author. There is an attempt to define the role of the consumer in the social responsibility of business.

Key words: corporate social responsibility, social responsibility of business, responsibility, consumer, consumer satisfaction, quality, busimess.

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) активно та успішно реалізується у різних країнах. Організації не лише вирішують завдання, що виникають в процесі розвитку суспільства, інвестуючи кошти у розвиток освіти, медицини, науки, виробництва, підтримуючи соціально незахищені прошарки та піклуючись про екологічну ситуацію, вони також отримують певні вигоди від такої діяльності. У західних країнах корпоративна соціальна відповідальність функціонує як стійкий соціальний інститут, витрати у цій сфері завжди раціональні та ефективні. Саме це і відрізняє корпоративну соціальну відповідальність від традиційної благодійності.

Бізнес – це невід'ємна частина суспільства. Суспільство впливає на ефективність функціонування бізнесу якістю своєї робочої сили, рівнем попиту. Благополучне соціальне оточення сприяє розвитку бізнесу та стимулює його соціальну відповідальність. Успішний бізнес, в свою чергу, забезпечує суспільство робочими місцями, інвестуючи у виробництво товарів та послуг, сприяє економічному зростанню шляхом виплати податків.

Незважаючи на те, що в науці спостерігається тенденція зростання інтересу до теми корпоративної соціальної відповідальності, серед українських вчених поки що не прийнято єдиного визначення поняття КСВ, немає єдиної думки щодо основних характеристик, факторів та умов розвитку соціальної відповідальності бізнесу.

Сучасні науковці розглядають соціальну відповідальність бізнесу переважно як відповідальність перед суспільством або владою, значно менше уваги приділяється споживачу у системі корпоративної соціальної відповідальності.

Одвічним питанням залишається визначення первинної мети бізнесу: чи було то лише прагнення заробітку, чи насправді то було бажання задовольнити потреби споживача. Обидва варіанти є взаємообумовлюючими, адже в обох випадках причина та наслідок можуть мінятися місцями. Прихильники концепції соціальної відповідальності більш схильні до того, що первинною метою все ж таки було прагнення задовольнити потреби споживачів, забезпечити їх необхідними товарами та послугами.

Постановка проблеми. Існуючі моделі корпоративної соціальної відповідальності мають більш економічний, аніж соціальний характер, через що ігнорується соціальна сутність відповідальності бізнесу.

Варто відзначити, що в Україні процес формування системи соціальної відповідальності бізнесу дещо затягнувся, у порівнянні із країнами Західної Європи. Вимоги до соціально відповідальної організації ніби занижені. Наприклад, достатнім є виплата податків, заробітних плат, забезпечення споживачів продукцією. Але це лише дотримання норм, встановлених законом. В той же час розуміння соціальної відповідальності в країнах Західної Європи є значно ширшим, наприклад, відносно споживачів – це не лише виробництво достатньої кількості товарів, це, перш за все, задоволення споживача за допомогою саме того товару, на який він очікує.

Проблема полягає у протиріччі між наявністю достатньої кількості теоретичних та практичних досліджень з питань корпоративної соціальної відповідальності та відсутністю в них теоретичного обґрунтування ролі споживача в системі КСВ.

Аналіз досліджень і публікацій. Сутність відповідальності як соціально-філософської категорії визначилася відносно пізно. Г. Йонас пояснює це тим, що міра відповідальності співвідноситься з мірою влади та знання, визначення яких у доіндустріальну епоху були обмежені [5]. В свою чергу, такі етичні категорії, як добро і зло, мораль, обов'язок, свобода і необхідність опосередковували дослідження відповідальності у класичній філософії.

Згадаймо І. Канта, що був одним з перших філософів, який використав категорії «відповідальний» та «відповідальність» вже у XIX столітті, значення яких він визначав як дотриман-

ня категоричного імперативу та абсолютного морального закону [3].

У XIX-XX ст. найвідомішими дослідженнями відповідальності були роботи М. Вебера та Ф. Ніцше. Ці мислителі сформулювали найважливіші ідеї відносно виникнення відповідальності. Їхні підходи до розуміння відповідальності різняться за ступенем суб'єктивності. На відміну від Ніцше, М. Вебер не вважав відповідальність суб'єктивним конструктом. Він вважав, що людина є відповідальною за власні вчинки та рішення, які можуть бути виправдані лише індивідуальною совістю [4]. Щодо власне соціальної відповідальності бізнесу, зародження цієї концепції відноситься до початку XIX століття, коли почався рух за захист прав трудящих, який виник в результаті роздумів морального та економічного порядку з приводу людських витрат промислової революції. Ця ініціатива виходила від промислового середнього класу. Організований робітничий рух виник пізніше, коли в ряді країн були усунені різні перешкоди для реалізації права на свободу об'єднання.

Одним із засновників цього руху був англійський промисловець, соціаліст-утопіст Роберт Оуен, який розробив план щодо поліпшення умов життя робітників і намагався його здійснити на одній з прядильних фабрик Шотландії. Р. Оуен не тільки намагався реалізувати на практиці свої ідеї, але й пропонував радикальні теоретичні програми перебудови капіталістичного суспільства в цілому. Але якщо його практичні починання (організація комуністичних спільнот у США і Великобританії) зазнали невдачі, то запропоновані ним ідеї та проекти переорієнтування роботодавців на соціальну відповідальність перед трудящими зіграли позитивну роль як в усвідомленні робітниками своїх прав, так і в усвідомленні необхідності державного і міжнародного регулювання соціально-трудових відносин. У 1818 р., в ході конгресу «Священного союзу» в Екс-ля-Шапель, Оуен зажадав вжиття заходів щодо захисту робітників і освіти шляхом створення з цією метою спеціальної комісії. Його ідеї про необхідність державного регламентування соціальної відповідальності підприємця пізніше були підтримані і розвинені французьким промисловцем Даніелем Леграном. Спільно з низкою відомих бізнесменів, політиків і економістів він неодноразово звертався до урядів європейських країн з пропозиціями прийняти міжнародні закони про умови праці на заводах і фабриках, рудниках і шахтах [8].

Особливе трактування відповідальність набуває у середині XX ст. Т. Парсонсом було досліджене та теоретично обґрунтоване питання стійкості соціальних систем, що мало особливе значення для усвідомлення пріоритетності інтересів суспільства як цілісної системи [7].

У XX ст. усвідомлення відповідальності як основного принципу дії людини призводить до розуміння того, що бути відповідальним може не лише індивід, але й соціальна група, спільнота. Таким чином, виникає нова категорія «соціальна відповідальність», що реалізується через форму соціального контролю та через розуміння своєї ролі суб'єктами соціальної відповідальності. Соціальна відповідальність приписується не окремій людині, а індивіду як представнику спільноти.

Таким чином, підхід, в основі якого лежить пріоритет не приватних інтересів, а цілого, знайшов відображення в концепції соціальної відповідальності бізнесу. В основі цієї концепції лежить ідея того, що протиріччя між приватним інтересом бізнесу (вигода, прибуток) та інтересами суспільства (стабільність, успішний розвиток більшості) повинно вирішуватися бізнесом на користь суспільства як тієї системи, частиною якої він є. Основне положення даної концепції склалося у 30-ті роки XX ст., однак її теоретичні витоки коріняться у теоріях А. Сміта та Д. Ріккардо (XVIII ст.).

У першій третині XX ст. у США концепцію соціальної відповідальності бізнесу розробляли економісти Ф. Берлі та Г. Мінз, які приділяли основну увагу питанню урівноваження інтересів різних груп у суспільстві, що відіграло важливу роль у розробці цієї концепції в наш час. Ідея урівноваження інтересів різних груп отримала надалі розвиток у підходах німецького дослідника А. Мюллера-Армака та відомого німецького реформатора Л. Ерда.

Робота Г. Боуена «Соціальна відповідальність бізнесмена», опублікована в 1953 р., започаткувала розвиток сучасного дослідження питань корпоративної соціальної відповідальності. На думку автора, соціальна відповідальність бізнесмена полягає в реалізації такої політики, у прийнятті таких рішень або дотриманні такої лінії поведінки, які були б бажаними з позицій цілей та цінностей суспільства [1].

Важливим внеском стали роботи К. Девіса, який першим обґрунтував, що тема соціальної відповідальності повинна розглядатися в управлінському контексті. Він підкреслював, що деякі соціально відповідальні рішення в бізнесі можуть надати гарний шанс для отримання фірмою довгострокового економічного ефекту. У своїй роботі, що була видана у 1975 р., К. Девіс і Р. Бломстром визначили спрямованість корпоративної соціальної відповідальності як обов'язок осіб, що приймають рішення, реалізують такі дії, які будуть спрямовані не тільки на задоволення їхніх власних інтересів, але також на захист і примноження суспільного багатства. Значення відповідальності бізнесу у контексті постіндустріального суспільства набуває розвитку у роботах Д. Белла, П. Друкера, В. Іноземцева, О. Тоффлера. [6]

Сучасні підходи до визначення соціальної відповідальності бізнесу через поняття соціальної стабільності, соціальної справедливості та соціальної справедливості засновані на ідеях, що були сформульовані Д. Дерінгом, К. Девісом, Дж. Ролзом [9]

Проаналізувавши значну кількість наукових робіт, присвячених розвитку та визначенню принципів корпоративної соціальної відповідальності, можемо визнати, що у більшості своїй вони сфокусовані на дослідженні відносин бізнесу із державою або місцевими спільнотами, але не зі споживачами.

Мета дослідження полягає у визначенні ролі та місця споживача в системі корпоративної соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб краще уявити собі сучасну ситуацію щодо сфери корпоративної соціальної відповідальності, вважаємо за потрібне навести результати емпіричного соціологічного дослідження розвідувального характеру, яке було проведене автором у 2010 році на тему соціальної відповідальності бізнесу. Дане дослідження було спрямоване на з'ясування того, що розуміють жителі м. Донецька під поняттям соціальної відповідальності бізнесу чи вважають вони, що бізнес повинен бути соціально відповідальним.

Треба зазначити, що генеральну сукупність складає населення м. Донецька старше за 18 років. Конструюючи вибіркову сукупність, об'єктами репрезентації було обрано організації та установи різних сфер діяльності, такі як: сфера бізнесу, органи державного управління, органи місцевого самоуправління, правоохоронні органи, громадські організації та політичні партії, медичні установи, освітні установи, студенти ВНЗ, безробітні. За типом вибірка є гніздовою. Для кожного гнізда встановлювалася квота в 20 респондентів. У рамках кожного гнізда обиралися 2 установи, тобто було опитано по 10 респондентів з установи (наприклад, для сфери бізнесу – 2 підприємства). Винятком є органи державного управління (1 установа та 20 респондентів) та громадські організації (представники 6 громадських організацій). Таким чином, вибіркова сукупність складає 180 респондентів. Вибірка є триступеневою: на першій ступені відбиралася сфера зайнятості, на другій – установа, на третій – респонденти.

Одне з питань анкети було спрямоване безпосередньо на те, щоб дізнатися чи вважають респонденти, що бізнес взагалі повинен бути соціально відповідальним. На запитання «Чи повинен бізнес бути соціально відповідальним?» відповіді респондентів розподілилися наступним чином (див. рис. 1): 45,6% відповіли «так», 49,4% - «скоріше так», 2,2% - «скоріше ні», 0,6% - «ні» та 2,2% - вагаються. Тобто, в цілому 95% респондентів вважають, що бізнес повинен бути соціально відповідальним.

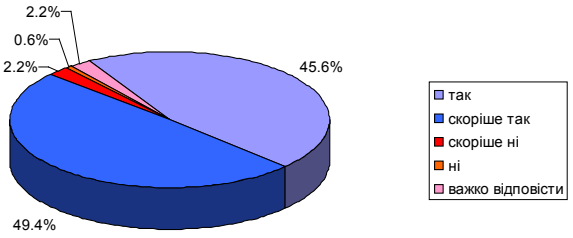

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи повинен бізнес бути соціально відповідальним?»

На питання «З чого складається соціальна відповідальність?» відповіді респондентів розподілилися наступним чином (див. рис. 2):

- впровадження соціальних програм покращення умов праці своїх робітників – 74,4%;
- освіта/розвиток працівників – 40%;
- благочинна діяльність – 31,1%;
- застосування у політиці підприємства принципів етичного та відповідального відношення до споживачів – 33,3%;
- участь у регіональних програмах розвитку – 35,6%;
- реалізація екологічних програм – 33,9%;
- політика дотримання прав акціонерів/інвесторів – 12,2%;
- відкрита подача інформації про діяльність підприємства – 15,%;
- інше – 0,6%;
- вагаються – 1,1%.

Тобто, найбільш популярними є відповіді «впровадження соціальних програм покращення умов праці своїх робітників», «участь у регіональних програмах розвитку», «реалізація екологічних програм».

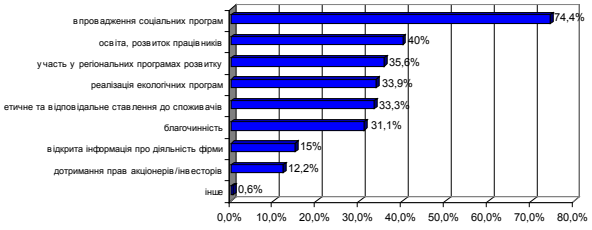

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання «З чого складається соціальна відповідальність?»

Наступне запитання, що було поставлене респондентам, спрямоване на те, щоб дізнатися їхню думку щодо того, на кого повинна бути спрямована соціальна відповідальність бізнесу, адже, як було зазначено раніше, теоретичні дослідження переважно фокусуються на тому, що бізнес повинен відповідати перед суспільством та органами влади.

Тож на запитання «Перед ким має бути бізнес відповідальним?» відповіді респондентів розподілилися наступним чином (див. рис. 3):

- споживачі – 75%;
- партнери/інвестори – 20,6%;
- органи влади (місцевої, державної) – 25,6%;
- профспілки та інші недержавні організації – 13,9%;
- населення того регіону, де здійснюється діяльність цього підприємства, – 55,6%;
- власні робітники – 65,6%;
- конкуренти – 2,8%;
- вагаються – 2,2%.

Тобто, найпопулярнішими є відповіді «споживачі», «власні робітники», «населення того регіону, де здійснюється діяльність цього підприємства».

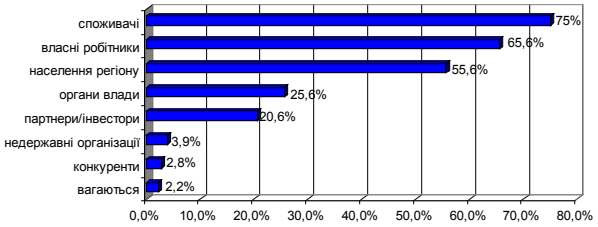

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Перед ким має бути бізнес відповідальним?»

Підводячи підсумки проведеного дослідження зазначимо, що на прикладі населення м. Донецька було встановлено, що більшість респондентів дійшли того, що бізнес повинен дотримуватися принципів соціально відповідальної діяльності. Звісно, що респонденти вкладають досить різний сенс у це складне поняття. У дослідженні була здійснена спроба визначити за пунктами, що саме мають вони на увазі, коли говорять про соціальну відповідальність, та вирішено не менш значне питання – перед ким бізнес має нести цю відповідальність.

Отже, згідно з результатами дослідження більша частина респондентів вважає, що бізнес має бути відповідальним саме перед споживачем. У рамках цього дослідження не було визначено, як саме має проявлятися відповідальність бізнесу перед споживачем, через які явища або процеси. Та варто звернути увагу на те, що, розмірковуючи над питаннями корпоративної соціальної відповідальності, респонденти незалежно один від одного визначили три важливі напрями відповідальності (власні робітники, населення регіону та органи влади), ті самі, що у теоретичних дослідженнях визначаються як ключові напрями побудови соціального діалогу, фундамент для вибудовування відносин соціального партнерства. І досі у теоретичних дослідженнях до цих відомих концепцій ніяк не вписувалася відповідальність бізнесу перед споживачем. Та емпіричне дослідження виявило, що і ця проблема є не менш актуальною для респондентів.

Варто відзначити, що одним з проявів соціальної відповідальності бізнесу перед споживачем є випуск якісної продукції. В країнах пострадянського простору, в тому числі і в Україні, низька якість та неконкурентоспроможність значної частини продукції власного виробництва є одним з найгостріших питань сьогодення. В той самий час якість продукції та послуг має велике значення для життя суспільства, для прогресу в усіх сферах суспільного життя в тій чи іншій країні.

Щодо ситуації в нашій країні, то завдання покращення якості продукції має серйозний соціальний аспект, виражений наявністю значної частини бідного населення. За таких обставин можливості внутрішнього ринку дещо обмежені, це не стимулює бізнес до виробництва високоякісних, а тому й більш дорогих товарів та послуг через низький рівень споживчого попиту. Крім того, для нашої країни є актуальним дефіцит висококваліфікованих кадрів, що здатні спроектувати та виробити якісну продукцію, здійснити менеджмент якості, професійно займатися сертифікацією товарів та послуг. Важливим чинником, що заважає покращенню якості продукції, яка виробляється в нашій країні, є також егоїзм та жадібність значної частини бізнесу, який, набуваючи розвитку, в період першого накопичення не лише не намагався модернізувати отримане виробництво, але й навпаки, намагався вижати з нього все можливе. Відсутність у бізнесу мотивації до модернізації виробництв зумовлена сучасною економічною ситуацією та пов'язана з тим, що у значної частини підприємців нашої країни немає впевненості у завтрашньому дні.

Відносно низька якість продукції пов'язана також із тим, що більшість підприємств не має ефективно діючих сучасних систем менеджменту якості, які забезпечують контроль параметрів продукції, що виробляється, відсутні комп'ютерні технології менеджменту якості продукції, технології інтегрованої логістичної підтримки виробів в експлуатації та ін.

Вплив кризи на соціальну відповідальність бізнесу в Україні може бути неоднозначним. З одного боку, труднощі для підприємств, що виникають через кризу, заважатимуть покращенню якості продукції (мається на увазі зменшення або взагалі відсутність коштів на оновлення основних фондів підприємства, на закупівлю нової техніки та обладнання, на освіту персоналу та залучення висококваліфікованих, але дорогих кадрів та ін.). Водночас зниження рівня життя населення та фінансових можливостей підприємства можуть створити стійку ситуацію, за якої у співвідношенні ціни та якості для споживача вирішальним буде все ж таки не якість товарів та послуг, а доступність їхньої ціни, що, в свою чергу, негативно впливатиме на покращення якості продукції взагалі.

З іншого боку, криза повинна позитивно

вплинути на вирішення труднощів, пов'язаних із якістю товарів та послуг, тому що в умовах неминучого зниження рівня попиту в період кризи нормально функціонуватиме той бізнес, що реалізовуватиме на ринку якісні товари та послуги і при цьому зможе знайти оптимальне співвідношення між ціною та якістю. Криза також повинна позитивно вплинути і на процес зниження вартості продукції за рахунок зниження її собівартості, яке можна досягнути шляхом впровадження у виробництво ресурсозберігаючих технологій оптимізації управління і т.д. [2].

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок, що питання дослідження корпоративної соціальної відповідальності та її проявів сьогодні є відкритим.

Наведені результати емпіричного дослідження підтверджують не лише актуальність подальшого вивчення питань корпоративної соціальної відповідальності, але й дослідження ролі споживача у системі соціальної відповідальності бізнесу. У даному дослідженні вдалося вставити лише те, що респонденти впевнені в тому, що бізнес має відповідати перед споживачем не менш ніж перед місцевими спільнотами або владою. Одним із найочевидніших проявів соціальної відповідальності перед споживачем є виробництво якісних товарів та послуг. Але, щодо сучасної ситуації в Україні, недостатня якість вітчизняних товарів та їхня неконкурентоспроможність пов'язаны з наявністю значної частини бідного населення.

Припускаємо, що корпоративна соціальна відповідальність перед споживачем може бути реалізована через задоволення споживача, виміряти яку можливо із використанням внутрішніх та міжнародних стандартів. У свою чергу, роль споживача у системі корпоративної соціальної відповідальності полягає в тому, що через його задоволення і реалізуються принципи цієї концепції. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у дослідженні можливостей вимірювання задоволеності споживача як одного з проявів соціально відповідальної діяльності бізнесу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Благов Ю.Е. Концепция корпоративной социальной ответственности и стратегическое управление [Текст] / Ю.Е. Благов // Российский журнал менеджмента, 2004. - №3, С. 17-34.
2. Виттенберг Е.Я. Социальная ответственность на постсоветском пространстве [Текст] / Е.Я. Виттенберг. – М.: РГГУ, 2011. – 477 с.
3. Гусейнов А.А. Этика доброй воли [Электронный ресурс]. –Режим доступу: http://www.guseinov.ru/publ/kant.html. – Назва з екрана.
4. Ю.Н. Давыдов. Этика убеждения и этика ответственности: Макс Вебер и Лев Толстой // http://www.intelros.ru/pdf/Etik_misl/7/4.pdf
5. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации [Текст] / Г. Йонас. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 480 с.
6. Новичков А.В. Социальная ответственность бизнеса в системе рыночных отношений: Монография [Текст] / А.В. Новичков, А.А, Сарафанников. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2012. – 184 с.
7. Парсонс Т. Система современных обществ [Текст] / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
8. Социальная ответственность бизнеса – опыт России и Запада [Электронный ресурс]. –Режим доступу: http://www.polit.ru/research/2004/06/21/social.html. – Назва з екрана.
9. Цветкова Б.Л. Социальная ответственность бизнеса в современных условиях: дис. ... канд. социол. наук [Текст] / Б.Л. Цветкова. – Н. Новгород, 2004. – 178 с.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2013

REFERENCES:

1. *Blagov U.E.* Koncepcija korporativnoj socialnoj otvetstvennosti i strategicheskoe upravlenie (The conception of corporate social responsibility and strategic management). *Rossijskij jurnal menegmenta*, 2004, no.3, pp. 17-34
2. *Vittenberg E. Ja.* Socialnaja otvetstvennost' na postsovetskom prostranstve (Social responsibility on the post-Soviet area). Moscow, 2011. 477 p.
3. *Gusejnov A.A.* Etika dobroj voli (The ethics of goodwill). Regime to access: http://www.guseinov.ru/publ/kant.html
4. *Davydov U.N.* Etika ubejdenija I etika otvetstvennosti: Maks Veber I Lev Tolstoj (The ethics of persuasion and ethics of responsibility). Regime to access: http://www.intelros.ru/pdf/Etik_misl/7/4.pdf
5. *Jonas G.* Princip otvetstvennosti. Opyt etiki dlja tehnologicheskoj civilizacii (The principle of responsibility. Experience of ethics for technological civilization). Moscow, 2004. 480 p.
6. *Novichkov A.V.* Socialnaja otvetstvennost' biznesa v sisteme rynochnyh otnoshenij (Corporate social responsibility in the system of market relations). Moscow, 2012. 184 p.
7. *Parsons T.* Sistema sovremennyh obshestv (System of modern societies). Moscow, 1998. 270 p.
8. Socialnaja otvetstvennost' biznesa – opyt Rossii I Zapada (Corporate social responsibility – Russia and West experience). Regime to access: http://www.polit.ru/research/2004/06/21/social.html
9. *Cvetkova B.L.* Socialnaja otvetstvennost' biznesa v sovremennyh uslovijah (Corporate social responsibility in modern conditions). Nizhnij Novgorod, 2004. 178 p.

Байрамова Есміра Ельдарівна – аспірант
Донецький державний університет управління
Адреса: 83050, м. Донецьк, вул. Артема, 94
E-mail: mira_bayramova@mail.ru

Bairamova Esmira Eldarivna – postgraduate
Donetsk state university of management
Address: 94, Artema Str., Donetsk, 83050
E-mail: mira_bayramova@mail.ru

УДК 316.023.4

Маргінальність як соціальна проблема міста

Г.Ю. БАРШАЦЬКА
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна, E-mail: gloc@3g.ua

Авторське резюме
У статті здійснено аналіз та узагальнення наявних теоретичних підходів до проблем міської маргінальності. Проаналізовано проблемне поле дослідження маргінальності сучасного соціуму, надана характеристика соцієтальної та часткової маргінальності, обговорено проблеми соціокультурної маргінальності кризового суспільства, здійснено аналіз недевіантної маргінальності, надана характеристика маргінальності в термінах соціальної ексклюзії, обговорені проблеми взаємовпливу маргінальності і відчуження. Здійснено огляд маргінальності в контексті соціологічної концепції «соціального простору», на емпіричному матеріалі надана характеристика етнічних та поселенських маргіналів, проаналізовано ментальні особливості безробітних як маргіналів.

Ключові слова: маргінальність, соціокультурний підхід, ментальність, місто, ексклюзія, відчуження, поселенські маргінали, безробітні, етнічні маргінали, недевіантні маргінали, українське суспільство, соціологічні дослідження.

Marginality as social problems in the city

H.YU. BARSHATSKA
Zaporozhya national technical university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: gloc@3g.ua

Abstract
In the article an analysis and generalization of the present theoretical going are carried out near the problems of municipal marginality. Analysed problem field of research of marginality of modern society given description of social and partial marginality, discussed problems of sociocultural marginality of crisis society, the analysis of non deviation marginality is carried out, given description of marginality in terms of social exclusion discussed problems of cross-coupling of marginality and alienation. The review of marginality is carried out in the context of sociological conception of «social space», there is the given description of ethnic and settler marginals on empiric material, the mental features of unemployed persons are analysed as marginals.

Key words: Marginality, sociocultural approach, mentality, city, exclusion, alienation, settler marginals, unemployed, ethnic marginals, non deviation marginals, Ukrainian society, sociological researches.

Постановка проблеми. З часів Р.Парка засновника соціології маргінальності і соціології міста ці два напрями дослідження майже ніколи не поєднувалися. Маргіналістика вивчає культурні, структурі та психологічні аспекти становища маргінала. Соціальна урбаністика розглядає місто у соціопросторовій перспективі, приділяє увагу соціокультурним аспектам життєдіяльності міста, інформатизації міста, соціальній географії, соціальній структурі міста, національним та етнічним відносинаму місті, соціальним організаціям, питанням міського способу життя та адаптації до нього. Важливим завданням соціології міста є дослідження соціальних аспектів управління містом.

Дана робота поєднує проблематику міста і маргінальності в рамках соціокультурного підходу та соціопросторовій перспективі.

Метою дослідження є огляд концептуальних підходів до вивчення соціального стану маргіналів у місті.

Аналіз досліджень і публікацій. Існує велика література по всіх аспектах соціології міста і соціальної маргіналістики. Численні зарубіжні та російські дослідження з маргінальності ретельно вивчають її типи, якості, процеси. Різні аспекти проблеми маргінальності висвітлювались у роботах класиків соціологічної думки: Г.Зіммеля[1], Е.Дюркгейма, М.Вебера, Р.Мертона та ін. Приділяють увагу маргіналістиці і українські вчені. В Луганську вийшла ґрунтовна колективна монографія з проблем

© Г.Ю. Баршацька, 2013

маргналістики [2], захищена низка дисертацій.

В Україні склалось декілька творчих колективів з дослідження міста: в Дніпропетровську [3], Донецьку[4], Львові, Харкові, Запоріжжі. Український соціолог О.Семашко вивчав місто з погляду соціології культури[5]. Місто розглядається як соціокультурний феномен, аналізується значущість соціально-культурного середовища міста.

Виклад основного матеріалу. Поняття маргінальності багатозначне. Значеннєве поле його охоплює моральні, юридичні, соціальні, міжособистісні і філософські контексти. В даній роботі типологія маргінальності спирається на розрізнення двох її типів.

1. Комбінованих пограничних станів або статусів (соціальних, політичних, економічних або культурних) - граничні маргінали.

2. Депресивність статусу (соціального, політичного, економічного чи культурного). - периферійні маргінали.

Треба відрізняти соціальну маргінальність і маргінальність соціуму. Перше – це маргінальність, що обумовлена соціумом, певними його рисами. Друге, це маргінальність соціуму. В цьому випадку маргінальність соціуму порівнюється з маргінальністю індивіда, тобто розглядається периферійна або гранична маргінальність різних спільнот. Оцінка явища як маргінального залежить від системи соціально-просторових координат, від критеріїв оцінки, від прийнятих у групі норм. Тому слід задавати критерії оцінки маргінального прийнятого в тому чи іншому випадку.

З плином часу здійснюються модифікації маргінальності. Можна визначити наступні аспекти модифікації маргінальності: інтернаціоналізації, маргіналізується оточуюче середовище, виникає явище інформатизаційної маргінальності, актуалізується маргіналізація політичної сфери.

Є всі підстави характеризувати Україну як маргінальний соціум, якщо за взірець брати країни Західної Європи. Але якщо взяти за увагу, що Україна неоднорідна за рівнем свого розвитку, що є досить численні групи, що відповідають багатьом критеріям європейського розвитку, то не можна абсолютизувати соцієтальну маргінальність нашої країни. За деякими показниками політичної культури та освіти Україна займає середні позиції в Європі, що теж є аргументом проти ствердження щодо суцільної маргіналізації нашої країни. Деякі риси соцієтальної маргінальності притаманні і європейським країнам, тож по цих позиціях соцієтальна маргінальність не є свідченням відсталості, а навпаки свідченням сучасності, адже Україна поділяє загальну долю з Європою. Люди з маргінального соціального середовища починають мімікрувати під персонажів домінуючого соціуму. Мімікрія дозволяє сховати, камуфлювати свою маргінальність.

Завдяки феномену статусної неконсистентності соціальне положення деяких типів маргіналів набуває парадоксального вигляду: маргінальними постають такі статуси, які не можуть бути маргінальними за загальнолюдськими уявленнями. Це породжує невизначеність соціальної ідентифікації, внутрішню моральну напруженість та зниження мотивації для отримання корисних суспільству професійних ролей.

З одного боку, маргінальність ізолює особистість від соціуму, знижує її соціальну потенцію. З іншого боку, маргінальність є своєрідним ядром особистісної ідентичності, тим що підкреслює своєрідність суб'єкта. Може виникнути непорозуміння, коли люди неправильно сприймають дії, вчинки або вигляд людини. Але відношення до людини як до маргінала маргіналізує її. Тобто, джерелом маргінальності може бути саме ставлення до людини як до маргінала, а не маргінальність особи.

Для одного типу маргінальності характерним є комплекс меншовартості, і він формує кризу ідентичності. Для іншого типу маргінальності, навпаки, особливість індивіда в соціумі формує в ньому месіанську свідомість, мобілізує особистість, створює для неї додаткову мотивацію для активної дії. Маргінал – бунтар не сприймає суспільно значущі норми-цілі та норми-засоби. Таке становище героїзує маргінала і створює умови для формування контркультурних стандартів оцінки норм. Якщо маргінал не один, а об'єднується в спільноту, що поділяє його погляд на ситуацію, то створюється альтернативна система норм, за якою маргінал перетворюється у немаргінала і нейтралізує свій маргінальний статус.

Маргінальність розташовується на кордоні індивідуального і соціального, тому вона має двоїстий характер: і соціальний, і індивідуальний. Від соціального маргінальність узяла надособистісний характер оцінки, а від індивідуального – особистісну мотивацію.

Вектор маргіналізації може бути націлений з соціуму на людину або з людини на соціум. Не лише соціум може маргіналізувати людину, а навпаки, людина може маргіналізувати соціум.

Маргіналізація різко послабляє соціальні позиції людини, позбавляє її включеності в соціум, робить чужою, а виходить – уразливою до ненормативного поводження.

Статус маргінала в постмодерному суспільстві змінюється. Маргінал стає головною діючою особою, як людина, що змогла виділитися, стати несхожою, подолати свою «одномірність», самореалізуватися.

У постмодерні маргінал зайняв гідне місце в ієрархії героїв і гідних особистостей, яких потрібно наслідувати.

Одним з різновидів маргінальності є сакральна маргінальність. Наприклад, божевільний геній, юродивий. Така самомаргіналізація має на меті підкреслено дистанціюватися від суспільства різко порушуючи звичні норми поводження і способу життя. Люди з повагою відносилися до такого соціального самокатування, що розглядалася як самовіддане служіння суспільству.

Недевіантна маргінальність збагачує творчий потенціал людини та групи, сприяє розвитку суспільства. Недевіантну маргінальність слід компенсувати та допомагати маргінальній особистості долати свій неповносправний соціальний статус шляхом соціальної легітимізації її творчих здобутків.

Отже, існує зв'язок маргінальності з низкою якостей людини та суспільства: маргінальність породжує самотність, несправедливість, соціальну нерівність, соціальний страх. Збільшується соціальний аутизм, під яким розуміється позиція особистості, що характеризується самоізоляцією від соціуму, байдужістю до соціального оточення, небажанням зав'язувати соціальні контакти і зв'язки.

Маргінальність обмежує волю людини. Але у постмодерному суспільстві навпаки маргінальність породжує волю для самовираження.

Маргінальність може бути пояснена в термінах соціальної феноменології та комунікативної філософії з її аналізом взаємовідносин між «Ми» та «Інші», що надає теоретичну основу толерантності по відношенню до маргіналів.

Звертається увага на те, що маргінальні відносини несиметричні та нееквівалентні. Маргінальна особа не може віднестись до більшості соціального середовища як до маргіналів, не може номінувати її маргіналами.

Але в сучасному постмодерному суспільстві можливі ситуації симетричної маргіналізації. В індивідуалізованому суспільстві, якщо кожен кожному є чужим, колективістські почуття відсутні, люди можуть один одного взаємно маргіналізувати. Створюється суспільство маргіналів.

Для характеристики маргіналів у соціальному просторі краще використовувати поняття включеності і виключеності, ексклюзії і інклюзії. Особливо великий ризик стати жертвою ксенофобії в емігрантів, вихідців з інших регіонів, що шукають кращого життя у великих містах і столиці. Існує протиріччя між потребами економіки в емігрантах і працівниках з провінційних регіонів та неприязні до цієї категорії громадян з боку корінного населення. Хоча, як правило, приїжджі займають непрестижні робочі місця, на які немає попиту у столичних жителів і жителів великих міст, є уявлення, що приїжджі відбирають робочі місця і живуть за рахунок столиці або великого міста. Зазначене протиріччя між потребою в мігрантах і неприязні до них сприяє такому явищу як сегрегація. Цьому явищу притаманні елементи відчуження, соціальної ексклюзії.

Новоприбулі до великого міста мігранти піддаються маргіналізації також і за критерієм резидентності. В основі резидентальної маргінальності лежить дискримінація приїжджих з-за невеликого терміну проживання в місті і певної місцевості. Поки діє резидентальний фактор, новачки піддаються маргіналізації.

Моральний аспект маргіналізації є одним з наслідків соціальної ексклюзії маргіналів. «Виключення» з товариства певних осіб веде до зневажливого ставлення до них. Вони ніби втрачають право на рівноправне відношення з іншими людьми, а значить і право на дотримання моральних зобов'язань по відношенню до них.

Випадання з інституційного простору робить маргіналів непередбачуваними, а тому і відторгається соціумом. Реакція страху може супроводжуватися іншими негативними емоціями, гидливістю, презирством, недовірливістю. Стан маргінальності породжує зниження соціального статусу.

Способом захисту маргінального соціуму може бути створення контрсистеми. З системою може боротися контрсистема. Маргінальний соціум як контрсистема виступає з пасивною або активною формою протидії системі.

Контрсистема породжує свій інформаційний месидж, своє посилання, яке може бути вплетене в основну систему у вигляді новації. За допомогою мистецтва та літератури маргінали знаходять спосіб самовираження і висловлення власної позиції через призму своїх інтересів. У рамках контрсистеми продукуються альтернативні моделі способу життя та концепції самопрезентації. Самореалізація особистості в контексті контрсистем здійснюється альтернативними шляхами і відповідно до альтернативних критеріїв конституювання ідеальних образів. Саме шляхом створення контрсистем діє мусульманська діаспорна в Західній Європі, змушує до політики мультикультуризму.

Спираючись на методологічні посилання розуміючої соціології, соціальні практики маргінала слід трактувати, беручи до уваги визначення ситуації маргіналами, розглядаючи ситуацію очима маргіналів, з урахуванням їхніх уявлень про норми, цінності та уподобання. У такому підході реалізується гуманістична перспектива по відношенню до маргіналів.

Таким чином, соціальна ексклюзія і маргінальність тісно взаємозв'язані. Вони обумовлюють один одного і виявляються в різних формах і ситуаціях суспільного життя, в різних аспектах соціального структурування. Маргінальність може бути наслідком і причиною соціальної ексклюзії. І навпаки, соціаль-

на ексклюзія може викликати маргінальність. Вивчення маргінальності в категоріях соціальної ексклюзії дозволить глибше розкрити соціальну зумовленість цього виду соціальної нерівності.

Можна виділити, окрім класичних типів маргіналів, а саме девіантних маргіналів (бомжів, злодіїв і т.ін.), соціальних і культурних маргіналів, які знаходяться на межі культур або соціальних шарів, також метафізичних відчужених маргіналів, що ззовні не мають рис класичних маргіналів, але завдяки відчуженню фактично знаходяться у стані маргінальності. Існує специфічний для провінції маргінальний стан, який полягає у прагненні провінціала подолати свою провінціальність і на ментальному рівні ідентифікувати себе з соціумом більш високого рівня. Така самовідчуженість розміщує людину ментально між місцем, де вона живе і місцем, де вона жити прагне.

Маргінальність знижує соціальний капітал соціуму. Міське відчуження породжує негативну установку стосовно всього кола міських проблем. Люди, що заражені міським відчуженням, схильні інтерпретувати все в негативному світлі й упереджено. Діючи в логіці егоїстичного індивідуалізму, носії міського відчуження послабляють базу для інституціоналізації громади як колективістського співтовариства жителів міста.

Сукупність соціальних зв'язків на певній території утворює соціальний простір. Маргінали породжують свій, особливий соціальний простір маргінальності, який у певному сенсі самодостатній. Маргінальність розуміється як перехідна або погранична зона соціального простору. Маргінал мешкає в цій зоні. Якості соціального простору маргінальності представляють собою поєднання якостей простору, з якими маргінали межують, а також нові утворення, що є результатом змішання якостей різних соціокультурних просторів.

Мережевий та інституціональний виміри маргінальності дозволяють глибше розуміти її сутність та форми існування в соціальному просторі.

Процес інституціоналізації соціального простору маргінальності здійснюється по трьох напрямках. Перше, це – формування маргінальної свідомості, цінностей, ідентифікаційних практик, що на суб'єктивному рівні забезпечують інституалізацію соціального простору маргінальності. Друге, це – здійснення діяльності по створенню і зміцненню соціальних інститутів маргінальності, організацій, що представляють та захищають інтереси маргіналів. Третє, це – кодифікація й упорядкування соціальних відносин між домінуючим і маргінальним соціумом, та відносин у середині маргінальних спільнот, що саме й формують соціальний простір маргінальності на основі солідарності членів маргінальної спільноти. Інституціоналізація соціального простору маргінальності має потребу в застосуванні соціальних технологій, усвідомленої програми, на основі соціального проектування і моделювання.

Соціальний простір маргінальності – це своєрідна сукупність соціальних статусів, відносин, взаємозв'язків, що конституюють маргінальний стан.

Маргінальність може існувати не тільки стосовно окремої групи чи спільноти. Маргінальність може бути однією з характеристик соціально-територіальної спільності. В соціальному просторі цієї спільності можуть існувати спотворені зони маргінальності, що характеризують бідність, злочинність, соціальний ризик. Через кризу та нерозвинутість соціального організму можна говорити про повсякденну маргінальність чи маргінальність повсякденності. В даному разі мається на увазі характеристика деяких рис повсякденності, які не відповідають вимогам нормального, здорового суспільства. Зазвичай, у крапках соціального простору, що заражені маргінальністю, підвищені соціальні ризики: безвідповідальність, бездіяльність, схильність до девіацій, порушені інформаційні зв'язки, наявні інформаційні бар'єри тощо. Людина може уявляти себе в різних статусах і виконувати різні ролі, які реально не виконує. У цьому плані можна говорити про уявну маргінальність, тобто таку маргінальність, яка швидше відчувається, ніж реально здійснюється.

Просторова парадигма також включає пояснення відносин домінуючого і маргінального соціуму в категоріях соціальної дистанції. Слід ураховувати міру маргінальності, тобто ступінь, в якій маргінал відходить від звичних стандартних уявлень і очікувань. Соціальні позиції маргінала в соціальному просторі знаходяться в деякій зоні, яка є для домінуючого соціуму неприйнятною. Як далеко маргінал знаходиться в цій зоні або від цієї зони, визначає міра його «знедоленості» або прийнятності.

Висновки. Поєднання соціальних і географічних просторових визначень маргінальності дозволяє закріпити соціопросторовий підхід в якості важливого дослідницького інструменту.

Дане дослідження на емпіричному рівні показало, що поселенські маргінали (колишні селяни, переселенці, жителі слободи) відрізняються за своєю ментальністю від корінних жителів.

Соціокультурними аспектами маргінальності в місті виступає відчуження, ексклюзія, недевіантна маргінальність геніїв, юродивих, творчих людей, створення соціокультурних контрсистем маргіналів для культурного самозахисту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Зиммель Г. Экскурс о чужаке // Социологическая теория: История, современность, перспективы. Альманах журнала «Социологическое обозрение». СПб., 2008. С. 7-13..
2. Коробчанский В.А, Лантух А.П., Витрищак С.В., Бродецкая Ю.Ю. Феномен маргинальности в современном украинском обществе. - Изд. Луганского гос. мед ун-та. - Луганск, 2008
3. Городяненко В.Г. Соціологія міста: історіографічний аналіз знання // Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології. Збірник наукових праць . Дніпропетровськ, ДНУ, 2001. - С.6-12
4. Соціологія міста: навчальний посібник / [Л.В.Малес, В.В.Середа,М.О.Соболевська, Ю.Г.Сорока та ін.]; за заг. ред.. О.К.Міхеєвої. – Донецьк: вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення). 2010. – 463 с.
5. Семашко О.М. Соціологія міста. Місто як соціокультурний феномен. // В кн. Соціологія культури: навч. посібник. // О.М.Семашко та ін.; за ред. О.М. Семашко, В.М.Пічі. – К.: «Каравела», Львів: «Новий світ – 2000», 2002. – 334 с.
6. Стариков Е. Социальная структура переходного общества (опыт инвентаризации) / Е. Стариков // Полис. – 1994. – № 4. – С. 87–96.
7. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2013

REFERENCES:

1. *Zymmel' H.* Ekskurs o chuzhake (Digression on a stranger). *Sotsyolohycheskaya teoryya: Ystoryya, sovremennost', perspektyv. Al'manakh zhurnala «Sotsyolohycheskoe obozrenye». SPb.*, 2008. 7-13 p.
2. K*orobchanskyy V.A, Lantukh A.P.Vytryshchak S.V., Brodetskaya Yu.Yu.* Fenomen marhynal'nosty v sovremennom ukraynskom obshchestve (The phenomenon of marginality in contemporary Ukrainian society). *Yzd. Luhanskoho hos. med un-ta.* Lugansk, 2008
3. *Horodyanenko V.H.* Sotsiolohiya mista: istoriohrafichnyy analiz znannya (Sociology city historiographical analysis of knowledge). *Sotsiolohiya mista: naukovi problemy ta sotsial'ni tekhnolohiyi. Zbirnyk naukovykh prats' . Dnipropetrovsk, DNU*, 2001. 6-12 p.
4. Sotsiolohiya mista: navchal'nyy posibnyk (Sociology of: a tutorial). Donets'k: publ «*Noulidzh*» (donets'ke viddilennya). 2010. 463 p.
5. *Semashko O.M.* Sotsiolohiya mista. Misto yak sotsiokul'turnyy fenomen. (Sociology city. City as a sociocultural phenomenon). K.: *«Caravel» Lviv «New World – 2000»*, 2002. 334 p.
6. *Starykov E.* Sotsyal'naya struktura perekhodnoho obshchestva (opыt ynventaryzatsyy) (The social structure of a society in transition (the experience of inventory)). Polys. 1994. № 4. 87–96 p.
7. *Shtompka P.* Sotsyolohyya sotsyal'nыkh yzmenenyy (Sociology of Social Change). M.: *Aspekt Press*, 1996. 416p.

Баршацька Галина Юріївна – кандидат соціологічних наук, доцент
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69000, м.Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: gloc@3g.ua

Barshatska Halyna Yuriivna – PhD in sociology, associate professor
Zaporozhya national technical university
Address: 64, Zhukovsky Str., Zaporozhye, 69000
E-mail: gloc@3g.ua

УДК 352.078

Удосконалення ресурсного забезпечення соціального розвитку територіальних громад у Дніпропетровській області

Л.В. ГЛУШКОВА, О.О. ПОДОДНЯ
Дніпродзержинський державний технічний університет, м. Дніпродзержинськ, Україна,
E-mail: socis@i.ua

Авторське резюме

У представленій статті розглянуто окремі аспекти проблем удосконалення управління соціальним розвитком територіальної громади, забезпечення місцевого самоврядування кваліфікованими кадрами як одного з важливих ресурсів соціального розвитку територіальної громади, проаналізовано найбільш актуальні соціальні проблеми в діяльності органів місцевого самоврядування, сучасний стан соціального розвитку територіальної громади та кадрового потенціалу. Приділено увагу становленню населення до місцевих органів влади і їх службовців, яке ще залишається досить критичним, але позитивні тенденції теж відзначені і це, в свою чергу, може послужити додатковим сприятливим фактором удосконален-

© Л.В. Глушкова, О.О. Пододня, 2013

ня соціального розвитку територіальної громади, місцевої самоорганізації в українському суспільстві. Розглянуто впровадження системи ключових показників ефективності, які фокусують роботу кожного співробітника в інтересах територіальної громади, і системи матеріальної та нематеріальної мотивацій в інтересах територіальної громади та питання, що постають у процесі реалізації концепції адміністративно-територіальної реформи про реалізацію механізмів ресурсного забезпечення органів влади та соціальний розвиток територіальних громад.

Ключові слова: соціальний розвиток, територіальна громада, місцеве самоврядування, система управління, кадровий потенціал.

An improvement of resource providing of social development of territorial communities is in Dnepropetrovsk area

L.V. Hlushkova, O.O. Pododnia
Dniprodzerzhynsk state technical university, Dniprodzerzhynsk, Ukraine, E-mail: socis@i.ua

Abstract
In the articles considered separate aspects of problems of improvement of management social development of territorial society, providing of local self-government skilled shots as one of important resources of social development of territorial society, the most social issues of the day are analysed in activity of organs of local self-government, modern social development of territorial society and skilled potential status. Paid attention to becoming of population to local authorities and their office workers that remains critical enough yet, but positive tendencies are too marked and it in turn can serve the additional favourable factor of improvement of social development of territorial society, local salf-made-organization in Ukrainian society. Introduction of the system of key indexes of efficiency, that focus work of every employee in interests of territorial society, and systems of material and non-material motivations in interests of territorial society and questions that appear in the process of realization of conception of administrative-territorial reform about realization of mechanisms of the resource providing of government bodies and social development of territorial communities, is considered.

Key words: social development, territorial society, local self-government, control system, skilled potential.

Постановка проблеми. В умовах реформування українського суспільства і становлення інститутів місцевої демократії проблеми удосконалення ресурсного забезпечення соціального розвитку територіальної громади займають чільне місце у теоретичних розробках і практичному втіленні програми реформ [4, с. 39-40]. Однак низка чинників політичного і соціального характеру, специфіка соціально-економічного розвитку держави нерідко призводить до того, що не всі аспекти цієї проблематики отримують належну увагу теоретиків і практиків. На думку багатьох науковців зосередження уваги на різних аспектах ресурсного забезпечення та їх використанні органами місцевого самоврядування є необхідною умовою для успішного розв'язання проблем удосконалення системи управління соціальним розвитком територіальної громади. Це сприятиме загальному демократичному розвитку [5, с. 25].

Аналіз досліджень і публікацій. У період реформування сучасної системи управління проблеми ресурсного забезпечення та розвитку територіальних громад вивчають В. Кодацький, А. Поважний, Н. Орлова, Е. Рахімкулов, Ю. Шаров та інші.

Метою дослідження є розгляд окремих аспектів проблем удосконалення управління соціальним розвитком територіальної громади, забезпечення місцевого самоврядування кваліфікованими кадрами.

Виклад основного матеріалу. Структуру ресурсів стратегічного соціального розвитку територіальних громад можна представити як: організаційний ресурс, кадрова політика та адміністративний устрій; фінансові ресурси: доходи місцевих бюджетів, інші (в тому числі залучені ззовні) кошти; природні ресурси: земля, водні ресурси, ліс, надра; рухоме і нерухоме майно, яке є власністю територіальної громади; нематеріальні активи [5].

Пошук власної моделі вже принципово змінив картину майнових відносин у суспільстві. На жаль, «мала і велика приватизація» пройшла без урахування соціальних інтересів інституту місцевого самоврядування. Тобто, перерозподіл майна залишає за місцевим самоврядуванням тільки неприбуткові соціальні заклади об'єкти (лікарні, школи тощо), що значно знижує базу його соціально-економічного розвитку і потенційні можливості впливу на соціальну стабілізацію в суспільстві. Зрозуміло, що цей підхід закладає величезні проблеми у майбутньому і гальмує становлення місцевого самоврядування як повноцінного окремого соціального інституту.

Тому, на наш погляд, найближчим часом легалізується проблема гострої соціальної дискримінації місцевого самоврядування, і на місцевому рівні будуть ставитися питання реприватизації тих об'єктів, які змінили свою соціальну спрямованість і неефективно використовуються власником.

В Україні цільовою програмою держав-

ної підтримки розвитку місцевого самоврядування, територіальних утворень і створення умов для реалізації конституційних повноважень місцевого самоврядування передбачені закони щодо формування системи підготовки кадрів для органів місцевого самоврядування. Реально існуючим елементом цієї системи є сформована мережа інститутів державного управління в системі Національної академії державного управління при Президентові України, що здійснюють підготовку, підвищення кваліфікації і професійну перепідготовку кадрів. У найближчі роки, як показує реальне життя, для вирішення завдання забезпечення органів місцевого самоврядування професійно підготовленими кадрами, має бути розроблений і прийнятий новий освітній стандарт. Тільки тоді можна буде говорити про формування цілісної системи кадрового забезпечення органів територіального управління. В реальній практиці недостатньо використовуються ресурси соціальної самоорганізації. Тому сучасна система цілісного управління і самоуправління, що забезпечує стійкий динамічний розвиток місцевих співтовариств, використовується в практиці територіального управління недостатньо. У цій сфері в державі важливо розв'язати ряд питань: інформаційно-аналітичні, управлінські, кадрові та ін. Сучасна модель управління, переважно адміністративно-командна, стійкого розвитку забезпечити не може. В основі такої моделі лежить система, заснована на інтегральному знанні досягнень різних наук і цілісному впливі суб'єктів управління на місцеві процеси з урахуванням довгострокової перспективи. Тому контакт із науковою новизною має носити постійний, а не епізодичний характер. У місцевих співтовариствах, що розвиваються, звичайно проводяться інноваційні семінари, де порушуються серйозні управлінські завдання, систематично навчається весь апарат управління, багато людей в апараті здобувають другу вищу освіту, із задоволенням працюють над своїми дипломними проектами, які, зазвичай, тісно пов'язані з вирішенням актуальних питань, соціального розвитку, що стоять перед територіальними громадами.

Але це тільки одна, хоча й важлива грань взаємодії науки і практики управління. Друга, не менш важлива, полягає в тому, що сама наука повинна бути готова відповісти на питання практики, максимально наближено до її запитів – така наука народжується в тісній взаємодії з життям. Вона носить характер не тільки концептуально-стратегічного орієнтування, що, безсумнівно, дуже важливо і представляє початок будь-якого дослідження, але також активно впливає на практичне вирішення виникаючих проблем на основі розробки і впровадження соціальних технологій розвитку територіального співтовариства. Соціально-технологічний метод вирішення проблеми територіальної громади представляється найбільш продуктивним: саме на цьому рівні управління можливе подолання споконвічного розриву між теорією і практикою за допомогою підготовки висококваліфікованих кадрів у системі державної служби та спрямування їх потенціалу на вирішення актуальних проблем управління соціальним розвитком територіальних громад Придніпров'я.

Нові соціальні й економічні відносини в Україні вимагають якісних змін організації і діяльності органів виконавчої влади, державних службовців особливо там, де влада ближче усього до людини, – на рівні територіальної громади. Але управлінська практика показує, що при високому ступені суспільної потреби в дієздатному і відповідальному управлінні соціальним розвитком територіальних громад поки що погано функціонують організаційні структури, належною мірою не готові до вирішення найскладніших державних завдань – це одна з основних проблем і протиріч у процесах розвитку цілісної системи державного і місцевого самоврядування в Україні.

Важливе значення щодо адаптації кадрового потенціалу до нововведень і одержання соціальної адаптації, що сприяє соціальним змінам, має інноваційна кадрова політика. Кадрові зміни істотно сприяють управлінським інноваціям, тому що новим керівникам підрозділів хочеться «вирізнитися» і продемонструвати свої творчі можливості, прогресивність і компетентність. Однак підлеглі часто можуть звести нанівець спроби зробити зміни, якщо вони одностайні в думці, що ці зміни спрямовані проти їхніх інтересів, навіть якщо вони в інтересах різних соціальних груп територіальної громади. У цьому випадку необхідна кадрова стратегія, що відповідає стратегічним планам територіальної громади. Необхідна розробка основних модулів, відповідальних за трансляцію цілей, мотивацію, підбір, розміщення, підтримку необхідної кваліфікації персоналу, його навчання.

Доцільно інтегрувати організаційні зміни й інтереси державних службовців за допомогою проведення регулювання кадрових процесів, створюючи нову структуру кадрової служби й одночасно здійснюючи її автоматизацію. У зв'язку з даними завданнями необхідно попереднє залучення фахівців з кадрів і керівників середнього рівня в проведенні зміни, у силу того, що вони беруть активну участь у формуванні вимог до майбутньої кадрової складової територіальної громади, а також є функціональним замовником даної складової соціального розвитку.

Важливо дотримуватись залучення керівників середньої ланки в процес впровадження,

оскільки розробка комплексної системи мотивації починається «зверху», тобто з формалізації цілей і оцінки організаційної культури, тих етапів, де керівництво організації на рівні територіальної громади бере безпосередню участь. Важливо визначити ключові компетенції для кожної ланки управління з метою конкретизації інноваційних процесів соціального розвитку. Оптимізувати чисельність кадрового потенціалу, розподілити навантаження й відповідальність між керівниками і їхніми підрозділами. При необхідності провести ротацію кадрів, сформувати регламенти (положення про підрозділи, посадові інструкції, організаційно-розпорядницькі документи для переходу на нову структуру й т.ін.)

Управління соціальним розвитком територіальної громади Придніпров'я безпосередньо пов'язане з формуванням доходів місцевих бюджетів і використання їхніх коштів. Нині в Україні назріла необхідність фінансової децентралізації для ефективнішого управління соціальним розвитком у кожному регіоні, особливо це стосується територіальних громад.

На особливу увагу заслуговує розробка пропозицій щодо удосконалення фінансово-економічного забезпечення функціонування органів місцевого самоврядування в Україні, які безпосередньо задіяні в процесі соціального розвитку територіальної громади.

Із 2000 року в Україні розпочалася бюджетна реформа, що характеризується, зокрема, кардинальними змінами в системі формування та виконання місцевих бюджетів. Прийняття Бюджетного кодексу України обумовило фундаментальні зміни всієї бюджетної системи. У сучасних умовах відбувається процес формування правової держави з соціально-орієнтованою ринковою економікою, але оптимального правового поля для ефективного функціонування фінансової системи України поки що не існує. Необхідність зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування через внесення змін до переліку доходів місцевих бюджетів означена у Концепції реформування місцевих бюджетів. Так, згідно з Концепцією реформування місцевих бюджетів, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 308-р, метою реформування місцевих бюджетів є:

по-перше,зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування;

по-друге, посилення впливу системи формування місцевих бюджетів на соціальний розвиток [1, с. 12.].

Особливої уваги заслуговує проблема переходу від централізованого розподілу бюджетних коштів на потреби освіти до децентралізованого розподілу. Зокрема, до багатоканального фінансування. В Україні фінансування освіти здійснюється за рахунок бюджетних коштів, платних послуг, спонсорської допомоги та кредитних ресурсів. Співвідношення між бюджетним і небюджетним фінансуванням освіти змінюється залежно від таких чинників: темпів економічного розвитку, співвідношення між державним і недержавним секторами економіки, наявності бюджетних ресурсів за адекватної державної політики у сфері освіти, розвитку приватного сектора економіки, форми власності навчального закладу [2, с. 56].

Аналіз ресурсів бюджету Дніпропетровської області ще раз підтвердив необхідність удосконалення механізму державного управління формуванням та використанням місцевих бюджетів, спрямованих на соціальний розвиток. Дохідна частина місцевих бюджетів області недостатня для забезпечення виконання функцій, покладених на місцеве самоврядування в частині вирішення соціальних проблем, а видаткова частина бюджету дедалі частіше залишається недовиконаною у порівнянні з плановими показниками. Вважаємо, що вдосконалення державного механізму управління формуванням та використанням місцевих бюджетів – це єдиний організаційний механізм, який може ефективно впливати на удосконалення системи соціального розвитку [3, с. 56 – 70].

В Україні процес засвоєння та становлення статутного права лише починається. Нині з існуючих більш ніж 12 тис. територіальних громад статути мають лише одиниці. Однак розробка статутів триває. Місцеве самоврядування в Україні - це самобутнє утворення, виникнення якого пов'язане з низкою притаманних лише українцям традицій (управлінських, культурних тощо), проблем (соціально-економічних, політичних), з менталітетом та правовою культурою нашого народу. Головна ознака українського місцевого самоврядування полягає в тому, що його суб'єктом є територіальна громада, а не орган самоврядування, як в інших країнах. З цього випливає принципова відмінність між двома документами: статутом міста і статутом міської територіальної громади [6, с. 204].

Одним із центральних питань, що постає в процесі реалізації концепції адміністративно-територіальної реформи є питання про реалізацію механізмів ресурсного забезпечення органів влади на соціальний розвиток територіальних громад. Це питання тісно пов'язане, з реформами й подальшим розвитком місцевого самоврядування відносно автономної форми публічної влади, у рамках якої здійснюється управління місцевими і деякими загальнодержавними справами.

Таким чином, основи місцевого самоврядування є складовою процесів, пов'язаних з удосконаленням управління соціальним роз-

витком територіальної громади, становленням громадянського суспільства, оскільки вони дають право реалізувати права людини, індивідуальні потреби й захистити соціальні запити особи в межах існуючого правового поля.

Висновки. Інноваційний потенціал спрямованого на вдосконалення управління соціальним розвитком територіальної громади Придніпров'я базується на виявленні і визначенні передумов соціальних інновацій таких як процеси самоорганізації, трансформаційний потенціал соціальної структури, комунікативні аспекти структуризації соціальної реальності. Одним з важливих напрямків управління соціальним розвитком територіальної громади є самоорганізація, яку визначено як процес становлення і відтворення системи з високим рівнем складності і великою кількістю елементів. Одним з головних завдань соціальної самоорганізації є виживання системи в умовах реформування українського суспільства.

Важливою функцією механізму самоорганізації є функція вдосконалення управління соціальним розвитком. Відносно українського суспільства можна зробити висновок, що процес самоорганізації територіальної громади відбувається непослідовно з виникненням зон напруженої самоорганізації, що не спонукає до формування системних підходів управління соціальним розвитком територіальної громади.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про І схвалення Концепції реформування місцевих бюджетів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 308-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 38. – С. 12
2. Кодацький В.П. Окремі питання зростання доходів держави і підприємств /В. П. Кодацький / Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 11 (53). – С. 50 – 55.
3. Поважный А.С. Развитие многоуровневой системы государственного регулирования инвестиционной деятельности / А.С. Поважный, Н.С. Орлова : Фінансові аспекти державного управління : зб. наук. пр. Донецької державної академії управління. – Серія «Державне управління». – Донецьк : ДонДАУ, 2003. – Т. IV. – Вип. 20. – С.56 – 70.
4. Рахімкулов Е. Місцеве самоврядування і його ресурсні можливості / Е. Рахімкулов / Віче. – 2002. – № 6. – С. 39 – 40
5. Ресурси розвитку. Адміністративна реформа в Україні : Ресурсне забезпечення місцевого і регіонального розвитку : матеріали Всеукраїнського семінару та координаційної наради (10 листопада 2001 р., Київ). – К. : Логос, 2002. – 308 с.
6. Стратегія проведення в Україні адміністративної реформи : проект // Адміністративна реформа в Україні : зібрання документів і матеріалів. – К, 2001. – Т. І. – Ч. 2. – 204 с.
7. Шаров Ю. П. Муніципальні послуги: шлях до високої якості : моногр. / Ю. П. Шаров. – Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2008. – 136 с.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2013

REFERENCES:

1. Pro I shvalennja Koncepcii reformuvannja miscevih bjudzhetiv: rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 23 travnja 2007 r. (About and approval of Conception of reformation of local budgets : order of Cabinet of Ministers of Ukraine from Mays, 23 in 2007) № 308-r. *Oficijnij visnik Ukraïni*. 2007. № 38. P. 12
2. *Kodac'kij V.P.* Okremi pitannja zrostannja dohodiv derzhavi i pidpriemstv (Separate questions of increase of profits of the state and enterprises). A*ktual'ni problemi ekonomiki.* 2005. №11 (53). P. 50 – 55.
3. *Povazhnyj A.S.* Razvitie mnogourovnevoj sistemy gosudarstvennogo regulirovanija investicionnoj dejatel'nosti (Development of the multilevel system of government control of investment activity). *Finansovi aspekti derzhavnogo upravlinnja : zb. nauk. pr. Donec'koï derzhavnoï akademiï upravlinnja. Serija «Derzhavne upravlinnja»*. Donec'k: *DonDAU*, 2003. Vol. IV. Vip. 20. P.56 – 70.
4. *Rahimkulov E.* Misceve samovrjaduvannja i jogo resursni mozhlivosti (Local self-government and him resource possibilities). *Viche.* 2002. № 6. P. 39 – 40
5. Resursi rozvitku. Administrativna reforma v Ukraïni : Resursne zabezpechennja miscevogo i regional'nogo rozvitku : (Resources of development. Administrative reform in Ukraine : Resource providing of local and regional development) materiali Vseukraïns'kogo seminaru ta koordinacijnoï naradi (10 listopada 2001 r., Kiïv). K. : Logos, 2002. 308 p.
6. Strategija provedennja v Ukraïni administrativnoï reformi : proekt (Strategy of realization in Ukraine of administrative reform : project). Administrativna reforma v Ukraïni : zibrannja dokumentiv i materialiv. K, 2001. Vol. I. Part. 2. 204 p.
7. **Sharov Ju. P.** Municipal'ni poslugi: shljah do visokoï jakosti : monogr. (Municipal services: way to high quality : monograpfy). Melitopol' : *TOV «Vidavnichij budinok MMD»*, 2008. 136p.

Глушкова Людмила Валеріївна – кандидат історичних наук, доцент
Дніпродзержинський державний технічний університет
Адреса: 51918, м. Дніпродзержинськ, вул. Дніпробудівська, 2
E-mail: socis@i.ua

Пододня Оксана Олександрівна – магістр
Дніпродзержинський державний технічний університет
Адреса: 51918, м. Дніпродзержинськ, вул. Дніпробудівська, 2
E-mail: Sa_na@ua.fm

Hlushkova Liudmyla Valeriivna – PhD in history, associate professor
Dniprodzerzhynsk state technical university
Address: 2, Dniprobudivska Str., Dniprodzerzhynsk, 51918
E-mail: socis@i.ua

Pododnia Oksana Oleksandrivna – master
Dniprodzerzhynsk state technical university
Address: 2, Dniprobudivska Str., Dniprodzerzhynsk, 51918
E-mail: Sa_na@ua.fm

УДК 364.044.24

Напрями соціальної роботи з молодою сім'єю: регіональний аспект

О.А. АГАРКОВ
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна, E-mail: air775@list.ru

Авторське резюме
На сучасному етапі в житті українського суспільства сім'я серед переліку цінностей людини виходить на чільне місце. Особливо важливим для українського суспільства є дослідження проблем молодої сім'ї. Молода сім'я, її особливості, функції і проблеми розглядаються в різних сферах наукової і суспільної практики – психології, соціології, демографії, в теорії і практиці соціальної роботи. Втім, дослідження потребують питання, що стосуються ефективних форм соціальної роботи з молодими сім'ями, спрямованих на вирішення їхніх проблем. Розглянуто теоретичні і практичні аспекти соціальної роботи з молодою сім'єю. Визначено групи основних проблем (об'єктивного і суб'єктивного характеру) молодої сім'ї. На основі аналізу результатів соціологічного дослідження проблем і потреб молодих сімей запропоновано напрямки оптимізації організації соціальної роботи з молодими сім'ями.
Ключові слова: сім'я, молода сім'я, соціальна робота, соціальні послуги, тренінг.

Fields of social work with a young family: a regional perspective

O.A. AHARKOV
Zaporizhzhya national technical university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: air775@list.ru

Abstract
At the present period of Ukrainian society life family comes to the top of the list of the values. To study the problems of a young family is especially important for Ukrainian society. Young family, its features, functions, and problems are discussed in various fields of scientific and public life, such as psychology, sociology, demography, theory and practice of social work. However, the issues related to effective forms of social work with young families aimed to solve their problems are to be examined. The theoretical and practical aspects of social work with a young family are examined. The groups of young family major problems (of objective and subjective nature) are defined. According to the analysis of the young families' problems and needs sociological study the ways for organization of social work with young families optimization are proposed.
Keywords: family, young family, social work, social services, training.

Постановка проблеми. Сім'я є складним соціокультурним явищем. Вона являє собою практично всі аспекти людської життєдіяльності і виходить на всі рівні соціальної практики: від індивідуального до суспільно-історичного, від матеріального до духовного. На сучасному етапі в житті українського суспільства сім'я і сімейний добробут серед переліку цінностей людини виходить на чільне місце. Особливо важливим для українського суспільства, яке шукає дійсні принципи власного розвитку, є дослідження проблем молодої сім'ї, її взаємодії з суспільством, обумовлене необхідністю пошуків і впровадження в соціальну практику принципів розвитку суспільства і людини. Негативні явища повсякденного життя, такі як соціальна і політична нестабільність, відсутність правових гарантій, невизначеність майбутнього і навіть сама ситуація соціальних змін дають поштовх соціальній дезадаптації людей у багатьох її проявах і розвитку девіацій. Завдяки цьому ієрархія загальнолюдських цінностей в індивідуальній свідомості зазнала істотної деформації. Цей процес, обтяжений

© О.А. Агарков, 2013

станом хронічного емоційного стресу, охопив усі верстви населення і вплинув на складні соціальні структури. В умовах, що склалися, особливого значення набувають міжособові стосунки, яким у більшій мірі, ніж інші соціальні структури, здатна забезпечити гармонійна сім'я. Особливого значення набуває соціальна робота з молодою сім'єю.

Аналіз досліджень і публікацій. Молода сім'я, її особливості, функції і проблеми розглядаються в різних сферах наукової і суспільної практики – психології, соціології, демографії, в теорії і практиці соціальної роботи. Так, психологічні особливості виникнення, розвитку і функціонування молодої сім'ї розглянуто в працях Л.Шнейдера, Е.Едемілера, В.Коваленко, Ю.Альошиної, Т.Андреєвої, О.Бондарчук, В.Кравець, В.Торохтій та інших. Серед соціологів, які займаються проблемами і дослідженнями в сфері інституту сім'ї, треба відзначити О.Антонова, В.Медкова, О.Борисова, М.Головатого, Т.Руденко та інших. Соціологічні дослідження проблем молодої сім'ї проводяться провідними фахівцями соціологічних центрів та інститутів України. Серед українських науковців і дослідників, що вивчають проблеми молодої сім'ї і займаються розробкою методологічних і методичних аспектів державної соціальної політики щодо підтримки молодих сімей, треба відзначити таких, як Г.Батіщева, Т.Медіна, В.Скуратівський, О.Палій, Е.Лібанова, І.Звєрєва, О.Безпалько, С.Харченко, М.Балакірева, В.Захарченко, А.Нору, А.Карасевич та інші.

Мета дослідження – визначити основні напрямки соціальної роботи з молодими сім'ями.

Виклад основного матеріалу. Сім'я – мала соціальна група, яка заснована на шлюбі, кровній спорідненості або індивідуальних потребах людей в союзі один з одним [1]. Її відрізняють єдина економічна основа, спільність побуту, взаємозалежний спосіб життя її старших і молодших членів, певна структура ролей і норм взаємодії, емоційно-етичні зв'язки, відносини допомоги, підтримки і захисту.

Сім'я як соціальний інститут перебуває у стані гострої кризи, що, звичайно, негативно впливає на виконання нею основних функцій, тобто на життєдіяльність сім'ї: матеріально-економічне забезпечення, житлово-побутові умови. Це, в свою чергу, створює певний морально-психологічний клімат, який впливає на духовність сім'ї, виховання дітей, організацію вільного часу членів сім'ї. В особливо складних умовах у період кризи опинилася молода сім'я, яка, згідно з Законом України про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні, визначається як подружжя, в якому вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років, або неповна сім'я, в якій мати (батько) віком до 35 років [2]. В.Постовий визначає молоду сім'ю як фазу або період у житті людини, яка характеризується відчутною зміною умов духовного спілкування щонайменше двох людей, незалежно від їх віку, поєднанням їх економічної взаємодії, що позначається на створенні матеріальної бази сім'ї, активному дітонародженні та освоєнні виховної функції [3].

Вчені, дослідники і практики соціальної роботи визначають об'єктивні і суб'єктивні фактори проблем молодої сім'ї.

Об'єктивні фактори проблем сучасної молодої сім'ї.

Дана група факторів пов'язана в першу чергу з матеріально-фінансовим забезпеченням сім'ї і житловими умовами, їх якістю. Соціально-економічна криза в країні негативно позначилася на виконанні матеріальної, економічної функції сучасної сім'ї. Можна вважати, що більше половини молодих сімей мають статки на рівні або нижчі від прожиткового мінімуму, фінансової допомоги з боку держави не вистачає (за рахунок інфляційних процесів в Україні), тому проблема матеріального забезпечення сім'ї виступає найбільш актуальною для молодого подружжя, а неможливість її вирішити позначається на виконанні сім'єю інших функцій: репродуктивної, комунікативної, виховної [7].

Окремої значимості набуває проблема забезпеченості житлом і можливість його отримати. Сьогодні більшість молодих сімей або проживають разом з батьками (що обумовлює зростання напруженості в сімейних стосунках і виникненню конфліктів між усіма членами родини), або наймають квартиру чи кімнату, що також негативно позначається на стабільності сім'ї, очікуваннях і перспективах її членів. Сучасна економічна криза поглибила й без того повільне виконання державних програм щодо будівництва соціального житла для молодих сімей. Серед інших проблем об'єктивного характеру можна відзначити: можливість отримання вищої освіти за рахунок державних коштів (держзамовлення) [4], доступність та безкоштовність медичних послуг, доступність закладів оздоровлення і відпочинку (санаторії, дитячі табори, бази відпочинку). Фактори, які пов'язані з саморозвитком сім'ї (життєвим циклом сім'ї). Взагалі можна виділити такі основні проблеми сучасної молодої сім'ї (див. рис.1).

Отже, одним з основних об'єктів соціальної роботи виступають молода сім'я та сім'ї, які мають проблеми у сімейному вихованні, сім'ї, які за особливостями своєї життєдіяльності потребують соціальної підтримки, допомоги, реабілітації. В соціальній роботі з сім'єю застосовуються універсальні технології практичної соціальної роботи: соціальна діагностика, со-

ціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний патронаж, соціальна терапія, соціальне консультування. Молода сім'я як об'єкт соціальної допомоги потребує специфікації даних технологій відповідно до тих проблем, які найбільш актуальні і значимі для молодого подружжя [6; 8].

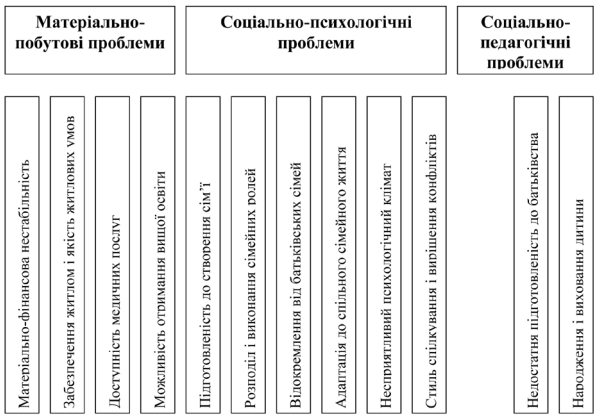

Рис. 1. Групи сучасних проблем молодої сім'ї.

Для визначення напрямків соціальної роботи з молодою сім'єю було проведене соціологічне дослідження, спрямоване на виявлення проблем і потреб молодих сімей на регіональному рівні. В дослідженні взяли участь молоді сім'ї, що мешкають у м. Запоріжжя. Вибірка респондентів випадкова (100 сімей). Основним методом дослідження виступило соціологічне опитування (анкетування).

Провідну роль у родинних стосунках відіграють сімейні конфлікти. Частіше за все вони виникають через незадоволення потреб членів сім'ї. Виходячи з цього, виділяють основні причини сімейних конфліктів [9]: психосексуальна несумісність; неповага до почуттів членів родини; відсутність турботи, уваги з боку чоловіка (дружини); пристрасть одного з членів родини до задоволення власних потреб (алкоголь, наркотики та інше); розбіжності в потребах проведення дозвілля, інтересах; житлово-побутові проблеми; матеріально-фінансові труднощі.

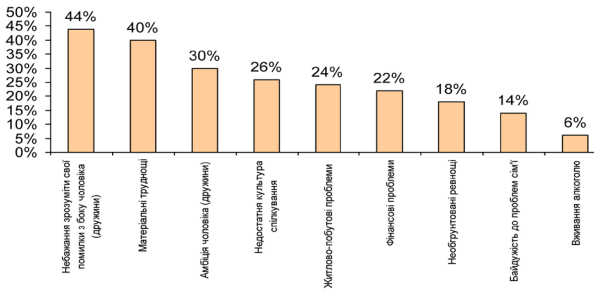

Рис. 2. Основні причини виникнення сімейних конфліктів.

Як видно з рисунка 2, найбільш вагомими, на думку опитаних, причинами сімейних конфліктів є поведінка чоловіка або дружини і матеріальні труднощі. Ці фактори відображають екстерналізацію поведінкових стратегій особистості, коли зовнішнім причинам приписується основна відповідальність за виникнення життєвих чи особистих труднощів.

Ставлення до допомоги з боку соціальних служб. В якості індикаторів дослідження виступили: звернення до соціальних служб (відповіді на запитання: «Чи звертались Ви за допомогою в соціальні служби?»); актуальні питання щодо соціальної роботи з молодою родиною (відповіді на запитання: «Допомогу з яких питань Ви бажали б одержати від соціальних служб?», «Які питання виховання дитини в сім'ї є для Вас найбільш складними, для здійснення яких потрібна допомога?»).

На жаль, жоден опитаний не звертався за допомогою до соціальних служб, що пов'язано з структурою вибірки: серед опитаних не виявилися сім'ї, які знаходилися б у кризових становищах. Але результати свідчать про наявність потреби молодих сімей звертатися за допомогою до фахівців з вирішення сімейних конфліктів. На рисунку 3 представлені найбільш актуальні потреби щодо допомоги з боку соціальних служб.

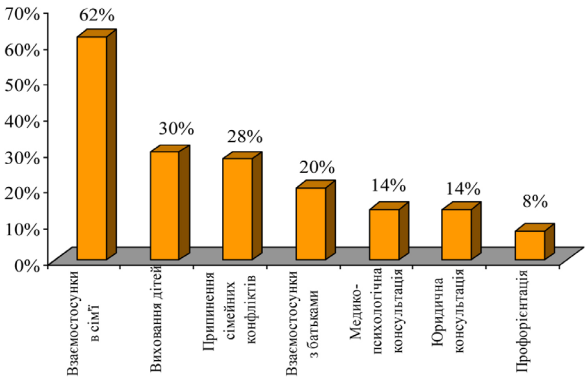

Рис. 3. Допомога, яку б хотіли отримати молоді сім'ї від соціальних служб.

Найбільш актуальними проблемами, які б хотіли вирішити за допомогою фахівців соціальних служб є несприятливий соціально-психологічний клімат в сім'ї, стосунки з членами сім'ї і виховання дітей. Тобто найбільш значимими питаннями є психолого-педагогічні, що може виступати в якості змістових особливостей діяльності соціальних працівників, а також в якості діагностичних критеріїв для вияву проблемних сімей. Певно, що ті члени молодих сімей, які незадоволені шлюбом, більш за все потребують саме психологічної і конфліктологічної допомоги (проблеми взаємостосунків між членами родини притаманні

саме цій групі респондентів, а їх аж 36% від загальної кількості опитаних).

На рис. 4 представлено рейтинг найбільш затребуваних соціальних послуг, які б хотіли отримувати молоді сім'ї від соціальних служб.

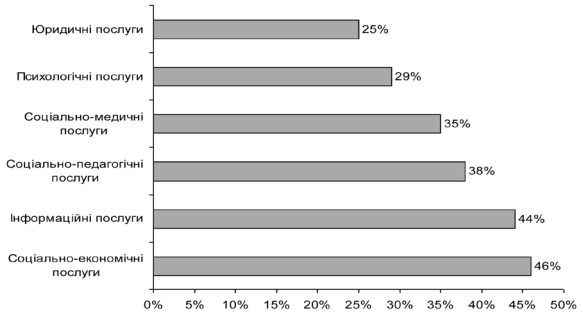

Рис. 4. Послуги, які б хотіли отримувати неповні сім'ї від соціальних служб (можна було вибрати декілька варіантів).

Виховання дітей виступає як проблемна сфера для молодих сімей і третина від опитаних хотіли б отримати допомогу з боку соціальних служб.

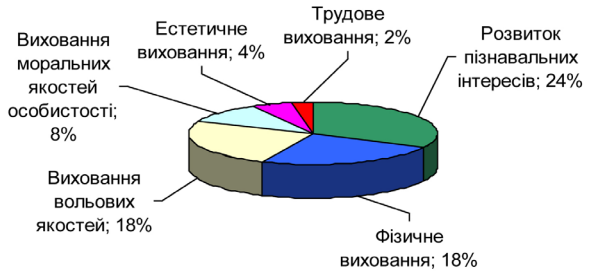

Рис. 5. Питання виховання дитини найбільш складні для молодих сімей.

Як видно з діаграми найбільш складними питаннями виховання дитини молоді сім'ї вважають розвиток пізнавальних інтересів, фізичне виховання і виховання вольових якостей. Це проблемне поле для багатьох соціальних служб та освітньо-виховних установ, центрів. Особливої уваги потребує питання інтелектуального розвитку дитини: розвиток пізнавальних психічних процесів (мислення, увага, пам'ять, уява), підтримка креативних якостей дитини, підготовка до школи та інші. Ці питання складають велику сферу діяльності соціального працівника, психолога, соціального педагога, і в комплексі спрямовані на розвиток цілісної особистості дитини.

Отже, соціальна діагностика дозволила виявити дві основні групи проблем, з якими стикається сучасна молода сім'я в місті Запоріжжі (у вибірку дослідження, яка була випадковою, увійшли сім'ї відносно благополучні і повні):

1) проблеми, які пов'язані із вирішенням сімейних конфліктів, проблеми спілкування – несформованість навичок спілкування, здатності розуміти емоційні стани і поведінку інших людей і неконструктивне вирішення сімейних конфліктів;

2) проблеми, які пов'язані з плануванням, народженням і вихованням дитини – переживання молодих дружин, пов'язані з вагітністю, емоційне сприйняття дитини, встановлення позитивних контактів з дитиною, прийняття соціальної і психологічної ролі батьківства.

Виходячи з даних результатів було розроблено комплексну тренінгову програму для молодого подружжя, яка складається з двох основних блоків відповідно до основних груп проблем.

Перший блок тренінгової програми спрямований на профілактику проблем, пов'язаних з формуванням і розвитком навичок спілкування, ефективним і конструктивним вирішенням сімейних конфліктів. Для цього було запропоновано декілька тренінгів: тренінг ефективного спілкування; тренінг сенситивності; тренінг вирішення сімейних конфліктів.

Тренінг ефективного спілкування спрямований на формування навичок встановлення контакту, на виявлення домінуючої моделі поведінки (асертивна, невпевнена, агресивна) з подальшою її зміною, на формування ефективних засобів асертивної поведінки, на формування вміння надавати зворотний зв'язок іншій людині

Тренінг вирішення сімейних конфліктів спрямований на формування вміння діагностувати напруженість в сімейних стосунках, виявляти основні конфліктні зони в сімейній структурі, вміння застосовувати різні стратегії поведінки для конструктивного вирішення сімейних конфліктів.

Другий блок комплексної тренінгової програми спрямований на профілактику і вирішення проблем молодого подружжя, які пов'язані з переживанням вагітності, народження дитини і її сприйняття, вихованням і спілкуванням батьків з дитиною в перший рік її життя. Блок складається з трьох лекційно-тренінгових програм: спеціалізований курс «психологія вагітності»; тренінг для батьків «Формування навичок усвідомленого батьківства і ранній розвиток дитини»; лекційно-тренінгова програма «Моя сім'я».

Спеціалізований курс «Психологія вагітності». Мета курсу: розширення знань молодих батьків про процеси розвитку дитини у перінатальний і постнатальний періоди; допомога молодому подружжю у побудові молодої сім'ї, в адаптації до нової для них соціальної ролі батьків.

Лекційно-тренінгова програма «Моя сім'я» спрямована на ознайомлення молодого подруж-

жя з поняттями сімейної структури, основних типів сімейних ролей, динаміки шлюбних відносин, ситуації життєвої кризи в сімейних стосунках.

Таким чином, для надання більш ефективної соціальної допомоги молодим сім'ям необхідно забезпечити:

– введення посади фахівця соціальної роботи в громаді з метою забезпечення раннього виявлення та вчасного надання адресної комплексної соціальної допомоги сім'ям та координації діяльності суб'єктів соціальної роботи у вирішенні проблем сімей;

– розвиток системи закладів, що надають допомогу людям з алкогольною та наркотичною залежністю (враховуючи значну кількість сімей, які перебувають під соціальним супроводом через проблеми залежностей/співзалежностей);

– побудова в достатній кількості соціального житла;

– покращання міжсекторальної взаємодії, забезпечення виконання кожною ланкою своїх обов'язків;

– єдиний та комплексний підхід усіх суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, до алгоритму дій в інтересах окремої сім'ї з метою вирішення її проблем.

Висновки. Виходячи з отриманих результатів соціальної діагностики проблем сучасної молодої сім'ї і статистичних інформаційно-аналітичних матеріалів щодо діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, можна виділити деякі особливості і тенденції розвитку системи соціальної роботи з молодою сім'єю.

По-перше, слід відзначити збільшення кількості сімей і членів родин за соціальною допомогою, що може свідчити, з одного боку, про деякі негативні тенденції, що відбуваються в сучасних молодих сім'ях у період соціально-економічної кризи, і з іншого – про усвідомлення власних проблем, бажання вирішення сімейних конфліктів, формування позитивної психологічної культури і ставлення до закладів соціального обслуговування.

По-друге, існує тенденція до розширення мережі закладів соціального обслуговування, їх різноманітності і цільового призначення, що відповідає запиту і потребам людей в сучасному українському суспільстві.

По-третє, змінюються пріоритети державних органів влади щодо змін у соціальній сфері (особливо в сфері соціальної допомоги і соціального захисту), що пов'язано з процесами формування і побудови в Україні соціальної держави, орієнтація на європейську модель держави добробуту, в якій одним з пріоритетів є підтримка і допомога саме молодим сім'ям.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Головатий М.Ф. Соціологія молоді / Головатий М.Ф. Соціологія молоді. – К.: МАУП, 2006. – 304с.
2. Закон України від 21.06.2001 № 2558-III «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [Електронний ресурс] – Режим доступу до журналу (сайта): http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2558-14.
3. Медіна Т. Молода сім'я як об'єкт соціальної політики держави / Т.Медіна // Соціальна політика і соціальна робота. – 2000. – №1. – С. 24–37.
4. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку: Тематична державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2003 року. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 140 с.
5. Нору А.М. Особливості становлення та розвитку молодих сімей в Україні / А.М. Нору // Український соціум. – 2003. – № 1. – С. 61–71.
6. Соціальна робота: В 3-х ч. – Ч. 3. Робота з конкретними групами клієнтів / [за ред. Т. Семигіної, І. Григи]. – К.: Києво-Могилянська академія, 2004. – 342 с.
7. Сушко А. Стабільність молодої сім'ї в Україні. Соціально-філософський та демографічний аспекти / А. Сушко // Мультиверсум. Філософський альманах. – Київ: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, 2004. – С. 235–242.
8. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / [за заг. ред. проф. А.Й.Капської]. – К.:Знання, 2000. – 372 с.
9. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: Учебное пособие для вузов. 2-е изд / Шнейдер Л.Б. – М.: Академический Проект, 2006. – 768 с.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2013

REFERENCES:

1. Golovatyj, M.F. SotsiologIija molodI (Sociology of youth). – Kyiv, 2006. 304 p.
2. Zakon Ukrajiny vid 21.06.2001 no 2558-III «Pro sotsialnu robotu z sim'yamy, ditmy ta moloddiu» (About social work with families, children and youth). Mode of access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2558-14.
3. Medina, T. Moloda sim'ja jak objekt sotsialnoji polityky derzhavy (Young family as an object of the state social policy). Sotsialna polItyka i sotsialna robota, 2000, no 1, pp. 24–37.
4. Moloda sim'ya v Ukrayini: problemy stanovlennia ta rozvytku: (Young family in Ukraine: the problems of formation and development). Tematychna Derzhavna dopovid pro stanovysche simey v Ukrayini za pidsumkamy 2003 roku. Kyiv, 2004. 140 p.
5. Noru, A.M. Osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku molodyh simey v Ukrajini (The peculiarities of young families formation in Ukraine). Ukrajinskyj sotsium, 2003, no 1, pp. 61–71.

6. Sotsialna robota (Social work): v 3-h ch. – Ch. 3. Robota z konkretnymy grupamy klijentiv / [za red. T. Semiginoji, I. Grygy]. Kyiv, 2004. 342 p.
7. Sushko, A. Stabilnist molodoji sim'ji v Ukrayini. Sotsialno-filosofskyj ta demografichnyj aspekty (The stability of young family in Ukraine. Social, philosophical and demographical aspacts). Multyversum. Filosofskiy almanah. Kyiv, 2004, pp. 235–242.
8. Tehnologiyi sotsialno-pedagogichnoyi roboty (Social and pedagogical work technologies): Navchalnyj posibnyk / [za zag. red. Prof. A.Y. Kapskoji]. Kyiv, 2000.372 p.
9. Shneyder, L.B. Semeynaya psihologiya (Family psychology): Uchebnoje posobije dlia vuzov. 2-e izd. Moscow, 2006. 768 p.

Агарков Олег Анатолійович –кандидат соціологічних наук, доцент, доктор політичних наук
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69000, м.Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: air775@list.ru

Aharkov Oleh Anatoliiovych – PhD in sociology, associate professor, doctor of political sciences
Zaporizhzhya national technical university
Address: 64, Zhukovskogo Str., Zaporizhzhya, 69000
E-mail: air775@list.ru

УДК 364.07

Організація соціального захисту неповної сім'ї: теоретичний і практичний аспекти

О.А. ВАСИЛЬЧЕНКО
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна,
E-mail: kafedra_sr@ZNTU.zp

Авторське резюме
Розглянуто теоретичні аспекти організації соціального захисту неповної сім'ї, його структурні компоненти і рівні організації (міжнародний, загальнодержавний, регіональний). На основі аналізу результатів соціологічного дослідження ставлення неповних сімей до системи соціального захисту запропоновано напрямки оптимізації організації соціального захисту неповної сім'ї в Україні.

Проблеми неповних сімей можна умовно розділити на дві групи, перша з яких зачіпає інтереси суспільства загалом, друга – безпосередньо батьків і дітей. Серед проблем, які відносять до першої групи, слід назвати проблему дитячої бідності і фемінізації бідності. Крім того, більшість дослідників єдині в думці, що неповний тип сім'ї зазнає серйозних труднощів у реалізації виховної функції, що часто має довгострокові наслідки для розвитку особистості дитини, а значить, безпосередньо зачіпає інтереси суспільства. Зростання кількості неповних сімей також впливає на зміни суспільних норм у сфері шлюбно-сімейних відносин.

Актуальність проблеми організації соціального захисту неповних сімей зумовлює вивчення розвитку системи громадських організацій, які здійснюють або в змозі здійснювати надання соціальних послуг неповним сім'ям, виявлення факторів оптимізації розвитку мережі неурядових організацій, які надають соціальні послуги в Україні.

Ключові слова: неповна сім'я, соціальний захист, організація соціального захисту, соціальна робота, соціальні послуги.

Organisation of social care of single-parent families: theoretical and practical issues

O.A. VASYLCHENKO
Zaporozhya national technical university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: kafedra_sr@ZNTU.zp

Abstract
Some theoretical issues of social care of a single-parent family are regarded, its structural components and organization levels, including international, national, and regional, being investigated. Based upon some sociological research, interrelation between single-parent families and the system of social care is analysed. Several ways of improving social care of single-parent families in Ukraine are pointed out.

The problems of single-parent families can be divided into two groups, the first of which affect the interests of society as a whole, the other - just parents and children. Among the problems that belong to the first group should be called the problem of child poverty and the feminization of poverty. Moreover, most researchers share the opinion that the incomplete type of family experiencing serious difficulties in implementing educational function, which often has long-term implications for the development of the child, and thus di-

© О.А. Васильченко, 2013

rectly affect the interests of society. The growing number of single-parent families also affects the changes in social norms in marriage and family relations.

Background of Social Protection parent families leads to the study of the development of civil society organizations engaged in or able znisnyuvaty social services parent families, identifying optimization of the network of NGOs providing social services in Ukraine.

Keywords: single-parent family, social care, organization of social care, social work, social services.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження організації соціального захисту неповних сімей в Україні зумовлена такими причинами. Показник питомої ваги неповних сімей серед усіх сімей з дітьми неповнолітнього віку в Україні високий. На відміну від більшості європейських країн, де основним джерелом формування неповних сімей є позашлюбні стосунки, в Україні основним джерелом досі залишається велика кількість розлучень. Але якщо показники розлучуваності на сьогодні стабілізувалися, то кількість позашлюбних народжень зростає стрімкими темпами, оскільки в умовах демократизації шлюбно-сімейних відносин толерантність з боку громадської думки до альтернативних стилів сімейного життя поступово зростає. Характерним для України є такий тип сімейних відносин, коли не тільки всі обов'язки, але й відповідальність за сім'ю лягають на жінку. Самотні матері в багатьох країнах світу змушені вирішувати схожі проблеми, хоча через особливості системи соціального забезпечення, варіації в системах соціальної політики і моделях соціальної роботи, що практикуються, становище цієї соціальної групи в різних державах відрізняється. В Україні на сім'ях самотніх матерів багато в чому лежить той самий тягар проблем перехідного суспільства, що і на деяких інших групах населення – дефіцит ресурсів соціальної допомоги, недостатня для гідного рівня життя підтримка держави, розпад соціальних мереж. Проте обставини, в яких вони опинилися, визначають додаткові негативні аспекти, які сприяють їхній соціальній ізоляції, стигматизації, витісненню матерів-одиначок у менш престижні сектори ринку праці.

Проблеми неповних сімей можна умовно розділити на дві групи, перша з яких зачіпає інтереси суспільства загалом, інша – безпосередньо батьків і дітей. Серед проблем, які відносять до першої групи, слід назвати проблему дитячої бідності і фемінізації бідності. Крім того, більшість дослідників єдині в думці, що неповний тип сім'ї зазнає серйозних труднощів у реалізації виховної функції, що часто має довгострокові наслідки для розвитку особистості дитини, а значить, безпосередньо зачіпає інтереси суспільства. Зростання кількості неповних сімей також впливає на зміни суспільних норм у сфері шлюбно-сімейних відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні й практичні аспекти соціального захисту неповних сімей розглядалися О.Безпалько, Л.Волинець, І.Григою, З.Зайцевою, І.Звєрєвою, А.Капською, Н.Комаровою, А.Ноуром, І.Пєшою, Т.Семигіною, І.Трубавіною, Ю.Якубовою, О.Яременком та іншими [4].

Психологічну проблематику неповної сім'ї серед українських вчених глибоко досліджували О.Балакірєва, О.Бондарчук, Л.Карамушка, О.Максимович, Р.Овчарова, В.Постовий, В.Семиченко, С.Собкова, Т.Титаренко, І.Юрченко. Розробки проблематики сім'ї вітчизняними вченими здебільшого базуються на досягненнях зарубіжних дослідників сімейних відносин і на порівняльному аналізі багатих сімейних традицій українського народу [7; 9].

Сьогодні вже напрацьовано багато науково-методичних розробок у сфері соціальної роботи і соціального захисту неповної сім'ї, розроблено практичні рекомендації щодо соціального супроводу неповної сім'ї, конкретні методики соціальної роботи, визначено алгоритм і моделі соціальної допомоги таким сім'ям. Проблемами організації соціального захисту неповної сім'ї в Україні займалися Г.Бевз, І.Грига, Т.Гурко, З.Зайцева, І.Звєрєва, А.Капська, Л.Кулачок, Г.Лактіонова, І.Мигович, Л.Міщик, Р.Овчарова, В.Постовий, І.Трубавіна та інші [4; 5; 6; 7].

Отже, аналіз літератури з проблематики неповної сім'ї засвідчує, що: 1) найбільшу увагу дослідників привертає розлучення та його вплив; цей різновид неповної родини є найбільш дослідженим; 2) фахівці вказують на те, що більшість неповних сімей – неблагополучні сім'ї; 3) соціологічні дослідження вказують на те, що неповнота родини позначається не лише на психолого-педагогічній сфері, але й глибоко впливає на соціально-матеріальне становище; 4) недостатньо розроблені та висвітлені технології і моделі соціальної роботи і соціального захисту неповної сім'ї.

Таким чином, незважаючи на значну увагу дослідників до організації соціального захисту різних типів сімей, у т.ч. неповних сімей, недостатньо розробленими залишаються критерії ефективності функціонування системи надання соціальних послуг сім'ям, якості соціальних послуг, які надаються, методики аналізу рівня задоволеності сімей – споживачів соціальних послуг, потреби сімей у цих послугах. Саме тому набуває актуальності дослідження процесу організації соціального захисту неповних сімей.

Мета дослідження – теоретично вивчити та емпірично дослідити особливості процесу організації соціального захисту неповних сімей.

Виклад основного дослідження. Соціальний

захист – необхідний елемент функціонування будь-якої розвиненої держави. Упродовж багатьох років в Україні та інших країнах світу активно обговорюються питання щодо сутності, стандартів і механізмів досягнення високого рівня соціального захисту населення. Особливого значення набуває вдосконалення соціального захисту дітей і материнства. На сьогодні існує багато визначень поняття «соціальний захист», які певною мірою відображають його сутність. Так, соціальний захист В.Скуратівський та О.Палій трактують як «комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах» [8, с. 92]. На думку В.Грушко, соціальний захист це – сукупність заходів та механізмів їх здійснення, які використовує суспільство для забезпечення суспільно нормальних умов матеріального і духовного життя населення [3].

У вузькому та широкому значеннях трактує соціальний захист Н.Болотіна: «У вузькому значенні, розуміння соціального захисту становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків. У широкому значенні соціальний захист становить зміст соціальних функцій держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі» [1, с. 56]. Автор визначає соціальний захист як систему юридичних, економічних, фінансових та організаційних засобів і заходів у державі щодо захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків. Неповні сім'ї є особливою категорією сімей, які потребують соціального захисту з боку держави, оскільки в них виникає багато соціальних проблем (матеріальних, соціально-психологічних, виховних) і простежуються певні негативні явища, пов'язані з малозабезпеченістю, порушенням традицій розподілу сімейних ролей, вихованням дітей, функціонуванням.

Метою соціального захисту неповної сім'ї є забезпечення нормальних умов для функціонування неповної сім'ї, її розвитку та задоволення потреб її членів. Завдання соціального працівника полягає насамперед у тому, щоб забезпечити певний рівень самодостатності сім'ї щодо отримання соціальних послуг та належний рівень соціальної взаємодії. На нашу думку, організація соціального захисту неповної сім'ї має відбуватися відповідно до її актуальних потреб і проблем, які пов'язані, насамперед, із невиконанням основних функцій сім'ї. Отже, сутнісним принципом соціального захисту неповних сімей є принцип соціальної справедливості, який полягає в створенні умов повноцінного розвитку і функціонування сім'ї, виконання нею основних функцій. Соціальна робота з неповною сім'єю спрямована перш за все на убезпечення такого типу сім'ї від ризику потрапляння в категорію неблагополучної сім'ї, саме тому організація соціального захисту неповної сім'ї відбувається в створенні гідних матеріальних, педагогічних і соціально-психологічних умов життя родини.

Організацію соціального захисту неповних сімей можна розглядати на двох основних рівнях:

1) міжнародний рівень – міжнародне нормативно-правове забезпечення соціальних прав людини, соціального захисту і соціальних гарантій; міжнародні організації соціальної сфери;

2) загальнодержавний рівень – міжнародні правові гарантії та зобов'язання України щодо реалізації соціальних прав людини; законодавство України в соціальній сфері; система соціального захисту неповних сімей; державні і недержавні організації соціального захисту неповних сімей.

Система соціального захисту неповних сімей в Україні складається з наступних напрямів: соціальне страхування; соціальна допомога; соціальний супровід, надання соціальних послуг.

При проведенні аналізу всього комплексу чинного законодавства у сфері соціального захисту та соціального забезпечення стає зрозуміло, що на сьогодні домінуючими формами соціального захисту неповної сім'ї в Україні є соціальні виплати і пільги, а соціальні послуги – порівняно нова форма соціального захисту, яка ще недостатньою мірою охоплює найбільш соціально незахищені категорії громадян. Організацію соціального захисту неповної сім'ї на загальнодержавному, національному рівні можна представити у вигляді моделі (див. рис. 1), яка передбачає декілька етапів соціальної роботи.

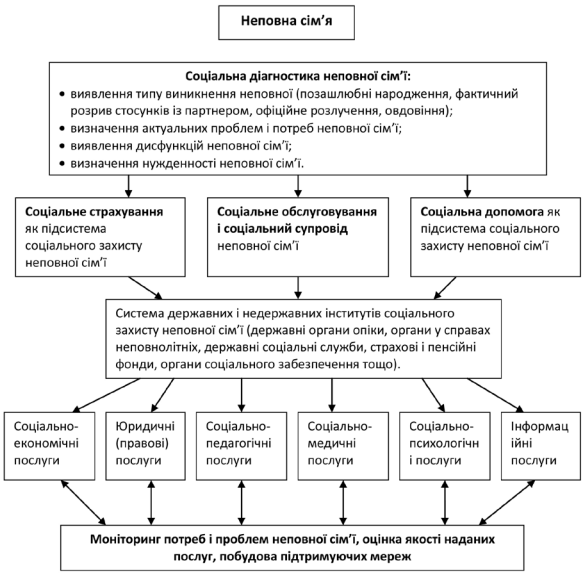

Рис. 1. Модель організації соціального захисту неповної сім'ї на загальнодержавному рівні.

Взагалі, фахівці з соціальної роботи з неповними сім'ями (Т.Гурко, І.Мигович, І.Юрченко та інші) визначають наступні етапи соціального захисту неповної сім'ї: 1) підготовчий (вивчення ситуації, встановлення контакту і знайомства, діагностика, планування); 2) реалізація (безпосереднє надання послуг, інтервенція); 3) підсумковий (оцінка і припинення, стабілізація, згортання) [6; 9].

Перший етап організації соціального захисту неповної сім'ї пов'язаний із соціальною діагностикою, яка спрямована на виявлення актуальних потреб і проблем неповної сім'ї, типу її виникнення, основних дисфункцій, що дозволить соціальним працівникам визначити стратегічний план соціального захисту конкретної родини. На цьому етапі застосовують багато діагностичних методів (опитування, психодіагностика, перевірка нужденності тощо). Для цього можна використовувати класифікацію категорій потреб, згідно з якою виділяють п'ять сфер життя сім'ї: умови проживання; сімейні та соціальні стосунки; соціальна/асоціальна поведінка; фізичне та психічне здоров'я; освіта і зайнятість. Основною проблемою на цьому етапі може виступати виявлення неповної сім'ї, тому доцільним є створення єдиного інформаційного банку даних у державних органах управління соціальною сферою на місцевому рівні.

Другий етап організації соціального захисту – на основі результатів соціальної діагностики сім'ї визначаються напрями (і їхня першочерговість) соціального захисту неповної сім'ї: призначення соціальної допомоги, пільг, компенсаційних виплат тощо; розроблення стратегічного плану і заходів соціального супроводу. Зміст соціальної роботи з неповними сім'ями полягає у зборі інформації про становище неповних сімей, неблагополуччя дітей працівниками державних установ; участь у спільних пошуках коштів, матеріальних засобів для необхідної їм допомоги, сприяння працевлаштуванню одиноких матерів (батьків); індивідуальній і груповій роботі з батьками і дітьми щодо подолання ними труднощів психолого-педагогічного характеру, виконання взаємних обов'язків, виходу з конфліктних станів, кризових ситуацій; впливі на осіб з девіантною поведінкою (алкоголіків, правопорушників тощо).

На третьому етапі здійснюється моніторинг змін у неповній сім'ї, оцінка ефективності наданих соціальних послуг, конкретних дій соціального працівника з метою корекції організації і стратегії соціального захисту конкретної неповної сім'ї. Однією з ключових технологій соціальної роботи із неповними сім'ями на цьому етапі є також побудова підтримуючих мереж. Мережі – це формальні чи неформальні зв'язки людей або організацій, які можуть поділяти між собою ресурси, обмінюватися навичками, інформацією, знаннями тощо [2]. Тому завдання соціального працівника полягає у створенні та посиленні позитивних, підтримуючих мереж, мобілізації їх ресурсів на користь клієнта і знаходженні людей чи організацій, які зможуть бути ефективними в допомозі клієнту досягти бажаної мети.

Нами було здійснено соціологічне дослідження, спрямоване на виявлення особливостей стану організації соціального захисту неповних сімей на регіональному рівні. В дослідженні взяли участь неповні сім'ї м. Запоріжжя. Вибірка респондентів випадкова (86 дорослих членів неповних сімей).

До найгостріших проблем, які змушені вирішувати неповні сім'ї, слід віднести проблему матеріального забезпечення. Практично однакову роль у доходах неповних сімей за результатами опитування відігравали заробітна плата/дохід, одержані за основним місцем роботи членів сім'ї (57,7%) і допомога на дітей (52,9%). Також для частини неповних сімей основними джерелами доходу були пенсії членів сім'ї. Необхідно відзначити, що соціальні виплати і допомоги відіграють певну роль у підтриманні матеріального добробуту неповних сімей.

У складних соціально-економічних обставинах важливим інструментом соціальної підтримки сімей є державна допомога, що її надають сім'ям з дітьми і малозабезпеченим сім'ям. Більшість самотніх батьків (88,6%), що взяли участь в опитуванні, також одержували цей вид грошових виплат. Для формування бюджету 21,7% неповних сімей державна допомога була значною, достатньо важливою – для 18,3%. Разом з тим вона ніяк не впливала на рівень життя четвертої частини неповних сімей.

Важливим завданням є вивчення системи соціальної підтримки неповних сімей на мікрорівні і потреб батьків з цих сімей у різних видах соціальних послуг, що набуває особливої актуальності у зв'язку зі становленням в Україні сфери соціальної роботи і соціальних послуг сім'ям. Переважна частина опитаних вважають існуючу в Україні систему соціального захисту неповних сімей незадовільною (87%), що в першу чергу пов'язано із недостатнім рівнем матеріальної і грошової допомоги з боку держави. Найбільш необхідними для сімей самотніх батьків є такі види допомоги: грошова допомога, кошти на відпочинок дітей, медичне обслуговування дітей, підготовка дітей до школи, кошти на оплату гуртків і секцій.

Важливим компонентом організації надання соціальних послуг має стати інформаційна робота серед населення. Ця робота на сьогоднішній день є недостатньо ефективною. Як наслідок непоінформованість населення, у т.ч. неповних сімей, про можливості отримання соціальних послуг. Так, за результатами дослідження 40% респондентів оцінили власний рівень поінформованості про діяльність соціальних служб як

низький, 44% – як середній, 12% взагалі нічого не знають про їхню діяльність.

У більшості неповних сімей немає алгоритму взаємодії з тими державними і недержавними інститутами, які могли б забезпечити вирішення проблем, що з'являються. Так, небагато цих сімей мають досвід звертання за допомогою в державні й недержавні організації, що становлять сферу надання соціальних послуг сім'ям. Більшість неповних сімей, згідно з результатами опитування (56%) не зверталися до жодної організації. За даними дослідження переважна кількість цих респондентів просто не знала, куди вони можуть або повинні звернутися. Проте необхідно вести мову не тільки про низький рівень обізнаності. Частина неповних сімей взагалі ставить під сумнів і саму доступність такого ресурсу вирішення своїх проблем, і ефективність цієї допомоги. Так, 33% неповних сімей вважають недоцільним звертатися будь-куди, оскільки не розраховують одержати реальну допомогу, а ще 18% намагаються розв'язати свої проблеми самостійно. Ці дані можуть свідчити про низький рівень потреби й умотивованості в отриманні соціальних послуг неповними сім'ями. Проте, на наш погляд, цю групу сімей можна охарактеризувати як потенційних клієнтів, що не позиціонують себе в полі соціальної підтримки і соціальних послуг, але не тому, що вони їх не потребують, а тому, що ця система практично не поширює на них своєї дії.

Основною метою звернень стали: оформлення різних видів державної допомоги на дітей; грошова допомога, натуральна допомога, працевлаштування й отримання допомоги по безробіттю; допомога в організуванні літнього відпочинку дітей; отримання безкоштовних медичних послуг; отримання житла; допомога в приватизації житла; юридична допомога. Тобто основний масив звернень членів неповної сім'ї стосувався насамперед отримання соціальної допомоги (як у грошовому, так і в натуральному трансферті) і свідчить про низький рівень отримання послуг соціально-психологічного і соціально-педагогічного характеру.

На рис. 2 представлено рейтинг найбільш затребуваних соціальних послуг, які б хотіли отримувати самотні батьки від соціальних служб.

Серед послуг, які надають соціальні служби неповним сім'ям, слід відзначити категорію соціально-психологічних і соціально-педагогічних. Саме тому респондентам було запропоновано перелік соціально-психологічних і педагогічних проблем, які неповні сім'ї хотіли б вирішити, звернувшись за допомогою до соціальних працівників і психологів. На рис. 3 представлено результати опитування.

Отже, проведене теоретичне та емпіричне дослідження (визначення ставлення неповних сімей до організації соціального захисту, виявлення актуальних потреб неповних сімей у соціальних послугах) дозволяє визначити шляхи і напрямки оптимізації організації соціального захисту неповної сім'ї.

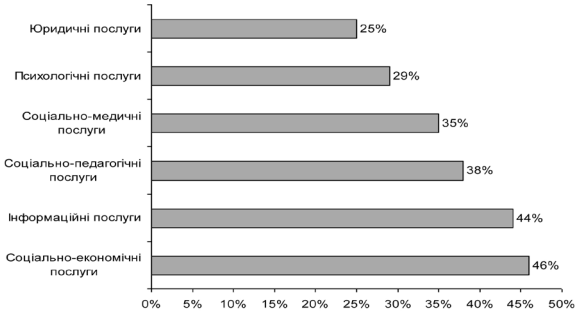

Рис. 2. Послуги, які б хотіли отримувати неповні сім'ї від соціальних служб (можна було вибрати декілька варіантів).

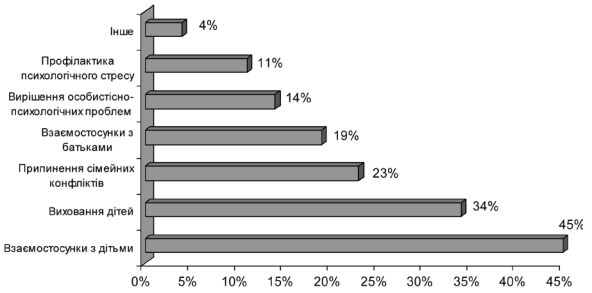

Рис. 3. Соціально-психологічні проблеми, які б хотіли вирішити неповні сім'ї за допомогою соціальних служб (можна було вибрати декілька варіантів).

Висновки. Основними напрямами оптимізації організації соціального захисту неповних сімей виступають:

1) на міжнародному рівні – ратифікація міжнародних договорів і угод щодо соціального захисту вразливих категорій населення; модернізація існуючої системи соціального захисту і соціального забезпечення відповідно до європейської моделі, що ґрунтується на нормах Європейської соціальної хартії;

2) на загальнодержавному рівні – реформування основних засад соціальної політики, зокрема системи соціального страхування і соціальної допомоги на законодавчому рівні; вдосконалення взаємодії соціального працівника з державними структурами, відомствами та організаціями, стосовно їх спільного впливу на неповну сім'ю; оптимізація соціальної роботи з даною категорією сімей; створення інформаційної бази для профілактично-попереджувальної діяльності соціального працівника з неповною сім'єю; організація соціальної роботи з неповнолітніми дітьми з неповних сімей; професіоналізація кадрів, які б здійснювали соціальну роботу з неповними сім'ями; підвищення ролі

неурядових громадських організацій у розвитку всеохоплюючої системи соціальної допомоги.

Актуальність проблеми організації соціального захисту неповних сімей зумовлює вивчення розвитку системи громадських організацій, які здійснюють або в змозі здійснювати надання соціальних послуг неповним сім'ям, виявлення факторів оптимізації розвитку мережі неурядових організацій, які надають соціальні послуги в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України [Текст] / Болотіна Н.Б. – К.: Знання, 2005. – 321 с.
2. Вакуленко С.М. Проблеми надання соціальних послуг неповним сім'ям на рівні територіальної громади (на прикладі м. Харкова) [Текст] / С.М. Вакуленко // Соціопростір: міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. – 2010. – № 1. – С. 215–219.
3. Грушко В.І. Пенсійна система України [Текст] / Грушко В.І. – К.: Вид-во АСТ, 2006. – 231 с.
4. Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах [Текст] / [Мороз О.М., Постолюк Г.І., Семигіна Т.В., Шипіленко О.С.]. – К.: ЕКМО, 2008. – 160 с.
5. Звєрєва І.Д. Соціальна робота в Україні: Навч. посібник [Текст] / Звєрєва І.Д., Безпалько О.В., Марченко С.Я.. – К.: Наук. світ, 2003. – 233 с.
6. Мигович І.І. Соціальна робота з неповною сім'єю [Текст] / І.І. Мигович // Наук.вісник УжДУ. Серія Педагогіка і соціальна робота. – Ужгород, 2000.– №35. – С. 127–132.
7. Овчарова Р.В. Життя в суспільстві неблагополучних родин [Текст] / Овчарова Р.В. – К.: Наукова думка, 2004 – 400 с.
8. Скуратівський В. Основи соціальної політики [Текст] / В. Скуратівський, О. Палій. – К.: МАУП, 2002. – 200с.
9. Юрченко І.В. Функціонально неповна сім'я: характерні риси та проблеми [Текст] / І.В. Юрченко // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: ВЦВ ЦІТ, 2008. – Вип. 13. – Ч. 2. – С. 207–216.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2013

REFERENCES:

1. B*olotina N.B.* Pravo sotsialnogo zakhystu Ukrainy (The right to social security Ukraine) . K.: *Znannia,* 2005. 321 p.
2. Vakulenko S.M. Problemy nadannia sotsialnykh posluh nepovnym sim`iam na rivni terytorialnoi hromady (na prykladi m. Kharkiv) (Vakulenko S. Issues of social services parent families at the local community (for example, Kharkiv)). *Socioprostir: mizhdyscyplinarnyi zbirnyk naukovykh prats z sotsiolohii ta sotsialnoi roboty*. 2010. №1. P. 215 – 219
3. *Hrushko V.I*. Pensiina systema Ukrainy (Ukraine's pension system). K.: *Vyd-vo AST,* 2006. 231 p.
4. Zberehty sim`iu. Sotsialna robota iz sim`iamy, iaki opynylysia u skladnykh zhyttevykh obstavynakh (Save the family. Social work with families in difficult circumstances). K.: *EKMO*, 2008. 160 p.
5. *Zvereva I.D.* Sotsialna robota v Ukraini: Navch. Posibnyk (Social Work in Ukraine: Teach. manual). K.: *Nauk. Svit,* 2003. 233 p.
6. *Mygovych I.I*. Sotsialna robota z nepovnoyu sim`ieiu (Social work with single-parent families). *Visnyk UzhDU. Seriaa Pedagogika i sotsialna robota.* Uzhhorod, 2000. № 35. P. 127 – 132
7. *Ovcharova R.V*. Zhyttia v suspilstvi neblagopoluchnykh rodyn (Living in a society dysfunctional families). K.: *Naukova dumka,* 2004. 400 p.
8. *Skurativskii V*. Osnovy sotsialnoi polityky (Foundations of Social Policy). K.: *MAUP*, 2002. 200 p.
9. *Iurcenko I.V*. Funktsionalno nepovna sim`ia: kharakterni rysy ta problemy (Functionally parent family: characteristics and problems). *Zbirnyk naukovykh prats: filosofiia, sotsiolohiia, psykholohiia*. Ivano-Frankivsk: *VTsV TsIT, 2008*. Vyp. 13. Part.2. P. 207 - 216

Васильченко Олег Анатолійович – кандидат соціологічних наук, доцент
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69000, м.Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: kafedra_sr@ZNTU.zp

Vasylchenko Oleh Anatoliiovych – PhD in sociology, associate professor
Zaporizhzhya national technical university
Address: 64, Zhukovskogo Str., Zaporizhzhya, 69000
E-mail: kafedra_sr@ZNTU.zp

УДК 328.013.1 (316)

Соціалізація маргінальних особистостей у системі закладів вищої освіти України на фоні трансформаційних процесів у суспільстві

Г.П. САВОШ , А.О. СИНИЦИН
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, м. Дніпропетровськ, Україна, E-mail: savmv@i.ua

Авторське резюме

Сучасне українське суспільство знаходиться на шляху значних трансформаційних змін, що відбуваються в усіх соціальних інститутах: старі принципи їх функціонування змінюються, модернізуються механізми соціальної взаємодії та її принципи. Освіта в цьому контексті не є винятком. Традиційно її розглядають як соціальний інститут, завдяки якому функціонує соціально-генетичний механізм відтворення суспільства в цілому, а також держави та її інституцій зокрема.

Філософія освіти у вищій школі вимагає повної завершеності знання, пізнання студентами реального буття і науково-теоретичної картини світу. Тому необхідний аналіз інших факторів, що обумовлюють соціалізацію особи. Вивчення феномена соціалізації у вищій школі первісно потребує узагальненого методу, в основі якого лежать загальна філософія та підходи до соціальних явищ.

З точки зору загальної теорії систем, соціалізація уявляється єдиною системоутворюючою ознакою прогресивної діяльності людей, політичних партій та рухів незалежно від їхньої ідеологічної спрямованості, які об'єктивно інтегрують світове суспільство навколо людських цінностей.

Не можна ігнорувати той факт, що сучасні соціальні умови формують новий тип студента, з новими потребами та вимогами, а відповідно вища освіта має використовувати і такі форми та методи виховання, які б відповідали багатосуб'єктному «замовленню» на особистість.

Ключові слова: маргінальність, механізм соціальної взаємодії, соціалізація, вища освіта, соціальний інститут, суспільна трансформація, модернізація.

Socialization of marginal personalities in system of institutions of higher education of Ukraine on background of transformation processes in society

H.P. SAVOSH , A.O. SYNYTSYN
Prydniprovs'ka state academy of civil engineering and architecture, Dnipropetrovsk, Ukraine, E-mail: savmv@i.ua

Abstract

Modern ukrainian society is on the way of considerable transformation changes which take place in all social institutes: old principles of their functioning change, the mechanisms of social co-operation and its principles are modernized. Education in this context is not an exception. Traditionally it is examined as a social institute due to which the social-genetic mechanism of recreation of society functions on the whole, and also the state and his institutions in particular.

Philosophy of education at higher school requires the complete completeness of knowledge, cognition of the real life and scientific-theoretical picture of the world students. Therefore necessary analysis also of other factors which stipulate socialization of person. The study of phenomenon socialization at higher school primitively needs the generalized method in basis of which general philosophy and going lie near the social phenomena.

From point of general theory of the systems, socialization appears the unique backbone sign of progressive activity of people, political parties and motions, regardless of their ideological orientation, what objective integrate world society round human values. It is impossible to ignore circumstance that modern social terms form the new type of student, with new necessities and requirements, and accordingly higher education must use and such forms and methods of education, which would answer a multisubject «order» on personality.

Keywords: marginality, mechanism of social co-operation, socialization, higher education, social institute, social transformation, modernization

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство знаходиться на шляху значних трансформаційних змін, що відбуваються в усіх соціальних інститутах: старі принципи їх функціонування змінюються, модернізуються механізми соціальної взаємодії та її принципи, ми стаємо свідками зміни пріоритетів у їх функціональному навантаженні. Освіта в цьому контексті не є винятком. Традиційно її розглядають як соціальний інститут, завдяки якому функціонує соціально-генетичний механізм відтворення суспільства в цілому, а також держави та її інституцій зокрема.

Філософія освіти у вищій школі вимагає повної завершеності знання, пізнання студентами реального буття і науково-теоретичної картини світу. Тому необхідний аналіз інших факторів, що обумовлюють соціалізацію особи: вивчення феномена соціалізації у вищій школі, що первісно потребує узагальненого методу, в

© Г.П. Савош , А.О. Синицин, 2013

основі якого лежать загальна філософія та підходи до соціальних явищ.

З точки зору загальної теорії систем соціалізація уявляється єдиною системоутворюючою ознакою прогресивної діяльності людей, політичних партій та рухів незалежно від їхньої ідеологічної спрямованості, які об'єктивно інтегрують світове суспільство навколо людських цінностей [1].

Вирішення поставлених суспільними трансформаціями завдань багато в чому залежить від типу особистості, який буде домінувати в українському суспільстві, від тих рис та якостей, які складуть основу сучасних та майбутніх соціальних практик соціальних суб'єктів. Сучасне суспільство готує лікарів, металургів, бухгалтерів, акторів, будівельників, але не приділяє достатньої уваги формуванню особистості, а процес підготовки особистості, її виховання складний. У доповіді «Теоретико - методологічні засади реформування вищої освіти в Україні» директор Інституту вищої освіти АПН України професор В.П.Андрущенко [2] на загальних зборах АПН України наголосив: «Пріоритетами освіти є не знання самі по собі й навіть не «потреби народного господарства», а розвиток особистості й формування громадянина, здатного самостійно і вільно мислити й діяти» [2].

Безумовно, особливе місце тут посідає вища освіта, яка за своєю суттю формує не тільки людину як особистість, але й як професіонала, і на сьогоднішній день охоплює близько вісімдесяти відсотків випускників шкіл. Низький рівень підготовки випускників середньої школи в останні роки, втрата ними духовно-морального стрижня, моральних принципів і норм різко ускладнили навчально-виховний процес у вищій школі, - зазначає В.І. Астахова [3]. Але не можна проігнорувати той факт, що сучасні соціальні умови формують новий тип студента, з новими потребами та вимогами, а відповідно вища освіта має використовувати і такі форми та методи виховання, які б відповідали багатосуб'єктному «замовленню» на особистість.

Аналіз досліджень і публікацій. Витоки розгляду зазначеного кола питань сягають соціологічних ідей М.Вебера, Дж.Дьюї, Е.Дюркгейма, М.Мід, Дж.Макгрегора, Ч. Бернарда [4-5]. Поглибленню уявлень про шляхи впливу на процеси самовиховання, самореалізації особи, її ціннісних орієнтацій сприяли роботи Андрущенка В.П., Гавриленка І.М., Головахи Є.І., Муляра В.І., Здравомислова А.Г., Оссовського В.Л., Стародубцевої О.П., Лозової В.І. [6-9]. Питанням адаптації молоді до реалій сьогодення у різних сферах життєдіяльності присвячували свої роботи Подосьян А.В., Вовк В.Г., Заславська Т.І., Медведєва М.І., Філіпов Ф.Р. [10-11]. Соціологічні розміркування щодо проблем вищої школи, і зокрема виховного процесу, можна побачити у роботах Євтушенка М.Д., Романовського О.Г., Подольської Є.А., Городяненка В.Г. [12]. Дослідженням теоретико - методологічних проблем організації виховної роботи у вищих навчальних закладах та особливостями організації роботи з студентською молоддю в умовах суспільних змін займаються такі вчені, як Астахова В.І., Михайльова К.Г., Бєлова Л.О., Астахова К.В., Сокурянська Л.Г. та інші [13-18]. Але ключові пріоритети виховання у ВНЗ та його результативність ще залишаються одними з найзатребуваніших дослідницьких напрямків.

Мета дослідження. Як доводить практика, виховання у вищому навчальному закладі безпосередньо пов'язане з соціокультурним середовищем, що формується суспільством взагалі. Воно набуває особливих рис на сучасному етапі розвитку українського суспільства, яке характеризується процесами трансформації, модернізації та постмодернізації, що суттєво впливає на характер та зміст механізмів виховання [19]. Дана стаття покликана вирішити низку завдань поставлених перед нашим суспільством взагалі та системою вищої освіти зокрема. А саме:

- обґрунтування специфіки модернізаційної трансформації сучасного суспільства, що вимагає відповідний тип особистості для суспільних перетворень;
- нагальна потреба у врахуванні соціального фону, при проведенні освітньо - виховного процесу у вищій школі, особливо в технічних ВНЗ;
- необхідність концептуальних змін у системі виховання студентів ВНЗ та її адаптація до вимог часу на тлі дихотомії «традиційне суспільство» - «модернізоване суспільство» та очікувань студентів, визначених проведеним дослідженням;
- переорієнтація виховного процесу у ВНЗ та його організація згідно з Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки задля формування нової особистості та генерації творчих професіоналів, здатних до суспільних перетворень;
- зняття з поняття «маргінальність» усталеного негативного забарвлення, шляхом висунення та обгрунтування гіпотези, згідно з якою маргінальні верстви населення під час трансформації суспільства зосереджені не тільки і не стільки на його дні, скільки в його авангарді, що й зумовлює суспільний рух, а завданням вищої школи є виховання тієї особистості, яка забезпечить рух у правильному напрямку.

Виклад основного матеріалу. Оскільки перетворенню піддаються всі сфери життєдіяльності соціуму, хоч і в різній мірі, то в літературі пропонується термін «системна транс-

формація», під якою розуміють «поступові зміни, перетворення суспільних структур, у рамках яких можуть співіснувати паралельно як старі, так і нові елементи. При цьому відбувається поступова трансформація колишніх структур у сучасні, виникають нові соціальні структури» [19-20].

У процесі трансформації неминуче ініціюються соціальні нововведення, які вступають у контакт із попередніми структурами й продукують кінцевий результат як компроміс між дійсним і можливим, між прогресом і консерватизмом. Нововведення, як компонент трансформації, підкоряються загальним закономірностям виникнення й функціонування нововведень.

За таких умов формування особистості, її соціалізація і виховання набувають суперечливого характеру, бо механізми та регулятори цих процесів змінюються різними темпами і не завжди відповідають негайним потребам суспільства й особистості. Ускладнює ці процеси багатоплановий характер трансформаційних змін. Так, С.Катаєв виокремлює декілька аспектів трансформації [20, с. 24-25]:

- внутрішньо-системний аспект (охоплення трансформацією економічної, соціальної, політичної, культурологічної й іншої сторін громадського життя);

- глобалістський аспект (наявність трансформації не в одній окремо взятій країні або невеличкій групі країн, наприклад постсоціалістичних. Трансформація в Україні є елементом всесвітньої трансформації);

- різнорівневий аспект (трансформація в особистісній сфері, а також у соціальній, індивідуальній та суспільній);

- регіональний аспект (наявність трансформації у різних регіонах, столиці й провінції, місті і селі);

- методологічний, гносеологічний аспекти (трансформацією охоплені власне закономірності перетворень, норми, цінності й критерії оцінки).

Для реалізації завдань виховання ці аспекти набувають особливої уваги, бо створюють середовище, що формує ключові вимоги до особистості та її властивостей. Ключовим аспектом соціальної трансформації виступає модернізація. У широкому плані вона означає будь-які прогресивні зміни. Теорія модернізації має різні модифікації, але основна дихотомія - традиційного й модернізаційного суспільства дозволяє систематизувати факти, будувати моделі виховної роботи відповідно до тих змін, що мають місце в сучасному суспільстві.

Сучасне або модернізоване суспільство диференційоване, урбанізоване, освічене, інформоване засобами масової інформації. Соціальний тип особистості, властивий для такого суспільства, характеризується раціоналізмом, індивідуалізмом, прагненнями до змін, мобільності, самовдосконалення. Тобто, у такому суспільстві виховання набуває «суб'єкт-суб'єктного» характеру, значної індивідуалізації тощо.

Взагалі ми вважаємо доцільним погодитися з К. Кумаром, який зробив спробу з'єднати основні мотиви роздумів та доказів О. Конта та М. Вебера з ідеями Т. Парсонса та сучасних соціологів. На його думку, своєрідність «сучасності» визначають п'ять основних принципів [21]: індивідуалізму, диференціювання, раціональності, економізму та експансивності. Означені риси сучасності все активніше заявляють про себе в Україні, що й необхідно враховувати у вихованні: відповідно до цих принципів мають змінюватися змістовні та організаційні аспекті виховної роботи у ВНЗ.

Наявність в Україні ознак соціокультурної трансформації, тобто поява нових моделей мислення та соціальних відносин, свідчить про необхідність переходу до рішення завдань наступного періоду, що умовно можна назвати «постмодернізація» (теорії Дж.Александера, Р.Арона, Д,Белла, А.Тоффлера, де узагальнювалися результати постмодернізаційних процесів), однією з моделей якої виступає «цивілізація третьої хвилі» А. Тоффлера. В.Танчер виявив такі ознаки означеного процесу, характерні для України [23]:

- плюралізація й індивідуалізація життєвих стилів, розмаїтість культурних форм, їх релятивізація;

- розмивання соціальної структури у традиційних критеріях, зникнення класово-станової ієрархії. Нерівність перестає бути негативною характеристикою і здобуває ознаки «несхожості», «іншості»;

- формується стан суспільства, що, долаючи колишнє розшарування на групи й страти, стверджується на базі людських агрегацій, які формуються за ознаками подібності смаків, культури, життєвих стилів, певних характерних рис;

- розпад метанарацій («великих учень»), руйнування старих систем, традиційних ідейно-ціннісних утворень (концепцій), на основі яких пояснювався зовнішній світ.

Будучи органічною ланкою суспільного буття, активним творцем соціальності, особистість несе на собі відбиток усіх суперечностей. В її життєдіяльності постійно відтворюється гостра потреба соціальної адаптації, буттєвої укоріненості. При цьому постає небезпека бути відторгнутою швидкозмінюваними процесами соціуму, викинутою на його периферію, виявитись на зламі соціального або за його межами. Минув той час, коли в науковій літературі існувала гіпотеза про те, що всі особистості (принаймні «нормальні») [24] мають своє стале місце у структурі суспільства завдяки своїм со-

ціальним ролям та груповим статусам, що обумовлені соціальними потребами. А тому деякі усталені поняття набувають нового звучання.

Маргінальність, маргінальні процеси, маргінальна людина, маргінальна особистість - явища, які сьогодні стали частиною суспільного та індивідуального життя. Посилення уваги до явища маргінальної особистості не випадкове. Воно зумовлене, насамперед, тією роллю, яку відіграють маргінали в сучасних реаліях. Нерідко вони - «дно» суспільного життя. Але й так само нерідко — вони авангард суспільства, провідники майбутнього, його нових форм і зразків. Громадська думка, реакція державних інституцій на явище маргінальності і до сьогодні залишаються, великою мірою, такими, якими вони були впродовж віків - у цілому негативними. Часом це призводить до виникнення соціальних конфліктів на етнічному, релігійному, демографічному, матеріально-економічному і т.д. грунті.

Стандарти ставлення до маргіналів, що склалися раніше, сьогодні заважають адекватній природі розвитку цього явища, реакції на вказані конфлікти з боку соціуму. Чітко виявилась глибока суперечність між очевидним фактом зростання впливу маргінала на розвиток сучасного суспільства і однозначно негативним до нього ставленням з боку соціуму. Така суперечність переросла сьогодні в гостру суспільну проблему, тому:

1. Умови соціальної трансформації сприяють виникненню маргінального типу особи.
2. Недосконаліть нормативних регуляторів їх неспівпадання з потребою суспільства і особи приводять до маргіналізації.
3. Якість особи демонструє суперечливий характер ідеалів особи, вносять дисонанс в її поведінку.

Очевидно, що процеси трансформації, модернізації, постмодернізації, що мають місце в українському суспільстві, створюють особливі суперечливі умови для формування особистості. До них, на наш погляд, можна віднести: культурну невизначеність (яка призводить до аномійного стану суспільства); фрагментарність соціального буття; деканонізацію; поверхневість (домінування повсякденності як центру буття) тощо.

За таких умов, на думку А. Інкелеса, виникає синдром «сучасної особистості», який складається з дев'яти ознак [21]: відкритість назустріч інноваціям та змінам; усвідомлення чисельності існуючих думок та поглядів, готовність висловлювати і обґрунтовувати особистісну думку та водночас терпимість і толерантність до інших; концентрація уваги скоріше на майбутньому, ніж на минулому; відчування суб'єктивної сили; прагнення передбачати майбутні події та планувати свої майбутні дії; довіра до соціального порядку; визнання неминучості існуючої нерівності в розподілі благ, цінностей, привілеїв на основі ясно виражених принципів; самовдосконалення, освіта; повага до достоїнств інших людей. Штомка у цьому контексті підкреслює, що «екстенціональне положення людини в сучасному суспільстві... дає людині свободу, автономію, багаті життєві шанси, але за умов постійної необхідності приймати рішення, робити вибір і нести за все це повну відповідальність» [21].

Формування та соціалізація такої особистості — завдання суспільства та його соціальних інститутів, зокрема освіти. В умовах трансформації та модернізації соціальні регулятивні механізми значною мірою сконцентровані в правовій сфері, бо вона є більш універсальною та усталеною порівняно з іншими соціальними регуляторами. Саме тому важливим, на наш погляд, постає аналіз законодавчої бази виховного процесу в системі вищої освіти України.

Так, на закріплення позитивних змін у сфері вищої освіти та визначення основних вимог щодо її подальшого розвитку спрямований Закон України «Про вищу освіту». Цей закон спрямований, у першу чергу, на забезпечення як права громадянина на освіту, яке закріплене у ст. 53 Конституції України, так і потреб суспільства й держави у кваліфікованих фахівцях.

Стосовно процесу виховання у вищій школі йдеться в ст. 51 цього документа «Обов'язки педагогічних та науково-педагогічних працівників». Зокрема зазначається, що, окрім постійного підвищення професійного рівня, педагогічної майстерності та наукової кваліфікації, окрім забезпечення високого науково-теоретичного та методичного рівня викладання дисциплін, педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов'язані додержуватися педагогічної етики та моралі. [9] Тобто, сама особистість викладача має стати гарантом гідного громадянського виховання молоді у вищих навчальних закладах.

Поряд із цим, можна говорити, що існує суб'єктна диференціація нормативно-правових документів відносно виховання у ВНЗ. Наприклад, як ще один засіб реалізації основних напрямків виховного процесу у вищій школі розглядається студентське самоврядування. Вже в «Положенні про державний вищий навчальний заклад» від 05.09.1996 р. (№ 1074) у редакції від 13.08.1999 р. питанню студентського самоврядування відведено окремий розділ (ст. 49-57). Зокрема у п. 49 вказаного документа зазначається, що «студентське самоврядування у вищому навчальному закладі функціонує з метою забезпечення виконання студентами своїх обов'язків та захисту їх прав і сприяє гармонійному розвитку особистості студента, формуванню у нього навичок майбутнього організатора, керівника».

Отже, теза про необхідність у вищій школі готувати не просто висококваліфікованих фахівців будь-якої галузі, а формувати особистість громадянина, готувати до організаційної та адміністративної роботи в демократичній державі, є законодавчо затвердженою. Більше того, законом передбачено засоби розв'язання такого завдання, серед яких чільне місце посідає студентське самоврядування як школа активного демократичного саморозвитку студентства та, певною мірою, його громадського гартування.

Організація студентського самоврядування є засобом цивілізованого, демократичного протистояння адміністративній монополії на владу у вищих навчальних закладах, що є важливим із точки зору формування особистості студента. Саме тут, на наш погляд, простежуються постмодернізаційний потенціал студентства. Бо надання широкого спектра прав студентському самоврядуванню спрямоване саме на формування нової генерації творчих професіоналів, здатних вирішувати не тільки професійні, але й соціальні та глобальні проблеми.

Безперечно, що вища освіта сьогодні має цінність для студентства з точки зору його професійного становлення та особистісного росту. Тому принципово важливим вбачається питання про те, наскільки українські вищі навчальні заклади сприяють розвитку інтересів студентів. Дослідження демонструють [18], що, на думку студентів, в рамках навчання у ВНЗ максимально розвиваються їхні професійні інтереси (2,6 бала за 3-бальною шкалою), освітні (2,5 бала), комунікаційні та інтереси в сфері самореалізації (по 2,4 бала). Проблемну зону складають творчі та загальнокультурні інтереси, розвиток яких оцінюється студентами значно нижче (лише 28% та 30,3% студентів відповідно стверджують, що навчання у ВНЗ сприяє розвитку цих інтересів).

Безумовно, треба враховувати деяку критичність в оцінках студентів, але треба, на наш погляд, звернути увагу і на проблемні зони у виховній роботі ВНЗ.

Поряд із цим, важливим постає й питання про соціально значущі якості, формування яких дозволить особистості студента стати успішним. Безумовно, ВНЗ має тут значний вплив. Дослідження демонструють, що у групі лідируючих за затребуваністю у ВНЗ якостей комунікабельність (43,4%), цілеспрямованість (36,4%), самостійність (32,9%), працьовитість (31,7%) та вміння пристосуватися (31,3%). Саме ці якості дозволяють студентам реалізовувати їхні плани у ВНЗ.

Наступна група якостей - ті, які досить слабко затребувані сьогодні у ВНЗ - дисциплінованість, уміння організовувати себе та відповідальність (від 29,3% до 25,3%). Ця група викликає деяку тривогу: саме вони є, на нашу думку, «універсальними» у плані соціальної взаємодії, підтримки соціального порядку та соціального контролю.

Третя група - практично незатребувані якості - вміння творчо мислити, ініціативність та високий рівень культури (від 21,8% до 9,7%). Ця група також звертає на себе увагу, в сучасних умовах практики та теоретики все більше говорять про необхідність розвитку творчого потенціалу, про унікальність людського ресурсу, про необхідність активної позиції особистості. І ось у таких умовах, на думку українських студентів, у сучасному ВНЗ немає потреби у проявах саме цього кола якостей.

Висновки. Актуальність введення цілеспрямованого виховання в навчальному процесі очевидна - це природний процес всього циклу навчання. Студенти повинні засвоїти складні поняття, проблеми сучасної науки. Тому на педагога, який веде дисципліну, покладається завдання виховати спеціаліста - гідну особистість, а не технічно освіченого робота.

На сучасному етапі вкрай важливо визначити модель соціальної роботи з різними верствами населення, в тому числі і враховувати маргінальність переважної частини випускників шкіл та абітурієнтів ВНЗ. Всі нововведення мають бути стратегічно зверненими на соціальний вимір окремої людини як найвищої суспільної цінності цивілізованого розвитку.

Роль, яку відіграє той чи інший педагог ужитті майбутнього спеціаліста, залежить від його особистих цільових установок. Байдужість до проблем студентів, низький рівень культури спілкування, бездуховне пригнічення особистості загрозами відрахування, хабарі виховують бездуховну особистість, знижують рівень підготовки спеціаліста, створюють негативний імідж викладача і ВНЗ в цілому. В подальшому це призводить до більш вагомих кризових явищ у масштабах держави.

Головна проблема виховання в процесі навчання полягає в тому, що далеко не всі викладачі усвідомлюють свою вирішальну роль у формуванні особистості студента, майбутнього спеціаліста. Саме тому необхідно враховувати всі вищезгадані явища та умови при проведенні освітньо-виховного процесу у ВНЗ нашої держави задля підготовки не просто фахівців, а особистостей, здатних до необхідних соціальних зрушень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конох М.С. Формування нової філософії освіти в Україні Соціально-філософський аналіз: [Монографія]. - К.: Вища шк., 2001. - 223 с.
2. Андрущенко В.П. Кому у ВНЗі належить роль першої скрипки? - Освіта. - 200. - 6-13 груд. -с. 2

3. Астахова В.И. Образование XXI века в эпицентре духовных коллизий // Universitates. Наука и просвещение : науч.-попул. альм. – Х., 1999. – Вып. 2. – С. 32–39.
4. Дьюї Дж. Моральні принципи в освіті / Пер. з англ. М. Олійник; Центр, гуманіт. дослідж. Львів, нац. ун-т ім. І. Франка. - Л.: Літопис; Освіта, 2001. - 30 с.
5. Дюркгейм Э. Педагогика и социология // Социология. - М., 1995. - 278 с.
6. Андрущенко В.П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть: (Спроба прогностичного аналізу) // Вища освіта України. -2001. -№ 1. С. 11-17
7. Лозова В.І., Троцко Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання : Навч. посібник для пед. навч. закладів; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. - 2-е вид., випр. і доп. - Х. : ОВС, 2002. - 401 с.
8. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема // Філософсько-культурологічний аналіз. - Житомир: ЖІТТ, 1997. - 214 с.
9. Стародубцева О.П., Клименко О.П. Концептуальний підхід до організації виховної роботи зі студентами Луганського педагогічного училища і сучасні напрями педагогічної діяльності викладачів вищих навчальних закл. І-ІІ рівнів акредитації // Наук.-метод. зб. - Луганськ, 2001. - Вип. 1.
10. Вовк В. Шляхи та форми наукового забезпечення ефективної підготовки майбутніх фахівців в умовах вищих учбових закладів // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: 3 матеріалів Всеукр. студ. наук.-прак. конф. (22-24 квіт. 1998 р., Київ) / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - В 1998. - С 29-30.
11. Медведев М.Й., Подосьян А.В. Мотивация генерирования новых творческих целей и деловой активности студентов в системе высшего образования // Молодь в умовах нової соціальної перспективи: Матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 18-19 квіт. 2001 р.) / представництво Відкр. міжнар. Ун- ту розв. людини «Україна» та ін. - Житомир, 2001. -С 147-148.
12. Подольська С.А., Назаркіна В.М., Яковлев А.О. Освіта як чинник розвитку особистості в соціокультурному контексті. Монографія - м. Харків: Вид-во НФАУ «Золоті сторінки», 2002. - 235 с.
13. Астахова В.І., Михайльова К.Г., Овакімян О.С. Формування громадянської позиції студентства в умовах розвитку 1 української державності (за матеріалами соціологічного дослідження): Посіб. для тьюторів акад. груп / АПН України, Ін-т вищ. освіти, Харк. Облдержадміністр. Голов. упр. освіти і науки, Нар. укр. акад. - Х., 2002.-28 с.
14. Белова Л.А. Высшее техническое образование в Украине: состояние, проблемы, перспективы Іі: Ученые записки Харьковского гуманитарного института «Народная украинская академия»: Сб. науч. тр. / ХГИ «НУА». -Щ 1996. - Т. 2. - С. 27-36.
15. Белова Д.А. Структурные изменения в высшем инженерно-техническом образовании региона // Структура освіти в регіоні: проблеми оптимізації: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-14 груд, 1996 р. / Харк. гуманіт. ін-т «Нар. укр. акад.» та ін. - Х., 1996. - С, 35-36.
16. Михайлева В.Г., Овакимян О.С. Высшее образование в приватных ВНЗах постсоветского пространства: взгляд студентов: (По материалам междунар. сравн. исслед.); АПН Украины. Ин-т высш. образования, Нар. укр. акад. Лаб. проблем высш: шк. - Х., 2002. - 36 с.
17. Сокурянская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу. - Х.: Изд-во ХНУ им. Каразина, 2006. - 276с,
18. Студент 21 века: социальный портрет на фоне общественных трансформацій. - Х.: Изд-во НУА, 2010. - 408 с.
19. Ручка А. Особенности системной трансформации современного украинского общества //Современное общество. - 1994. І №4. -С. 14.
20. Катаев С.Л. Українське суспільство. — Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2005, —197 с.
21. Штомпка П. Соціологія. Теория современного общества; Пер. з польськ. С.М. Червоної. - М.: Логос, 2005. М 664 с.
22. Танчер В. О., Кучеренко О. Політичні партії та рухи у світлі «ситуації постмодерну». — К., 1997. — с.4—5
23. Про вищу освіту: Закон Верховної Ради України від 17.01.2002 р. № 2984-ІІІ //Вища освіта в Україні: Нормат.-прав. регулювання / М-во юстиції України, М-во освіти і науки України; За заг. ред. А.П. Зайця, В.С. Журавського. — К.- Форум, 2003. - С 175-232.
24. Лантух А.П. Маргіналізація як засіб раціоналізації соціального порядку // Інтернет сторінка http ://ukrkmga.org.ua/ukrkniga-text/727/11/
25. Грийс Ю. Структура и построение организаций по работе с молодежью. Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі: Наук.зб./ Редкол. А.І. Кудряченко та ін.- К.: МАУП, 2004. с 254-267.
26. Чупров В.И-, Зубок Ю.А., Уильямс К. Молодежь в обществе риска.-М.: Наука, 2001. - 230 с.
27. Бутиліна О.В. Особливості, маргіналізації молоді в умовах суспільства, що трансформується. // Інтернет-сторінка http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc gum/Usoc/2005 2-3/45-53.pdf

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013

REFERENCES:

1. *Konoh M.S.* Formuvannia novoi filosophii osvity v Ukraini Social'no – filosofskiy analiz (Forming of the new philosophy of education in Ukraine social-philosophical analyses). K.: *Vysha shk.*, 2001. 223p.
2. *Andrushenko V. P.* Komu u VNZi nalezhit rol' pershoi skripki? (For whom in the high education institution belongs role of the first violin?) *Osvita.* 2000. 6-13 Dec. p.2
3. *Astahova V.I.* Obrazovanie XXI veka v epicentri duhovnih kolliziy (Education in XXI-th century at the center

of the spiritual collisions). *Universitates Nauka I prosveschenie: nauchn.-popul. al'man.* X., 1999. Vip. 2.Kharkov, 1999. p.34
4. *Dui Dj.* Moral'ni princypi v osviti (Moral principals of education). L.: *Litopis; Osvita,* 2001. 30 p.
5. *Durkgeim E.* Pedagogika I sociologiya (Pedagogics and Sociology). *Sociologiya.*. M., 1995. 278p.
6. *Andrushenko V.P.* Osnovni tendencii rozvitku vishoi osviti Ukraini na rubezhi stolit' (Sproba prognostichnogo analizu) (Main tendencies of the development education in Ukraine at the border of centuries) (Try of the prognostic analyses). *Visha osvita Ukraini.* 2001. no 1. p.p. 11-17
7. *Lozova V.I., Trotsko G.V.* Teoretichni osnovi vihovannia I navchannia: navch. Posibnik dlia ped. Navch. Zakladiv (Teoretical basement of education); Hark. Derzh. Uni-tet im. G.S. Scovorodi. 2-ge vid., vipr. I dop. H.: *OVC,* 2002. 401p.
8. *Muliar V.I.* Samorealizacia osobistosti yak social'na problema (Self-realization of personality as social problem /Philosophical – culture analyses/). *Filosofsko – kulturologichniy analiz.* Zhitomir: *ZITT*, 1997. 214 p.
9. *Starodubceva O.P., Klimenko O.P.* Konceptualniy pidh do organizacii vihovnoi roboti zi studentami Luganskogo pedagogichnogo uchilisha I suchasni napriami pedagogichnoi dijalnosti vikladachiv vischih navchalnih zakladiv I-II rivniv akreditacii (Conceptual approach to organization of the educational work with students of the Lughansk pedagogical school and modern directions of educational activity of the teachers of high education institutions I-II levels accreditation). *Nauk. metod. Zb.* Lugansk, 2001. Vip. 1.
10. *Vovk V.* Schliahi ta formi naukovogo zabezpechennia effektivnoi pidgotovki maibutnih fahivciv v umovah vischih uchbovih zakladiv (Ways and forms of the providing scientific effective preparation future specialists in conditions of the high education institutions). *Molod', osvita, nauka, kultura I nacionalna svidomist: Z materialiv Vseukr. Stud. Nauk. – prakt. Konf. (22-24 kvitn. 1998 r. Kyiv)/ Nac. Ped. Univ. Im. M.P. Dragomanova*. 1998. p.p. 29-30
11. *Medvedev M.J., Podosjian A.V.* Motivacia generirovania novih tvorcheskih celey I delovoy aktivnosti studentov v systeme vishego obrazovaniya (Motivation which generate new creative goals and business activity in system of higher education). *Molod' v umovah novoi socialnoi perspectivi: Materiali III Mizhnarodnoi nauk.-prakt. Konf. (Zhitomir, 18-19 kvit. 2001 r.)/ predstavnictvo Vidkr. Mizhnar. Un-tu rozv. Ludini «Ukraina» ta in.* Zhitomir, 2001. p.p. 147 - 148
12. *Podolska S.A., Nazarkina V.M., Jakovlev A.O.* Osvita jak chinnik rozvitku osobistosti v sociokulturnomu konteksti(Education as factor of the personality development in sociocultural context). Harkiv: *Vid-vo NFAU «Zoloti Storinki»*, 2002. 235 p.
13. *Astahova V.I., Mihail'ova K.G., Ovakimian O.S.* Formuvannia gromadianskoi pozicii studentstva v umovah rozvitku ukrainskoi derzhavnosti (Creation of the civil position among students in conditions of the ukrainian independence) (za materialami sociologichnogo doslidgennia): *Posibnik dlia tutoriv akad. Grup / APN Ukraini, Ins-t vish. Osviti, Harkiv oblderzhadmin Golovn uprav osviti I nauki, Nar ukr akad*. X., 2002. p.28
14. *Belova L.A.* Vishee technicheskoe obrazovanie v Ukraine: sostojanie, problemi, perspektivi(Higher technical education: state, problems, perspectives) *Uchenie zapiski Harkovskogo gumanitarnogo institute «Narodnaya Ukrainskaya Akademija»: Sb. Nauchn. Trud. / HGU «NUA»*. H.. 1996. Vol.2. p.p. 27-36
15. *Belova D.A.* Strukturnie izmenenia v vishem inzhenerno – tehnicheskom obrazovanii regiona (Structural changes in higher technical - engineering education of the region). *Structura osviti v regioni: problem optimizacii: Materiali mizhnar. Nauk. Prekt. Konf., 12-14 grudn, 1996 r.* H., 1996. p.p. 35-36.
16. *Mihail'ova V.G., Ovakimian O.S.* Vishee obrazovanie v privatnih VNZ postsovietskogo prostranstva: vzgliad studentov (Po materialam mezhdunar. Sravn. Issled.) *APN Ukraini. Inst-t vishego obrazovania, Nar. Ukr. Akad. Lab. Problem vish. Shk*. H., 2002. p. 36
17. *Sokurianskaya L.G.* Studenchestvo na puti k drugomu obschestvu (Students community on the way to the another society). H.: *Izd-vo HNU im. Karazina*, 2006. 276p.
18. Student XXI veka: socialniy portret na fone obschestvennih transformaciy (Student of the XXI century: social portrait on the background of social transformation). H.: *Izd-vo NUA,* 2010. 408p.
19. *Ruchka A.* Osobennosti sistemnoy transformacii sovremennogo ukrainskogo obschestva (Features of the system transformation of the modern ukrainian society). *Sovremennoe obschestvo*. 1994. I no 4. p. 14
20. *Kataev S.L.* Ukrainske suspilstvo (Ukrainian society). Zaporizzia: *GU «ZIIMDU»*, 2005, 197p.
21. *Shtompka P.* Sociologiya. Teoria sovremennogo obschestva (Sociology. Theory of the modern society); Per. c polskoi S.M. Chervonoi. M.: *Logos,* 2005. 664p.
22. *Tancher V.O., Kucherenko O.* Politichni partii ta ruhi u svitli «situacii postmodernu» (Political parties and movements in the light of the situation of postmodern). K., 1997. p.p. 4-5
23. Pro vischu osvitu v Ukraini: Zakon Verhovnoi Radi Ukraini (About higher education in Ukraine: Law of the Supreme Council of Ukraine) vid 17.01.2002 r. no 2984-III. *Vischa osvita v Ukraini: Normat. – Prav. Reguluvannia/ M-vo justicii Ukraini, M-vo osviti I nauki Ukraini; Za zag. red. A.P. Zayci, V.S. Zhuravskogo*. K.: *Forum,* 2003. p.p. 175-232
24. *Lantuh A.P.* Marginalizacia jak zasib racionalizacii socialnogo poriadku (Marginalisation as method of rationalization of the society). Internet storinka http ://ukrkmga.org.ua/ukrkniga-text/727/11/
25. *Griys U.* Structura I postroenie organizaciy po rabote s molodejiu. Osoblivosti socialnoi molodijnoi politiki v Ukraini ta FRN na suchasnomu etapi: Nauk. Zb. (Structure and building of youth organizations. Features of social youth politics in Ukraine and FRN). K: *MAUP*, 2004. p.p. 254-267
26. *Chuprov V.I., Zubok U.A., Uiliame K.* Molodej v obschestve riska (Youth in risk society). M.: *Nauka*, 2001. p.230
27. *Butilina O.V.* Osoblivosti marginalizacii molodi v umovah suspilstva scho transformuietsa (Features of youth marginalization in terms of transforming society). Internet storinka http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc gum/Usoc/2005 2-3/45-53.pdf

Савош Галина Петрівна –кандидат соціологічних наук, доцент
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
Адреса: 49600, м. Дніпропетровськ, вул. Чернишевського, 24а
E-mail: savmv@i.ua

Синицин Антон Олександрович – асистент
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
Адреса: 49600, м. Дніпропетровськ, вул. Чернишевського, 24а
E-mail: sinicynant@rambler.ru

Savosh Halyna Petrivna – PhD in sociology, associate professor
Prydniprovs'ka state academy of civil engineering and architecture
Address: 24a, Chernishevskogo Str., Dnipropetrovsk, 49600
E-mail: savmv@i.ua

Synytsyn Anton Oleksandrovych – assistant
Prydniprovs'ka state academy of civil engineering and architecture
Address: 24a, Chernishevskogo Str., Dnipropetrovsk, 49600
E-mail: sinicynant@rambler.ru

УДК-31.316.37.013.78

Основи теоретико-методологічного аналізу інтернаціоналізації вищої освіти в контексті соціологічного дискурсу

О.А. ХОМЕРІКІ
Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, E-mail: Khomeriki_helen@mail.ru

Авторське резюме

Формування світового освітнього простору як частини світу, що глобалізується, – процес не останніх десятиліть, однак з 90-х років XX століття він здобуває принципово нові риси, маючи глибокий вплив на всі сфери соціального життя і представляючи собою предмет наукових дискусій та обговорень як у закордонній, так і у вітчизняній науково-дослідницькій літературі в площині таких понять, як інтернаціоналізація, глобалізація, інтеграція, європеїзація. Незалежно від регіону світу, в якому спостерігається активність інтеграційних процесів або локальних цілей, які переслідуються країнами, активно беручи участь в освітніх змінах на рівні міжнародного співтовариства, участь в даних процесах – це частина світових політичних, соціальних та економічних процесів, відстороненість від яких або пасивне їх прийняття визначає положення країни на міжнародному рівні і в кінцевому підсумку її внутрішній розвиток. Інтернаціоналізація освіти, як частина глобалізації, викликає у дослідників більше питань, але при цьому є більш розвиненим напрямом, ніж попередні, оскільки у своїй основі має державну політику розвитку сфери вищої освіти, орієнтовану на входження в зону європейської вищої освіти і формування єдиної зони освіти з країнами СНД. Обидва ці напрямки є стратегічними для нашої країни, обидва визнані пріоритетними, але ще не принесли того результату, який передбачався, тому що, незважаючи на державну основу перетворень, здійснювати їх повинні все-таки університети, які в більшості своїй не можуть або не хочуть йти від тієї системи, яка існувала у вищій освіті стільки десятків років, і переходити до нової, що вимагає величезної роботи і має досить розмиту перспективу підвищення якості вищих навчальних закладів. У статті аналізуються процеси інтернаціоналізації та глобалізації в їх взаємозв'язках та взаємообумовленості. Розглядаються різні підходи до розуміння даних понять у соціологічному дискурсі. Відзначається, що термін «інтернаціоналізація» розглядається здебільшого як зростання відносин між націями і національними культурами. Також, аналізуючи специфіку інтернаціоналізації у кожній країні, робиться висновок про те, що розуміння інтернаціоналізації у різних спільнотах значно ускладнюють ті визначення інтернаціоналізації, які пов'язані із взаємодією культур, культурним впливом розвинених країн на країни, що розвиваються, феноменом вестернізації тощо. Саме в цьому контексті автор приходить до висновків щодо сутності явища інтернаціоналізації у вищій освіті, специфіки його розвитку і факторів впливу.

Ключові слова: вища освіта, глобалізація, глобалізаційні процеси, інтеграційні процеси, інтернаціоналізація, вестернізація, світовий освітній простір.

© О.А. Хомерікі, 2013

Fundamentals of theoretical and methodological analysis of the higher education internationalization in the context of sociological discourse

O.A. KHOMERIKI
National aviation university, Kyiv, Ukraine, E-mail: Khomeriki_helen@mail.ru

Abstract

Formation of global educational space as a part of the globalizing world is not a process of last decades, but from the 1990s, he gets the innovative features, providing a profound impact on all spheres of social life and introducing the subject of scientific debates and discussions in the foreign and the domestic scientific research literature in the range of such concepts as internationalization, globalization, integration and Europeanisation. Regardless of the world region, where there is an activity of integration processes or local goals that are pursued by countries actively participating in educational changes at the level of the international community, participation in these processes is a part of the world's political , social and economic processes. Detachment or passive acceptance determines the position of the country at the international level and ultimately its internal development. Internationalization of education as a part of globalization, causes more questions for researchers, but it is more advanced direction than the previous ones, because at its core is the national policy of higher education, focused on joining the European area of higher education and the creation of a single area of education with CIS countries. Both of these directions are strategic for our country, both recognized priority, but so far have not yielded results of which anticipated, despite the public basis of transformations, universities should do it, most of which cannot or do not want to go back to the system that existed in higher education so much decades, and move to the new, which requires hard work and has a rather degraded prospect to improve the quality of higher education. This paper analyzes the processes of internationalization and globalization in their relationships and interdependence. Author considers various approaches to the understanding of these concepts in sociological discourse. It is noted that the term «internationalization» is regarded primarily as a growth between nations and national cultures.

Analyzing the peculiarity of internationalization in each country, it is concluded that the understanding of internationalization in different communities considerably complicate the definition of internationalization that are associated with the interaction of cultures and with the cultural influence of developed countries to developing countries and westernization phenomenon. This context reveals the essence of the phenomena of internationalization of higher education, the specifics of its development and impacts.

Keywords: higher education, globalization, globalization processes, integration processes , internationalization, westernization , the global educational community.

Постановка проблеми. У ході глобалізаційних процесів актуальним є питання щодо вивчення процесів інтернаціоналізації та глобалізації в системі вищої освіти і, відповідно, більш точного визначення міжнародного, інтернаціонального, транснаціонального, глобального аспектів вищої школи.

Дана проблема лишається актуальною для України і нині, незважаючи на те, що процеси інтернаціоналізації активно розвивалися ще за радянських часів.

Розглядаючи дану проблематику, слід зазначити, що інтернаціоналізація не є синонімом глобалізації, хоч іноді таке трактування зустрічається в наукових статтях, і якийсь час ці два поняття використовувалися в науковій літературі як рівноцінні замінники один одного. Проте між цими двома поняттями є суттєва різниця. Основною ознакою інтернаціоналізації освіти є значні зміни вищої освіти в напрямі міжнародної діяльності, вагомість держав і їх національних інтересів у глобальному світі, а неодмінною ознакою глобалізації є формування наднаціональних утворень, зокрема, і в сфері освіти. З історичної точки зору інтернаціоналізація не є наслідком глобалізації, а як процес існує практично з часу створення перших університетів у Європі – XII століття та із збільшенням їх кількості тільки набирає обертів.

Аналіз досліджень і публікацій. Відсутність синонімічності між термінами глобалізації та інтернаціоналізації вимагає виділення провідних напрямів і тенденцій у їх співвідношенні. Термін «інтернаціоналізація» був поширений у політичних науках і державних відносинах протягом століть, але стосовно сфери освіти став використовуватися з 80-х років XX століття. До цього більш популярним терміном було поняття «міжнародна освіта». У 90-ті роки термін «міжнародна освіта» використовувався при поділі на «порівняльну освіту», «глобальну освіту» і «мультикультурну освіту». На початку XXI століття цей набір доповнився термінами, які позначають інтеграційні процеси у вищій освіті: «міжнаціональна освіта», «освіта без кордонів», «пересічні кордони освіти» [1, с. 20].

Це різноманіття термінів, на наш погляд, можна розділити на дві великі групи, одна з яких передбачає існування національних кордонів в освіті, розвиток у ньому мультикультурної взаємодії. Інша – навпаки, вважає її єдиним і цілим, в якій, завдяки інформаційно-комунікаційній революції, зникають всі межі і національні культурні особливості. У даному випадку вона піднімається над існуючою мультикультурацією і перетворюється на космополітичний феномен. Перший підхід передбачає

інтернаціоналізацію вищої освіти, другий висуває на перший план глобальний вимір.

Представники протилежного підходу, які найчастіше посилаються на роботи віце-канцлера Кінгстонського університету Пітера Скотта, вважають, що між інтернаціоналізацією і глобалізацією немає наступності, це два різні процеси [2, с.4]. Термін «інтернаціоналізація» розкриває зростання відносин між націями і національними культурами (і в цьому сенсі інтернаціоналізація має довгу історію). «Глобалізація» найчастіше розуміється як процес зростання ролі світових систем, розташованих поза державами, навіть за наявності домінуючих національних культур (розповсюдження американської культури в світі). Інтернаціоналізація з моменту виникнення перших університетів стала невід'ємною рисою вищої освіти і може розглядатися вже як традиція. Глобалізація являє собою нове явище, відмінне від інтернаціоналізації, невіддільне від нових форм суспільного життя і нових парадигм виробництва знання.

На думку П. Скотта, глобалізацію не можна розглядати як більш високу форму інтернаціоналізації з кількох міркувань. По-перше, інтернаціоналізація припускає існування національної держави, глобалізація ж його заперечує і навіть ставиться вороже. По-друге, якщо інтернаціоналізація більш явно реалізується через «високі» світи дипломатії та культури, то основи глобалізації вкорінені в «низьких» світах масового споживання та глобального капіталізму. Нарешті, по-третє, інтернаціоналізація через залежність від існуючого типу національних держав тяжіє до відтворення і навіть легітимації системи ієрархічних відносин і гегемонії, а глобалізація ж, навпаки, орієнтована на новий світовий порядок: глобальні зміни клімату, забруднення навколишнього середовища, технології сталого розвитку, національні проблеми, проблеми, пов'язані з нерівністю Півночі і Півдня. Для університету сучасні процеси глобалізації, вважає Скотт, – радикальний виклик [2, с.6].

Мета дослідження - проаналізувати соціологічні аспекти теоретико-методологічного аналізу процесу інтернаціоналізації в системі вищої освіти.

На сучасному етапі розвитку людства процеси інтернаціоналізації та глобалізації підкреслюють різні тенденції, проте об'єднує їх прагнення показати єдність вищої освіти на глобальному рівні, посилення міжнародного виміру в сучасних культурних умовах.

Виклад основного матеріалу. Велика група дослідників як закордонних, так вітчизняних, вважають, що глобалізація освіти в певному сенсі виступає розвитком ідей інтернаціоналізації, але при цьому вносить кардинальні зміни у розуміння сутності сучасних процесів [3, с. 18]. На їх думку, процес інтернаціоналізації є активною відповіддю цілого ряду установ вищої освіти на глобалізаційні тенденції. Інтернаціоналізація передбачає функціонування вищих навчальних закладів у рамках державних систем освіти, які прагнуть до розширення міжнародного співробітництва та подолання внутрішньої ізоляції в умовах глобалізації.

Розгляд глобалізації з точки зору співвідношення її до інтернаціоналізації освіти є одним з найпопулярніших підходів.

Тільки завдяки існуванню національних систем вищої освіти з їх відмінними особливостями може здійснюватися процес інтернаціоналізації вищої школи, що передбачає розробку і реалізацію національних освітніх навчальних програм для обміну з іншими країнами або таких, які будуть привабливі для іноземних студентів, що приїжджають вчитися в іншу країну, а також обмін співробітниками, проведення спільних наукових досліджень, розробок і таке інше. Незважаючи на те, що деякі дослідники глобалізації освіти чітко виділяють ознаки суттєвої розбіжності між цим поняттям і інтернаціоналізацією і, як наслідок, неможливість їх синонімічності та зв'язку, проте більшість вчених приходять до згоди, що нині, внаслідок модернізації всіх освітніх процесів, ці два міцно пов'язані між собою. Існує думка, що інтернаціоналізація починає розглядатися з точки зору ресурсу з форсування глобалізації, або ж визначається як одна з її фаз, оскільки багато в чому їхні основні напрямки впливу ідентичні, проте інтернаціоналізація, об'єктивно сприяючи ослабленню національних освітніх систем (що також є першим етапом до глобалізації за зразком П. Скотта – стирання кордонів національних систем), водночас розвиває і покращує їх. Для національних вищих шкіл, української теж, є важливим збереження своєї культурно-історичної ідентичності. Відтак, беручи участь у процесі інтернаціоналізації за сучасних глобалізаційних умов, не варто забувати про історію своєї держави, про її національні інтереси і пропаговану ідеологію, бо інакше університет перестане бути одним з найважливіших суспільних інститутів.

Інтернаціоналізація освіти передбачає численні зміни сутності і внутрішнього життя вищої освіти в напрямку міжнародної діяльності, які супроводжуються зменшенням, проте не повним зникненням значення національних освітніх систем. Держава, ринок і університет зберігають свої інституційні особливості, хоча на практиці і стають більш конкуруючими між собою. Інтернаціоналізація передбачає взаємодію університетів різних систем освіти у мультикультурних умовах.

На початку XXI століття інтернаціоналізація протікає в жорстких умовах глобалізації світового освітнього простору. «Інтернаціоналі-

зація змінює світ освіти, а глобалізація змінює світ, в якому розвивається інтернаціоналізація» [4, с. 3]. Тому, вважаючи глобалізацію та інтернаціоналізацію вищої освіти різнопорядковими явищами глобальної світової економіки і явищем культури, нині необхідно розглядати взаємодію сучасних мультикультурних систем освіти, а інтернаціоналізацію вищої освіти – одним із проявів глобалізації, однією з космополітичних цінностей сучасного світу.

Сучасні процеси глобалізації зробили інтернаціоналізацію вищої освіти більш опуклою і явною, визначили її залежність від глобальних економічних процесів. Класичні визначення інтернаціоналізації часів традиційної та індустріальної культур доповнюються визначеннями інтернаціоналізації з урахуванням розвитку глобальної культури. Т. Келвермарк і М. Ван-дер Вейде розглядають інтернаціоналізацію вищої освіти як «будь-яке систематично підтримуване зусилля по створенню вищої освіти, більш чуйне на вимоги та виклики глобалізації суспільство економіки і ринку праці» [5, с. 194]. Д. Найт розуміє інтернаціоналізацію як «процес інтеграції міжнародного, міжкультурного або глобального вимірів до цілей, функцій або поставці поствторинної освіти». [1, с. 20]. Дж. Местенхайзер вважає, що сьогодні існує екстрена необхідність глибокого вивчення інтернаціоналізації освіти як інтердисциплінарного, інтеркультурного, складного, багаторазового, мультипросторового явища, яке управляється глобальними тенденціями [6, с. 45].

Емпірично підтверджуючи це визначення, Б. Еллінгбоу розуміє інтернаціоналізацію як процес інтеграції міжнародних перспектив у систему коледжу або університету. Інтернаціоналізація – це триваючий, орієнтований на майбутнє процес, який дозволяє вищому навчальному закладу досягти мультипросторового і інтердисциплінарного лідерства, змінити внутрішню динаміку, увійти в контакт і повністю адаптуватися до різноманітного глобального, постійно мінливого зовнішнього культурного середовища.

Досить масштабно процеси інтернаціоналізації були представлені у часи існування Радянського Союзу, який активно залучав у свої вищі навчальні заклади студентів з країн соціалістичного табору і дружніх системі держав. Абітурієнти при бажанні могли вступати до будь-якого ВНЗ у будь-якій з союзних республік, здобуваючи освіту в тому ВНЗ, який вважали найбільш якісним, бо спеціальності були багато в чому схожі. З розпадом СРСР процес інтернаціоналізації значно призупинився. Потік іноземних студентів зменшився через відсутність державної політики і зацікавленості у розробці цього напрямку, зниження впливу новоствореної держави на світовій арені і втрати колишнього статусу країни, економічних та соціальних проблем і невлаштованості. Ці фактори не сприяли створенню позитивного іміджу, бо держава відійшла від регулювання національною вищою освітою, залишивши процес залучення студентів і створення умов для їх залучення на відкуп самих навчальних закладів. З іншого боку, відсторонення держави від управління вищими навчальними закладами та надання їм достатньо високого рівня свободи дало додатковий поштовх для розвитку інтернаціоналізації. Наявність співробітництва та спільних наукових чи навчальних програм з іноземними вузами, можливість запрошувати зарубіжних викладачів або реалізовувати програми обміну студентами та співробітниками, проводити спільні розробки або навіть просто спілкуватися з колегами з інших країн, брати участь у міжнародних конференціях і не відставати від загальносвітових тенденцій і рівня знань є запорукою розвитку та підйому престижу навчального закладу. Проте з розвитком академічної автономії ВНЗ можуть самостійно, виходячи зі своїх індивідуальних інтересів, визначати напрями і форми взаємодії, університети для співпраці.

Якщо соціокультурний зміст самого навчання буде залишатися монокультурним, монодисциплінарним і мономовним, то будь-які процеси інтернаціоналізації в умовах глобального космополітизму приречені на провал і призведуть до гегемонії однієї або декількох систем освіти на глобальному ринку освітніх послуг. З іншого боку, внутрішній мультикультуралізм стає ще одним стимулом сучасної інтернаціоналізації вищої освіти поряд з глобальними процесами [7, с. 14].

Розуміння інтернаціоналізації в кожній країні значно ускладнює ті її визначення, які пов'язані із взаємодією культур, культурним впливом розвинених країн на країни, що розвиваються. Сучасні підходи до інтернаціоналізації на перший план висувають співвідношення національних університетів з глобальним ринком освіти. У цих умовах акцент робиться власне на систему вищої освіти, а не на окремих студентів і викладачів чи на окремі університети. Глобальна інтернаціоналізація фокусується навколо глобальних понять та понять, які з ними асоціюються. Одночасно сам процес навчання йде всередині глобальної системи – в окремо взятому національному університеті. Це кидає виклик розвитку національної вищої освіти, потребує великої відповідальності та розвитку принципів інтеркультурної взаємодії у вищій освіті.

Сучасні суперечки про інтернаціоналізацію вищої освіти пов'язані з її культурним аспектом. Незважаючи на те, що в умовах глобалізації національні кордони стають менш явними, культурні особливості не тільки не зменшують-

ся, але зростають. Тому питання інтернаціоналізації – питання інтеркультуралізму вищої освіти.

З іншого боку, тенденції глобалізації сприяють формуванню космополітичних цінностей, які, незважаючи на їх привабливість, демократизм і довгу історію часто асоціюються з американською культурою, і викликають неприйняття у представників багатьох країн, насамперед, європейських.

Але є тут і інший аспект культурно детермінуючого чинника, адже сьогодні навіть у високомодернізованих суспільствах глобалізація не торкається усіх соціальних шарів – космополітизм вищих верств суспільства співіснує з провінціалізмом представників середнього і нижчого рівнів. З. Бауман назвав таке розмаїття відмінністю «туристів і волоцюг». У той час, коли перші колесять по світу, інші дивляться, як світ «пропливає поряд» [8, с. 112-145]. Для космополітичного, екстратериторіального світу глобальних бізнесменів, менеджерів культури, вчених, державні кордони відкриті подібно до того, як не існує їх для товарів, капіталів і фінансів. Для мешканців другого світу, світу «бродяг», навколишнє середовище перетворюється на важкий, в'язкий простір, який пов'язує час і не допускає людей до контролю над ним. Тому в умовах різноманітності культурних та освітніх програм студентського обміну можливість отримання вищої освіти в більш розвиненій системі освіти часто залежить від соціального і культурного становища людини в суспільстві. Використовуючи образ З. Баумана про поділ світу на туристів і волоцюг, аналізуючи вищі навчальні заклади, можна виділити університети, які стали активними учасниками глобальних міжнародних програм з обміну студентів, викладачів, курсів та університети, обслуговуючі навколишнє соціокультурне середовище. Сучасні міжнародні відносини, рівень розвитку країн і народів припускають, що ряд національних систем вищої освіти більш привабливі для іноземних студентів внаслідок ряду причин (усталені традиції освіти, сильні наукові школи, просунуті навчальні програми та курси, більш дешева освіта та ін.). Університети США, Великобританії, Німеччини приймають у своїх стінах значну кількість іноземців, що визначає міжкультурні контакти студентів цих країн вже в стінах своїх університетів. У свою чергу прибутки, які приносять іноземні програми обміну, змушують університети інтернаціоналізуватися, ставати більш привабливими на міжнародному рівні [8, с. 33].

Таким чином, багато в чому інтернаціоналізація пов'язана і зорієнтована на Болонські перетворення. Та, розглядаючи в даному випадку тільки інтернаціоналізаційний чинник, бачимо, що багато аспектів Болонського процесу якраз і є продовженням розвитку інтернаціоналізаційних зв'язків між вітчизняними університетами, університетами країн Європи і неєвропейських країн, що підписали Болонську декларацію. Такі напрямки, як створення навчальних планів і курсів, обмін студентами, додаток до диплома, отримання здвоєних ступенів тощо мають пряме відношення до інтернаціоналізації освіти. В деяких університетах такі напрямки реалізовано, а в інших вони можуть стати справою недалекого майбутнього. Але для досягнення і реалізації цих важливих напрямків потрібні сильна воля й бажання кожного конкретного університету. На жаль, через економічну невлаштованість, необізнаність або просто брак знань і досвіду багато українських університетів в цьому відношенні значно відстають від своїх конкурентів [9, с.24].

Адже в контексті інтернаціоналізації саме університети виступають системоутворюючими факторами регіонального та національного розвитку, беруть участь у міжнародних програмах обміну, формують нові елементи підприємницької та корпоративної культури для вищої освіти .

Особливості розвитку сучасного суспільства, засобів зв'язку, міжкультурної комунікації припускають певну уніфікацію вимог до якості вищої освіти, освітніх програм, наукових досліджень, що значно впливає не тільки на національні системи вищої освіти в цілому, але й на окремі університети зокрема. Зростаюча популярність у наукових дослідженнях процесів глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти сприяє формуванню міжнародних стратегій розвитку, інтеркультурних програм на рівні майже будь-якого вищого навчального закладу. З іншого боку, багато західних експертів вважають, що не всі університети можуть і повинні стати провідними постачальниками міжнародної освіти. Паралельно з глобалізацією з'являється тенденція до розширення діяльності університетів та інших типів вищих навчальних закладів у «своїх» країнах. Поняття ж «бути міжнародним» все більше розглядається як головний фактор привабливості вузів і на місцевому рівні.

У цьому сенсі вищий навчальний заклад при формуванні своїх стратегій розвитку повинен враховувати тенденції функціонування не тільки національної, але й світової економічної системи, визначених областей соціально-політичної діяльності, загальні прогнози розвитку науково-технічного прогресу, напрямки соціокультурних змін. Прорахунки у цій царині можуть привести до непідготовленості випускників вузів успішно реалізовувати себе на ринку праці в умовах сучасної культури [9, с. 27].

Б.Еллінбоу виділяє п'ять компонентів культури університету, які необхідно розвивати в умовах інтернаціоналізації:

• лідерство університету у навколишньому культурному середовищі;

• міжнародне співробітництво викладачів з колегами у процесі досліджень або особисті контакти між ними по всьому світу;

• доступність освітніх програм для закордонних студентів (дисциплінарна, фінансова тощо);

• присутність іноземних студентів і професорів та їх активна участь у житті університету;

• наявність додаткових міжнародних послуг поряд з освітніми (обладнані кампуси, конференц-зали, студентські об'єднання, громадські організації, центри з вивчення інших культур і мов і т. ін.) [10, с.231].

Як стверджує І. Налетова, і з нею важко не погодитись, «підвищення міжнародного іміджу вищого навчального закладу на рівні світового освітнього простору найчастіше породжує і високу оцінку його діяльності на рівні національної освіти. Традиційні функції вищої освіти як інституту зі створення, зберігання та розповсюдження знань, цінностей національної самосвідомості ставлять вищі навчальні заклади на особливе місце у низці національних інститутів культури» [11, с. 78].

Адже, незважаючи на традиційну автономію університетів, незалежність їх від релігійної і світської влади, які склалися ще в епоху середньовіччя, та прихильність до демократичних цінностей в умовах будь-якого політичного ладу, вищі навчальні заклади, іноді навіть не усвідомлюючи цього, транслюють ті норми і цінності, які домінують у цей історичний період у суспільстві. Необхідно враховувати і той факт, що виникнення і розвиток більшості сучасних університетів відбувалися після XIX століття, навіть у другій половині XX, коли вже були сформовані національні моделі вищої освіти. Це знайшло вираження в певній спрямованості ідеології вищих навчальних закладів у складанні навчальних планів, програм і підручників, у підборі кадрів, здатних реалізувати на практиці державну політику, а також у методах комплектування студентів, їх кількості і соціального складу [14, с. 33].

Безпосередньо в коло досліджень вищого навчального закладу входить обґрунтування сучасних змін організаційної культури університету, процесів інтеграції традиційних дослідницьких та інноваційних підприємницьких тенденцій, пошук оптимального балансу класичного академічного етосу і постакадемічних цінностей. Цей процес має свої відмінності і в практиці модернізації окремого університету, і на рівні кожної національної системи вищої освіти, і у вигляді макрорегіональних соціально орієнтованих і ринково орієнтованих традицій.

Висновки. У контексті інтернаціоналізації вищої освіти необхідно враховувати той факт, що ідеальної організаційної структури сучасного університету, яка б підходила усім, не існує. Порівняння досвіду різних вищих навчальних закладів дозволяє врахувати особливості культурних традицій та законодавчих систем різних країн, їх профілі, регіональні особливості та фактори історичного розвитку. Зокрема, українським реаліям більш близькі традиції розвитку європейської, а не американської вищої школи, тому і дослідженню європейської культурної традиції, її впливу на структурні, інституціональні, організаційні особливості університетів необхідно приділяти більше уваги

Незважаючи на те, що в сучасних умовах університет все частіше розглядається як організація, для якої важливими аспектами діяльності стають продуктивність його роботи, менеджмент, трудові відносини і маркетинг, основною метою університету залишається, як і багато століть тому, створення, збереження, обробка і передача знань. Вищий навчальний заклад не може розглядатись як звичайна організація, що постійно шукає матеріальну вигоду. Навіть в умовах, коли університет надає студентам освітні послуги, він залишається соціокультурним утворенням, важливою частиною культури та соціуму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Никольский В. Глобальное образование: пределы либерализации [Текст] / Никольский В. // Высшее образование в России. – 2004. – № 8. – С. 17 – 25.
2. Скотт П. Глобалізація і університет [Текст] / Скотт П. // Alma Mater. – 2000. – №4. – С. 3 – 8.
3. Вища освіта України і Болонський процес: навч. посібник [Текст] / [М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук і др.]; під ред. В.Г. Кременя. – К.: Навч. книга – Богдан, 2004. – 384 с.
4. Knight J. Updating the Definition of Internationalization [Text] / J. Knight // International Higher Education. – 2003. – № 33. – P. 1 – 3.
5. Van der Wende, M.C. Globalisation and Access to Higher Education [Text] / M.C. van der Wende // Journal of Studies in International Education. – 2003. – Vol. 7. – № 2. – P. 19 – 26.
6. Barteil M. Internalization of Universities: A University Culture-based Framework [Text] / M. Bartell // Higher Education. – 2003. – Vol. 45. – № 1. – P. 43 – 70.
7. Otten M. Intercultural Learning and Diversity in Higher Education [Text] / M. Otten // Journal of Studies in International Education. – 2003. – Vol. 7. – № 1. – P. 12 – 26.
8. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества: пер. с англ. [Текст] / З. Бауман. – М.: Весь мир, 2004. – 188 с.

9. Хсю Ф.Л.К. Базовые американские ценности и национальный характер [Текст] / Хсю Ф.Л.К. // Личность. Культура. Этнос: современная психологическая антропология; под общ ред. А.А. Велика. – М.: Смысл, 2001. – 555 с.
10. Шереги Ф.Э. Социология образования: прикладные исследования [Текст] / Ф.Э. Шереги. – М.: Academia, 2001. – 464 с.
11. Налетова И.В. Социология образования [Текст] / И.В. Налетова. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2002. – 154 с.
12. Brock-Utne, B. The Global Forces Affecting the Education Sector Today – The Universities in Europe as an Example [Text] / B. Brock-Utne // Higher Education in Europe. – 2002. – XXVII. – № 3. – P. 283 – 299.
13. Schellekens A. Flexibility in the Higher Professional Education: A Survey in Business Administration Programmers in the Netherlands [Text] / A. Schellekens, F. Paas& J.G. van МегпепЬоег // Higher Education. – Vol. 45. – №3. – P. 281 – 305.
14. Башмакова Н.И. Мировые тенденции развития высшего образования в XXI веке: видение ЮНЕСКО и практика реформ [Текст] / Н.И. Башмакова // Высшее образование сегодня. – 2007. – №1. – С. 29-34.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2013

REFERENCES:

1.*Nikolsky B.* Globalnoe obrazovanie: predelu liberalizatsii (Global education: the limits of liberalization) Vusshee obrazovanie v Rossie, 2004, no. 8, pp. 17 – 25.
2. *Scott P.* Globalizatsia i universitet (Globalization and University) Alma Mater, 2000, no. 4, pp. 3 – 8.
3.Vusha osvita v Ukraine I Bolonskiy protses: navysh. posibnik. Kyiv, 2004, 384 p.
4. Knight J. Updating the Definition of Internationalization. International Higher Education. 2003, no. 33, pp. 1 – 3.
5. Van der Wende, M. C. Globalization and Access to Higher Education. Journal of Studies in International Education. 2003, no. 7, pp. 19 – 26.
6. Bartell M. Internalization of Universities: A University Culture-based Framework. Higher Education. 2003, no. 45, pp. 43 – 70.
7. Otten M. Intercultural Learning and Diversity in Higher Education. Journal of Studies in International Education. 2003, no. 1, pp. 12 – 26.
8. *Bauman Z.* Globalizatsia. Posledstviya dlya tsheloveka i obsthestva (Globalization. The consequences for the individual and society). Moskva, 2004, 188 p.
9. *Hsu F. L. K.* Bazovue amerikanskie tsennosti i natsionalniy harakter (Basic American values and national character). Moskva, 2001, 555 p.
10. *Sheregi F. E.* Sociologiya obrazovaniya: prikladnue issledovaniya (Sociology of Education : applied research). Moskva, 2001, 464 p.
11. *Naletova I. V.* Sociologiya obrazovaniya (Sociology of Education).Tambov, 2002, 154 p.
12. Brock-Utne B. The Global Forces Affecting the Education Sector Today – The Universities in Europe as an Example. Higher Education in Europe, 2002, vol. XXVII, no.3, pp. 283 – 299.
13. Schellekens A. Flexibility in the Higher Professional Education: A Survey in Business Administration Programmers in the Netherlands. Higher Education. vol. 45, no.3, pp. 281 – 305
14. *Bashmakova N. I.* Mirovue tendentsii razvitiya vusshego obrazovaniya v XXI veke: videnie UNESKO i praktika reform (Global trends in higher education in the XXI century: a vision of UNESCO and practice of reform). Higher education today. 2007, no. 1, pp. 29 –34.

Хомерікі Олена Андріївна – кандидат педагогічних наук, доцент
Національний авіаційний університет
Адреса: 03058, м. Київ, проспект Комарова, 1
E-mail: Khomeriki_helen@mail.ru

Khomeriki Olena Andriivna – PhD in pedagogics, associate professor
National aviation university
Address: 1, Komarova avenue, Kyiv, 03058
E-mail: Khomeriki_helen@mail.ru

ФІЛОСОФІЯ

УДК 1 (091)

Актуальні проблеми взаємозв'язку духовно-тілесного у філософії корифеїв Нового часу

Т.Г. АСТАХОВА
Інститут підприємництва «Стратегія», м. Жовті Води, Україна, E-mail: astakhtanya@yandex.ru

Авторське резюме
Серед різноманітних філософських проблем наявні такі теми, які, з одного боку, є «наскрізними» для всієї історії філософської думки, а з іншого - тісно пов'язані з сутністю метафізики як певної організації мислення - особливого інтелектуального стану, в який потрапляє кожен, хто наважиться зрозуміти буття сущого. Це проблеми крізь осмислення яких людський розум відповідним чином конституюється й набуває метафізичної визначеності. Духовне життя людини становить одну з таких проблем. Якщо взяти до уваги феномен Нового часу, то він має місце й сьогодні. У філософії Нового часу проблема взаємозв'язку духовного і тілесного розглядається в контексті емпіричної суб'єктно-об'єктної та раціоналістичної трансцендалістичної парадигми. Рефлексія проблеми єдності душі і тіла знайшла своє яскраве відображення у філософських працях Р. Декарта, Б. Спінози та Г. Ляйбніца, роботи яких аналізуються в запропонованій статті.

Ключові слова: дух, розум, душа, тіло, взаємозв'язок духовного і тілесного, емпірична суб'єктно-об'єктна та раціоналістична трансцендалістична парадигма.

Current issues of the relationship of spiritual and corporal in the philosophy of coryphaeus in the New age

T.H. ASTAKHOVA
Institute of enterpreneurship «Strategy», Zovty Vody, Ukraine, E-mail: astakhtanya@yandex.ru

Abstract
Among the variety of philosophical problems there are some topics which, on the one hand, are throughall important for all the history of philosophical thought, and on the other hand - are closely linked with the essence of metaphysics as a kind of thinking - a special intellectual state, everyone can appear there, who dare to understand the existence of things. These problems provide understanding of the human mind which is constituted and becomes metaphysical certainty. Spiritual life is one of the problems. If we take into account the phenomenon of New Age, it takes place also today. In the philosophy of New Age the problem of interrelation of the spiritual and corporal considered in the context of the empirical subjective and objective and transcendental rationalist paradigm. Reflection problem of unity of body and soul has found its clearest reflection in the philosophical works of R. Descartes, B. Spinoza and G. Leibniz, whose analysis are offered in the article.

Keywords: spirit, mind, soul, body, the interrelation of the spiritual and corporal, the empirical subjective and objective and transcendental rationalist paradigm.

Постановка проблеми. Серед різноманітних філософських проблем наявні такі теми, які, з одного боку, є «наскрізними» для всієї історії філософської думки, а з іншого - тісно пов'язані з сутністю метафізики як певної організації мислення - особливого інтелектуального стану, у який потрапляє кожен, хто наважиться зрозуміти буття сущого. Це проблеми, крізь осмислення яких людський розум відповідним чином конституюється й набуває метафізичної визначеності. Духовне життя людини становить одну з таких проблем. Якщо взяти до уваги феномен Нового часу, то він має місце й сьогодні. За влучним виразом О.Є. Гомілко, сучасна європейська цивілізація є нинішньою історичною формою феномена Нового часу [5, с. 19].

Тому й викликає інтерес раціоналістичний підхід до аналізу проблеми взаємозв'язку духовного й тілесного, душі й тіла.

Аналіз досліджень і публікацій. Актуальність проблеми духовно-тілесного, проблема тілесності людини отримала певне місце в дослідженнях з філософської антропології, пов'язаних з аналізом та вивченням сутності людини й цілісного осмислення її в працях: І.М. Биховської [87], М.М. Візітея [90], О.Є. Гомілко [104], Л.В. Жарова [128], В.Л. Круткіна [160], С.О. Лохова [181-183], М. Фуко [336], а також Л. Іригерей [360], Ж.-Л. Кретьєна [360], Н. Лоро [360], Ж. Рансієра [360], М. Ришора [360].

Мета дослідження. Досліджуючи вчення корифеїв Нового часу, важливо звернути увагу на оригінальну теорію мислення створену Б. Спінозою, зокрема саме йому належить особливе місце в інтерпретації принципу «cogito», адже він головну тезу Р. Декарта з гносео-

© Т.Г. Астахова, 2013

логічної перетворив на онтогносеологічну.

Виклад основного матеріалу. Заслугою Б. Спінози є й те, що його оригінальна теорія мислення, дала можливість вирішити ним проблеми відношення мислення до буття [13, с. 3-29; 72, с. 370-371]. Над цією проблемою замислювався й Р. Декарт, який показав, що в мисленні й протяжності немає жодної єдиної ознаки, жодної спільної межі. Мислення й протяжність Р. Декарта – цілком протилежні форми буття. Б. Спінозу також цікавила проблема відношення мислення до буття. У схолії до 10 теореми Б. Спіноза писав: «Звідси зрозуміло, що хоча два атрибути є реально різними, тобто один відрізняється від іншого, однак ми не можемо зробити висновок, що вони складають дві істоти чи дві різні субстанції» [15, с. 368]. Проте в цьому подібність позицій Р. Декарта й Б. Спінози, які в іншому вже не збігаються. Відношення мислячої й протяжної субстанції, духу та матерії, душі й тіла Р. Декарт описує за допомогою категорії взаємодії (сторонами, між якими здійснюється взаємодія, виступають Бог й шишкоподібна залоза людського мозку). Б. Спіноза відношення мислення й буття описує за допомогою категорії тотожності. Ось зауваження Б. Спінози до теореми 7 у другій частині «Етики»: «...субстанція мисляча й субстанція протяжна складають одну й ту ж субстанцію, яку розуміють в одному разі під одним атрибутом, в іншому - під іншим» [15, с. 407]. Зрозуміло, що таке розуміння субстанції не могло відбитися на вирішенні проблеми взаємозв'язку душі й тіла, яку запропонував голландський філософ.

Взаємозв'язок душі і тіла розглядалися Б. Спінозою в теолого-пантеїстичному контексті. Тут необхідно виділити два моменти:

По-перше, зазначений контекст поєднувався з уявленням про підпорядкування людини законам субстанції (про підпорядкованість людського тіла механічним законам). Однак субстанція, як «причина самої себе», тлумачиться ним широко в онтологічному, гносеологічному й методологічному аспектах. Незважаючи на те, що в позиції Б. Спінози простежується певний паралелізм між душею і тілом, для голландського філософа мислення людини - це її перевага, завдяки якій вона може стати істотою моральною, що підіймається над повсякденністю.

По-друге, у концептуальній структурі метафізики Б. Спінози про взаємозв'язок душі і тіла, категорія існування (existential) створює головну логічну складову. Філософ не дає свого визначення існування. Водночас ця категорія широко використовується в «Основах філософії Декарта, доведених геометричним способом» (наприклад, у теоремі 8), у другій частині «Етики...», яка стосується природи та походження душі. У теоремі 10 Б. Спіноза формулює відому дефініцію, котра пояснює сутність людини: «Сутності людини не притаманна субстанціальність...». Це різко відрізняє вчення Б. Спінози від вчення Р. Декарта, для якого субстанціальність входить до базових, основних рис «людської природи». У теоремі 15 Б. Спіноза констатує, що як «мисляча річ» душа складається з сукупності ідей; людська душа (дух, розум – mens) – модус атрибуту мислення. Іншими словами, Б. Спіноза ще більше гносеологізував розуміння людської душі й тим самим не подолав психофізичного паралелізму як прямого наслідку його онтологічного вчення про два взаємонезалежні атрибути субстанції.

Раціоналізм Б. Спінози є досить парадоксальним: шляхом «геометрично» точних міркувань розум обґрунтовує неспростовність тілесності й людського тіла зокрема. Зауважимо, що в метафізиці Б. Спінози не є головним абстрактне визначення факту тілесності людини. Фактичність тіла, незважаючи на всі висновки методичного сумніву, не відкидав і Р. Декарт, який у вигляді ідеї протяжності метафізично легалізував існування чуттєвого світу - світу тіл, що чуттєво сприймаються [6, с. 14-94; 97]. Позиція Б. Спінози відрізняється тим, що, по-перше, фактичність тілесності, тіла не визначається як очевидність стійкого розсудку, а раціонально обґрунтовується. Інакше кажучи, доводиться, що наше розуміння буття й буття людини неможливе без ідеї тілесності та ідеї людського тіла. По-друге, тілесність людини не редукується до сприйнятої чуттєво протяжності. «Моє живе тіло»! (скористаємося виразом Е. Гуссерля – Т. А.) [6, с. 14-94; 111] є унікальним сущим, котре не зводиться до редукції чого-небудь іншого. Це положення Б. Спіноза доводить за допомогою теореми, яка сформульована так: «Проте в бога необхідно існує ідея, що виражає сутність того чи іншого людського тіла під формою вічності» [15, с. 605]. Чи можна з цього робити висновок про те, що людське тіло може викреслитися з кола мінливих тіл і речей? Це один з парадоксів раціоналізму Б. Спінози. По-третє, голландський мислитель відкидає ідею Р. Декарта про те, що ми можемо уявити своє «Я», яке не має ніякого тіла; про це він говорить у третій частині своєї «Етики», розкриваючи «природу» афектів (теорема 10) [15, с. 465]. Цікавим є те, що один із шанувальників Б. Спінози – Ж. Дельоз, - аналізуючи «Етику», ставить питання про те: чи не є зазначена книгою про тіло без органів [7]? Це питання - логічний наслідок однієї з найважливіших ідей Б. Спінози про те, що людське тіло, з одного боку, є втіленням ідеї розуму, а з іншого - ідеї Божественного інтелекту. Питання про афекти виникло вже в межах раціоналізму Р. Декарта. Відзначимо: те, що відбувалося в інтелектуальному серед-

овищі XVII ст., сьогодні привертає увагу сучасних дослідників [4, с. 194-228], це привертало увагу й В.С. Соловйова та М.О. Бердяєва. Але початок Нового часу - це не лише доба панування розуму. Не менше підстав вважати Новий час - часом пристрастей, навіть до певної міри великих історичних пристрастей. Однак тема пристрастей не опонувала темі розуму, яка домінувала на той час в метафізиці. У межах раціоналізму Нового часу існувала проблема пристрастей, котра розв'язувалася через різні раціоналістичні схеми. Можна стверджувати, що пошук вирішення проблеми людських пристрастей у філософії XVII ст. не займав ні опонуючого, ні маргінального положення, а складав необхідний інтелектуальний рух у напрямі розвитку раціоналізму як певної культурної диспозиції. Як влучно відзначила О.Є. Гомілко: «...Проблема пристрастей – це поле інтелектуальної битви між розумом та тілом» [5, с. 54]. У той же час проблема людських пристрастей була однією з фундаментальних у християнстві – як у Західному, так і Східному (про що більш докладно буде йти мова в наступному підрозділі). З філософів Нового часу проблемі пристрастей приділив значну увагу Б. Паскаль.

Аналізуючи тему пристрастей і тілесності в Б. Паскаля, слід враховувати християнське тлумачення цієї теми. У християнстві пристрасті - це не лише внутрішні рушійні сили людини, це також «пристрасті Господні», тобто ті переживання, страждання, драматичні події, що їх переніс Ісус Христос – Боголюдина - за короткий термін свого земного життя. Пристрасті - це прояв не лише почуттів, а й людської долі. Пристрасті - не тільки реакція на буття, а це саме буття людини. Онтологічний статус пристрастей підкреслював В.С. Соловйов [14, с. 173]. Це не випадково, оскільки пристрасті вказують на особливий онтологічний статус тіла, який був уже відомий у християнстві й особливого значення якому не надавалося за часів античності.

У християнстві людська плоть є головним елементом та учасником Божественної місії людства проти зла. Адже лише Боговтілення та обожнення людини робить спасіння можливим. В.С. Соловйов, торкаючись Боговтілення, зауважував: «Втілюється в Ісуса не трансцендентний Бог, не абсолютна в собі замкнута повнота буття (що було б неможливо), а втілюється Бог - Слово, тобто виявляюче себе ззовні, діюче на периферії буття начало, і його особисте втілення в індивідуальній людині є лише останньою ланкою довгого ряду інших втілень фізичних та історичних, - цей прояв Бога в плоті людській є лише більш повною, досконалою теофанією в ряді інших неповних підготовчих та перетворювальних теофаній» [14, с. 165]. Зі сказаного В.С. Соловйовим випливає, що Боговтілення набуває регулятивного значення для кожного християнського життя. А це означає, що в християнському розумінні через тілесність та пристрасті розгортається драма буття й самовизначення людини. І якщо в межах метафізики Р. Декарта й Б. Спінози простежується ідея десоматизації людини, то Б. Паскаль, як пристрасний християнин, наважився протистояти панівній раціоналістичній тенденції, незважаючи на те, що у своїх математичних та фізичних дослідженнях він був послідовним раціоналістом [11, 280]. Позиція Б. Паскаля суперечлива. З одного боку, Б. Паскаль у «Думці» розмірковує в дусі раціоналізму Р. Декарта, формулюючи питання: «Що таке «Я»?, з іншого - він намагається своє питання поєднати з християнськими традиціями.

Так, аналізуючи пошук істини, Б. Паскаль пише: «Знаючи, наскільки в неї (людини - Т. А.) пізнання затьмарене пристрастями, мені б хотілося, щоб вона зненавиділа в собі чуттєвість, яка керує її волею» [11, с. 45]. Б. Паскаль не відмовляє людській тілесності в її атрибутивності для людини, він лише демонструє логічний наслідок ототожнення людської тілесності з речовиною світу. Зваживши на це, можна зрозуміти дійсні підвалини та інтенції поглядів Б. Паскаля. А вони ті, які дають підставу стверджувати, що Б. Паскаль, як раціоналіст християнського спрямування, відкидав ідею про те, що тіло - в'язниця душі, або тілесність - зле джерело буття. Людина - таке буття, яке не може бути зредукованим ні до абстрактної протяжності, ні до абстрактної психіки [12, с. 542-545]. Б. Паскаль напевно ніколи б не погодився з наступним висновком свого відомого співвітчизника, який жив у XX ст.: «Я існую своїм тілом - такий його перший вимір буття. Моє тіло використовується й пізнається іншим - такий його другий вимір. Але оскільки я є для іншого, він розкривається в мені як суб'єкт, для якого я - об'єкт. Йдеться тут, власне як ми бачимо, про моє фундаментальне ставлення до іншого. Отже, я існую для себе як пізнаний іншим, зокрема, у самій моїй фактичності. Я існую для себе як пізнаний іншим у якості тіла. Такий третій онтологічний вимір мого тіла» [12, с. 542-543]. По-перше, людина існує не своїм тілом, а й у взаємозв'язку з душею й Духом; по-друге, «моя» фактичність ніяк не може бути редукована ні до «моєї» тілесності, ні до мого психічного. Людина й світ не просто відносно існуючі [12, с. 482]. Принципом буття людини є любов. У листі «До Флорана й Жильберте Пер'є» від 17 жовтня 1651 р. Б. Паскаль писав: «Бог створив людину з двома родами любові - до Бога й до самої себе, але закон цих видів любові такий, що любов до Бога нескінченна й не має іншої мети, окрім Самого Бога, а любов до себе скінченна й ставить Бога останньою метою. Упавши в гріх, людина втратила першу з них; друга ж, тобто любов до

себе, залишившись самотньою в цій великій душі, здатній на нескінченну любов, розширилася внаслідок своєї самотності й захопила собою порожнечу, залишену любов'ю до Бога; так полюбила людина себе й все заради себе, тобто полюбила нескінченно» [11, с. 240-241]. Тому християнство констатує й стверджує суперечливість людської природи: з одного боку, оскільки людина переступила Божу заповідь, наказується її визнати себе нікчемною, огидною, мерзотною, з іншого - одночасно вказує на процес обожнення. У самій собі людина повинна знайти сили бути живою єдністю протилежностей - тілесності і духовності (Духа). Ця єдність не може бути чимось раз і назавжди даним. Єдність душі і тіла виникає в постійному, ніколи незупинному процесі взаємозв'язку мислення й думки, розуму й серця, тілесності й духовності (душі і Духа).

Таким чином, якщо резюмувати позицію Б. Спінози та Б. Паскаля щодо вчення про взаємозв'язок душі і тіла, то її важко класифікувати однозначно. У своїй пантеїстичній онтології Б. Паскаль - гілозоїст, адже виходить з мислячої субстанції й вибудовує оригінальну антропологію. Б. Паскаля можна вважати одним з перших екзистенціалістів доби Модерну. Водночас, оскільки Б. Спіноза і Б. Паскаль відстоюють реальність людської індивідуальності, то їх позицію можна назвати реалізмом індивідуальності.

Це і є та проблема, яка отримала своє обґрунтування в монадології Г. Ляйбніца. М.О. Бердяєв у рецензії на книгу К. Фішера «Історія нової філософії» наступним чином характеризує філософію Г. Ляйбніца: «Ляйбніцева система, на думку Куно Фішера, закінчує собою епоху догматичної філософії. Вона являє собою подальший крок порівняно з картезіано-спінозівською філософією. Остання, у галузі історії філософії, є провідником суто механічного світобачення, суть якого полягає у зведенні принципів субстанціальності й причинності у світові, абсолютні принципи, й яке ще до сьогодні живе у відомих наукових сферах. Основу для цього світорозуміння поклав Декарт, систематично розвинув і логічно завершив його Спіноза. Однак саме в цій останній розвинутій формі, у механічному світогляді, розкрилися роздираючі внутрішні протиріччя, а разом з тим нездатність його задовольнити запит людського духу. Г. Ляйбніц чітко помітив це. Від його допитливого погляду не сховалося, що механічний світогляд не в силах пояснити явища духовного та органічного життя, навіть більше, воно стає в протиріччя з фактами нежиттєспроможної природи» [2, с. 422-423].

Г. Ляйбніц у багатьох відношеннях створив оригінальне вчення про взаємозв'язок душі і тіла. Цілісності в розумінні взаємозв'язку душі і тіла було досягнуто філософом за рахунок методологічного принципу безперервності. У метафізичних системах Нового часу взаємозв'язок душі і тіла пояснювався через зведення одного до іншого (наприклад, душевне тією чи іншою мірою зводилося до матеріального). І все ж, якщо Б. Спіноза і Б. Паскаль поставили під сумнів ідею десоматизації «Я» в межах модерного раціоналізму, то Г. Ляйбніц, розширивши ідеї раціональної монадології до її граничних можливостей, по суті справи, відкинув дужки, де аналізувалася не лише проблема тілесності, а й взаємозв'язок душі і тіла. І якщо елімінувати тілесність, то монади - це індивідуальні душі. Які вони за своєю природою? Індивідуальні душі (монади) мають щось спільне - видове або родове? Індивідуальна душа (монада) - породження єдиного духовного родового процесу? У філософії Г. Ляйбніца немає однозначних відповідей на подібного роду питання [16, с. 381-383, 398-399]. Не випадково у своїй праці «Нові досліди про людське розуміння автора системи наперед встановленої гармонії» Г. Ляйбніц зазначав, що його філософська система значно ближча до вчення Платона, ніж до вчення Арістотеля [9, с. 48].

Філософ порівнював себе з Платоном, як з людиною, що створила новий філософський напрям. Однак Г. Ляйбніца ріднила з Платоном і спільність поглядів про співвідношення матеріального й ідеального, матерії та духу, тіла і душі. Він, як і Платон, розробив новий підхід до розуміння матеріального й духовного, а звідси і взаємозв'язку душі і тіла, у низці своїх визначних творів, зокрема у «Нових дослідах...», «Теодицеї», «Монадології». Відзначимо характерну рису метафізики німецького філософа, що відрізняла його від Р. Декарта та Дж. Локка. Р. Декарт лише похитнув вибудувану засобами природного розуму метафізику, та й то лише на певний проміжок часу. За Р. Декартом, Бог гарантує людському розуму реальне існування раціонального світу й вірогідність загальних принципів.

Тим самим, на думку Р. Декарта, метафізика знаходила міцний фундамент і могла займатися старими метафізичними проблемами - проблемами природного пізнання, не змінюючи свою позицію. Натомість Дж. Локк вважав, що метафізика повинна змінити свою позицію, звернувшись насамперед до емпіричного суб'єкта. Для Г. Ляйбніца характерне прагнення піддати всю систему природного пізнання ґрунтовній критиці з кореляцією ідеї про наперед встановлену гармонію. Питання про буття Абсолюта ставилося Г. Ляйбніцем у «просторі» наперед встановленій гармонії. Його філософія, таким чином, - передумова трансцендентальної філософії І. Канта. Ця риса вчення не могла не вплинути на вирішення проблеми взаємозв'язку душі й тіла. Варто також мати на увазі, що Г. Ляйбніцу була очевидна така

максима: перш ніж досліджувати принципи сущого, а взаємозв'язок душі і тіла є однією з його форм, необхідно розробити принципи пізнання сущого. Уважне прочитання «Нових дослідів…» дає змогу зробити висновок, що Г. Ляйбніцу була близька думка про те, що подібна розробка принципів пізнання неможлива без зв'язку з самим предметом пізнання [9, с. 364-365].

Однак філософ не ризикнув відкинути онтологічні принципи. Пізніше це було зроблено в трансцендентальній філософії І. Канта [8, с. 242-286]. Г. Ляйбніц увів онтологічний принцип, який у його метафізиці одночасно є й трансцендентальним, і трансцендентним началом. Г. Ляйбніц не сприйняв дуалізм, зокрема тому, що якщо вважати важливим вирішення проблеми взаємозв'язку душі і тіла, то дуалізм є першим наближенням до неї. Як відзначив В.М. Лосський: «Отже, фактично між ними (душею і тілом. - Т. А.) без сумніву існує зв'язок»…

Висновки. Дослідження двох протилежних парадигм Нового часу – суб'єктно-об'єктної та трансценденталістської, у своїй сукупності визначає специфіку філософського дискурсу стосовно розуміння людського «Я», яке прагне осягнути зміст світового процесу і разом з тим визначити своє місце й призначення у світі. Дуалізм не в змозі дати задовільну відповідь на питання, як це можливо, і, вирішуючи цю проблему, зазнає поразки» [10, с. 103].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бердяев Н. А. Диалектика божественного и человеческого / Николай Александрович Бердяев. – М.: Фолио, 2003. – 622 с.
2. Бердяев Н. А. К. Фишер. История новой философии / Николай Александрович Бердяев. – М.: Астрель, 2008. – 1005 с. – (Изд. Поповой, 1899– . – Субьективизм и индивидуализм в общественной философии).
3. Бердяев. Н. А. Болин Спиноза / Николай Александрович Бердяев; [перевод под ред. П. Струве]. – М.: Астрель, 2008. – 1005 с. – (Изд. Поповой, 1899– . – Субьективизм и индивидуализм в общественной философии).
4. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Жан Бодрийяр; [пер. С. Н. Зенкин]. – М.: Добросвет, КДУ. – 389 с.
5. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / Ольга Гомілко. – К.: Наукова думка, 2001. – 340 с.
6. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Эдмунд Гуссерль; [пер. с нем. А. В. Михайлова]. – М.: Лабиринт, 1994. – 111 с.
7. Делез Ж. Критическая философия Канта: учение о способностях. Бергсонизм. Спиноза / Жиль Делез; [пер. с фр. Я. И. Свирский, научн. ред. В. И. Аршинов]. – М.: ПЕРСЭ, 2000. – 351 с.
8. Кант И. Пролегомены ко всякой будущей метафизике, могущей появиться как наука / Иммануил Кант: : в 6 т. / [общ. ред. В. Ф. Асмуса и др.]. – М.: Мысль, 1965– . – (Сочинения).
Т. 4. – Ч. 1. – 1965. – 544 с.
9. Лейбниц Г. В. Сочинения / Готфрид Вильгельм Лейбниц : в 4 т. / [пер. с фр. П. С. Юшкевич, ред. И. С. Нарский]. – М.: Мысль, 1984. Т. 2. – 1983. – 686 с.
10. Лосский Н. О. Чувственная, интеллектуальная и мистическая интуиция / Николай Онуфриевич Лосский. – М.: Терра-Книжный клуб; Республика, 1999. – 408 с.
11. Паскаль Б. Трактаты. Полемические сочинения. Письма / Блез Паскаль; [пер. с фр. О. И. Хомы и С. Долгова]. – К., 1997. – 576 с.
12. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии / Жан-Поль Сартр; [пер. с фр. В. И. Колядко]. – М.: АСТ Москва, 2009. – 925 с.
13. Соловьев В. С. Понятие о Боге (В защиту философии Спинозы) / Владимир Сергеевич Соловьев. – Брюссель, 1966– . – (Соловьев В. С. Собр. соч. Фототипическое издание : Т. 9 – 10).
14. Спиноза Б. Избранные произведения / Бенедикт Спиноза : в 2 т. / [пер. с лат., ред. и вступ. ст. В. В. Соколова]. – М.: Госполитиздат, 1957. Т. 1. – 1957. – 630 с.
15. Стрельцова Г. Я. Паскаль и европейская культура / Галина Яковлевна Стрельцова. – М., 1994. – 492 с.
16. Фишер К. История новой философии. Готфрид Вильгельм Лейбниц: его жизнь, сочинения и учение / Куно Фишер: Транзиткнига, 2005. – 734 с.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2013

REFERENCES:

1. *Berdyaev N. A.* Dialektyka boghestvennogo i chelovecheskogo (Dialectics of divine and human). Moscow, 2003, 622 p.
2. *Berdyaev N. A.* K. Fisher. Istorya novoj philosophii (History of new Philosophy). Moscow, 2008, 1005 p.
3. *Berdyaev N. A.* Bolin Spinoza (Bolin Spinoza). Moscow, 2008, 1005 p.
4. *Bodrijar G.* Simvolicheskiy obmen i smert (Symbolic exchange and death). Moscow, 389p.
5. G*omilko O.* Metafizyka tilesnosti: kontsept tila u filosofskomu dyskursi (Metaphysics of physicality: concept of body in philosophical discourse). Kyiv, 2001, 340 p.
6. *Gusserl E.* Idei k chistoj fenomelogii i fenomenologicheskoj philosophii (Ideas due to pure phenomenology and phenomenological philosophy). Moscow, 1994, 111 p.

7. *Delez G.* Kriticheskaya filosofia Kanta: uchenie o sposobnostyah (Critical philosophy of Kant: teaching about the abilities). Moscow, 2000, 351 p.
8. *Kant I.* Prolegomeny ko vsyakoj buduschej metafizike, moguschej pojavitsya kak nauka (Prolegomens to every metaphysics in future, strong science will be appeared). Moscow, 1965, 544 p.
9. *Lejbnits G.V.* Sochinenija (Works). Moscow, 1984, 686 p.
10. *Losskij N.O.* Chuvstvennaja, intelektualnaja i misticheskaja intuitsyja (Sensetional, intellectual and mystical intuition). Moscow, 1999, 408 p.
11. *Pascal B.* Traktaty. Polemycheskye sochinenija. Pisma (Tractates. Polemic works. Letters). Kiev, 1997, 576p.
12. *Sartr G.-P.* Bytie i nichto. Opyt fenomenologicheskoj ontologii (Being and Nothingness. Experience of phenomenological ontology). Moscow, 2009, 925 p.
13. *Solovjov V.S.* Ponyatie o Boge (Concept of god). Brussel, 1966.
14. *Spinoza B.* Izbrannye proizvedenija (Selected works). Moscow, 1957, 630 p.
15. *Streltsova G. J.* Paskal i evropejskaya kultura (Pascal and European culture). Moscow, 1994, 492 p.
16. *Fisher K.* Istorya novoj filososii. Gotfrid Vilgelm Lejbnits: ego ghizn, sochinenija I uchenija (History of New age philosophy. Gotfrid Vilgelm Leibniz: his life, works and teaching). Moscow, 2005, 734 p.

Астахова Тетяна Григорівна – кандидат філософських наук, доцент
Інститут підприємництва «Стратегія»
Адреса: 52201, м. Жовті Води, вул. Гагаріна, 38
E-mail: astakhtanya@yandex.ru

Astakhova Tetiana Hryhorivna – PhD in philosophy, associate professor
Institute of enterpreneurship «Strategy»
Address: 38, Gagarin Str., Zovty Vody, 52201
E-mail: astakhtanya@yandex.ru

УДК 130.31

Сучасне буття людини, становлення соціальної та особистісної відповідальності

А.М. ОБОРІНА
Дніпропетровська національна металургійна академія України, м. Дніпропетровськ, Україна, E-mail: oborina1anastasya@gmail.com

Авторське резюме

Немає нічого більш цікавого для людини, ніж сама людина, тому не дивно, що проблема людини завжди була однією з головних тем в обговореннях філософів. Давно помічено також, що особливо пожвавлюються філософствування на цю тему в кризові періоди життя суспільства, коли людині доводиться заново визначати свої відносини з природою, суспільством, його інститутами, а також з іншими людьми - загалом, коли приходить більш-менш чітке усвідомлення безглуздості старих норм, втрати колишніх ідеалів і цінностей, коли починає гостро відчуватися необхідність по-новому визначити своє місце в світі і сенс свого власного існування. Однак загальна криза цивілізаційного розвитку, пережитий людством нині, не має аналога. Під кінець другого тисячоліття нашої ери людство виявилося перед обличчям небувалої раніше кризової ситуації. Складні глобальні проблеми - соціальні, економічні, екологічні, демографічні та інші - по-новому поставили перед ним старе гамлетівське питання «бути чи не бути?». Створена людиною гігантська техносфера поставила під питання старі способи відтворення самої людини як самоусвідомлюючої істоти, здатної приймати відповідальні рішення і контролювати їх наслідки. Під питанням опинилися і традиційні способи розуміння як зовнішнього середовища, так і самої людини, деякі фундаментальні етичні цінності, уявлення про можливості пізнання, пояснення і пророкування, розуміння науки та її місця в життєвому світі людини, ролі і меж раціональності в осягненні світу і людської діяльності[1]. А разом з нею під сумнівом виявляється і те, що називається людською ідентичністю - уявлення людини про своє особливе місці в світі, про сенс свого існування на Землі. Описане багатьма помітними мислителями сучасності почуття вичерпання «старої» і необхідності переходу до «нової» цивілізації пояснюється не тільки накопиченням і загостренням певних об'єктивних проблем людського буття. Хоч які складні ці проблеми, наукова думка та політична практика в принципі можуть виробити раціональні способи їх вирішення. Але атмосферу кризи в кінцевому рахунку живить невпевненість у здатності людини здійснити раціональні рецепти. Найглибші основи кризи кореняться в людській суб'єктивності та безвідповідальності.

Ключові слова: відповідальність, особистісна відповідальність, буття людини, духовні цінності, антропологія, самоусвідомлення.

© А.М. Оборіна, 2013

Modern life of the person, formation of a social and personal responsibility

A.M. OBORINA
Dneprnopetrovsky national metallurgical academy of Ukrkina, Dnepropetrovsk, Ukraine,
E-mail: oborina1anastasya@gmail.com

Abstract
There is nothing more interesting for a man, than man, to the volume no wonder that a problem of man always was one of main themes in the discussions of philosophers. A long ago it is noticed also, that philosophizing especially come alive on this theme in crisis periods of life of society, when it will be again to determine the relationships a man with nature, society, his institutes, and also with other people - on the whole, when more or less clear realization of absurdity of old norms, loss of former ideals and values comes, when a necessity newly to define the place in the world and sense of the own existence begins to be sharply felt. However, the general crisis of civilization development, outlived by humanity presently, does not have an analogue.

Under an end the second millennium of our era humanity appeared before a face unprecedented earlier a crisis situation. Thorny global problems - social, economic, ecological, demographic et al - newly did put before him old the Gamlet question to «be or be» not?. A giant technosphere is created by a man put under a question the old methods of recreation of man as a creature able to accept responsible decisions and control their consequences. Under a question found oneself and traditional methods of understanding of both environment and man, some fundamental ethic values, idea about possibilities of cognition, explanation and prophecy, understanding of science and her place in the vital world of man, role and limits of rationality in understanding of the world and human activity[1]. And together with her under a doubt it appears and that is named a human identity is an idea of man about the special place in the world, about sense of the existence on earth. It is described by many noticeable thinkers of contemporaneity of sense of exhausting of old «woman» and necessity of passing to «new» civilization explained not only by an accumulation and intensifying of certain objective problems of human existence. These problems, scientific thought and political practice, are however difficult in principle can produce the rational methods of their decision. But the atmosphere of crisis in an eventual account is fed by uncertainty at ability of man to carry out rational recipes. The deepest bases of crisis are founded in human subjectivity and irresponsibility.

Key words: responsibility, personal responsibility, being human, spiritual values, anthropology, consciousness.

Постановка проблеми. Сучасна цивілізаційна криза усвідомлюється як криза по суті антропологічна. Сучасна цивілізація пред'являє особливо високі вимоги до індивідуально - особистісних якостей людини, насам перед це рівень особистісної відповідальності [2]. В умовах, коли суспільство залучає людину в круговорот найрізноманітніших процесів, зв'язків, відносин, одночасно нав'язуючи їй певні зразки, стандарти життя, захист і розвиток його самобутності та унікальності стає одним з нагальних питань нашого часу. Того вимагає і зросла роль індивідуального вкладу та індивідуальної відповідальності людини в усіх сферах суспільного життя.

Аналіз досліджень і публікацій. Поняття відповідальності розглядалось, як критерій оцінки діяльності людини. Так у роботах Ф. Енгельса, В. І. Леніна концепція відповідальності будується на основі конкретного, класового історичного підходу діяльності людини у близькій взаємодії з розвитком суспільства. І. Кант спробував вивчити зміст поняття відповідальності на основі прикладу про гідність людської особистості [3].

Метою дослідження є розгляд індивідуального буття як якісно своєрідного рівня буття людини, роль особистісної відповідальності в повсякденному житті, що володіє своїми власними тимчасовими межами і циклами, що не збігаються з циклами і тимчасовими рамками буття надіндивідуальних утворень (суспільства, людства в цілому) , що характеризується відносною самостійністю, власними закономірностями і внутрішньою логікою розвитку.

В рамках соціально-філософської антропології ставиться проблема становлення відповідальності в людині, вирішується завдання аналізу людської суб'єктивності, внутрішнього світу людини, її цілісності та активності, розгляду людини в її екзистенції, комунікації і в здійсненні нею трансцендентного вибору (виходу за межі наявного буття), як необхідної умови духовності, соціальної і культурної творчості [4].

Виклад основного матеріалу. Стає все більш очевидним, що без освоєння проблем індивідуального розвитку особистісної відповідальності наука не в змозі виправдати покладені на неї надії. Природно тому, що соціально - історичний підхід до людини повинен бути доповнений підходом антропологічним (що передбачає також і відому «психологізацію» наукового і філософського знання).

На загальну думку, проблеми індивідуального буття людини і людської суб'єктивності в нашій літературі розроблені поки що недостатньо. Однак до теперішнього часу у світовій та вітчизняній науці і філософії накопичено величезний теоретичний, методологічний і текстологічний матеріал, на який можна спиратися в дослідженні та порівняль-

ному аналізі концепцій людського життя.

Цілі і завдання полягають в екзистенціальній і аксіологічній аналітиці людського буття, активності людини в процесі засвоєння суспільних вимог і вироблення нових соціальних норм, культурних цінностей та ідеалів, основних функцій екзистенціальних структур, ролі «я» в самоідентифікації особистості, у розгляді природи і співвідношення інструментальних і вищих духовних цінностей, їх необхідною взаємодоповнюючої, людської духовності та її видів, а також основних людських параметрів культурного розвитку та головних стратегій людської життєдіяльності в умовах становлення постіндустріального суспільства і сучасного цивілізаційного процесу.

Стан сучасного українського суспільства, як ніколи раніше, потребує дослідження та осмислення феномена особистої відповідальності як одного з найважливіших явищ буття людини в світі і як одного з фундаментальних понять сучасної філософської антропології. У ряді таких антропологічних констант, як самототожність, самотрансценденція, цілісність, відкритість, духовність, свобода, творча активність, тілесність та інші, відповідальність займає своє особливе місце.

Проте, до цих пір ні сенс (сутність), ні зміст і структура феномена відповідальності не знайшли свого повного відображення у філософській антропології. Це стосується не тільки загального поняття відповідальності особистості, але і такі її форми, як соціальна відповідальність суб'єктів діяльності. Аналіз основних суб'єктних характеристик і властивостей особистості дозволяє глибше зрозуміти не тільки сучасну мотивацію різних видів і форм діяльності, а й глибше осмислити саме буття людини в сучасному світі і сам внутрішній світ особистості [5].

Сьогодні стало вже очевидним, що відповідальність нерозривно взаємопов'язана з такою важливою характеристикою людського існування, як його свобода, що взята поза рамками відповідальності сама свобода досить швидко втрачає властивості суспільної корисності й ефективності. З іншого боку, феномен відповідальності виявляється в діалектичному взаємозв'язку з духовністю. Але очевидно, що між цими поняттями (відповідальності і духовності) все-таки немає тотожності. Слід визнати, що одним з важливих духовно-моральних підстав, що перетворюють діяльність людини в творчу і суспільно-корисну практику, виступає саме соціальна відповідальність особистості як базисна форма відповідальності людини в цілому. Вищий сенс соціальної відповідальності особистості полягає в турботі про саму людину (солідарність, взаємодопомога, співпричетність) і здобутті людиною через таку турботу саму себе, свій справжній сенс у житті.

Набуття людиною самої себе, свого справжнього сенсу в житті представляється нам якимсь процесом розкриття і реалізації соціальної та духовної сутності людини.

Висновок. У цьому, власне кажучи, і полягає антропогенез людини як людини. Як соціальна істота людина є об'єкт і суб'єкт соціальної взаємодії. Його антропологічна сутність проявляється в його бутті як соціальна відповідальність, як турбота людини про людину. Почуття турботи притаманне багатьом людям і проявляє себе найчастіше за допомогою емоційно-психологічних способів. Але важливо перевести таку турботу - відповідальність з емоційно - чуттєвої площини в осмислено - діяльнісну реальність. Для цього потрібно визначити філософський зміст феномена особистої соціальної відповідальності, який до цих пір чітко не визначений. У цьому зв'язку необхідно відзначити, що до цих пір немає і юридичного визначення поняття соціальної відповідальності, хоч вживається воно досить часто.

Тому дослідження соціальної відповідальності особистості як норми (інституційний аспект) і як цінності (аксіологічний аспект) людського буття, її конкретних функцій і ролі в розвитку особистості й суспільства (праксиологічний аспект) представляються цілком можливими.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Биккенин Н. Б. Идеология как сфера мысли, действия и воспитания. Текст. / Н. Б. Биккенин // Октябрь. 1980. - № 3. - С. 15-19.
2. Бурджалов Ф. Э. Социальные гарантии и социальная ответственность. Текст. / Ф. Э. Бурджалов // О-во и экономика. 1997. - № 3/4. - С. 53-83.
3. Кант И. Сочинения. Текст в 6 т. Т. 4 / И. Кант. М. : Мысль, 1963-1966.-544 с.
4. Рыбушкин Н. Н. К вопросу о видах социальной ответственности. Текст. / Н. Н. Рыбушкин // Общественный прогресс и вопросы развития социалистического общества. Казань, 1990.-С. 121-124.
5. Шишкин А. Ф. Человеческая природа и нравственность. Текст. : ис-тор.-крит. очерк / А. Ф. Шишкин. М., 1979. - 221 с.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2013

REFERENCES:

1. *Bikkenin, N. B.* Ideologiya kak sfera myisli, deystviya i vospitaniya Tekst. (Ideology as a sphere of thought, action and education). Oktyabr. 1980. № 3. P. 15-19.
2. *Burdzhalov, F. E.* Sotsialnyie garantii i sotsialnaya otvetstvennost Tekst. (Social guarantees and social responsibility). *O-vo i ekonomika.* 1997. № 3/4. P. 53-83.
3. *Kant, I.* Sochineniya Tekst. . V 6 t. T. 4 (Composing). M. : *Myisl,* 1963-1966. 544 p.
4. *Ryibushkin, N. N.* K voprosu o vidah sotsialnoy otvetstvennosti Tekst. (To a question about the kinds of social responsibility). *Obschestvennyiy progress i voprosyi razvitiya sotsialisticheskogo obschestva.* Kazan, 1990. P. 121-124.
5. *Shishkin, A. F.* Chelovecheskaya priroda i nravstvennost Tekst.: is-tor.-krit. ocherk (Human nature and morality). M., 1979. 221 p.

Оборіна Анастасія Миколаївна – аспірант
Дніпропетровська національна металургійна академія України
Адреса: 49600, м. Дніпропетровськ, пр.Гагаріна, 4
E-mail: oborina1anastasya@gmail.com

Oborina Anastasiia Mykolaivna – postgraduate
Dneprnopetrovsky national metallurgical academy of Ukrkina
Address: 4, Gagarin Avenue, Dnepropetrovsk, 49600
E-mail: oborina1anastasya@gmail.com

УДК 378.048.2

Дисертація PhD – фрагмент формування фрактальної динамічної наукової картини світу знань

І.М. КОЗУБЦОВ
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна,
E-mail: kozubtsov@mail.ru

Авторське резюме
Досліджено структуру дисертаційної роботи – кваліфікаційної роботи майбутнього доктора філософії. Встановлено прямий і важливий зв'язок дисертації з системою формування фрагмента фрактальної динамічної наукової картини світу знань. Цей зв'язок необхідний для підсилення ролі формування науково-педагогічних знань.
Ключові слова: аспірантура, дисертація, наука, філософія освіти, освіта, наукова галузь, наукова спеціальність, динамічна наукова картина світу знань.

Thesis PhD as the fragment of forming of fractal dynamic scientific picture of the world of knowledge

I.M. KOZUBTSOV
Zaporozhya national technical university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: kozubtsov@mail.ru

Abstract
Investigational structure of dissertation work – qualifying work of future Ph.D. Direct and important connection of dissertation is set with the system of forming fragment of fractal dynamic scientific picture of the world of knowledges. Introduction of subsection of method of forming of scientifically pedagogical knowledges.
Keywords: aspirantura, dissertation, science, philosophy of education, education, scientific industry, scientific speciality, dynamic scientific picture of the world of knowledges.

Постановка проблеми. Ще за часів ВАК СРСР розроблено основні вимоги щодо структури дисертацій та авторефератів дисертацій, яких повинні дотримуватися здобувачі наукових ступенів. Оскільки дисертація є кваліфікаційною працею, її оцінюють не лише за теоретичною науковою цінністю, актуальністю теми і практичним значенням отриманих результатів, але й за рівнем виконання тих вимог, які постійно змінює ВАК України до змісту, структури дисертації та її оформлення. У дисертації треба стисло, логічно й аргументовано викладати основні кваліфікаційні ознаки дослідження: мету, завдання, наукову новизну, методологію, зміст і достовірність результатів дослідження, практичну й економічну значущість, висновки, уникати загальних слів, бездоказових тверджень, тавтологій.

© І.М. Козубцов, 2013

Аналізуючи числені дисертаційні роботи, нами встановлено важливу наукову проблему нерозуміння аспірантами (ад'юнктами) ключової ролі підрозділів дисертації. Внаслідок цього ними не приділяється значної уваги при їх написанні, а отже, порушується формування динамічної наукової картини світу знань.

Квінтесенція аналізу останніх досліджень та публікацій за проблемою дослідження. До останніх досліджень, які відображали сутність збуреного питання, слід віднести розгляд дисертації як засобу формування науково-педагогічним працівником системи нових знань у навчальному процесі [4], що носить міждисциплінарний характер [1]. Застосування системного підходу до структури дисертації дозволив нам адаптувати ідею для магістерських дисертацій [5]. З.В. Партико в науковій статті [7] розглядає актуальну проблему: «Що захищаємо: дисертації в цілому чи лише положення для захисту», таким чином, наближаючись до проблеми нашого дослідження. Невирішеними питаннями є розгляд ролі розділів дисертації PhD як фрагмента формування фрактальної динамічної наукової картини світу знань.

Метою дослідження є розгляд ролі структури дисертації PhD як фрагмента формування фрактальної динамічної наукової картини світу знань.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо основні поняття дослідження.

Дисертація (лат. dissertatio – дослідження, міркування) – наукова кваліфікаційна праця, що пройшла попередню експертизу і подана до захисту на здобуття наукового ступеня в спеціалізованій ученій раді. Головною метою дисертації та автореферату з погляду філософії науки (шифр спеціальності 09.00.09.) є синтез цілісної наукової картини світу знань (НКСЗ) в науковому суспільстві. Ідеологію синтезованої єдності НКСЗ представлено на рис. 1.

У пункті «Зв'язок теми роботи із науковими програмами, планами, темами», як правило, пов'язується з державними програмами або проблемами, що дає можливість аспіранту (ад'юнкту) пояснити суспільству актуальність та необхідність даного рішення. Складніше діяти тим аспірантам (ад'юнктам), що працюють над ініціативними роботами. Пункти «Об'єкт дослідження» та «Предмет дослідження» є концептуальними пунктами дисертації, які визначають місце дисертаційного дослідження в НКСЗ. Встановлено, що більшість аспірантів (ад'юнктів) не розуміють ролі цих пунктів, а тому трактують їх як процес що породжує наукову проблему і є суперечними з поняттям пізнання навколишнього світу. Ця розбіжність підтверджується сутністю філософського поняття категорії новизни дисертаційної роботи. Новизна роботи і проблема роботи є різними категоріями. Будь-яке рішення з погляду пізнання навколишнього світу можна розглядати як нове.

З погляду вимог до дисертаційної роботи має формуватися проблема, а не пізнання. Це на практиці суперечить поняттю новизни.

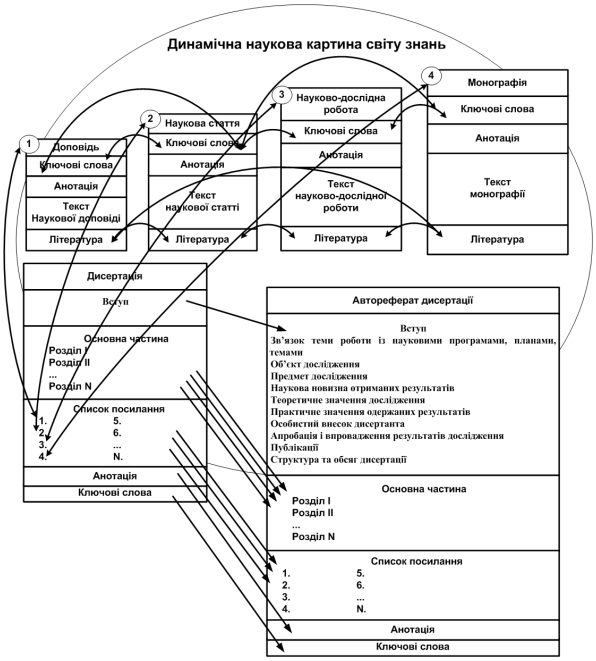

Рис. 1. Концептуальна єдність картини світу знань фрактала дисертації.

Пункт «Наукова новизна отриманих результатів» заслуговує окремого і детального висвітлення в окремій науковій статті. Цікавим риторичним питанням «Що захищаємо: дисертації в цілому чи лише положення для захисту» розглядає доктор філологічних наук, професор Зіновій Васильович Партико в науковій статті [7]. Іншу точку зору має Михайло Олександрович Розов – доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії РАН, спеціаліст у галузі епістемології та філософії науки, у статті [9] стверджує: наука заснована на усвідомленні нашого незнання. Розов вводить принцип Гійома. По суті, він стверджує: наука основана на осмисленні нашого незнання. Без сумніву виникають логічні питання: «А як зафіксувати те, що ще не стало надбанням знання». Оскільки нові знання є новими, то про них нічого не можна сказати. І є абсурдним заперечення вчених з низькою мораллю і етикою про відсутність новизни в дисертації. Розов акцентує, що: незнання визначається рівнем розвитку науки і культури, знання і методів його отримання. Його сферу можна зафіксувати – і треба відрізняти від сфери невідання. Останнє – це те, про що ми дійсно не можемо сказати нічого конкретного. Він це пояснює наступним чином. У даному контексті нас цікавлять не межі ерудиції окремої людини, а межі пізнання, задані рівнем розвитку науки і культури. На цьому рівні ми здатні сформулювати певну кількість питань, завдань, проблем – це й утворює сферу незнання. Все, що незрозуміле для нас, – не є незнанням,

це сфера нашого невідання. Образно виражаючись, невідання – це те, що визначене для Бога, але не для нас. Так, Демокрит не знав точних розмірів своїх атомів, але міг, у принципі, сформувати питання пошуку незнання. Проте він не відав про спин електрона або про принцип Паулі. Отже, питання дослідження новизни дисертаційного дослідження є актуальним. Роль пункту «Теоретичне значення дослідження» полягає в розкритті перспективних напрямів подальших досліджень. Отриманий дисертантом результат носить теоретичний характер без практичного впровадження, який описується в пункті «Практичне значення одержаних результатів». Практичне впровадження, на наш погляд, не має бути першочерговою перепоною у відмові дисертанту в прийнятті роботи до захисту спеціалізованою вченою радою. Світова історія науки має переконливі факти, коли результат теоретичного значення впроваджувався в практику більш, ніж через століття. В такому випадку сам дисертант не міг пересвідчитися в значимості його роботи. Власне, держава має стати головним інвестором впровадження результатів дисертаційних досліджень у практику. Пункт «Особистий внесок дисертанта» розкриває наочно сутність внеску дисертанта у розвиток філософії науки, що є науковою спеціальністю (шифр 09.00.09). Відповідно до прийнятої НКСЗ внесок дисертанта є процесом, що змінює її. Як наслідок, статична НКСЗ перетворюється на динамічну.

Роль «Апробації і впровадження результатів дослідження» полягає в розширенні цільової аудиторії науковців, які займаються або в перспективі будуть займатися дослідженнями в даному напрямі. Апробація у вигляді обговорення на наукових конгресних заходах сприяє вибору єдиного філософського термінологічного апарату, зрозумілого всім. В результаті дисертаційного дослідження [6] нами встановлено відсутність ДСТУ класифікації наукових конгресних заходів в Україні. В пункті «Публікації» доречно здобувачеві в табличній або у вигляді рисунка 1 зобразити наочно результат наукового опублікування результатів дисертаційного дослідження. Така наочність сприятиме повністю уявити цілісність синтезу НКСЗ з наукових публікацій автора всім категоріям учених. Пункт «Структура та обсяг дисертації» сприяє формуванню наочного уявлення про структуру та взаємозв'язки в дисертації. Продемонструємо на прикладі дисертаційного дослідження [6], структурно представимо її на наступному фрагменті рис. 2.

Дисертант удосконалює «теорію і методику професійної освіти» (шифр спеціальності 13.00.04) аспірантів, яка коригує «філософію освіти» (шифр спеціальності 09.00.10). Отже, наукова спеціальність «теорія і методика професійної освіти» має складний закономірний зв'язок, який ховався від людського погляду. Завдяки використанню алегоричної міждисциплінарної призми [10] нам вдалося отримати згаданий новий науковий позитивний соціальний ефект. Відкидання будь-якої зі складових приводить до згаданого раніше ефекту руйнування працездатності системи в цілому. В даному випадку очевидно-логічним шляхом приходимо до висновку, що дисертаційне дослідження [6] перестає існувати в тому вигляді, яке було заплановане автором. Отриманий парадоксальний ефект приводить до неможливості захисту дисертаційної роботи, оскільки вона не відповідає вимогам класифікаційної ознаки наукової спеціальності [8].

Складний міждисциплінарний характер, який неможливо однозначно віднести до класифікації згідно з Переліком [8], в результаті породжує другу проблему необхідності вдосконалення системи класифікації ознак наукового результату, що носить міждисциплінарний характер.

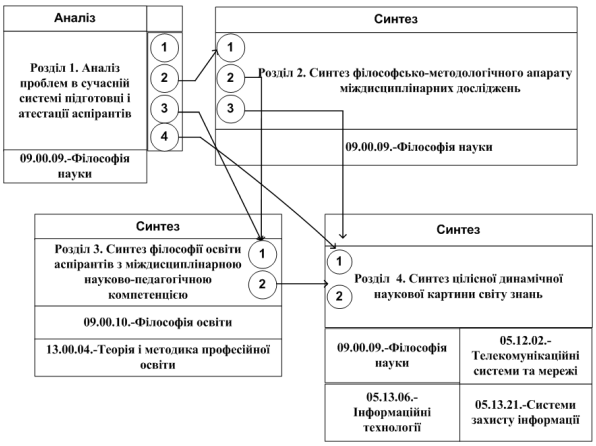

Рис. 2. Структура дисертаційної роботи.

Висновки. Таким чином, розглянута структура дисертаційної роботи, з погляду синтезу цілісної НКСЗ, дозволила встановити: історично складені пункти дисертації не в повній мірі формують цілісну НКСЗ внаслідок нерозуміння аспірантами (ад'юнктами) їх сутності; встановлено прямий зв'язок «філософії науки» (шифр спеціальності 09.00.09) з усіма науковими галузями. В дисертаційному дослідженні це є аналізом; рішення ряду дисертаційних парадоксів авторами запропоновано в роботі [2].

Наукова новизна. Вперше визначено роль основних структурних пунктів дисертації, які безпосередньо впливають на формування цілісної НКСЗ. Представлений наочно синтез структури дисертації сприяє науковому суспільству створити просторову вербально-фізичну НКСЗ. Цим самим створюється аспірантами (ад'юнктами) позитивний соціально-економічний ефект. Запропоноване наочне представлення сприяє спрощенню і прискоренню пошуку оприлюдненого наукового результату суспільством. Прогноз перспективних напрямів дисертаційних досліджень. Перспективним напрямом є деталізований розгляд автореферату дисертації – дзеркало міждисциплінарної науково-педагогічної компетентності вченого, ідея якої обговорювалась на міжнародній конференції [3].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Козубцов И.Н. Диссертация научно-педагогического работника как элемент междисциплинарных исследований [Текст] / И.Н. Козубцов // XVII Международная научно-техническая конференция «Информационные системы и технологии (ИСТ-2011)» (23 апреля 2011 г). – Нижний Новгород. Нижегородский государственный технический университет им. Р.Е. Алексеева, 2011. – С. 365 – 366. – Формат CD. Электронное издание. Гарнитура Times New Roman. Усл. печ. л. 28,0. Уч.-изд. л. 47,6. Тираж 300 экз. Заказ 2. – ISBN 5-93272-053-0.
2. Козубцов И.Н. Философия решения проблемы парадокса с технической точки зрения [Текст] / И.Н. Козубцов, Л.Ф. Мараховский [Электронный ресурс] // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. – 2013. – №2Sm.. – Режим доступу URL: www.es.rae.ru/mino/160-1247 (дата обращения: 25.02.2013).
3. Козубцов І.М. Автореферат дисертації – дзеркало міждисциплінарної науково-педагогічної компетентності вченого [Текст] / І.М. Козубцов // Сучасні проблеми радіотехніки та телекомунікацій «РТ-2012»: Матеріали 8-ої міжнар. молодіжної наук.-техн. конф., Севастополь 23 – 27 квітня 2012 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Севастоп. нац. техн. ун-т; наук. ред. Ю.Б. Гімпілевич. – Севастополь: СевНТУ, 2012. – С. 444. – ISBN 978-617-612-014-8.
4. Козубцов І.М. Дисертація – як засіб формування науково-педагогічним працівником системи нових знань в навченому процесі [Текст] / І.М. Козубцов // Сучасні проблеми радіотехніки та телекомунікацій «РТ-2011»: Матеріали 7-ої міжнар. молодіжної наук.-техн. конф., Севастополь 11 – 15 квітня 2011 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Севастоп. нац. техн. ун-т; наук. ред. Ю.Б. Гімпілевич. – Севастополь: СевНТУ, 2011. – С. 434. – ISBN 978-966-2960-93-8.
5. Козубцов І.М. Магістерська дисертація – як засіб контролю сформованості майбутнього науково-педагогічного працівника [Текст] / І.М. Козубцов, М.О. Масесов, В.В. Куцаєв // VI науково-практичний семінар «Пріоритетні напрямки розвитку телекомунікаційних систем та мереж спеціального призначення» (20 жовтня 2011 р.). – К.: ВІТІ НТУУ «КПІ», 2011. – С. 34 – 37.
6. Козубцов І.М. Філософія формування міждисциплінарної науково-педагогічної компетентності вчених [Текст] / І.М. Козубцов // Наука и образование : сб. тр. Международный научно-методический семинар (13 – 20 декабря 2011 г., ОАЭ г. Дубаи) – Хмельницкий: Хмельницкий национальный университет, 2011. – С. 120 – 122. – (укр., рус., англ.). – ISBN 978-966-330-133-4.
7. Партико З.В. Що захищаємо: дисертації в цілому чи лише положення для захисту? [Текст] / З.В. Партико // Атестаційний вісник. – 2012. – № 4 (06). – С. 83-89.
8. Про затвердження Переліку наукових спеціальностей МОНмолодьспорт України; Наказ, Перелік від 14.09.2011 №1057 [Текст] // Офіційний вісник України від 17.10.2011 – 2011 р., №78, стор. 215, стаття 2893, код акту 58517/2011.
9. Розов М.О. Похвала незнанию [Текст] / М.О. Розов // Знание-сила. 2009. – №1. – С. 29 – 38.
10. Kozubtsov I. Fundamentals of building the interdisciplinary prism and filters in scientific and pedagogical aspects[Text] / I. Kozubtsov, K. Fedorova // «Ғылым және білім» Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің ғылыми-практикалық журналы. Ғылым және білім. 2012. №4 (29) – С. 145 – 151. – ISSN 2305-9397.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2013

REFERENCES:

1. *Kozubtsov I.N.* Dysertaciya naucno-pedagogichesko rabotnika kak element mizdiscyplinarnych issledovaniy (Dissertation of scientifically-pedagogical worker as element of interdisciplinary researches). XVII Mijnarodnaya nauchono-technicheskaja konferenciya «Informaciommye systemy i technologii (IST-2011)» (23 aprelya 2011). Nijny Novgorod. *Nijegorodsky gosudarstvenny technitcheskiy universytet im. R.E. Alekseeva,* 2011. PP. 365 – 366. Format CD. Elektronnoe izdanie. Garnitura Times New Roman. Usl. petch. l. 28,0. Utch.-izd. l. 47,6. Tiraj 300 ekz. Zakaz 2. – ISBN 5-93272-053-0.
2. *Kozubtsov I.N., Marahovsky L.F.* Filosofiya rescheniya problemy paradoks s tehnicheskoy tochky zreniya (Philosophy of decision of problem of paradox from the technical point of view). *Mijdyscyplinarnye issledovanie v nauke i obrazovanii.* 2013. no.2Sm. Regime to accessURL: www.es.rae.ru/mino/160-1247.
3. *Kozubtsov I.M.* Avtoreferat dysertacii – dzerkalo mizdiscyplinarnoyi naukovo-pedagogichnoyi kompetenciyi vchenyh (An abstract of thesis of dissertation is a mirror of interdisciplinary scientifically pedagogical competence of scientist). *Sytchasni problemy radiotechniky ta telekomunikaciy «RT-2012»: Materialy 8-oy mijnar. molodijnoyi nauk.-techn. konf., Sevastopol 23 – 27 kvitnya 2012 / M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Sevastop. nac. techn. un-t; nauk. red. Yu.B. Gimlevitch.* Sevastopol : *SevNTU,* 2012. PP. 444. ISBN 978-617-612-014-8.
4. *Kozubtsov I.M.* Dysertaciya – yak zasib formuvannya naukovo-pedagogitchnym pracivnukom systemy novych znan' v navtchalnomu proceci (Dissertation – as a mean of forming of the system of new knowledges a scientifically pedagogical worker in the taught process). *Sytchasni problemy radiotechniky ta telekomunikaciy «RT-2011»: Materialy 7-oy mijnar. molodijnoyi nauk.-techn. konf., Sevastopol 11 – 15 kvitnya 2011 / M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Sevastop. nac. techn. un-t; nauk. red. Yu.B. Gimlevitch*. Sevastopol : *SevNTU*, 2011. PP. 434. ISBN 978-966-2960-93-8.
5. *Kozubtsov I.M., Masesov M.O., Kucaev V.V.* Magisterska dysertaciya – yak zasib kontrolyu sformovanosti maybutn'ogo naukovo-pedagogichnogo pracivnyka (Master's degree dissertation – as control formed of future scientifically pedagogical worker). *VI naukovo-praktychny stminar „Prioritetni napryamky rozvitku telekomu-*

nikaciynych system ta merej specialnogo pryznatchennya» (20 jovtnya 2011). К.: *VITI NTUU «KPI»*, 2011. PP.34 – 37.
6. *Kozubtsov I.M*. Filosofiya formuvannya mijduscyplinarnoyi naukovo-pedagogichnoyi kompetenciyi vchenyh (Philosophy of forming of міждисциплінарної scientifically pedagogical competence of scientists). *Nauka i obrazovanie : sb. tr. Mejdunarodnu nauchno-metodichesky seminar, (13 – 20 dekabrya 2011., OAE g Dubai)*. Hmelnick : *Hmelnicky nacionalny universytet*, 2011. PP. 120 – 122. ISBN 978-966-330-133-4.
7. *Partyko Z.V*. Tscho zachytschaemo : dysertacii v zilomu tchu lysche polojennya dlya zachysty? (That protect: dissertations on the whole or only position for defence?) *Atestaciyny visnyk*. 2012. № 4 (06). P. 83-89.
8. Pro zatverdjennya Pereliku naukovyh specialnostey MONmolod'sport Ukraina. Nakaz. Perelik. vid 14.09.2011 №1057 (About claim of List of scientific specialities of Monmolod'sport of Ukraine; Order, List from 14.09.2011 №1057). *Oficiyny visnyk Ukrainy vid 14.09.2011*, no.78, PP. 215, St.2893, kod aktu 58517/2011.
9. *Rozov M.O*. Pohvala neznaniyu (Praise to ignorance). *Znaniye syka*. 2009. №1. P. 29 – 38.
10. Kozubtsov I., Fedorova K. Fundamentals of building the interdisciplinary prism and filters in scientific and pedagogical aspects. «Ғылым және білім» Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің ғылыми-практикалық журналы. Ғылым және білім. 2012. no.4 (29). PP. 145 – 151. ISSN 2305-9397.

Козубцов Ігор Миколайович – кандидат технічних наук
Науковий центр зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
Адреса: 01011 м. Київ, вул. Московська, 45/1
E-mail: kozubtsov@mail.ru

Kozubtsov Ihor Mykolaiovych – PhD in engineering
A scientific center of connection and informatization of the Military institute of telecommunications and information technology of the National technical university of Ukraine «Kyiv polytechnic institute»
Address: 45/1, Moscow Str., Kyiv, Ukraine, 01011
E-mail: kozubtsov@mail.ru

УДК 1:316.35(045)

Образ спільності в соціально-культурному світі України

С.В. ЯНКОВСЬКИЙ
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна,
E-mail: stephanuam@gmail.com

Авторське резюме
У представленій статті досліджено феномен спільності в українському соціально-культурному світі. Обґрунтовано розбіжність просторового та часового феномена спільності. Частину досвіду існування засвідчують артефакти культури, в яких передано властиву людині спрямованість на утвердження, визнання, почуття спорідненості, підтримку через свідоме або несвідоме сприйняття своєї приналежності – переживання спільності.

Філософія в Україні спирається на потужну традицію історіософії, під впливом якої у визначенні сутності феномена спільності в українському соціальному та культурному світі переважають соціологічні, етнографічні дискурси та політичні коментарі. Однак на сучасному етапі розвитку українського суспільства важливим виявляється пошук стратегії, яка б відобразила культурний спадок української спільноти в контексті «української ноосфери».

Теоретичні та практичні підвалини підходів до конструювання «українського» світу спираються на ідею спілкування в сенсі «сродства», представлену в теорії взаємодії «природи-розуму-діла» Григорія Сковороди; ідеї природно-культурної та природно-економічної єдності буття людини та народу Михайла Грушевського, Богдана Кістяківського тощо. Утверджувані в теоріях темпоральні та просторові концепти спільності потребують реітерпретації в контексті утвердження уявлення про зв'язок людини із середовищем власного існування.

Проаналізовані в статті концепти геофізичного просторового локусу українського соціально-культурного світу експлікують космологічний образ українського ландшафту. Визначено, що образ спільності в українському соціально-культурному світі належить до об'єктивних уявлень суб'єкта, в яких виражено переживання взаємозалежності природного та антропогенного у комунікативному середовищі, до якого належать як соціум, так і природа.

Ключові слова: спільність, спільнота, ідея інтеграції, ландшафт, символічна реальність, ритуал, соціально-культурний світ України.

© С.В. Янковський, 2013

Images of community in the socio-cultural world of Ukraine

S.V. YANKOVSKYI
Zhytomyr Ivan Franko state university, Zhitomir, Ukraine, E-mail: stephanuam@gmail.com

Abstract

The outline of culture the Ukrainian socio-cultural world is analysed through the community phenomenon. The divergence between spatial and temporal of the community phenomenon is interpreted. The community phenomenon denotes some experience of the interdependence of natural and anthropogenic in the communicative environment, to which both socium and nature, «Ukrainian noosphere», belong. The cosmological view reflects the subject matter of such an interaction. The language and the calendar are means of turning a geophysical spatial locus into a holistic image of the socio-cultural world, «Ukrainian oecumene».

This research comes from the hypothesis about the difference between the temporal definition of the community phenomenon and the spatial one. Despite the circumstances which conditioned the dissipation of «Ukrainian» in the modern history and in the contemporary one, social practices of scientific and social discourses generate the community integral view. It reflects the nature of the contemporary Ukrainian social and cultural identification process in a modus of its spatial definition.

A human's social connections demand not only rational and discursive conceptualization, which is expressed in some fields of humanistics, social and political sciences, but also philosophizing, critical and analytical reflection, which allows to observe and to study the subject of the research in its universal wholeness. The notion of a geophysical spatial locus is a form of the idea about a human's connection with his or her own life environment. They establish a foundation of the community cosmological view.

The community temporal concepts established by ethnography and sociology are aimed at finding the community ontological principles. The concepts which form the image of a geophysical spatial locus of the Ukrainian socio-cultural world, constituting the landscape of the Ukrainian macrocosm, which is represented by words sky, steppe, wind, forest, mountains. Their history is the Ukrainian landscape's language, in which the nature of the Ukrainian macrocosm expresses itself. The community in the Ukrainian socio-cultural world is an image of unity which generates a synthesis of local and discursive, rational and intuitive, sensuous and symbolical forms of the reality perception. The modus of the Ukrainian noosphere geophysical spatial locus expresses itself in the realization of your own belonging to the whole, in the co-existence of a human being and the world.

Keywords: communion, community, idea of integration, landscape, symbolic reality, ritual, socio-cultural world of Ukraine

Постановка проблеми. Соціальні зв'язки людини потребують не тільки раціонального та дискурсивного осмислення, що представлено в окремих галузях гуманістики, соціальних та політичних наук, а й філософствування, критичної та аналітичної рефлексії, яка дозволяє спостерігати та вивчати предмет дослідження в його універсальній цілісності. Ідеальний теоретичний зміст умоглядних конструкцій дозволяє визначити природу, причини, наслідки, особливості, характер відносин, діяльності людей. Філософствування встановлює сутність взаємозалежності окремих та протилежних частин цілого, індивідів. Частина досвіду людського існування, засвідчена артефактами культури та фактами із сфери природознавчих наук і психології, виявляє властиву людині спрямованість на утвердження, потребу у визнанні, почуття спорідненості, взаємну підтримку через свідоме або несвідоме сприйняття своєї приналежності до оточуючого соціуму. Отже, всіх тих ознак і рис, які позначаються словом «спільність».

У науковому пізнанні спільність представлена через різноманіття дескрипцій соціальних зв'язків та відносин. Теоретизування щодо природи спільності стали основою з'ясування сутності проблеми спілкування в гуманістиці. Демаркація категорій «спільність» і «суспільство» становить основу чистої соціології Фердинанда Тьоніса (Ferdinand Tönnies). В психологічних науках визначення характеру та особливостей спільності і її видів постає рушійною силою становлення соціальної психології, яка бере початок у дослідженнях феномена натовпу Гюстава Лебона (Gustave Le Bon). Студіювання політики через концептуалізацію розуміння спільності охоплює широку сферу питань від кратологічних теорій до вивчення політичного поля. Актуальні проблеми наукових розвідок дозволяють розмежувати метафізичну та емпіричну, органічну та штучну, ноуменальну та феноменальну універсалії («сенс») спільності.

В рамках досліджень вітчизняних науковців потужний характер набули історіософські дослідження природи, світоглядної культури, історичного буття українського народу. Значного поширення у вітчизняних філософських, соціальних дискурсах та в культурологічних, мистецтвознавчих, літературознавчих студіях набула юнгіанська концепція архетипів. Використання термінології психоаналізу сприяє транспозиції концепту «архетип» в наукові дискурси гуманістики, соціальних, політичних наук, педагогіку та коментарі ЗМІ тощо. Результатом є наступні методологічні особливості інтерпретацій феномена спільності:

намагання репрезентувати такі концепти психоаналізу, як «несвідоме» та «архетип» у якнайширшому контексті, виявляючи його історію від Античності до сучасної філософської

думки в Україні [5]. Подання української світоглядної культури на основі синтезу онтологічно-екзистенціальної філософії та діалектичної теорії мислення.

Домінування соціологічного та етнографічного дискурсів у визначенні сутності та дослідженнях феномена спільності в українському соціальному та культурному світі.

Метою дослідження є з'ясування сутності «українського» світотворення або конструювання «українського» світу (Worldmaking за Н. Гудменом (Nelson Goodman) та П. Бурд'є (Pierre Bourdieu)), або відповідно до філософського досвіду у вітчизняній інтелектуальній традиції, «української ноосфери» (концепція еволюції та концепт ноосфери Володимира Вернадського).

Аналіз досліджень і публікацій. Останніми роками в процесі численних дискусій (приміром, питання «гібридної ідентичності» в соціології), масштабних коментарів (наприклад, публічні позиції Ю. Андруховича, О. Забужко, Д. Табачника) та досліджень феноменів і явищ соціальної та культурної ідентичності в філософських, історичних, соціальних, політичних науках та культурологічних студіях було зроблено значні кроки у вивченні, з'ясуванні, поясненні основних тенденцій сучасної світоглядної культури в Україні, соціально-історичних особливостей формування «української ідеї», перспектив української культури в глобальному світі та збереження культурного спадку в контексті освітньої, інформаційної політики та культуротворчої діяльності.

Теоретичні та практичні підвалини підходів до осмислення феномена спільності спираються на певну низку ідей, які характеризують специфіку філософської рефлексії в Україні. Це, перш за все, ідея спілкування в сенсі «сродства», яка представлена в концепції взаємозв'язку та взаємодії «природи-розуму-діла» Григорія Сковороди; ідеї природно-культурної та природно-економічної єдності буття людини та народу Михайла Грушевського, Богдана Кістяківського, Юлія Вассина; обґрунтування особливостей соціально-історичного досвіду українського народу та перспективи його історичного майбутнього у роботах Володимира Винниченка, Дмитра Донцова, Олександра Кульчицького, Івана Мірчука; виявлення специфіки світоглядної культури України як форми самоутвердження людини у світі в працях Павла Копніна, Володимира Шинкарука, Сергія Кримського тощо.

Виклад основного матеріалу. Дана розвідка виходить з гіпотези про розбіжність часового та просторового визначення феномена спільності. Можна стверджувати, що узагальнення та інтерпретації феномена спільності в численних методах аналітичної, феноменологічної редукції, герменевтики, деконструкції, відбувається відповідно до лінгвістично-темпоральної природи феномена спільності. Утверджувані темпоральні або часові концепти спільності спрямовані на виявлення онтологічних основ спільності. Наприклад, такі концепти, як «ментальність», «менталітет», «доля» тощо.

Часово-просторова визначеність особистості характеризується своєрідною послідовністю та тривалістю, протягом якої виформовується особистісна сфера через визнання своєї ідентичності як «з середини», так і «зовні». Дослідження соціально-культурного світу як образу геофізичного просторового локусу визначається на засадах міждисциплінарного підходу. Оскільки необхідно врахувати певні застереження, які стосуються суті сприйняття соціально-культурної ідентичності в антропологічних, етнографічних дослідженнях та студіюваннях культури. Предмет кожної з зазначених галузей наукового пізнання є відгалуженням практичної філософії, яка розглядає людину в системі самопізнання.

Основою філософського самопізнання є визначення меж, обріїв сприйняття нею самої себе, оточуючого світу та суспільства, до якого вона належить. Розуміння такої позиції використовується окремими науками. Наприклад, етнографічні дослідження об'єктивують реальність мовно-лінгвістичних ознак спільності через компліментарність матеріальної та духовної культури. Тому етнографічне визначення етнічної спільноти засновується на спільності мови та території, особливостях господарювання й організації праці, побуту, культурних цінностях (національному характері, звичаях, поведінці). Епістемологічне значення матеріально-духовного бачення спорідненості людини із геофізичним локусом її перебування-в-світі, «Dasein» (якщо використати термінологію феноменології та екзистенціалізму), корелює із уявленням про те, що природа є об'єктом або «майстернею для праці». Класичний етнографічний дискурс використовує термін «народ» як позначення спільноти, яка має, так би мовити, «відвоювати у природи своє місце під сонцем».

Соціологічне бачення спільності зумовлюється просвітницькою ідеалізацією держави як інструменту вдосконалення соціальної реальності. Етнографічна модель приборкання природи доповнюється національною моделлю панування. Геофізичні особливості є лише умовами, які утворюють зовнішні обставини існування спільності. Форма спільності твориться картою, а не територією. Вірогідно, що таке сприйняття імпліцитно наслідує просвітницьку критику старозаповітної традиції історії. Біблейський образ «землі обітованої» та «національного державного утворення» є вираженням телеологічної сутності державного панування. Ймовірно, що просвітницька модель нації засновувалась не на сприйнятті природного зв'язку народу із територією, а на принципі секуляризації: відчуження символічного зв'язку людини та землі

і остаточного перетворення землі на об'єкт товарно-грошових відносин. Цей принцип тлумачився політично. Наприклад, відчуження церковних земель відбувалось незалежно від форм державного панування – імперська, республіканська, конституційна. Так само у новітній час починають поширюватися і утопічні візії, які акцентують увагу на тому, що земля має належати працівникам, тим, хто її обробляє.

Просвітницьке бачення володарювання є практичним запереченням антично-середньовічному уявленню про те, що володіння землею є природним та природженим символом володарювання. І зрозуміло, що такий погляд є вираженням зміни соціально-культурної орієнтації особистості, відтак труд і накопичення матеріальних благ постають основою суспільного благополуччя, а не походження і природжені якості особистості. Просвітницьке сприйняття феномена спільності утверджується одночасно із поширенням законодавчих норм на певну територію, що виражається у зростанні ролі і значення державного бюрократичного апарату.

Від епохи Просвітництва геофізичний ландшафт європейських країн розглядався як окреслення природних кордонів національної держави, які мають перерозподілятися відповідно до інтересів панівного етносу. Символом єдності політики, ідеї, засобу панування є національна армія. Національні держави і континентальні, колоніальні, світові війні є спорідненими явищами, які наочно демонструють, що національна спільнота є надприродною формою панування. У цьому сенсі національні символи перетворюють ландшафт на національний символ спільності. Наприклад, тлумачення «синьожовтої смуги» на українському прапорі або ототожнення «степу» із Україною.

Попри обставини, які зумовили розпорошення «українського» в новому та новітньому історичному часі, соціальні практики наукових та соціальних дискурсів генерують інтегративне бачення спільності. Наприклад, терміни «етнічна спільнота», «спільне походження», «територіальна спільнота базового рівня», «українська спільність», «спільнотність». Такі конотації спільності є функціональними. В них виражено притаманне культурі просторово-топологічне, концептуально-лінгвістичне, темпорально-історичне значення соціальних зв'язків. Проте імовірно, що феномен спільності має розкриватися не тільки в концептуально-дискурсивному вимірі, а й в символічному та раціонально-інтуїтивному осягненні світу.

Для сучасної української спільноти ідея інтеграції має експресивного, конотативне, контекстуальне значення, оскільки вона доповнює або навіть творить емотивний вимір у тих номінативних лакунах, які мають джерелом наслідки темпорально-просторової розпорошеності «українського» в імперських просторах та утопічних візіях. Засновок даної ідеї має складати не есхатологічна апологетика, а інтерпретації фактів, які відіграють важливу роль у процесі соціальної та культурної ідентифікації нинішньої «українськості» в модусі її просторової визначеності.

По-перше, особистість усвідомлює свою приналежність до геофізичного локусу, який вона в процесі становлення особистості починає усвідомлювати як соціальну реальність, дійсний зв'язок та поєднання з минулим. Наприклад, «Крим» є геофізичною реальністю, яку усвідомлюють як власне минуле і татари, і греки Приазов'я, і росіяни, і українці. Проте факт такої геофізичної спільності не має значення у тому сенсі, що він становить основу минулого трьох різних форм соціально-історичного досвіду, а саме: українського сучасного, російського радянського та татарського дорадянського. Для татар Крим це ще й досвід депортації з історичної батьківщини. У той же час грецька спільнота Приазов'я, яка складається із грекомовної, румейської та тюркомовної, урумської громад пов'язує із Кримом міфологічну основу власної ідентичності. Адже в процесі переселення із Криму в Приазов'я вони й отримали спільний етнонім «греки», який первинно, вочевидь, позначав конфесійну приналежність і утвердився в якості етноніму лише на початку 1920-х років.

По-друге, минуле, яке вміщує реальність, не може перетворитися на власне минуле екстеріторіально, тобто без території не існує минулого. Приміром, звернемось до досвіду еміграції, оскільки емігрант за визначенням позначає особу, яка залишає, так би мовити, «батьківські терени». Українці належать до націй, які мають в новітній історії широкий досвід історії еміграції. Досвід української еміграції є відмінним від досвіду, який описується матрицею «метрополія / колонія», згадаймо зв'язок країн Магрибу із П'ятою Республікою або Великої Британії та Пакистану, Індії тощо. Характерною для наших співвітчизників, як і для італійців, греків, турків, є еміграція у пошуках кращої долі. Так, тисячі українців у різні часи відправились на заробітки до країн Європи, Америки та Австралії. І якщо зв'язок емігрантів із батьківщиною не переривається, то зрештою емігранти повертаються до рідних місць. У той самий час, коли такий зв'язок стає з якихось причин неможливим, відбувається його консервація у символічному просторі, і тоді виникають проблеми ідентичності. Як-от, сформовані на початку XX ст. українські греко-католицькі громади в діаспорі, законсервували певну візію України, хоча її відповідність існуючому стану речей в Україні є дискусійною темою.

Утім територія є не тільки геофізичною, а й символічною реальністю. Наприклад, протистояння православних громад в Україні є територіальними змаганнями, ускладненням вза-

ємовідносин між православ'ям та католицтвом в Україні через так звані «історичні землі канонічного православ'я» тощо. У випадках, коли спільність визначається символічним простором, слід говорити про інший сенс спільності: спільність як приналежність, а не спільність як взаємозв'язок і взаємодію. Відтак, зазначимо, що символічний простір, який не має геофізичного підґрунтя, породжує примари, як то сталось із польськими Станіславом і Львовом, грецько-єврейським Маріуполем, угорським Ужгородом тощо.

По-третє, соціальні зв'язки мають завжди конфігурацію у просторі, яка не твориться, так би мовити «миттєво» чи то спонтанно, а сприймається «з середини» та «зовні» як доступне кожному індивідові «загальне місце». Воно знаходиться на перетині дискурсивних та технологічних можливостей його втілення, уречевлення, унаочнення. Наприклад, житло є спільним місцем, в якому відбувається те, що має назву «родини-сім'ї». Взаємовідносини такої родинної спільноти втілюються через перерозподіл житлового простору. А конфігурація такого перерозподілу не залежить від економічного та політичного факторів. Скоріше економіка сприяє уречевленню сімейних цінностей, а політика може відображати той стан родинних зв'язків, які члени спільноти сприймають за традицію. Наприклад, гендерні стереотипи впроваджували гінекей як частину грецької будівлі аж доти, доки не змінилось уявлення про походження людини. Коли воно перетворило і чоловіка, і жінку на образ і подобу власного творця, тоді гінекей зникає і в оселях і в громадських будівлях. Втім утвердження такого уявлення тривало не одне століття, а беручи до уваги спільний вміст культур, породжених християнством, понад тисячоліття. Проте зв'язок між статутом жінки і впливом східнохристиянської традиції очевидний, та соціокультурна аналогія між закріпаченням і впровадженням норм «домострою», може бути плідною для з'ясування певних особливостей символічного перерозподілу соціального простору. Таким чином, поняття геофізичного просторового локусу є формою уявлення про зв'язок людини із середовищем власного існування. Вони становлять засновок космологічного бачення органічності, автентичності, справжності людського буття у світі. Таке бачення є метафоричним і визначається якісним універсалізмом соціально-культурного світу: обрії, орієнтація, комунікаційні шляхи – генеалогічний образ спільності.

Концепти, які утворюють образ геофізичного просторового локусу українського соціально-культурного світу, складаючи ландшафт українського світотворення, представляють слова «небо», «степ», «діл», «вітер», «ліс», «гори». В своєму етимологічному визначенні ними позначено сприйняття геофізичних об'єктів, в яких відтворена, так би, мовити ойкумена української ноосфери: «небо» пов'язано із визначеннями повітряного простору, в якому центральне місце обіймає сяйво [2, т. 4, с. 57]; «степ» – великого безлісого рівнинного простору [2, т. 6, с. 409]; «діл» – низини, підлоги, ями тощо [2, т. 2, с. 89]; «вітер» – «рух повітря» [2, т. 1, с. 406]; «ліс» – «простір, укритий рослинністю», «ліс як будівельний матеріал» [2, т. 3, с. 266]; «гора» – підвищення поверхні [2, т. 1, с. 563].

Історія самих зазначених слів є мовою самого українського ландшафту, в якому засвідчено те, як у лінгвістично-комунікативних зв'язках творився образ української ойкумени. Значення слів «степ» та «діл» є бінарною опозицією, що виявляє структуру українського ландшафту. «Небо» позначає сприйняття та відчуття свого місця людини у природній цілісності: «Вітер» відповідає значенню феноменів природного руху, які утворюють цілісний та неподільний простір. «Гори» визначають обрії, які охоплюють «діл» разом із «степом», утворюючи цілісність українського ландшафту. «Ліс» є метафорою утаємниченого в космосі знання спорідненості людини і світу. Все, для чого «ліс» не є наявним буттям, належить до «штучного». «Штучне» від «природного» відрізняє справедливість. «Природне» є справедливе як таке, «штучне» є втіленням людського вагання між «трансцендентним і трансцендентальним», існування відкрите небу.

Творення української ойкумени завершує космологічне бачення, яке виявляє сутність українського світотворення. Породжене із самого ландшафту, воно охоплює природні явища, що сприймаються як зіткнення натурфілософських стихій «землі» і «води». Їх протистояння вимірюється експліцитно та імпліцитно. Особливе значення у конституюванні дискурсів української автентичності або «українства» має материнський образ землі, її зовнішня доступність та утаємничена спорідненість із містичним світом. Стихія землі є означенням родючості, в той час як вода є метафорою запліднення. Згадаємо, про «живу» та «мертву» воду, про «цілющу» та «руйнівну» силу води. Тому «урожай», «здоров'я», природно-кліматичні явища становлять експлікації боріння стихій. У той час як вдача, чесноти та інші виявлення людської поведінки є виявленням потайної, містичної, імпліцитної сили. Згадаймо такі прислів'я, в яких репрезентовано дану візію. Наприклад, «земля все дає та забирає все», «усе добро від землі», «як такого земля носить», коли йдеться про людину, поведінка якої викликає обурення, образу та інші негативні почуття. Антонімія «рідна / чужа» земля вказує на особливість взаємозв'язку людини та землі, на якій вона народилася. Ця ж сама особливість позначена ритуалом поїдання чи цілування землі – клятва на доказ правди, поховання із жменею рідної землі

на чужині. Імовірно, що таке ставлення до землі походить із прадавніх часів індоєвропейської єдності, яка так само представлена в грецькому міфі про Ерехтейя (Ερεχθεύς) та в науковому дискурсі Нового часу терміном «автохтони».

Інші натурфілософські стихії «вогонь» та «повітря». В українській ноосфері «вогонь» є трансцендентним явищем: небесне сяйво покрите небесами; метафора свічки як зірки, метеорні явища і загадування бажань тощо. «Повітря» є феноменальним явищем: повітря може гуляти; «вітер у голові віяти» тощо.

Так само повітряний рух є пересуванням у просторі, яке відбувається із скороченням часу. Природний рух залежить від того, чим його наведено. Імовірно, що в таких архаїчних уявленнях зароджується той погляд на природу фізичного явища, який отримує телеологічної інтерпретації, яка набуде концептуальної визначеності в теорії імпетусу (наявності первинного поштовху в явищі природного руху, який спостерігає людина).

Основою космологічної комунікації, осередком якої є перетворення індивідного на загальне, в якому утримується зв'язок людини із власною людяністю, є ритуал. Існування людини здійснюються відповідно до календарного переліку космологічних подій, сутність яких розкриває зміна станів натурфілософських стихій. Форму цих ритуалів становить спілкування із землею, щоби набратися її цілющої сили, та водою, щоби протистояти її чарам або вжити на благо. Вірогідно, що християнство сприяло перетворенню пов'язаних із водою ритуалів. Оскільки водохрещення становить одну з основ християнських таїнств, а дохристиянська епоха наділила водну стихію численними істотами, які становлять загрозу існуванню людини: русалки, водяні тощо.

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо, що спільність у соціально-культурному світі України є образом єдності, який породжує синтез локальної та дискурсивної, раціональної та інтуїтивної, чуттєвої та символічної форм сприйняття реальності. Зазначена конфігурація просторових уявлень уречевлює й унаочнює механізми опанування та відтворення соціальних зв'язків і стосунків, що сприймаються в якості влади («панування»), традиції («неповторність»), місії («сенс») тощо. Концептуальні метафори геофізичного просторового локусу експлікують космологічний образ українського ландшафту. Мова є засібом трансформації світу, що є предметом спостереження, в об'єктивне уявлення суб'єкта спостереження про значення власної приналежності до геофізичного просторового локусу. Таким чином, феномен спільності позначає переживання взаємозалежності природного та антропогенного в комунікативному середовищі, до якого належать як соціум, так і природа.

Модус геофізичного просторового локусу української ноосфери можна позначити як перебування «обличчям до...». Знаходячись у ньому людина може перебувати в процесі спілкування з природними стихіями та містичними силами. Імовірно, що в українській ойкумені природа і є тією містичною силою, яка може бути спотворена недосконалістю людських вчинків та витворів. Припустимо, що саме в цьому і полягає негативний вимір екологічної свідомості, який може бути знятий (в діалектичному сенсі) лише усвідомленням власної приналежності до цілого, в співбутті людини та світу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Арендт Х. Між минулим і майбутнім : пер. с англ. / Х. Арендт. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2002. – 321 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 6 т. / ред. колегія О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць та ін. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
3. Монастирський Г. Теоретико-методологічні засади модернізації технологій управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня / Г. Монастирський // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – № 4. – С. 36–49.
4. Обушний М. Теоретико-методологічні засади сучасного українознавства / М. Обушний, Т. Воропаєва, О. Мостяєв // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 45–50.
5. Процик І.В. Поняття архетипу в науковій літературі: генетико-теоретичний аспект / І.В. Процик // Вісник Запорізького національного університету. Серія : Філологічні науки. – 2009. – № 2. – С. 56–67.
6. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство : пер. с нім. / Ф. Тьоніс. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 262 с.
7. Hérodote. Histoire. Livre I. Chapitre 0-9 [En ligne] / Hérodote. – Mode d'accés: http://mercure.fltr.ucl.ac.be/Hodoi/concordances/Herodote_HistoiresI/lecture/1.htm

Стаття надійшла до редакції 12.09.2013

REFERENCES:

1. *Arendt, H.* Mizh mynulym y majbutnim (Between past and Future). Kiev, *Dukh i litera*, 2002, 321p.
2. Etymologhichny slovnyk ukrainsjkoji movy (An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language). Kiev, *Naukova dumka*, 1982-2012. T. 1-6.
3. *Monastirsky, G.* Teoretyko-metodolohichni zasady modernizatsiji tekhnolohij upravlinnja ekonomichnym rozvytkom terytorialjnykh spiljnot bazovogho rivnja (Theoretical and methodological basis of modernization

of control technology economic development of local communities baseline). Ternopilj. Visnyk Ternopiljsjkoho natsyonaljnoho ekonomichnoho universytetu, 2008, no4, pp.36-49.
4. *Obushny, M. Voropayeva , T. Mostyayev, O.* Teoretyko-metodologhichni zasady suchasnogho ukrajinoznavstva (Theoretical and methodological foundations of modern Ukrainian study). Kiev. *Ukrainoznavstvo,* 2008, no 4, pp. 45-50.
5. *Protsyk, I.V.* Ponyattja arkhetypu v naukovij literaturi: ghenetyko-teoretychnyj aspekt (Conception of Archetype in scholastic literature: in the light of origin and theory). *Zaporihia.Visnyk Zaporizhkoho natsyonaljnoho universytetu. Seriya: Filolohichni nauky*, 2009, no2, pp. 56-67.
6. *Tönnies, F.* Spiljnota ta suspiljstvo (Community and Society). Kiev, *Dukh i litera*, 2005, 262 s.
7. Hérodote. Histoire. Livre I. Chapitre 0-9 [En ligne]. Mode d'accés: http://mercure.fltr.ucl.ac.be/Hodoi/concordances/Herodote_HistoiresI/lecture/1.htm

Янковський Степан Владиславович – докторант
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Адреса: 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
E-mail: stephanuam@gmail.com

Yankovskyi Stepan Vladyslavovych – doctoral candidate
Zhytomyr Ivan Franko state university
Address: 40, Velika Berditshevska Str., Zhitomir, Ukraine, 10008
E-mail: stephanuam@gmail.com

УДК 141.32

Сравнительная характеристика значения речевых высказываний у М. Бахтина и Э. Бенвениста

Л.П. ШЕЛЮХ
Донбасский государственный педагогический университет, г. Славянск, Украина,
E-mail: ludart3000@mail.r

Авторское резюме

В статье анализируется «глубинная» социальность человека в концепции речевых высказываний человека М. Бахтина в сравнении с теорией «производства» субъекта в речи, представленной в работах французского ученого Э. Бенвениста. Так, М. Бахтин предложил архитектоническую модель человека, согласно которой безымянных, ничьих слов у человека не существует вовсе. Любое слово в культуре и социуме рано или поздно включается в непрекращающийся диалог чужих слов с их оценочностью, установками и смысловыми контекстами. Данная архитектоническая модель человека предполагает антропологически - экзистенциальную природу эпистемологии, в которой диалогическое или соучастное мышление всегда ориентировано на видение в чужом слове альтернативную или другую точку зрения. Но тем самым этот новый тип лингвистики как металингвистики или метариторики очерчивает и предмет своего исследования, а именно – изучение высказывания в процессе его производства субъектом, что, в свою очередь, предполагает и определенную модель человека как субъекта высказывания и носителя определенных смыслов. Это было предметом научного интереса в свое время французского ученого Э. Бенвениста и на что сейчас ориентированы исследования французской школы автоматического анализа дискурса М. Пеше - П. Серио. Целью настоящей статьи является изучение философско-антропологических оснований речевых высказываний у М. Бахтина, конституирующих глубинную социальность в сравнении с «производством» субъекта в дискурсе или в высказывании - акте у Э. Бенвениста.

Э.Бенвенист формулирует условия вхождения говорящего в свою собственную речь. Другими словами, речь здесь идет о введении указателей или маркеров «живого» присутствия говорящего в самом акте высказывания. Если для Э. Бенвениста субъект – это, в первую очередь, субъект, порожденный в языке, субъект высказывания, то для М. Бахтина субъект всегда предшествует речевому высказыванию, он – уже человек, уже лицо, а не дискурсивная позиция или положение. Другими словами, речь здесь идет о введении указателей или маркеров «живого» присутствия говорящего в самом акте высказывания. Для этого используются разнообразные языковые средства, указывающие на речевую ситуацию, а именно, - перформативы, дейксисы (средства, указывающие на момент говорения, предусмотренные в языке), формы пространственно-временного ориентирования и т.д. Напротив, для М. Бахтина речь носит не процессуально - индивидуализированное, а диалогово - собирающее действие. М. Бахтин изучает все разнообразие субъекта в диалоге и коммуникации: как свое - чужое, Я - для–себя, чужое Я, Другой-для –меня, Я- для –другого, в идеале – диалогизм является принципом любого высказывания, и шире – является интерсубъективным, интертекстовым феноменом. Если в теории «производства» субъекта в языке французского ученого понятие диалогизма важно лишь постольку, поскольку лишь обращаясь к другому человеку, субъект называет себя «Я», то для человека М. Бахтина «быть - значит общаться

© Л.П. Шелюх, 2013

диалогически», диалог требует не погружения в процесс высказывания, а нескончаемого продолжения диалога с Другими.

Ключевые слова: диалогизм, металингвистика, речевое высказывание, язык, дискурс, «производство» субъекта, «глубинная» социальность.

Comparative characteristics of speech meaning in Michail Bakhtin and Emile Benveniste

L.P. SHELIUKH
Donbas state pedagogical university, Slavyansk, Ukraine, E-mail: ludart3000@mail.r

Abstract

The «deep» human sociality in Bakhtin's concept of human speech utterances versus Benveniste's theory of the «production» of the subject in a speech is analyzed. Thus, Bakhtin had proposed the architectonic model of man whereby man has no nameless, nobody's words.

Any word in the culture and society is being included sooner or later in the ongoing dialogue of alien words with their evaluating, attitudes and semantic contexts. This architectonic model of man presupposes anthropological and existential nature of epistemology where the dialogic or participative thinking is always focused on the vision of the alternative or the other point of view in the alien word. But, thus this new type of linguistics as meta linguistics or meta rhetoric outlines the object of its study as well, namely - the study of utterance in the process of its production by the subject, that in turn, implies a certain model of man as a subject of utterance and a medium of specific meanings. It was the subject of scientific interest of the French scholar E. Benveniste at one time and is now focused by the study of M. Pesce & S. Serio's French school of discourse automatic analysis. The purpose of this article is the comparative examination of the philosophical and anthropological bases of M. Bakhtin's speech utterances constituting deep sociality and the «production» of the subject in discourse or in utterance and act in E. Benveniste. In other words, we are talking about the introduction of pointers or markers of «living» presence of the speaker in the very act of utterance. E.Benvenist formulates the terms of speaker entrance in his own speech. For E. Benveniste the subject is primarily the one generated in the language, the subject of utterance, and for Bakhtin, the subject is always preceded by a saying voice, he is already the person, he is already the face, not a discursive stance or position. Moreover, there is completely absent E. Benveniste's differentiation in Bakhtin that is a statement as an act and utterance and as a result of speaking where the act of utterance presupposing subject «production» assumes the dominant position. E.Benvenist formulates the terms of the speaker entrance in his own speech. In other words , we are talking about the introduction of the speaker's «live» presence pointers or markers in the very act of utterance. For this purpose the various linguistic tools indicating at speech situation, namely - performatives, deixis (means indicating at the moment of speaking those are provided in language), forms of orientation in space and time, etc. are used.

In contrast, for Bakhtin speech carries not a procedurally and individualized but a dialog and collecting action. If the concept of dialogism in the theory of the «production « of the subject in the language of the French scientist is important only in so far as only referring to the other person, the subject calls himself the «I,» for a man of Bakhtin's «to be means to communicate dialogically», dialogue requires not the immersion in the process of utterance, but the endless continuation of the dialogue with the Others. This understanding of Bakhtin's dialogism as infinite discourse with the Other, where dialogue and discourse may be treated as synonyms, had been further developed in the French school of the automatic analysis of such famous scholars as P. Henry, O. Ducrot , J. Authierz -Revuz , and others. Their investigations let identify and distinguish different types of «alian language» in general text structure.

Keywords: dialogism, meta linguistics, speech utterance, language, discourse, «production» of the subject, «deep» sociality.

Постановка проблемы. Как известно в книге М. Бахтина «Марксизм и философия языка», изданной им в 1929 году под псевдонимом В.Волошинов (или в соавторстве с самим Волошиновым), дана радикальная критика соссюровского лингвистического структурализм. Так, главным направлением критики ключевых положений языкознания Ф. де Соссюра и его последователей был абстрактный объективизм языка как структурированной системы лингвистических форм, подчиненных изначальной законосообразной норме. Это практически игнорировало «живую» человеческую речь и, тем самым, практически исключало из области языкового анализа социальное содержание языковых высказываний, которые основываются на глубинно диалогическом характере разговорного языка.

Между тем, согласно М. Бахтину, в формировании и воспроизводстве - глубинной социальности одну из ведущих ролей играет «внутренний» диалог или полифония речевых высказываний субъектов, что стало одним из краеугольных положений ныне интенсивно формирующихся теории речевых актов, теории текстового анализа и дискурс-анализа.

Если отталкиваться от основного принципа диалогизма М. Бахтина, то «субъект как таковой не может восприниматься и изучаться как вещь, ибо как субъект он не может, оставаясь

субъектом, стать безгласным, следовательно, познание его может быть только диалогическим» [1, с. 383]. Но какое значение придавал диалогизму речевых высказываний или «живому» слову М. Бахтин? И какой смысл приобретает «живое» слово в философско-антропологическом анализе и в современной философии языка? Как соотносятся речевые высказывания с практикой применения понятия «дискурс»? В рассмотрении комплекса этих вопросов представляет первостепенный интерес соотнести «глубинную» социальность человека в концепции речевых высказываний М. Бахтина с теорией «производства» субъекта в речи, представленной в работах французских ученых - Э. Бенвениста и ведущих представителей школы автоматического анализа дискурса.

Анализ исследований и публикаций. В последнее время происходит настоящий русскоязычный лингвистический бум в плане создания социолингвистической теории речевой коммуникации и теории речевых жанров, импульсом к разработке которых дало многостороннее творчество М. Бахтина. Достаточно хотя бы назвать работы В.Карасика «Языковый круг: личность, концепты, дискурс». Он же. «Языковая кристаллизация смысла», Он же. «Языковые ключи», М. Бахтина и Е. Головко «Социолингвистика и социология языка», Б. Успенского «Ego Loguens», В. Дементьева «Теория речевых жанров», М. Макарова «Основы теории дискурса» и некоторые другие работы по философии языка. Но, к сожалению, при всех социокультурных, лингвистических, коммуникативных и прочих достоинствах этих исследований, изучение феномена диалогизма остается еще «в тени». Последний как базовый принцип изучения человека в социуме и культуре априорно предполагает «глубинную» социальность человека и определенную философско - антропологическую модель субъекта. В лучшем случае при анализе концепта «живого» слова как высказывания или как «дискурса» используется феноменологическая модель человека в ее классическом - гуссерлианском – интерсубъективном варианте (А. Макаров) или акцент делается на ключевых положениях в трактовке соотношения языка и речи аналитической философии (В.Карасик).

М. Бахтин предложил архитектоническую модель человека, согласно которой безымянных, ничьих слов у человека не существует вовсе. Любое слово в культуре и социуме рано или поздно включается в диалог чужих слов с их оценочностью, установками и смысловыми контекстами. Как пишет в этой связи Л. Микешина: «Новое видение субъекта – человека познающего – с необходимостью рождает новое структурное понятие – архитектонику» [2, с. 543]. Данная архитектоническая модель человека предполагает антропологически - экзистенциальную природу эпистемологии, в которой диалогическое или соучастное мышление всегда ориентировано на видение в чужом слове альтернативную или другую точку зрения. Проясняя это положение, известная российская исследовательница Н. Автономова отмечает, что «место чужого слова неоднозначно: это могут быть и слова автора о герое, и слова героя за пределами авторского кругозора. В записях 1960-1970 годов Бахтин утверждает, что виды, формы и степени чужести чужого слова призвана изучать пока еще не существующая дисциплина – металингвистика» [3, с.172]. Но тем самым этот новый тип лингвистики очерчивает и предмет своего исследования, а именно – изучение высказывания в процессе его производства субъектом, что, в свою очередь, предполагает и определенную модель человека как субъекта высказывания и носителя определенных смыслов. Этим в определенном смысле и занимался в свое время Э. Бенвенист и на что сейчас ориентирована французская школа автоматического анализа дискурса М. Пеше - П. Серио.

Целью исследования является изучение философско-антропологических оснований речевых высказываний у М. Бахтина, конституирующих глубинную социальность в сравнении с «производством» субъекта в дискурсе или в акте высказывания у Э. Бенвениста и представителей французской школы автоматического анализа дискурса.

Изложение основного материала. По всей видимости, «слепота» к детальной проработке философско-антропологических оснований понятия «речевое высказывание» и применение в этом контексте франкоязычного «дискурса» у русскоязычных исследователей во многом отличается от использования понятия «дискурс» во французской гуманитарной традиции. Так, во французской гуманитарной традиции это понятие связано с наукой об идеологии, где слово «идеология» имеет множество различных значений, указывающих на разнообразные и подчас совершенно непохожие друг на друга феномены. Здесь понятие «идеология» подразумевает и любой языковый, и любой текстовой, и любой семиотический факт, всегда основывающийся на глубинной психоаналитической или, еще шире, антропологической основе. Его интерпретация всегда предполагает учет реальных искажений или упущений, определяемых изначальной «нагруженностью» дискурса сферой социальных интересов, в котором кристаллизуются социальные значимости, всегда затемняющие в той или иной мере языково-семиотическую картину мира. Поэтому, во французской гуманитарной традиции идеология как ложное сознание является эпифеноменом любого типа дискурса, фиксирующего воображаемый характер отношения людей к условиям своего существования. Как известно, такое понимание дискурса восходит к исследованиям феномена идеологии К.Маркса и

Ф.Энгельса. На эту полисемию обратила внимание Н. Автономова: «Слово «дискурс» во французском научном словоупотреблении крайне многозначно. Это одновременно синоним речи в соссюровском употреблении, лингвистическая единица шире фразы, любое высказывание, имеющее говорящего и слушающего (который подвергается воздействию говорящего), место, где разыгрывается бесконечная креативность речевого использования языка как совокупности конечного числа элементов, проявление языка в живой коммуникации и др.» [3, с.181]. Вот почему исследовательский пафос французских социально-антропологических исследований направлен на деконструкцию любого типа дискурса как речевого высказывания, что способствует изучению условий и механизмов производства субъективности.

Иное дело русскоязычное применение слова «идеология», закрепленное в языковом пространстве, на что обратил внимание один из ярких представителей школы автоматического анализа дискурса П. Серио, исследователь советской и постсоветской идеологии как феномена языкового сознания: «Не следует понимать это слово в том значении, в котором оно имеет наибольшее распространение в русском языке, а именно как «организованная система идей» [4, с.21]. К сожалению, вышеприведенные русскоязычные исследования дискурса и его практик не рассматривают их в ракурсе, обозначенном французскими гуманитариями во многом из-за отсутствия четкой и продуманной философско-антропологической основы субъективности, что неизбежно приводит к разночтению понятий «речь», «высказывание» или «живое» слово в русском и дискурс во французском языке.

Обратившись к истории понятия дискурс, можно отметить некоторые специфические особенности его возникновения. Так, к самому термину «дискурс» как понятию для обозначения различных видов речевых практик подвели в середине 50-х годов прошлого столетия исследования французского лингвиста и философа языка Э.Бенвениста, разработавшего теорию высказывания, получившую свою презентацию в цикле работ под общим названием «Человек в языке». В частности, в своей статье «Формальный аппарат высказывания» французский лингвист писал: «Нашим объектом является самый акт производства высказывания. Этот акт - дело говорящего, который использует язык по своему усмотрению. Отношения, устанавливающиеся между говорящим и языком, определяют языковые черты высказывания» [5, с.312]. Примечательно здесь то, что любое высказывание можно рассматривать как предельно индивидуализированный акт «живого» говорения. Он характеризуется допредикативным, априорным наличием определенных социолингвистических условий, благодаря которым и проявляются специфические отношения говорящего со своей речью, т.е. устанавливаются отношения дискурса как диалога в его практическом ситуативном применении.

Прежде всего Э.Бенвенист формулирует условия вхождения говорящего в свою собственную речь. Другими словами, речь здесь идет о введении указателей или маркеров «живого» присутствия говорящего в самом акте высказывания или, выражаясь языком французского лингвиста, «центра внутренней референции... с помощью особых форм, функция которых заключается в установлении необходимой и постоянной связи между говорящим и его высказыванием [5, с.314].

Какие же это условия вхождения говорящего в свой собственный дискурс? Французский исследователь структурирует их следующим образом: «Речь идет о появлении указателей лица (отношения Я – Ты), что имеет место только в акте высказывания и при посредстве акта высказывания: слово Я обозначает человека, произносящего высказывание, слово Ты – человека, который при этом присутствует в качестве собеседника» [5, с. 314]. Здесь у Э.Бенвениста через реальную или воображаемую систему взаимоотношений «Я – Ты» просматривается, если так можно сказать, «внутренняя» социальность любого акта говорения.

Видимо речь здесь идет о той социальной ситуации, в которой непременно оказывается любой говорящий, каждый раз, прибегающий к использованию языка, где «он немедленно противопоставляет себе другое лицо, какой бы ни была степень присутствия, приписываемая им этому лицу. Всякий акт высказывания является, эксплицитно или имплицитно, обращением к кому-либо, он постулирует наличие собеседника»[5, с.313] – резюмирует свою позицию французский ученый. «Внутренняя» социальность изучалась и известными французскими философами, а именно: Ж.Батаем, М.Бланшо, Ф.Лаку-Лабартом, Ж.-Л.Нанси и другими. Так, Жан - Люк Нанси называет ее «совместимостью бытия» или «бытием – сообща», «бытием – во – множестве», «бытием – одних – с – другими», обнажая «вместе» как категорию, все еще не обретшую статуса или узуса, но откуда приходит все то, что заставляет нас мыслить – и все то, что заставляет мыслить «нас» [6, с.75]. Несколько дистанцируясь от фигуративности и игры слов, свойственной философской манере Ж.-Л. Нанси, постараемся удержать для дальнейших наших рассуждений его исходную интуицию, а именно, как «бытия – одних – с – другими», т.е. глубинную социальность, так и изначальную пространственность, топосность человеческого бытия. В этом контексте вполне очевидным становятся рассуждения Э.Бенвениста о том, что «ту же природу имеют и с той же структурой акта высказывания соотносятся многочис-

ленные средства остенсивного указания (типа это, здесь и т.п.), слова, которые предполагают одновременно с их произнесением указание на предмет жестом» [5, с.314]. Но, как известно, остенсивные или наглядные указания, т.е. те, которые можно продемонстрировать, всегда имеют пространственную артикулированность предмета или лица. Эти «указательные слова» фиксируют место или пространственность речи или дискурса, они «рождаются в акте высказывания; они возникают в результатах этого события, индивидуального и, если можно так сказать, «единожды рожденного» [1, с.314]. Но самая интересная их особенность кроется в том, что «они создаются заново каждый раз, когда произносится высказывание, и каждый раз они означают нечто новое» [5, с.314] в плане своей пространственной диспозиции и пресуппозиций в целом.

Еще более интересный вывод делает Э.Бенвенист относительно категории времени экзистенции дискурса. Так, полемизируя с «когнитивистами», утверждающими и по сей день, что темпоральность – это основа мыслительной деятельности человека, французский исследователь языка настаивает на том, что в действительности темпоральность возникает в акте высказывания и через высказывание. Высказыванию обязана своим появлением категория настоящего, а из категории настоящего рождается категория времени «настоящее... является, по существу, источником категории времени» [5, с.315]. Более того, Э.Бенвенист возвращается к социальной природе акта высказывания или дискурса как системы показателей дейксиса, касаясь так называемых фактических или контактных видов речи, т.е. актов говорения, практически не имеющих информационно-познавательного значения или, как иногда говорят,- формально-учтивой, бесцельной «болтовни». Вместе с тем, функция ее совершенно иная - она носит человекосозидающий через социальность характер: «Каждое высказывание есть акт, прямо направленный на то, чтобы привязать слушающего к говорящему узами какого-либо чувства, социального или иного. Язык в этой функции выступает...не в качестве орудия мысли, а в качестве способа действия» [5, с.319]. Таким образом, у Э.Бенвениста на уровне анализа речевого акта как дискурса присутствуют практически два его неотъемлемых атрибута - пространственная артикулированность в настоящем и «внутренняя» социальность, развертывающаяся на уровне диалогичности «Я - Ты».

Последнее обстоятельство, а именно: присваивание говорящим вышеназванных форм языка и соотнесение их с собственным лицом, представляя при этом самого себя как «Я», а своего партнера по общению как «Ты» или «Он» и составляет основу «производства» субъективности у Э.Бенвениста. Здесь язык не столько средство общения или средство выражения мысли, сколько он приобретает совершенно новую функцию в конституировании лица через «живой» акт высказывания. Именно в этом смысле данная проблематика становится решающей в исследовании дискурса и его практик. Вместе с тем, концепция французского лингвиста может быть истолкована, что уже неоднократно предпринималось, в совершенно другом ключе, а именно: как очередная вариация картезианского субъекта или целостного психологического субъекта, целиком владеющего своим языком намерениями и желаниями и, следовательно, управляющего смыслом своих слов.

А если допустить, что дискурс строится на основе того, что реальный смысл всегда как-то ускользает или утрачивается, всегда связан с принципиальной нерационализируемостью, непрозрачностью смысла для говорящего? Тогда исследование дискурса приобретает совершенно другой контекст. В нем переструктурируются и переосмысливаются социальные отношения «Я» - говорящий и «Ты» - слушающий и их инверсия в совершенно другой вид, а именно, возникает устойчивый мотив Другого как главного структурирующего элемента нашего отношения с социальной реальностью, то есть Другого меня с переменчивыми языком, намерениями и желаниями, Другого другого как моего тождества или различия и т.д. и т.п. Причем это имеет отношение не только к натуральным или «живым» лицам, но и имеет отношение к виртуальному, воображаемому пространству нашего существования.

Напротив для М. Бахтина речевые высказывания носят не процессуально - индивидуализированное, а диалогово - собирающее действие. М. Бахтин изучает все разнообразие субъекта в диалоге и коммуникации: как Свое - Чужое, Я-для–Себя, Чужое Я, Другой-для –Меня, Я- для –Другого и т.д. В идеале – диалогизм является принципом любого высказывания, и шире – является интерсубъективным, интертекстовым феноменом, на что сделала акцент в своей теории интертекстуальности Ю. Кристева. Если в теории «производства» субъекта в языке французского ученого понятие диалогизма важно лишь постольку, поскольку лишь обращаясь к другому человеку, субъект называет себя «Я», то для субъекта или человека М. Бахтина «быть - значит общаться диалогически», где диалог требует не погружения в процесс высказывания, а нескончаемого продолжения диалога с Другим или Другими.

В качестве наглядной иллюстрации значения речевых высказываний у М.Бахтина можно вспомнить его работу о Ф. Рабле. Так, в книге о Ф.Рабле российско-советский ученый находит почву для языка как речи в непосредственных телесных контактах людей, в которых речь, прежде всего, определяется коллективным дей-

ствием диалога и общения. Он описывает разнообразие тел и органов, телесных практик, взаимодействий и иерархий людей. Весь этот мир телесных взаимодействий получает выражение не столько в содержании, сколько в тональности языка, но при этом он вообще не дистанцируется от внеязыковых практик и все проблемы «внешнего», внеязыкового решаются как проблемы языка за счет вариабельного многообразия тональности в их непосредственном произнесении будь - то просьбы и приказы, клятвы и мольбы, вопросы и ответы [8]. Его концепция в чем-то напоминает теорию перформативности, но связывая речевые высказывания (в его интерпретации – социолекты) с деперсонализированным коллективным телом народа, он создает совершенно оригинальную авторскую концепцию. Вместе с тем, на языке современного языкознания (и здесь прослеживается сходство взглядов М. Бахтина и Э. Бенвениста) понимаются, «как отражение общего несемиотического начала в языке, принадлежности языка к системам особого, «семантического» типа [5, с.80-81; 84].

В этом аспекте, как отмечает лингвист В. Дементьев: «Данное свойство языка проявляется в том, что в интерпретацию знака включен человеческий фактор, делающий результирующий смысл, в конечном счете, непредсказуемым. Истоки семантического начала в языке лежат в огромном количестве и разнообразии знаков, в частности, в том, что существуют знаки трех типов: иконические, индексальные и символические [7, с.92].

В работе о Рабле у М.Бахтина философия языка как речи прочно связана с коллективным телом, и в которой расчленение и собирание единого языка на социальные, культурные, религиозные, профессиональные и т.п. речевые высказывания, «столкновение» на одной территории различных модификаций речевых высказываний, способствует лучшему самопониманию различных языков. Оно происходит через постижение своей инаковости или другости посредством опыта телесности в его различных речевых модификациях или то, что исследуется в языкознании как речевой жанр. В аспекте рассмотрения феномена бахтиновских коллективных тел П. Серио отмечает, что «Волошинов (читай М.Бахтин – В.П.) придерживался критического подхода к социальной психологии: он доказывал, что «социальная психология» в случае ее отделения от речевого взаимодействия, то есть взаимодействия людей посредством слов, рискует быть связанной с метафизическими и мифическими понятиями «коллективной души» или «духа народа» [7, с.49], что и не предполагает «производства» субъективности, она уже изначально есть.

Тем самым, М.Бахтин настаивал именно на коллективно-телесном опыте, «растворяя» язык в более широком пространстве теории речевых жанров: «Именно речевые жанры составляют буферное пространство между «отчужденной» от человека системой языка и ее реальным использованием. Жанры привносят в речь и коммуникацию системность, стандарт и семиотическое начало (по Э. Бенвенисту), способствуя развитию и кристаллизации языка в «борьбе» с недостатками непрямой коммуникации, препятствующими эффективному обмену более точными смыслами» [7, с.92].

Таким образом, принципиальным моментом расхождения в принципах построения бахтиновского диалогизма и школы автоматического анализа дискурса стало именно понимание субъективности. Так, если для М.Бахтина человек является отправной точкой для словесного взаимодействия в конкретных высказываниях, где опыт тела незаменим, то для школы анализа дискурса человек есть всегда результат или продукт дискурса как диалога, в этом плане ее представители являются последователями Э. Бенвениста. Сходство же обеих позиций заключается в том, что в обеих концепциях решающее значение уделяется пересказанной речи, то есть высказыванию внутри высказывания. Вместе с тем, пересказанное высказывание может пересказываться в анализе дискурса бессознательно, что совершенно отсутствует в диалогизме М.Бахтина. Поэтому, согласно М.Пеше и его коллег, любое подобное высказывание принадлежит области идеологии. И здесь мы снова упираемся в метафизические основания формирования разных подходов на Западе и на советском, и постсоветском философско-научном пространстве в исследовании одних и тех же феноменов – термины одни, а их генезис, производство, содержание и смысл совершенно разный.

Справедливости ради об этом и говорит П.Серио, анализируя, о чем уже говорилось ранее, принципиальное отличие понятия «идеология» во французском и русском языке [7, с. 20-21]. Добавим, что подобные разночтения касаются практически всех базисных понятий. В частности, М.Бахтин постоянно пользует понятие «сознание», но оно не имеет прямого отношения к тому, как этот термин понимается в классической и постклассической европейской философии. «Сознание» в понимании М.Бахтина – это одновременно и сознание, и несознание классической концепции рефлексивности, и не бессознательное, как его понимал З.Фрейд, и последующая психоаналитическая и философская традиция, это что-то «кентаврическое» - сознание-общение, сознание-высказывание, сознание-пересказывание, сознание-проговаривание и т.д. Можно сказать, что само понятие сознание в подобной мыслительной перспективе изначально бессознательно, что исключает их противопоставление, что весьма характерно для всей западноевропейской ме-

тафизики и ее модернистской критике в лице К.Маркса, Ф.Ницше, З.Фрейда. Последние выдвинули на первый план категорию бессознательного как одного из базисных элементов исследования бытия человека. К слову сказать, во всей русской культуре именно художественная литература выполняла важнейшую философскую функцию просвещения и наставления в разуме, что совершенно несвойственно для европейской традиции. Поэтому, зачем до бесконечности здесь дробить субъект исследования, если он изначально является коллективным субъектом или коллективным телом - такова глубинная предпосылка, обосновывающая право на существование концепта «коллективное тело» в русскоязычных философских исследованиях.

Выводы. Подведем некоторые итоги нашего рассмотрения. Так, Э.Бенвенист формулирует условия вхождения говорящего в свою собственную речь. Другими словами, речь здесь идет о введении указателей или маркеров «живого» присутствия говорящего в самом акте высказывания. Для Э. Бенвениста субъект – это, в первую очередь, субъект, порожденный в языке, субъект высказывания, напротив, для М. Бахтина - субъект всегда предшествует речевому высказыванию, он – уже человек, уже лицо, а не дискурсивная позиция или положение. Более того, у М. Бахтина начисто отсутствует дифференциация Э. Бенвениста: высказывание как акт и высказывание как результат говорения, в котором главенствующее положение занимает сам акт высказывания, предусматривающий «производство» субъективности.

Тем самым, Э.Бенвенист формулирует условия вхождения говорящего в свою собственную речь. Другими словами, речь здесь идет о введении указателей или маркеров «живого» присутствия говорящего в самом акте высказывания. Для этого используются разнообразные языковые средства, указывающие на речевую ситуацию, а именно: перформативы, дейксисы (средства, указывающие на момент говорения, предусмотренные в языке), формы пространственно-временного ориентирования и т.д. Смысл же бахтиновского диалогизма основан на бесконечном погружении в речь или дискурс Другого, в котором диалог и дискурс можно трактовать как синонимы.

Данное бахтиновское положение нашло свое дальнейшее развитие во французской школе автоматического анализа, в частности, у таких известных ученых, как П. Серио, П. Анри, О. Дюкро, Ж. Отье-Ревю. Их исследования позволяют выявлять и распознавать различные типы «чужой речи» в структуре основного текста, что станет предметом нашего дальнейшего анализа.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бахтин М. М. К методологии гуманитарных наук [Текст] / М.М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. - М.: Искусство, 1986. - С. 381-393.
2. Микешина Л.А. М.М. Бахтин: Переосмысление эпистемологических категорий [Текст] / Л.А. Микешина. // Социальная эпистемология: идеи, методы, программы / Под редакцией И.Т. Касавина. – М.: «Канон +» РООИ «Реабилитация», 2010. – С. 535- 565.
3. Автономова Н.С. Открытая структура: Якобсон – Бахтин – Лотман – Гаспаров [Текст] / Н.С. Автономова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – 503 с.
4. Серио П. Как читают тексты во Франции [Текст] / П. Серио; пер. с фр. // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2002. – С. 12- 53.
5. Бенвенист Э. Общая лингвистика [Текст] / Э. Бенвенист; пер с фр. – М.: УРСС, 2002. – 407 с.
6. Нанси Ж.-Л. Бытие единичное множественное [Текст] / Ж.-Л. Нанси; пер с фр. – Мн.: Изд-во «Логвинов», 2004. – 272 с.
7. Дементьев В. В. Теория речевых жанров [Текст] / В.В. Дементьев. – М..: Знак, 2010. –600 с. – (Коммуникативные стратегии культуры).
8. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса [Текст] / М.М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1990. – 543 с.

Статья поступила в редакцию 31.10.2013

REFERENCES:

1. Bahtin M. M. K metodologii gumanitarnyih nauk [Tekst] (On the methodology of the humanities). *Estetika slovesnogo tvorchestva*. M.: *Iskusstvo*, 1986. P. 381-393.
2. *Mikeshina L.A.* M.M. Bahtin: Pereosmyislenie epistemologicheskih kategoriy [Tekst] (M.M. Bakhtin : Rethinking the epistemological categories). *Sotsialnaya epistemologiya: idei, metodyi, programmyi*. M.: «*Kanon » ROOI «Reabilitatsiya»*, 2010. P. 535- 565.
3. *Avtonomova N.S.* Otkryitaya struktura: Yakobson – Bahtin – Lotman – Gasparov [Tekst] (The open structure: Jacobson - Bakhtin - Lotman - Gasparov). M.: *Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN)*, 2009. 503 p.
4. *Serio P.* Kak chitayut tekstyi vo Frantsii [Tekst] (How to read texts in France). *Kvadratura smyisla: Frantsuzskaya shkola analiza diskursa*. M.: *OAO IG «Progress»*, 2002. P. 12- 53.

5. *Benvenist E.* Obschaya lingvistika [Tekst] (General Linguistics). M.: *URSS*, 2002. 407 s.
6. *Nansi Zh.-L.* Byitie edinichnoe mnozhestvennoe [Tekst] (Being singular plural). Mn.: *Izd-vo «Logvinov»*, 2004. 272 p.
7. *Dementev V. V.* Teoriya rechevyih zhanrov [Tekst] (The theory of speech genres). M..: *Znak*, 2010. 600 p.
8. *Bahtin M.M.* Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kultura srednevekovya i Renessansa [Tekst] (Creativity Francois Rabelais and the folk culture of the Middle Ages and the Renaissance). M.: *Hudozhestvennaya literatura*, 1990. 543 p.

Шелюх Людмила Павловна – старший преподаватель
Донбасский государственный педагогический университет
Адрес: 84116, г. Славянск, ул. Батюка, 19
E-mail: ludart3000@mail.ru

Shelyuh Lyudmila Pavlovna – senior lecturer
Donbas state pedagogical university
Address: 19, Batyuk Str., Slavyansk, 84116
E-mail: ludart3000@mail.ru

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 338.246-049.5

Антикризовий менеджмент як важливий чинник економічної безпеки держави

В.Т. ШАТУН
Чорноморський державний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна,
E-mail: vlad.shatoon@gmail.com

Авторське резюме
Українська держава і суспільство все частіше зіштовхуються з кризами, що виникають у різних сферах. Гострою проблемою для держави і всього суспільства є економічна криза, оскільки саме в сфері економіки знаходиться найбільша частка ресурсів держави.

У статті досліджуються різноманітні підходи до визначення категорій «економічна безпека», «криза», «антикризовий менеджмент». Аналізуються система і особливості антикризового управління.

Практикою антикризового управління сформовано стратегічні (ліквідація, регуляризація, злиття, диверсифікація, реінжиніринг, реструктуризація) і тактичні (банкрутство, даунсайзинг, санація) методи антикризового менеджменту.

Світовий досвід переконує, що криза – це нормальний етап розвитку будь-якої системи, проте вона несе в собі серйозні загрози. У цьому зв'язку актуальності набуває питання вдосконалення антикризового управління суб'єктами господарювання з метою своєчасного розпізнавання кризових явищ та закладення основ для подальшого зростання економічної безпеки в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: антикризовий менеджмент, банкрутство, даунсайзинг, диверсифікація, злиття, економічна безпека, криза, ліквідація, регуляризація, реінжиніринг, реструктуризація, санація.

Crisis management as an important factor of economic security

V.T. SHATUN
Petro Mohyla Black Sea state university, Mykolaiv, Ukraine, E-mail: vlad.shatoon@gmail.com

Abstract
Українська Ukrainian state and society are colliding with crises which appear in various spheres more often. An essential problem for state and the whole society appears to be the economical crisis because there is the highest percentage of state resources in economical sphere exactly.

Different approaches to the definition of categories «economical safety», «crisis», «anticrisis management» are researched in the article. System and specifies of anticrisis control are analyzed.

Strategy (liquidation, regularization, merger, diversification, reengineering, restructurization) and tactical (bankruptcy, downsizing, sanitation) methods for anticrisis management have been formulated by practice of anticrisis control.

The world experience convinces that crisis is a normal milestone of any system's development while it contains essential threats. In association with this the issue of perfection of anticrisis control by subjects of economic management in order to recognize crisis phenomena in time and put foundation for the following increase of economical safety in the long-term perspective is acquiring the topicality.

Key words: anticrisis management, bankruptcy, downsizing, diversification, merger, economical safety, crisis, liquidation, regularization, reengineering, restructurization, sanitation

Постановка проблеми. Сфера забезпечення національних інтересів держави поряд з пріоритетними прагненнями до територіальної цілісності та недоторканості кордонів усе частіше включає й економічні інтереси. Гарантування економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави.

Останнім часом Українська держава і суспільство все частіше зіштовхуються з кризами, що виникають у різних сферах. Гострою проблемою для держави і всього суспільства є економічна криза, оскільки саме в сфері економіки знаходиться найбільша частка ресурсів держави. Під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, світової економічної та фінансової кризи національна економіка також знаходиться в складному становищі з точки зору національної безпеки.

Аналіз досліджень і публікацій. Щодо визначення поняття «економічна безпека», то його суть по-різному трактують і формулюють вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких варто відзначити: Л.Абалкіна, В.Геєця, Б.Губського, М.Єрмошенка, В.Мунтіяна, Г. Пастернак-Таранушенко, В Сенчагова та інших. Проте єдиного розуміння суті цього поняття не існує як в Україні так і за її межами.

Економічний та соціальний зміст кри-

© В.Т. Шатун, 2013

зи, її негативний вплив на економічну безпеку досліджено в роботах Г.Александрова, А.Алпатова, Е.Альтмана, А.Грязнова, В.Казакова, С.Попова, Э.Уткіна.

Питання державного регулювання економічного розвитку держави та формування відповідних механізмів державного управління, відображені в працях Г.Атаманчука, В.Князєва, В.Бакуменка, Н.Нижник, Р.Рудніцької та інших дослідників.

Метою дослідження є визначення методів антикризового менеджменту як важливого чинника економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Суттєвим і актуальним завданням публікації вважаємо дослідження існуючих визначень категорії «криза» та їх зв'язок з поняттям «економічної безпеки». Найточніше відповідають темі дослідження наступні визначення кризи:

– крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості у навколишньому середовищі [6];

– порушення рівноваги в економіці і один з неминучих та закономірних (переборних) етапів в її циклічному русі [11].

Наступним кроком є визначення поняття «антикризовий менеджмент», яке має чимало різних трактувань. Найбільш точним, на нашу думку, є формулювання суті антикризового менеджменту як управління, в якому певним чином зазначено передбачення небезпеки кризи, аналіз її симптомів, заходів по зниженню негативних наслідків кризи і використання її факторів для подальшого розвитку, що визначене професором З.М.Коротковим [6].

Отже, відповідно до теми дослідження, важливим і вкрай необхідним є визначення поняття «економічна безпека», пов'язаного з таким станом економіки, який дозволяє захищати життєво важливі інтереси держави, організації, громадянина, тобто передбачити, усунути або перебороти загрози.

Найбільш повною мірою відповідають зазначеним критеріям наступні формулювання поняття «економічна безпека»:

– такий стан національної економіки, який дозволяє зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх погроз і спроможний задовольняти потреби особистості, суспільства та держави [10];

– система організаційно-економічних і правових заходів щодо запобігання економічних загроз [1];

– стан економіки, який забезпечує спроможність протистояння системи негативним впливам із зовнішнього середовища [7];

– стан економіки, що здатний запобігати зовнішнім та внутрішнім загрозам та забезпечити сталий соціально-економічний розвиток [5].

Арсенал методів антикризового менеджменту як важливого чинника економічної безпеки держави містить чимало різноманітних ефективних механізмів.

Методи антикризового менеджменту на рівні державного регулювання включають: вироблення нормативних, законодавчих актів, визначення цілеспрямованої фінансової й соціальної політики, сприяння малому бізнесу, інноваційній активності підприємств і конкурентоспроможності країни на світовому ринку.

Будь-яке антикризове управління є унікальним, відрізняється певними особливостями, рівнем втручання органів влади, методологічною та ресурсною базами, а при вирішенні подібних проблем можуть застосовуватися різноманітні принципи управління та прийматись специфічні рішення.

Системі антикризового менеджменту властиві наступні ознаки:

– гнучкість і адаптивність – найчастіше застосовується при матричній системі управління;

– здатність прийняття неформального управління, наявність терпіння й упевненості керуючого;

– диверсифікованість менеджменту – пошук нових типологічних ознак, необхідних у складній ситуації;

– зниження централізму з метою забезпечення миттєвого реагування на кризові явища;

– посилення інтеграційних процесів, що дозволяє більш повно й точно використовувати потенціал компетенції [4].

Виходячи з усього вищевикладеного, визначимо особливості антикризового менеджменту:

– головною його метою є забезпечення міцного становища на ринку й стабільно сталих фінансів підприємства при будь-яких економічних, політичних і соціальних метаморфозах;

– у його рамках застосовуються ті управлінські інструменти, які найбільш ефективні в усуненні тимчасових фінансових труднощів і розв'язанні поточних проблем підприємства;

– головне в антикризовому менеджменті – прискорена й діюча реакція на істотні зміни зовнішнього середовища;

– в основі антикризового менеджменту лежить процес постійних і послідовних інновацій у всіх ланках і галузях діяльності підприємства;

– антикризове управління націлене на те, щоб навіть на грані банкрутства ввести в дію такі управлінські й фінансові механізми, які дозволять вибратися із труднощів з найменшими для підприємства втратами [9].

Отже, антикризовий менеджмент – це такий вид управління, при якому розвинені механізми передбачення й моніторингу кризи, аналізу його природи, ймовірності, ознак, за-

стосування методів зниження негативних наслідків кризи й використання його результатів для майбутнього більш сталого розвитку.

Методи антикризового менеджменту. Практикою антикризового управління сформовано чималу кількість методів антикризового менеджменту. Існування значної кількості методів пов'язане з наявністю різних підходів до антикризового управління підприємством та різною природою причин самих кризових явищ.

Залежно від результатів, які отримує підприємство в разі їх застосування, основні методи антикризового управління розподіляють на дві групи:

– тактичні методи: банкрутство, даунсайзинг та санація. Застосування цих методів спрямовано на подолання наслідків кризи – швидке покращення фінансових показників підприємства;

– стратегічні методи: ліквідація, регуляризація, злиття, диверсифікація, реструктуризація і реінжиніринг. Результати їхнього застосування підприємство відчуває, як правило, не одразу, проте їх використання змінює сутність бізнесу, його якісні характеристики, такі, як конкурентоспроможність, інвестиційна привабливість, клієнтоорієнтованість, інноваційність.

Відповідно до того, що є причиною кризи, підприємству слід вибирати метод, який краще за інші допоможе усунути ці причини.

Сутність та застосування основних методів антикризового управління:

1. Банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.

2. Даунсайзинг – зменшення виробничих потужностей та чисельності виробничого та управлінського персоналу підприємства відповідно до реального попиту та ринкових можливостей, що призводить до значного скорочення постійних витрат, зменшення собівартості продукції.

3. Санація:

– внутрішня – сукупність усіх можливих заходів, які здатні привести підприємство до фінансового оздоровлення за рахунок власних джерел;

– зовнішня – система фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових та соціальних заходів, спрямованих на досягнення платоспроможності, ліквідності, прибутковості і конкурентоспроможності підприємства-боржника в довгостроковому періоді [2].

Метод застосовується при виникненні загрози банкрутства.

4. Ліквідація – припинення діяльності підприємства, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна.

5. Регуляризація – формування системи стратегічного планування та управлінського обліку, створення комплексної системи фінансового контролю та планування, автоматизованої системи обліку, повноцінних маркетингових служб. Метод дозволяє сформувати системи управління, що спроможні вирішувати великий обсяг складних завдань, пов'язаних із роботою в ринкових умовах, виходом на міжнародні ринки та спрямовувати ресурси підприємств на подальший стабільний розвиток.

6. Злиття – об'єднання у межах однієї організації різних стадій виробництва та розподілу, різних видів діяльності. Доцільне, коли така інтеграція призводить до суттєвої економії на масштабі чи до значного зменшення трансакційних витрат.

7. Диверсифікація – розширення сфери діяльності суб'єкта господарювання в будь-якому напрямі, щоб не бути залежним від одного ринку. Застосовується при перших ознаках кризи.

8. Реструктуризація – здійснення організаційно-економічних, правових, виробничо-технічних заходів, спрямованих на зміну структури підприємства, його управління, форм господарювання, які можуть забезпечити підприємству фінансове оздоровлення, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва. Застосовується на ранніх етапах життєвого циклу підприємства та коли вже криза неминуча [2].

9. Реінжиніринг – перепроектування бізнес-процесів підприємства за рахунок скорочення зайвих ланок та операцій у бізнес-процесах, зайвих витрат часу та інших ресурсів. Метод дозволяє досягти різкого, стрибкоподібного підвищення показників ефективності діяльності: продуктивність праці, час обслуговування (виготовлення продукції), собівартість.

Для більшості підприємств, що опинилися у кризовому становищі, першими найбільш сприятливими методами, що стають у нагоді, є санація і реструктуризація. Метою санації є покриття поточних збитків і усунення причин їх виникнення, збереження або відновлення ліквідності і платоспроможності підприємства, скорочення всіх видів заборгованості, поліпшення структури оборотного капіталу, формування фондів фінансових ресурсів, необхідних для проведення санаційних заходів виробничого значення. Результати санації в більшості випадків мають тимчасовий характер, якщо їх не закріплено структурними реформами [4].

Метою проведення реструктуризації є створення повноцінних суб'єктів підприємницької діяльності, здатних ефективно функціонувати за умов переходу до ринкової економіки та виробляти конкурентоспроможну продукцію, що

відповідає вимогам товарних ринків. Процес реструктуризації можна розглядати як спосіб усунення суперечностей між вимогами ринку й застарілою логікою дій підприємства. Реструктуризація підприємства трактується як здійснення організаційно-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на зміну структури підприємства, управління ним, форм власності, організаційно-правових форм, як здатність фінансового оздоровлення підприємства, збільшення обсягу випуску конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва. У процесі реструктуризації змінюються цілі підприємства, здійснюється організаційна перебудова, відбувається поділ активів, переглядаються ринки та оптимізуються ресурси [8].

Висновки. Світовий досвід переконує, що криза – це нормальний етап розвитку будь-якої системи, проте вона несе в собі серйозні загрози. У цьому зв'язку актуальності набирає питання вдосконалення антикризового управління суб'єктами господарювання з метою своєчасного розпізнавання кризових явищ та закладення основ для подальшого зростання економічної безпеки в довгостроковій перспективі. Застосування методів антикризового менеджменту передбачає:

– створення системи державного антикризового управління на всіх рівнях;

– розробку та впровадження системи якісного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища;

– наявність виваженої та дієвої регуляторної і соціально-економічної політики;

– розроблення в межах антикризових стратегій програм управління економічними кризами на мікроекономічному рівні.

На основі цих складових антикризового менеджменту в системі державного управління в умовах кризи необхідно активно застосовувати комплекс таких механізмів як економічний, правовий, інноваційний, а також механізм антикризової стійкості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Богомолов В.А. Экономическая безопасность [Текст] / В.А. Богомолов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 303 с.
2. Жукова Н.К. Сучасні методи антикризового управління підприємством [Текст] / Н.К. Жукова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – №10. – С. 14–18.
3. Карпенко О.А. Основи антикризового управління: Навч.-метод. посіб. [Текст] / О.А. Карпенко. – К.: Видво НАДУ, 2006. – 208 с.
4. Карпунь І.Н. Антикризові заходи на підприємстві: управління, стратегія, цілі та завдання: монографія [Текст] / І. Н. Карпунь – Львів: «Магнолія-2006», 2008. – 440 с.
5. Коковський Л.О. Географічний вимір економічної безпеки України: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / Л.О. Коковський. – 2008. – 18 с.
6. Коротков З.М. Антикризисное управление [Текст] / З.М. Коротков, А.А. Беляев, Д.В. Валовой, Н.И. Глазунова, М.Р. Ефимова: Учеб. для студ. вузов, обуч. по экон. спец. / Государственный ун-т управления / З.М. Коротков (ред.). – М.: ИНФРА-М, 2003. – 431 с.
7. Кузьменко В.В. Держава як інститут економічної безпеки [Текст] / В.В. Кузьменко // Наукові праці Дон НТУ. Економіка. – 2004. – № 69. – С. 136–142.
8. Семенченко Н.В. Проблеми реструктуризації великих підприємств [Текст] / Н.В. Семенченко // Інвестиції: практика і досвід. – 2009. – №2. – С. 23–26.
9. Скібіцький О.М. Стратегічний менеджмент: Навчальний посібник [Текст] / О.М. Скібіцький. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
10. Шлемко В.І. Економічна безпека України: сутність та напрямки забезпечення [Текст] / В.І. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 120 с.
11. Юн Г.Б. Методология антикризисного управления: Учеб.-практич. пособие [Текст] / Г.Б. Юн. – М.: Дело, 2004. – 432 с.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2013

REFERENCES:

1. *Bogomolov, V.A.* Economicheckaja bezopasnist (Economical safety). M.: *JNITI-DANA*, 2006, 303 p.
2. *Zhukova N.K.* Suchasni metody antykrizovogo ypravlinja pidpryemstvom (The modern methods of anticrisis control of enterprise). *Formuvannja rynkovhych vidnosyv*, 2008, № 10, pp. 14-18.
3. *Karpenko, O.A.* Osnovy antykrizovogo ypravlinnja; Navch.-metod. posib (The bases of anticrisis managent; training and methodical directory). K.: *Vid-vo NADU*, 2006, 208 p.
4. *Karpun I.N. A*ntykrizovi zacody na pidpryemstvi: upravlinnja, strategija, tsili ta zavdannja: movografiya (Anticrisis actions at the enterprise: control, strategy, aims and tasks: monography). Lviv, *«Magnolija-2006»*, 2008, 416 p.
5. *Kokodski, L.O.* Geograpichni vymyr ekonomichnoi bezpeky Ukraini: avtopref. dis. ... na zdobuttja nauk. Stupenja kand. geograp. nauk: spes. 11.00.02 «Ekonomichna i socialna geograpija» (Geographical dimension of Ukrainian economical safety: autoabstract of thesis for getting the degree of PhD of geographical sciences: specialization 11.00.02 «Economical and social geography»). 2008, 18 p.

6. *Korotkov, E.M.* Antikrizisnoje upravlenije: Ucheb. dlja stud. vuzov obuch. po ekon. spets (Anticrisis management: textbook for university students, studing at economical specialization. State Management University). Gosud. u-nt. upravlinnja, M.: *INFRA-M*, 2003, 431 p.
7. *Kuzmenko,V.V.* Derchava jak institut ekonomischnoi bezpeky (State as institute of economical safety). *Naukovi pratsi Don NTU. Ekonomika,* 2004, pp. 136-142.
8. *Semenchenko N.V.* Problemy restrukturizatsii velykych pidoryemstv (Problems of restructurization of the big enterprises). *Investments: practice and experience,* 2009, № 2, pp. 23-26.
9. *Skibitski, O.M.* Strategichnyi menedjment: Navtchalni posibnyk (Strategic management: training directory). K., *Sentr navtchalnoi literaturi,* 2006, 312 p.
10. *Shlemko, V.I.* Ekonomischna bezpeka Ukraini: sutnist i naprjamy zabezpetshennja (Ukrainian economical safety: the nature and methods of providing). K., *NISD,* 1997, 120 p.
11. *Yun, G.B.* Metodologija antykrizisnogo ypravlenija: Utscheb.-praktisch. posobiye (Methodology of anticrisis management: training and methodical directory). M.: *Delo,* 2004, 432 p.

Шатун Володимир Тимофійович – кандидат політичних наук, доцент
Чорноморський державний університет імені Петра Могили
Адреса: 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
E-mail: vlad.shatoon@gmail.com

Shatun Volodymyr Tymofiiovych – PhD in political science, associate professor
Petro Mohyla Black Sea state university
Address: 10, 68-Desantnykiv Str., Mykolaiv, Ukraine, 54003
E-mail: vlad.shatoon@gmail.com

УДК:[396.9:327](100)

Історія формування феміністського напряму в теорії міжнародних відносин

І.І. КЛИМЧУК
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна,
E-mail: lasunka81@gmail.com

Авторське резюме
У представленій статті автором досліджуються передумови формування нових теоретичних тенденцій, зокрема феміністського напряму в теорії міжнародних відносин. Поштовхом до розвитку нового вчення стали міжнародний жіночий рух 1960-х - 1990-х років, а також необхідність подолання проблем статевої нерівності. З огляду на ці події, окремі жінки-науковці американського та британського походження почали активно прокладати шлях феміністським підходам у теорії міжнародних відносин, яку попередньо розглядали як «гендерно-нейтральну». Розпочавши з критики усіх попередніх теоретичних здобутків, феміністські послідовники прагнули перебудувати основні парадигми дисципліни з жіночої перспективи.

Автор з'ясовує особливості феміністського підходу та гендерного аналізу, зводячи всі напрацювання феміністських теоретиків до певних принципів.

Також у статті аналізується позиція феміністських вчених у дослідженні низки питань теорії міжнародних відносин, а саме: війни та миру, контролю за народжуваністю, впливу міжнародної політекономії на матеріальне становище жінки, суспільних стереотипів тощо.

Особливості феміністського дослідження питань світової політики полягають у зосередженні його вчених на соціальних аспектах міжнародних відносин, а також наданні переваги змішуванню різних методів. Незважаючи на те, що новий напрям здобув визнання з боку більшості науковців, проте на сьогодні довкола цього вчення продовжують точитися дискусії, підкреслюючи його актуальність.

Ключові слова: жіночий рух, жіноче питання, жіночі студії, феміністський підхід, гендерний аналіз, феміністські концепції.

The history of formation of feminist tendencies in international relations theory

I.I. KLYMCHUK
Ivan Franko Lviv national university, Lviv, Ukraine, E-mail: lasunka81@gmail.com

Abstract
In the article the author studies preconditions of formation of new theoretical tendencies, especially feminist trend in the international relations theory. The new theoretical trend was developed on the base of international women's movement of 1960's – 1990's and, because of the necessity to overcome the problems of sex inequality. These events inspired some women scientists of American and British origin for developing new

© І.І. Климчук, 2013

theoretical approaches in international relations theory traditionally considered as «gender neutral». Feminists criticized traditional theoretical schools and wanted to reconstruct them from women's perspective.

In the article the author clarifies the peculiarities of feminist approach and gender analysis, summarizing all scientific theses to some principles.

The author also analyzes the position of feminist scientists about some questions in the international relations theory such as: war and peace, birth control, the impact of international political economy on woman's material condition, societies prejudices and so on.

The peculiarities of feminist studies of the global politics issues lie in their focus on social aspects of international relations and in the use of mixture of different methods. The new theoretical trend is acknowledge by the majority of IR scientists, but still some disputes in this field are taking place, emphasizing it's actuality.

Key words: women's movement, women's question, women's studies, feminist approach, gender analysis, feminist conceptions.

Постановка проблеми. В історичному розвитку теорії міжнародних відносин 1980-і роки розглядаються як період своєрідної «нестабільності». Британські вчені розвивали власні дослідження, базуючись здебільшого на традиціях класичного реалізму, й зосереджувалися на питаннях безпеки, міжнародного суспільства та міжнародної політекономії. Дороговказна праця Х. Булла «Анархічне суспільство: дослідження проблеми порядку у світовій політиці» (1977 р.), здобувши значний вплив у середовищі британських теоретиків, не викликала істотного зацікавлення в американських наукових колах, з огляду на відмінність у підходах. Реалістська теорія за Х. Буллом базувалася на понятті про міжнародне суспільство суверенних держав, покликаних підтримувати світовий порядок через дотримання визначених правил. На відміну від британського реалізму, американський теоретичний напрям розвивався у руслі неореалізму. Це вчення містило аргументи як на користь так і проти класичного реалізму. Тут слід виокремити працю К. Уолтца «Теорія міжнародної політики» (1979 р.), який переніс класичну теорію реалізму за межі сфери держави і суспільства, зосередившись на рівні міжнародної системи. Отже, серед учених-теоретиків назріли протиріччя щодо оцінок того, котра з теорій є важливішою, що спричинило чергові дебати. Тому цей період увійшов в історію дисципліни як міжпарадегмальна або третя дебата. У ній протиставилися три конкуруючі між собою парадигми: неореалізм, неолібералізм (глобалізм) та неомарксизм (неоструктуралізм) з одного боку і неоінституціоналізм з іншого [4, pp.7-26]. Якщо перші дві парадигми сприймалися американськими та британськими вченими, то третя парадигма, до складу якої входила критична теорія, претендувала на більший радикалізм у дисципліні, оскільки її представники вважали, що будь-яка теорія є прихованим відображенням певних інтересів, а їхні автори свідомо чи несвідомо є знаряддям політичної влади [1, с. 297]. Ще одним важливим аспектом теоретичної кризи була методологічна обмеженість дисципліни, що не дозволяла вченим краще пояснити суть тих чи інших міжнародних процесів та явищ. Більшість представників британської школи на той час надавали перевагу філософським та історичним методам дослідження, які прийнято називати «класичними» чи «історичними». Натомість представники північноамериканської течії – «біхевіористи» надавали перевагу кількісним методам, запозичених із природничих наук, зокрема економічних та соціальних. На думку С. Сміта: «біхевіористський напрям фактично влився в теорію міжнародних відносин завдяки переконанню про зв'язок методології природничих наук з емпіричною епістемологією, проте це призвело до обмеження низки онтологічних тверджень. Ці обмеження не давали можливості зробити поправку на певні поняття чи ідеї, наприклад, що епістемологія має вважатися другорядною щодо онтології, а знання розглядатися радше як потужна соціальна практика ніж продукт соціального раціоналізму, який визначає, що слід вивчати в теорії міжнародних відносин» [10, p.17]. Однією із спроб подолання кризи вчені вбачали в ідеї синтезу обох методологій, що могло б дати поштовх для розвитку якісно нової теорії, що невдовзі і відбулося. Так, на початку 1990-х років у зв'язку з появою нових теоретичних напрямів, представники яких наполягали на визначенні перспективи міжнародних відносин й відбирали для цього необхідний методологічний інструментарій, теоретичні тенденції у дисципліні зазнали змін. Відповідно до цих змін представники таких нових течій, як постмодернізм та фемінізм прагнули обгрунтувати своє нове вчення і методи.

Аналіз досліджень і публікацій. У статті автор посилається здебільшого на праці відомих зарубіжних учених. Це пояснюється відносною молодістю самого вчення, яке ще не встигло поглинути вітчизняний науковий простір. Питання міжпарадегмальної дебати в теорії міжнародних відносин займають провідне місце у наукових роботах таких учених, як М.Мальський, М.Мацях, М.Бенкс, Т.Бірштекер, С.Сміт. Найчіткіше простежується хронологія розвитку феміністського вчення у працях С.Дж. Керролл, Л.М. Зеріллі, Р.Ешлі, М. Гріффіт, К Сільвестер. Родоначальниками феміністського вчення є С. Енлоу, Дж.Е. Тікнер, В.С. Петерсон, А.С. Ранян, М. Залєвскі та інші.

Метою дослідження є висвітлення історії розвитку нового теоретичного напряму в дисципліні міжнародні відносини, з'ясування особ-

ливостей феміністського підходу та гендерного аналізу, а також аналіз позиції феміністських вчених у дослідженні питань світової політики.

Виклад основного матеріалу. Формування феміністського напряму в теорії міжнародних відносин було спричинене бурхливим розвитком міжнародного жіночого руху 1960-х - 1990-х років, що увійшов в історію фемінізму як «друга хвиля», або «неофемінізм». Активісти цього руху прагнули привернути увагу до проблем статевої нерівності у приватній та суспільній сферах через винесення їх на глобальний порядок денний. Зокрема, проголошення ООН програми «Десятиліття під егідою жінки», що діяла протягом 1975-1985 років та надання у 1995 році спонсорської підтримки організації зустрічі на найвищому рівні в Пекіні, сприяли поширенню дискурсу про права жінок. Самі ж жінки-активістки заявляли про те, що ці права не можна звести лише до концепції прав людини як гендерно-нейтральної категорії, адже вона перебуває під впливом патріархального уявлення про відокремлення жіночої приватної сфери від маскулінної суспільної сфери.

Ці події викликали зацікавлення з боку окремих жінок-науковців та спонукали їх брати участь у тематичних конференціях. Поряд з цим почали видаватися нові часописи з жіночої тематики: «Знаки» («Signs»), «Міжнародний форум жіночих досліджень» («Women's Studies International Forum»), «Жіночий огляд літератури» («The Women's Review of Books»), «Феміністський погляд» («Feminist Review»), видавці яких активно співпрацювали з істориками, літераторами, соціологами й антропологами [11, р. 10]. Водночас великої актуальності набули питання присвячені політичній участі жінок. Так, у 1971 році ініціативна група «жінок за політичну науку» почала активно виступати з доповідями з гендерної проблематики на щорічних зборах Американської асоціації політичних наук, що, у свою чергу, сприяло виходу у середині 1970-х років цілої низки книг присвячених висвітленню взаємозв'язку «жінки і політики». Також, двома важливими подіями стали заснування у 1981 році наукового журналу «Жінки і політика» («Women and Politics») та створення у 1986 році організаційної секції з дослідження теми «жінки і політика» при Американській асоціації політичних наук. Це привело до того, що наприкінці 1980-х років в університетах Австралії, Філіппін, Індії, Канади, Великобританії, Німеччини, Ірландії, Скандинавії та США була впроваджена нова навчальна програма «Жіночі студії». Навесні 1988 року Британська асоціація з міжнародних досліджень (BISA) провела свої щорічні збори у Лондонській економічній школі, де з доповідями виступили жінки-науковці, наполягаючи на доцільності залучення феміністських концепцій у дослідження теорії міжнародних відносин. Згодом за підтримки Американської та Британської асоціацій з міжнародних досліджень почали проводитися конференції та семінари з обговорення наукової доцільності окремих підходів у теорії, зокрема феміністських. Слід зауважити, що переважна більшість організаторів таких заходів, доповідачів і меценатів конференцій була чоловічої статі, як правило, вихідці з Британії, Канади та США. Тому їхню діяльність піддали критиці група феміністів на чолі з Р. Грант, К. Ньюленд та В. С. Петерсон, які почали висловлювати невдоволення з приводу об'єктивності вищезгаданих програмних заходів британської та американської асоціацій. Водночас група американських учених на чолі з Дж. Е. Тікнер вела переговори з фундацією Г. Форда про надання спонсорських коштів на проведення конференції присвяченої жіночому питанню та гендерним аспектам у дослідженні міжнародних відносин. Цей захід був успішно проведений в Уеллслітському коледжі (Wellesley College) штату Массачусетс. З огляду на ці події, у 1990 році при Американській асоціації з міжнародних досліджень була заснована філія під назвою «Феміністська теорія» та «Гендерні студії» (ФТГС), а згодом відповідну філію було створено при Британській асоціації з міжнародних досліджень. Таким чином, обидві асоціації виступили інституційною основою для нового вчення, сприяючи його проникненню в науку про міжнародні відносини. Також суттєву підтримку надали відомі британські та американські науково-видавничі центри при університетах. Серед перших опублікованих праць були «Жінки і війна» Дж. Б. Ельштайн (1987 р.), «Банани, пляжі і військові бази: феміністське переосмислення міжнародної політики» С. Енлоу (1989 р.), «Гендер і міжнародні відносини» Р. Грант та К. Н'юленд (1991 р.) і «Гендер у міжнародних відносинах» Дж. Е. Тікнер (1992 р.) і т. д [7].

Зосередимося детальніше на питанні щодо особливостей феміністських підходів і тому, що саме прагнули запровадити його послідовники у так звану «гендерно-нейтральну» дисципліну міжнародні відносини. Розпочинаючи так звану «ревізію дисципліни», феміністські теоретики поставили перед собою питання щодо того, що і як слід досліджувати в теорії міжнародних відносин? По-перше, вони започаткували «критику філософських канонів політичної теорії та емпіричних підходів біхевіористського напряму політології, які свідомо вилучили жінок і їхню діяльність з уваги..., керуючись стереотипною уявою про аполітичну природу жінок» [2, с. 878]. На думку феміністів, усі попередні теоретичні здобутки в науці міжнародні відносини опираються виключно на чоловіче бачення міжнародних питань і нехтують при цьому жіночим досвідом та знаннями. Отож послідовники фемінізму розпочали з дослідження відповідних форм влади, які сформувалися і поширюються на приватну та суспільну сфери. Адже, на їхню думку, саме ці форми влади відповіда-

ють за функціонування, легітимність і контроль над поняттями «фемінності» та «маскулінності». Особливість феміністського дослідження полягає у зосередженні його представників на каузальних зв'язках влади у цих сферах, що дозволяє сформулювати власне бачення проблематики влади. Ще одним важливим аспектом феміністського вчення є «гендер», який визначають як соціально та історично сконструйовані (а не набуті біологічно) чоловічі і жіночі ролі, які визначають фемінність чи маскулінність в усіх сферах життєдіяльності.

Важливо зазначити, що «феміністський підхід» та «гендерний аналіз» не є тотожними поняттями. Можна стверджувати, що вони доповнюють чи підсилюють один одного. Суть гендерного аналізу полягає у дослідженні визначень «фемінності» та «маскулінності» і того, як ці неузгоджені поняття визначають соціальні відносини між чоловіком і жінкою у приватній сфері, а також у більшості суспільних інституцій. Прихильники цього підходу відштовхуються від ідеї гендерних ролей у суспільстві, які, на їхню думку, є нерівноправними. Зокрема, В. С. Петерсон та Е. С. Ранян посилаються на те, що ми живемо у світі, де відбувся розподіл людства за гендерними властивостями, і рисам чоловіків (наприклад, раціоналізму, амбітності, силі) надається вища оцінка та статус, ніж рисам жінок (наприклад, емоційності, пасивності, слабкості). Це призводить до існування гендерної ієрархії системи влади, в якій чоловіки займають вищі позиції порівняно з жінками [9, p.134]. Особливість феміністського підходу полягає у дослідженні впливу «маскулінності» і «фемінності» на формування розподілу та використання влади. Водночас це не означає, що послідовники гендерного аналізу не можуть цікавитися проблематикою влади, проте однозначне зосередження на дослідженнях влади є більш характерне для феміністського підходу. Слабкими сторонами обох підходів є неузгоджена позиція їхніх послідовників щодо визначення напрямків у дослідженні влади, а саме: її форм, особливостей здійснення розподілу переваг та втрат, а також того, хто і в який спосіб може їй протистояти?

Усі феміністські напрацювання в теорії міжнародних відносин можна звести до певних принципів: по-перше, до твердження про недостатність опиратися лише на дослідження суспільної сфери як визнання необхідності, по-друге, усвідомлення важливості залучення феміністських підходів як додаткової спроби пояснення політичної динаміки, по-третє, обов'язкового застосування гендерного аналізу в дослідженні світової політики і по-четверте, сприйняття жінки одночасно в ролі об'єкта і суб'єкта дослідження, адже від самого початку у науці про державу і, зокрема, в теорії міжнародних відносин домінували гендерні стратегії на користь чоловіків. Головною позицією феміністських учених була критика основних постулатів теорії міжнародних відносин, зокрема, сприйняття держав у ролі природних акторів, покликаних представляти і захищати інтереси окремих націй на міжнародній арені. Феміністські дослідження більшості суспільств окремих країн виявили те, що ці держави та їхні нації формувалися на основі специфічних переконань щодо фемінності та маскулінності, які полягали у свідомому відстороненні жіноцтва чи будь-яких активістів суспільних рухів від державних справ. Тому, феміністи зосередилися на дослідженні жіночих рухів за виборчі права. Суть цих рухів полягала не лише у здобутті права голосу для жінок, а в тому, що вперше в історії їхні активісти кинули виклик усталеній маскулінній системі влади у мережі державних інституцій очолюваних чоловіками, які штучно стримували розвиток суспільного статусу жінок.

Також феміністи звернули увагу на суспільні стереотипи материнства, статевої цноти, добропорядного образу дружини і сімейної стабільності, що мають безпосередній вплив на процес розробки політичного курсу партій, національних рухів та державних інституцій. Відповідно, феміністські теоретики з'ясували, що більшість держав свідомо сприяла зміцненню патріархальних стереотипів з метою закріпити за жінками право на діяльність лише у приватній сфері (тобто сім'ї та домівці) й узаконити чоловічу приналежність до суспільної сфери. Феміністи довели, що будь-яка держава здійснює контроль інституту сім'ї, підтримуючи низьку заробітну плату жінкам, збираючи податки, включаючи до армійського реєстру молодих призовників, здійснюючи перепис населення та, врешті-решт, поширюючи власне уявлення щодо моралі.

Ще однією важливою темою дослідження для феміністів стало питання контролю за народжуваністю. Адже зростання населення як і його спад є одним з глобальних проблем сьогодення. Якщо жінки відмовляються від великих сімей, то хто має працювати на фабриках і заводах і звідки уряди черпатимуть ресурси для виплати пенсій? З іншого боку, надмірне зростання населення, наприклад у таких країнах, як Індія, Китай, Нігерія тощо супроводжується швидким споживанням ресурсів. Таким чином, здійснення державного контролю над репродуктивними функціями жінок переросло у питання державної безпеки і глобальної політики.

Також феміністи займаються дослідженням впливу міжнародної політекономії на матеріальне становище жінки. Зокрема, В. С. Петерсон та Е. С. Ранян вказують на те, що чоловіки виконують обліковану оплачувану роботу, в той час як жінки виконують менш обліковану роботу, яка не оплачується. Це можна пояснити тим, що багато видів робіт у суспільстві не визнають і не оцінюють (наприклад, ведення домашнього

господарства та громадська діяльність, до яких більшою мірою залучені жінки). Згідно з феміністськими дослідженнями, зміни у міжнародному розподілі праці та політика структурного регулювання, які проводять МВФ та Світовий Банк з метою досягнення економічного розвитку, все ж сприяють значній «фемінізації бідності». Адже низькооплачувана важка праця у виробничій і сільськогосподарській сферах, а також секстуризм в країнах, що розвиваються, є прикладами того, як здобутки міжнародної економіки сприяють експлуатації жінок.

У дослідженні питань війни та миру, феміністські теоретики довели, що жінки справді відіграють у них вагому роль, незважаючи на те, що її не надто помітно і ніби вона може здаватися другоплановою. Адже жінки є дружинами дипломатів, військових, помічниками упорядників міжнародних договорів, повіями та біженками…. Отже, війна стосується не тільки чоловіків і зачіпає не лише їх. Швидше війна – це гендерне явище, зі специфічним, часто субординованим місцем жінки у ньому [6].

Звісно, що створення нового напряму відомого тепер як феміністські або гендерні дослідження в теорії міжнародних відносин не є заслугою окремих учених, а наслідком багаторічних напрацювань усіх феміністів всупереч багатьом перешкодам (расовим, культурним, професійно-службовим чи навіть науковим). Перша хвиля феміністських досліджень у теорії міжнародних відносин викликала двояку подвійну реакцію з боку представників традиційних течій. Деякі вчені одразу продемонстрували безпосередній інтерес до нових підходів. Зокрема, Р. Кеогейн, [8, pp.245-254] як науковий керівник Дж. Е. Тікнер, ознайомився з ранніми працями феміністів та прагнув впровадити деякі з їхніх ідей у неоліберальний інституціоналізм. Також, Т. Бірштекер [5, pp. 263-267] запропонував феміністам сформулювати чіткіше визначення міжнародної безпеки для порівняння з неореалістською версією. Натомість, Р. Ешлі та Р. Дж. Уолкер [3, pp. 259-268], випустивши у 1990 році спецвипуск часопису «Міжнародні дослідження», подали феміністів як інакомислячих та підривачів наукових традицій науки про міжнародні відносини. Ця критика викликала інтерес у більшості науковців, які почали використовувати феміністські розробки, зокрема при розгляді нових питань у теорії. Якщо проаналізувати бібліографічні покажчики багатьох феміністських праць того часу, то неможливо не помітити впливу фемінізму на теорію. Навіть представники традиційних течій інколи використовували у своїх дослідженнях нові моделі та підходи для того, щоб показати наукову новизну та переваги феміністського мислення. Проте напруженість між цими теоретичними напрямками не спадала. На думку Дж. Е. Тікнер [12, pp. 611-633] суперечки між феміністами та представниками традиційних шкіл були спричинені розбіжностями в онтологічних та епістемологічних підходах, а також у поглядах на владу. Феміністи сконцентрували свою увагу на соціальних аспектах міжнародних відносин тобто їхньому впливу на повсякденне життя жінок, біженців та представників інших соціальних груп. Також феміністи вирізнялися методологічними уподобаннями, надавши перевагу змішуванню різних методів з природничих та соціальних наук. У 1999 році феміністські дослідники в теорії міжнародних відносин випустили новий часопис «Міжнародний феміністський політичний часопис» (IFPS). Саме вибір для заголовка у назві терміну «феміністський» замість «гендерний» сприяв підсиленню дискусії у наукових колах про вплив маскулінних і фемінних цінностей на внутрішню та зовнішню політику держав. Новий часопис фокусує увагу на дослідженнях взаємодії гендерних і владних інтеракцій та виконує світоглядні функції, зображаючи міжнародні процеси якомога прозорішими й зрозумілішими.

У 2004 році група вчених, яка представляла Американську асоціацію з міжнародних досліджень на чолі з В.С. Петерсон, Дж.Е. Тікнер, К. Пейтман, С. Уайтворс, К. Сільвестер та Е.С. Ранян провели звітні конференції у Монреалі та Квебеку, на яких необхідно було вирішити наступні питання: по-перше, щодо створення при Американській асоціації з міжнародних досліджень так званої Жіночої ради (Women's Caucus), яка хоча б змогла моніторити прояви сексизму в наукових колах. По-друге, щодо остаточної інституалізації феміністських підходів та гендерних досліджень в дисципліні міжнародні відносини, що у свою чергу сприяло б збільшенню кількості молодих науковців у цій сфері. Також була надана спонсорська підтримка видавничій діяльності та проведенню конференцій, зустрічей, презентацій для поширення нових підходів, зокрема, за межами британо-американського наукового простору. По-третє, відбулося представлення понад 80-ти робіт з гендерної тематики в теорії міжнародних відносин. Таким чином, вищенаведені підсумки засвідчили зростання інтересу до новоствореного наукового напряму, що, у свою чергу, сприяло розширенню та поглибленню теорії міжнародних відносин з феміністських перспектив. Водночас у більшості навчальних закладів світу набули поширення такі курси, як «Гендерні аспекти міжнародних відносин», «Феміністський напрям у теорії міжнародних відносин», «Жінка та права людини», «Гендерні дослідження глобалізаційних процесів» та «Гендерні дослідження проблем війни і миру». Як бачимо, поступово нові підходи здобули прихильність серед науковців, які цікавляться гендерною динамікою влади та патріархальними аспектами міжнародної політекономії, що дозволяє їм реалізовува-

ти свої дослідницькі проекти без заглиблення в історію чи антропологію, тобто не виходячи за рамки дисципліни.

Висновки. На сьогодні в науці про міжнародні відносини домінує англо-американська традиція. Проте феміністські дослідження світової політики є досить актуальними в університетах Швеції, Норвегії, Фінляндії, Австрії, Німеччини та Голландії. Можна ствердити, що новий напрям визнається більшістю науковців, які враховують феміністські підходи до питань, пов'язаних з народжуваністю, міжнародною торгівлею людьми, глобалізаційними процесами, розвитком європейських держав і т. д. Водночас довкола цього вчення продовжують точитися дискусії, що підкреслює його актуальність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. [Текст] / М. З. Мальський, М. М. Мацях. – Київ.: Знання, 2007. – С. 297.
2. Керролл С. Дж., Зерилли Л. М. Феминистские вызовы политической науке [Текст] / С. Дж. Керролл, Л. М. Зерилли под ред. Н. М. Степанова и Е. В. Кочкина. – СПб.: Алтейя, 2004. – С. 878.
3. Ashley R. and Walker R. B. J. Speaking the Language of Exile: Dissident Thought in International Studies [Text] / R. Ashley and R. B. J. Walker // International Studies Quarterly, 1990, no. 34, pp. 259-268.
4. Banks M. The Inter-Paradigm Debate [Text] / M. Banks in Margot Light and John Groom eds., International Relations: A Handbook of Current Theory. – London: Pinter, 1985. – pp. 7-26.
5. Biersteker T. Critical Reflections on Post-Positivism in International Relations [Text] / T. Biersteker // International Studies Quarterly, 1989, no. 33, pp. 263-267.
6. Enloe C. Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics [Text] / C. Enloe. – London: Pandora, 1989.
7. Griffiths M., Roach S. C. and Solomon M. S. Fifty Key Thinkers in International Relations [Text] / M. Griffiths, S. C. Roach and M. S. Solomon. – Routledge, 1999.
8. Keohane R. International Relations Theory: Contributions of a Feminist Standpoint [Text] R. Keohane // Millennium: Journal of International Studies, 1989, no 18, pp. 245-254.
9. Peterson V. S., Runyan A. S. Global Gender Issues [Text] / V. S. Peterson, A. S. Runyan. – Boulder: Westviev Press, 1993. – 134 p.
10. Smith S., Booth K. and Zalewski M. International Theory: Positivism and Beyond [Text] / S. Smith, K. Booth and M. Zalewski. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 17 p.
11. Sylvester Ch. Feminist International Relations: An Unfinished Journey [Text] / Ch. Sylvester. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 10 p.
12. Tickner J. A. You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists [Text] / J. A. Tickner // International Studies Quarterly, 1997, no 41. – pp. 611-633.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2013

REFERENCES:

1. *Malskyi, M. Z., Matsiah, M. M.* Teoria mizhnarodnyh vidnosyn: Pidruchnyk. – 3-tie vyd. pererob. i dop. (International Relations Theory: Textbook). Kyiv; *Znannia,* 2007, 297 p.
2. *Carrol, S.J., Zerilly, L. M.* Feministkie vyzovy politicheskoi nayke (Feminist Challenges to Political Science). pod red. N. M. stepanova I A. V. Kochkina, SPb; *Alteya*, 2004, 878 p.
3. Ashley, R. and Walker, R. B. J. Speaking the Language of Exile: Dissident Thought in International Studies. International Studies Quarterly, 1990, no 34, pp. 259-268.
4. Banks, M. The Inter-Paradigm Debate. In Margot Light and John Groom eds., International Relations: A Handbook of Current Theory. London; Pinter, 1985. Pp. 7-26.
5. Biersteker, T. Critical Reflections on Post-Positivism in International Relations. International Studies Quarterly, 1989, no. 33, pp. 263-267.
6. Enloe, C. Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics. London: Pandora, 1989.
7. Griffiths, M., Roach, S. C. and Solomon, M. S. Fifty Key Thinkers in International Relations. Routledge, 1999.
8. Keohane, R. International Relations Theory: Contributions of a Feminist Standpoint. Millennium: Journal of International Studies, 1989, no. 18, pp. 245-254.
9. Peterson, V. S. Runyan, A. S. Global Gender Issues. Boulder: Westviev Press, 1993. 134 p.
10. Smith, S., Booth, K. and Zalevski, M. International Theory: Positivism and Beyond. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 17 p.
11. Sylvester, Ch. Feminist International Relations: An Unfinished Journey. Cambridge: University Press, 2004. 10 p.
12. Tickner, J. A. You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists. International Studies Quarterly, 1997, no. 41, pp. 611-633.

Климчук Ірина Ігорівна – аспірант
Львівський національний університет імені Івана Франка
Адреса: 79000, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 19
E-mail: lasunka81@gmail.com

Klymchuk Iryna Ihorivna – postgraduate
Ivan Franko Lviv national university
Address: 19, Sichovyh Striltsiv Str., Lviv,, Ukraine, 79000
E-mail: lasunka81@gmail.com

УДК 327.5: 329.73 : 94 (569.4) : 94 (394.5)

Мирний процес палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту: уроки минулого

В.М. ШІБЕЛЬ
Івано-Франківське обласне бюро технічної інвентаризації, м. Івано-Франківськ, Україна,
E-mail: Shibel@ukr.net

Авторське резюме

Виділено основні причини виникнення і розвитку палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту, простежена еволюція цього конфлікту та мирного процесу. Зазначено, що палестино-єврейський міжнаціональний конфлікт характеризується комплексністю і складністю для вирішення в результаті збігу ряду факторів: історичних, територіальних, ідеологічних, етнорелігійних і політичних. Виокремлено основні предмети та складові частини палестино-єврейської конфронтації. Приділено увагу періодизації мирного процесу і аналізу характерних рис кожного етапу. Виділено основні моделі вирішення конфлікту – повномасштабне і часткове врегулювання. Проаналізовано основні причини, які призвели до невдачі мирних ініціатив по врегулюванню конфлікту. Запропоновано рекомендації з приводу необхідних заходів стосовно майбутнього врегулювання палестино-єврейського конфлікту. Констатовано, що врегулювання конфлікту вимагає погоджених зусиль двох суспільств і комплексу заходів усього світового співтовариства.

Ключові слова: палестино-єврейські відносини, близькосхідна криза, Ізраїль, Палестина, Близький Схід, мирний процес, міжнаціональний конфлікт

Peaceful process of the Palestinian-Jewish ethnic conflict: lessons from the past

V.M. SHIBEL
Ivano-Frankivsk regional bureau of technical inventory, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
E-mail: Shibel@ukr.net

Abstract

The basic reasons for the emergence and development of the Israeli-Palestinian conflict have been outlined, the conflict evolution and the peace process have been traced. It is indicated herein that the conflict is characterized by its complexity to resolve as a result of concurrence of a number of factors: historical, territorial, ideological, ethno-religious and political. The main objects and components of the Israeli-Palestinian confrontation have been distinguished. The periodization of the peace-making process and analysis of the outstanding characteristics of every stage are taken into account. The major methods of conflict resolution - full-scale and partial resolution are outlined. The main reasons that led to the failure of peaceful measures to settle the conflict have been identified and analyzed. The practical advice on the measures necessary for the future settlement of the Israeli-Palestinian conflict have been developed and offered. It is stated herein that the conflict resolution requires mutual efforts of the two societies and appropriate measures of the whole world community.

Keywords: Palestinian-Jewish relations , Middle East crisis, Israel, Palestine, Middle East, peace process, inter-ethnic conflict.

Постановка проблеми. Питання палестино-єврейського примирення є надзвичайно актуальним та водночас малодослідженим в українській науці. Вірогідність та способи розв'язання палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту завжди викликали численні дискусії, які не припиняються і донині. Палестино-єврейський міжнаціональний конфлікт, незважаючи на всі миротворчі зусилля і досьогодні не врегульований. Цей конфлікт протягом десятків років залишається одним із найбільш вибухонебезпечних на Близькому Сході, ескалація якого може в будь-який час спричинити чергову регіональну війну.

Аналіз досліджень і публікацій. Незважаючи на довготерміновість і значущість близькосхідної кризи для всієї системи міжнародних відносин, аналіз наукової літератури засвідчив

© В.М. Шібель, 2013

недостатній рівень розкриття тематики мирного процесу палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту. Це є наслідком, з одного боку, відсутності суттєвих результатів подолання конфронтації, а з іншого - суб'єктивізму оцінок деяких дослідників.

Слід відзначити, що інтерес більшості дослідників зосереджено на подіях, що передували зародженню палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту та початковому етапу конфлікту. Це є праці В.Коннер [10-12], М.Шаповалова [20-25], В.Витвицької [4] , Г.Батенко [1-2] , С.Щевельова [26-30] .

Цікавою для цього дослідження виявилася праця А.Епштейна [6], в якій вчений, торкаючись причин відсутності прогресу палестино-єврейського мирного процесу, вказує на відсутність у палестинському та єврейському середовищах суспільного примирення та відсутність виховання для миру.

Окремим проблемам палестино-єврейського врегулювання – біженців, статусу Єрусалима, ісламському фактору присвячені праці А.Епштейна [7], О.Зайцевої [8], Е.Пирліна [16-18]. Безпосередньо палестино-єврейському міжнаціональному конфлікту та мирним ініціативам щодо його розв'язання присвячена праця арабського та єврейського дослідників Д. ель-Аламі, Д. Кон-Шербока [15]. Різноманітні складові конфлікту між Державою Ізраїль та сусідніми арабськими країнами (Єгиптом, Йорданією, Сирією, Ліваном), палестинцями проаналізовано Д.Кузнецовим [13] .

Аналіз сучасного стану палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту і шляхи його вирішення у своїх працях запропоновано Е.Сатановським [19], В.Морозовим [14], А.Баклановим [3], В. Кісільовим [9], В.Ефимовим [5] .

Мета дослідження – визначити і структуризувати шляхи й методи вирішення палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту.

Для реалізації зазначеної мети було сформульовано такі завдання:

- виявити основні етнополітичні, культурні та економічні чинники палестино-єврейської конфронтації та, відповідно, складники врегулювання міжнаціонального конфлікту;
- здійснити періодизацію мирного процесу та з'ясувати характерні риси кожного його етапу;
- виокремити основні способи і методи розв'язання палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту;
- з'ясувати основні причини, які привели до невдачі мирних заходів щодо врегулювання конфлікту;
- розробити рекомендації з приводу можливих практичних дій щодо врегулювання палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Палестино-єврейський міжнаціональний конфлікт – це етнополітичне та етнотериторіальне протистояння двох народів, пов'язане з їхньою боротьбою за реалізацію своїх національно-державних проектів на одній і тій же території.

В цьому дослідженні пропонується розглянути і проаналізувати палестино-єврейський міжнаціональний конфлікт у часових рамках, що обмежені періодом застосування повного спектра мирних заходів, спрямованих на запобігання конфлікту, встановлення, підтримку і будівництво миру. Із 1890-х рр. - періоду становлення європейського націоналізму, який стимулював аналогічні процеси в єврейському середовищі і формування ідеології сіонізму. Повернення євреїв у Палестину започаткувало латентний, а пізніше збройний міжнаціональний конфлікт, який проходив різні стадії напруження. До 2000-х рр., коли внаслідок поступової редукції конфлікту було досягнуто кардинального прориву в питанні палестино-єврейського врегулювання і відкрилися реальні перспективи «будівництва» миру. Однак відсутність суспільного примирення, несприятлива міжнародна ситуація, зокрема події 11 вересня 2001 р., спричинили зміну ставлення західних країн до національно-визвольних рухів в ісламському світі, невдачі мирних ініціатив та повернення конфлікту на новий виток напруженості.

Розглядаючи даний конфлікт як основу близькосхідного врегулювання, доцільно розрізняти два рівні: регіональний і міжнародний.

Регіональний рівень дає нам можливість розглядати його в нерозривному зв'язку з подіями і процесами, що відбуваються безпосередньо в Палестині і на Близькому Сході. Зважаючи на те, що дві національні держави Палестина та Ізраїль в регіоні виникли порівняно недавно і для них характерним є динамічність кордону та меж ідентифікації.

Щодо міжнародного рівня, то його слід розглядати через призму цивілізаційно - релігійної ролі Єрусалима як центру трьох світових релігій і взаємодії палестино-єврейського протистояння з глобальною системою міжнародних відносин.

Палестино-єврейський конфлікт характеризується комплексністю та складністю для вирішення внаслідок збігу ряду факторів: історичних, територіальних, ідеологічних, етнорелігійних і політичних.

Історичні причини виникнення палестино-єврейського конфлікту зумовлені історичними претензіями сторін. Ізраїльтяни наводять аргументи про існування на території Палестини з XIX до VI ст. до н. е. Іудейського царства, палестинці наполягають на власному винятковому праві володіти Палестиною, оскільки з VII ст. н.е. Палестина була під владою арабів, а з

XVI ст. знаходилась під владою мусульманської Туреччини. Історичні претензії євреїв і палестинців є незмінним каталізатором конфлікту, оскільки кожна сторона має історичні факти, якими обґрунтовує своє виняткове право на Палестину.

Територіальний аспект палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту спричинений єврейською імміграцією до Палестини наприкінці XIX ст., населеною арабським населенням. Ескалація конфлікту щодо володіння територіями розпочалася після прийняття Генеральною Асамблеєю ООН резолюції № 181, якою пропонувалось розділити землі між рікою Йордан і Середземним морем та утворити Арабську і Єврейську держави. Сіоністський рух погодився на територіальний поділ, палестинський національний рух відмовився визнавати вказану резолюцію і оголосив війну ще не утвореній державі Ізраїль. Арабський світ вважає Ізраїль штучним утворенням на арабській території – державою, утвореною іноземними загарбниками.

Ідеологічна причина полягає в протистоянні національних ідеологій, що є непримиримими за своєю природою: сіонізму і палестинської ідеології національного визволення в сукупності з ідеологією ісламізму. Основними положеннями сіоністської ідеології є створення, а в сьогоднішніх умовах утримання єврейської національної держави на території Палестини. В свою чергу, радикальні угрупування палестинців не визнають державу Ізраїль і прагнуть її знищити, створити незалежну ісламську державу Палестина. Палестино-єврейський міжнаціональний конфлікт є протистоянням ідеологій, де ізраїльтяни є прикладом західного мислення, а палестинці – прикладом ісламського світогляду.

Етнорелігійна причина конфлікту полягає в груповій самоідентифікації євреїв і арабів, яка сформувалася не за чисто етнічними, а також за релігійними ознаками. Приналежність до єврейського народу визначалася задовго до виникнення етнічного націоналізму рядом норм, що містилися в іудаїзмі. Зростання впливу Арабського халіфату створило основу для формування арабської ідентичності. Процеси європейського націєтворення мали вплив на формування в єврейському середовищі сіоністського руху як єврейського націоналізму, однак не вплинули на формування нації в середовищі палестинського етносу, який перебував під домінуванням панісламізму.

Політичну складову конфлікту можна поділити на внутрішньополітичну та зовнішньополітичну. Внутрішньополітична складова зумовлена перипетіями політичної і виборчої боротьби в Ізраїлі та Палестині. Зовнішньополітична полягає в активному втручанні наддержав – Великобританії, СРСР (Росії), США, ЄС та інших у хід конфлікту.

Аналіз палестино-єврейського протистояння в період часу з 1890-х рр. по 2001р. дозволяє виділити наступні складові комплексу питань мирного врегулювання:

- проблема самовизначення обох народів, визнання права на існування єврейської і палестинської держав та визначення форм їхнього співіснування;
- питання регіональної безпеки в контексті гарантування безпеки Ізраїлю з боку оточення арабських держав;
- проблема територіального розмежування палестинської і єврейської держав;
- державна належність і статус Єрусалима, доступ до Святих місць;
- проблема національних меншин, питання повернення палестинських біженців та проблема єврейських поселень на палестинських територіях.

Протягом досліджуваного періоду часу мирний процес врегулювання палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту пройшов 3 основні стадії, які відповідали стадіям розвитку самого конфлікту.

Латентна фаза (1890-і рр. - 1948). характеризувалася назріванням міжнаціонального конфлікту в підмандатній території Британської імперії. Врегулювання конфлікту на цій стадії розглядалося як внутрішня справа Великої Британії. З метою досягнення цілей євреї та палестинські араби застосовували маніфестну модель. Основними інститутами розв'язання конфлікту були спеціальні комісії британського парламенту та уряду: комісії У.Шоу, Х.Сімпсона, Р.Піля і ін. Основними предметами мирного процесу розглядалися проблеми управління британською адміністрацією єврейським і палестинським народами на одній території, розподіл території, статус Єрусалима, насильницьке обмеження імміграції, депортація євреїв і ін.

У період біполярності (1948-1991рр.) сторони, незважаючи на міжнародно-правові зобов'язання, застосовували силову модель виходу з конфлікту, маючи намір військовими засобами усунути суперника. Результат конфлікту вбачався у категоріях «перемога - поразка». Виявом цього стали кілька збройних конфліктів на Близькому Сході (війна 1948, Шестиденна війна 1967, війна Судного дня і т.д.), основним змістом і віссю яких залишалося палестино-єврейське протистояння. У рамках цієї стратегії Ізраїлю вдалося захопити велику частину палестинських територій, створивши проблеми Єрусалимау, палестинських біженців та національних меншин, однак не вдалося досягнути остаточної перемоги та отримати мир. Пошук мирних способів вирішення конфлікту зводився до резолюцій Ради Безпеки ООН щодо припинення вогню та двосторонніх переговорів, у ході яких пропонувалось часткове вирішення проблеми, а саме: ви-

рішення спірних питань поступово, розділяючи інтереси Йорданії, Сирії, Єгипту, палестинців та євреїв. Прикладом вирішення палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту в цей час можна назвати конференцію в Лозанні (1949р.), конференцію в Парижі (1951р.), план Ф.Бернадота, заяви Х.Бугріба і ін. Основними питаннями, які пропонувалось вирішити, було питання повернення захоплених територій, біженців, статус Єрусалима, доступ до святих місць і ін. Однак силова модель не дала бажаних результатів жодній зі сторін і стимулювала їх до застосування компромісної моделі.

Компромісна модель передбачала пошук врегулювання конфлікту, при якому обидві сторони йшли на взаємні поступки, отримуючи при цьому виграш. Основною формулою компромісної моделі став принцип «мир в обмін на території». Застосування компромісної моделі дало можливість суттєво редукувати близькосхідний конфлікт, поступово вилучивши з нього сусідні арабські країни, та зосередитися на власне палестино-єврейському врегулюванні. Результатом застосування компромісної моделі стало тривале перемир'я.

У постбіполярний період (1991-2001рр.) у сторін з'являється розуміння необхідності повномасштабного врегулювання, що вимагало переходу до третього типу стратегії – інтеграції. Інтегративна модель передбачала суспільне примирення, формування мирного лобі в обох суспільствах, виховання для миру через систему шкільного виховання і ЗМІ, формування толерантності та подолання стереотипів. Необхідним компонентом стратегії співробітництва є підтримка співпраці представників обох суспільств у різних галузях. Передумовою для співробітництва є застосування механізму всестороннього врегулювання конфлікту. Яскравим прикладом застосування всестороннього врегулювання з поетапними переговорами зацікавлених сторін стали конференції, що відбулись у Мадриді (1991р.) і в Осло (1993р.). В цей час основними питаннями, які пропонувалось вирішити, було питання повернення територій, припинення будівництва поселень, повернення біженців, вирішення статусу Єрусалима, забезпечення доступу до святих місць і ін.

Однак непослідовність мирного процесу привела до його зриву та відкинула справу примирення знову на етап силової моделі.

Вирішення палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту вимагає розв'язання комплексу взаємопов'язаних проблем. Насамперед обидві сторони повинні визнати право на існування єврейської і палестинської держав та визначити форму їхнього співіснування (незалежні держави, конфедерація, автономія в складі Ізраїлю, кантональний устрій і т.п.). Тривале врегулювання передбачає гарантування безпеки Ізраїлю з боку оточення арабських держав, яке можна досягнути підписанням регіонального пакту стабільності із обов'язковим залученням Ірану та формуванням дієздатних органів влади і силових структур палестинської держави, здатних попередити та запобігти несанкціонованим нападам і обстрілам єврейської території. Складну проблему становить територіальне розмежування палестинської і єврейської держав, спричинене шаховим розподілом анклавів у 1947 р. Захоплення палестинської території у ході військових конфліктів суттєво ускладнило розв'язання проблеми, перетворивши формулу «мир в обмін на території» на основний принцип переговорного процесу. Результатом захоплення палестинських територій стала проблема державної належності і статусу Єрусалима, який обидві сторони хочуть бачити своєю столицею. Розв'язанням проблеми пропонувалося розподіл міста на дві зони або перетворення на вільне місто. Необхідною умовою примирення є гарантування необмеженого доступу до Святих місць. Відмова керівництва Ізраїлю розглядати питання повернення біженців, як однієї із умов досягнення примирення, є причиною несприйняття палестинцями пропонованих мирних ініціатив.

Гарантування прав національних меншин в обох державах та припинення будівництва єврейських поселень на палестинських територіях є необхідними умовами стабілізації міжнаціональних відносин.

Проаналізувавши хід мирних ініціатив щодо розв'язання палестино-єврейського конфлікту в період з 1890-х рр. до 2001р. можна виділити два основні способи, що використовувались для його врегулювання – це спосіб часткового врегулювання та спосіб всестороннього врегулювання. При частковому методі врегулювання пропонувалось вирішення однієї чи декількох проблем, залишаючи нерозв'язаним весь комплекс інших суперечностей. Цей метод створював певний modus vivendi в умовах об'єктивної неможливості досягнення повномасштабної домовленості.

Спосіб всестороннього врегулювання полягав у досягненні рамкової угоди, в якій буде комплексно розв'язано кожне з питань конфронтації та визначена поетапність їхньої імплементації.

В період латентної стадії конфлікту застосовувався винятково спосіб часткового врегулювання палестино-єврейського конфлікту. Так, прикладами вказаного способу врегулювання є звіти комісій Р. Піля, Дж. Вудхеда, білі книги У.Черчілля, У.Пасфілда та М.Макдональда, мирний план Р.Нюкомба і ін. В цей період англійці застосовували різноманітні методи врегулювання конфлікту, в тому числі і силові: придушення

повстань, обмеження імміграції, депортація євреїв і ін. На етапі силової моделі вирішення конфлікту застосовувався спосіб часткового врегулювання, прикладом чого є мирні ініціативи Ф.Бернадота, Кемп-Девідські домовленості, план Фатха, Феський мирний план і ін. Перехід до компромісної моделі вирішення конфлікту передбачав використання всестороннього врегулювання, прикладом чого є резолюція № 181, а також Женевські конференції 1973 та 1983 рр.

Модель співпраці передбачає всестороннє врегулювання, прикладом таких мирних ініціатив стали мирні конференції, які відбулись у Мадриді в 1991р., в Осло в 1993 р.

У вказаний період поряд із силовим методом вирішення конфлікту все частіше сторони схилялися до думки щодо необхідності ведення переговорів, як єдиного способу вирішення непорозумінь. Прогноз перспектив мирного процесу палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту є неможливим без аналізу основних причин, які призвели до невдачі мирних заходів. Дослідження та оцінка природи і характеру причин невдач є необхідним кроком, що передує їх попередженню та врахуванню при виробленні способів і методів врегулювання. Основними причинами невдач мирних ініціатив є комплекс взаємозалежних факторів:

• Недотримання і невиконання сторонами резолюцій РБ і ГА ООН, які стосуються врегулювання палестино-єврейського міжнаціонального конфлікту;

• Незабезпечення послідовності мирного процесу, яке повинно передбачати дотримання і виконання досягнутих раніше домовленостей та становити основу наступних переговорів.

• Відсутність або нестійкий характер демократії в регіоні, непрозорість системи влади та непрозорість прийняття рішень, які уможливлюють сторонам маніпуляцію суспільною свідомістю, формування образу ворога та розірвання мирного процесу;

• Соціальна нестабільність, низький рівень життя, високий рівень безробіття, які створюють атмосферу несприйняття та протидії більшістю населення Палестинської автономії мирним планам;

• Відсутність суспільного примирення, наявність міцно укорінених негативних стереотипів, відсутність мирного лобі в обох суспільствах;

• Стійкі традиції взаємної ненависті і нетолерантності, відсутність виховання для миру, недостатнє бажання обох сторін досягнути миру та орієнтація на силову модель розв'язання конфлікту;

• Залучення до мирного процесу тільки США, недостатнє використання мирного потенціалу світового співтовариства та посередницьких можливостей ряду інших геостратегічних гравців з нейтральною позицією щодо учасників конфлікту (ЄС, Китаю, Індії і т.п.). Однак основна причина провалу мирних акцій полягає у перешкодах не тактичного, а стратегічного характеру. Попередній процес мирного розв'язання палестино-єврейського протистояння підтверджує тезу про неможливість досягнення примирення тільки на рівні двох безпосередніх сторін конфлікту. Тривале і довгострокове розв'язання конфлікту повинно розглядатися як похідна і фрагмент більш масштабного порозуміння на рівні серцевинних держав чи іншого представництва західної та ісламської цивілізацій, необхідним компонентом якого мала б стати проблема міжнародної безпеки на Близькому Сході. Досягнення такого порозуміння у сучасній системі міжнародних відносин малоймовірне.

Значно ускладнює ситуацію проблема Святих місць кількох релігій, особливо іудаїзму та ісламу. Суперництво за володіння Святими місцями, які знаходяться в одному і тому ж місці, нівелює можливості раціонального підходу до вирішення конфлікту. Необхідне також обмеження і вилучення впливів релігійних екстремістів на міжнаціональні відносини.

Належність до різних цивілізацій значно ускладнює процес розв'язання конфлікту. Досвід інших міжнаціональних конфліктів міжцивілізаційного характеру підтверджує складність або неможливість застосування стратегії кооперації для розв'язання конфлікту.

Тобто причиною невдач мирних ініціатив щодо врегулювання палестино-єврейського конфлікту є цілий комплекс причин і їх вирішення вимагає всеохоплюючих заходів та рішень по всій низці проблем.

Загалом навіть негативний досвід палестино-єврейського врегулювання дає підстави для певних висновків, які повинні враховуватися на наступних етапах мирного процесу.

• Насамперед важливим завданням є формування бази взаємоприйнятних принципів мирного процесу, які повинні ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях, нормах Статуту ООН, резолюцій РБ і ГА ООН та визнаватися учасниками як зобов'язуючі.

• Забезпечення послідовності мирного процесу, яке повинно передбачати дотримання і виконання досягнутих раніше домовленостей та становити основу наступних переговорів.

• Успіх мирного процесу вимагає розширення близькосхідного квартету за рахунок включення до нього Ірану, масштабнішого використання мирного потенціалу світового співтовариства та посередницьких можливостей ряду геостратегічних гравців (ЄС, Китаю, Індії і т.п.)

• Важливим елементом зниження конфліктогенності відносин є забезпечення демократичності процедур політичного процесу, широкої політичної участі громадян у вирішенні суспільних справ, прозорості системи влади в

обох суспільствах та поважання вибору кожного суспільства;

• Проведення глибоких економічних реформ на арабських територіях з метою формування повноцінної соціальної структури палестинського суспільства, ліквідація безробіття і бідності як соціальної бази суспільного незадоволення та екстремістських рухів;

• Проведення курсу внутрішньої політики, спрямованої на суспільне примирення, подолання негативних стереотипів, виховання толерантності, заохочення і підтримку міжнаціональної співпраці;

• Формування мирних лобі, які повинні переконати свої суспільства у необхідності досягнення миру та в його перевагах, виховання для миру через систему освіти і засоби масової інформації;

• Обмеження деструктивного впливу екстремістських рухів та фундаменталістських релігійних діячів;

Палестино-єврейський міжнаціональний конфлікт належить до антагоністичного типу конфліктів, які надзвичайно важко вирішити, і напевно не вдасться розв'язати у найближчі десятиліття. Завданням політиків і суспільних діячів обох суспільств та міжнародних посередників є проведення політики, спрямованої на недопущення ескалації конфлікту та його редукцію. Близькосхідна стабільність є необхідним і важливим компонентом міжнародної безпеки глобального масштабу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Батенко Г.В. Арабо-єврейські протиріччя у Палестині на початку 20-х р. XX ст / Г.В. Батенко // Культура народов Причерноморья. - 2004. - № 56, т.1. - С. 14-21.
2. Батенко Г.В. Політичний сіонізм у пошуках «Землі обітованої»/ Г.В. Батенко // Культура народов Причерноморья. - 2004. - № 52, т.1. - С. 7-11.
3. Бакланов А. Ближневосточный узел противоречий / А.Бакланов // Международная жизнь. - 2004. - № 4-5. – С. 153 -157
4. Витвицкая В.В. Англо-сионистские отношения накануне и в годы первой мировой войны/ В.В. Витвицкая // Культура народов Причерноморья. -2001. - № 24. - С. 86-89.
5. Ефимов В. Перспективы мирного процесса на Ближнем Востоке и роль России/ В.Ефимов// Мировая экономика и международные отношения. - 1994. - № 3. - С.122.
6. Эпштейн А. Есть ли будущее у мирного урегулирования? Палестино-израильский конфликт и ближневосточная дипломатия/ А. Эпштейн //. – С. 3-15. Арабо-израильский конфликт: старые проблемы и нове планы/ [авт. текста Александр Оскарович Филоник]. - М. : Ин-т изучения Израиля и Ближнего Востока, 2003. - С. 3-15.
7. Эпштейн А. Израиль и проблема палестинских беженцев: история и политика/ А.Эпштейн. - М.: Ин-т изучения Израиля и Ближнего Востока, 2005. - 214с.
8. Зайцева О. Проблема Иерусалима в палестино-израильском конфликте и в международных отношениях/ Ольга Зайцева // Палестино-израильский конфликт в зеркале общественного мнения и международной дипломатии (после саммита в Кемп-Девиде и начала интифды «Аль-Акса»): сборник статей и документов под ред. А. Эпштейна. М., «Институт изучения Израиля и Ближнего Востока», 2004. – С. 68-146.
9. Киселев В. Перспективы урегулирования палестино-израильского конфликта/ В.Киселев// Азия и Африка сегодня. - 2005. - № 3 (572). - С.19-23.
10. Коннер В.В. Белые книги 1922 и 1930 годов по Палестине и их влияние на арабо-еврейские отношения / В.В. Коннер // Культура народов Причерноморья. - 2002. - № 30. - С. 80-84.
11. Коннер В.В. Деятельность Арабского палестинского конгресса в 20-е годы XX века / В.В. Коннер // Культура народов Причерноморья. - 2001. – № 25. – С. 64-68.
12. Коннер В.В. США и проблемы Палестины после окончания Первой мировой войны (1918–1925г.) / В.В. Коннер// Культура народов Причерноморья. - 2001. – № 26. – С. 100-104
13. Кузнецов Д. В. Арабо-израильский конфликт: История и современность. Очерк событий. Документы и материалы: учебное пособие / Д.В.Кузнецов. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2006. – 289 с.
14. Морозов В.М. Палестино-израильские мирные переговоры (1995-2001 гг.)/ В.М. Морозов // Востоковедный сборник. – Вып. 3. - М.: ИИИиБВ. – 2002. – С. 76-88.
15. Палестино-израильский конфликт: Две точки зрения/ Ден Кон-Шербок, Дауд эль-Алами; [пер. с анг. В. Новикова]. - М. : ФАИР_ПРЕСС, 2002. -320 с.
16. Пырлин Е. Д. Где же выход из лабиринта? (О ходе палестино-израильских переговоров об «окончательном» урегулировании) / Е. Д. Пырлин // Ближний Восток и современность: сборник статей. - Вып. 11 / отв. ред. В. А. Исаев, О. О. Филоник. - М. : ИИИиБВ, 2001. - С. 269-273.
17. Пырлин Е.Д. 100 лет противоборства: Генезис, эволюция, современ. состояние и перспективы решения палестин. пробл. / Е. Д. Пырлин— М. : РОССПЭН, 2001. - 479с.
18. Пырлин Е. Д. Трудный и долгий путь к миру: Вигляд из Москвы на проблему ближневосточного урегулирования/ Е. Д Пырлин. - М. : Росийская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. - 512с.
19. Сатановский Е.Я. Израиль в современной мировой политике: вероятные стратегические противники и стратегические партнеры/ Е.Я. Сатановский. - М., 2001. - 163 с.
20. Шаповалов М.С. Англо-американское соперничество в Палестине в 1918-1922 гг. / М.С. Шаповалов // Вестник Томского государственного университета: общенаучный периодический журнал. – 2006. – № 70 (II), май. – С. 80-86.

21. Шаповалов М.С. Арабский аспект ближневосточной политики Великобритании 1914-1916 гг. / М.С. Шаповалов // Вестник Поморского университета. – 2006. – № 6. – С. 53-57.
22. Шаповалов М.С. Британская политика в Палестине в 1914-1922 гг. / М.С. Шаповалов // На перекрестке веков – международные отношения на Ближнем Востоке. - Томск, 2007. – С. 8-12
23. Шаповалов М.С. На пути формирования новой британской политики в Палестине / М.С. Шаповалов // Мир в новое время. – СПб., 2006. – С. 91-96.
24. Шаповалов М.С. Решение судьбы Палестины в период становления Версальской системы международных отношений/ Михаил Сергеевич Шаповалов / М.С. Шаповалов // Весник Тюменского государственного университета. – 2007. - № 1. – С. 176-183.
25. Шаповалов М.С. Современные тенденции в урегулировании ближневосточной проблемы [Електронний ресурс] / М.С. Шаповалов // Ломоносов научный молодежный портал/ Режим доступу: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2009/03_4.pdf (28.07.2009)
26. Щевелев С.С. США и Палестина во время Второй мировой войны и накануне создания государства Израиль/ С.С. Щевелев // Культура народов Причерноморья. - 2001. - № 22. - С. 141-148.
27. Щевелев С.С. Палестино-израильский диалог в 1991-1993 годах (Мадрид-Осло-Вашингтон)// С.С. Щевелев // Ученые записки: История. -2002. -Т. 15 (54), № 1. - С. 71-80.
28. Щевелев С.С. Проблема Палестины в ООН накануне провозглашения государства Израиль (1947-1948 гг.) / Щевелев С.С. // Культура народов Причерноморья. - 1999. - № 10. - С. 100-104.
29. Щевелев С.С. Восстание 1929 года в Палестине и его последствия для англо-арабских отношений/ С.С. Щевелев // Культура народов Причерноморья. - 1999. - № 6. - С. 256-265.
30. Щевелев С.С. Палестина в международных отношениях после окончания I мировой войны/ С.С. Щевелев // Культура народов Причерноморья. - 1998. - № 4. - С. 160-166.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2013

REFERENCES:

1. *Batenko H.V.* Arabo-yevreiski protyrichia v Palestyni na pochatku 1920-kh rokiv (Arab-Israeli contradictions in Palestine at the start of the 1920s). *Kultura narodov Prychernomoria*. 2004. no 56, v.1. pp. 14-21.
2. *Batenko H.V.* Politychniy sionizm u poshukah «Zemli obitovanoi» (Political Zionizm in search of «the Promised Land»). *Kultura narodov Prychernomoria*. 2004. no 52, v.1. pp. 7-11.
3. *Baklanov A.* Blizhne-Vostochniy uzel protivorechiy (Middle-East knot of contradictions). *Mezhdunarodnaia zhyzn'*. 2004. no 4-5. pp. 153 -157
4. *Vitvitskaia V.V.* Anglo-sionistkiie otnosheniia nakanunie i v gody pervoi mirovoy voiny (Anglo-Zionist relationship on the eve of and in the years of the First World War). *Kultura narodov Prychernomoria*. 2001. no 24. pp. 86-89.
5. *Yefimov V.* Perspektivy mirnogo protsesa na Blizhnem Vostoke i rol' Rossii (Perspectives of a peace-making process in the Middle East and role of Russia. *Mirovaia ekonomika I mezhdunarodnyie otnosheniia.* 1994. no 3. pp.122.
6. *Epshtein A.* Est' li buduscheie u mirnogo uregulirovaniia? Palestino-Izraelskiy konflikt I blizhnevostochnaia diplomatiia (Is there any future in the peaceful settlement? Palestinian-Israeli conflict and Middle East diplomacy). pp. 3-15. Arabo-Izraelskiy konflikt : staryie problem I novyie planu/ [avtor tekstu: Aleksandr Oskarovich Filonik]. M. : *Institut izucheniia Izraelia I Blizhnego Vostoka,* 2003. pp. 3-15.
7. *Epshtein A.* Izrael' i problema palestinskikh bezhentsov: istoriia i politika (Israel and the issue of Palestinian refugees: history and policy. M.: *Institut izucheniia Izraelia I Blizhnego Vostoka,* 2005. p.214.
8. *Zaitseva O.* Problema Ierusalima v palestino-izraelskom konflikte I v mezhdunarodnukh otnosheniiakh (Issue of Jerusalem in the Palestinian-Israeli conflict and in international relations). *Palestino-Izraelskiy konflikt v zerkale obschetsvenogo mneniia I mezhdunarodnoy diplomatii (posle sammita v Kemp-Devide i nachala intifdy «Al-Aksa»): sbornik stattey I dokumentov pod red. A. Epshteina*. M., «*Institut izucheniia Izraelia I Blizhnego Vostoka*», 2004. pp. 68-146.
9. *Kiselev V.* Perspektivy uregulirovaniia palestino-izraelskogo konflikta (Perspectives of settlement of the Palestinian-Israeli conflict). *Aziia I Afrika segodnia.* 2005. no 3 (572). pp.19-23.
10. *Konner V.V.* Belyie knigi 1922 i 1930 godov po Palestine i ikh vliianiie na arabo-evreiskiie otnosheniia (White books of 1922 and 1930 and their influence on the Arab-Israeli relationships). *Kultura narodov Prychernomoria.* 2002. no 30. pp. 80-84.
11. *Konner V.V.* Deiatelnost' arabskogo palestinskogo kongressa v 20-kh godu XX veka (Function of the Arab-Palestinian congress in the 1920s). *Kultura narodov Prychernomoria*. 2001. no 25. pp. 64-68.
12. *Konner V.V.* SSHA i problema Palestiny posle okonchaniia pervoy mirovoy voiny (1918-1925g.) (the USA and the issue of Palestine after the end of the First World War (1918-1925 years)). *Kultura narodov Prychernomoria*. 2001. no 26. pp. 100-104
13. *Kuznetsov D.V.* Arabo-Izraelskiy konflikt: istoriia i sovremennost'. Ocherk sobytiy. Dokumenty i materialy: uchebnoie posobiie (Arab-Israeli conflict: the history and the present: sketch of events. Documents and materials: tutorial). *Blagoveschensk: izdatelstvo BGPU*, 2006. p.289.
14. *Morozov V.M.* Palestino-izraelskiie mirnyie peregovoru(1995-2001 gg.) (Palestinian-Israeli peaceful negotiations) (1995-2001 years)). *Voskokovedniy sbornik*. Vypusk. 3. M.: *IIIiBV.* 2002. pp. 76-88.
15. Palestino-Izraelskiy konflikt: dve tochki zreniia (Palestinian-Israeli conflict: two points of views)/ Den Kon Sherbok, Daud el-Alami; [per. s angl. V. Novikova]. M. : *FAIR_PRESS*, 2002. p.320.
16. *Pyrlin E.D.* Gde zhe vykhod iz labirinta? (O khode palestino-izraelskikh peregovorov ob «okonchatelnom»

uregulirovanii) (Where is a way out of the labyrinth (About the course of the Palestinian-Israeli negotiations on the «final» settlement). *Blizhniy Vostok i sovremennost': sbornik stattey*. Vypusk. 11. M. : *IIIiBV*, 2001. pp.269-273.
17. *Pyrlin E.D.* 100 let protivoborstva: Genezis, evolutsyia, sovremennoie sostoianiie I perspektivy resheniia palestinskikh problem (100 years of confrontation: Genesis, evolution, present state and perspectives of resolution of Palestinian problems). M. : *ROSSPEN*, 2001. p.479.
18. *Pyrlin E.D.* Trudniy i dolgiy put' k miru: Vzgliad iz Moskvy na problemu blizhnevostochnogo uregulirovaniia (Moskow's opinion on the problem of the Middle East settlement). M. : *Rossiiskaia politicheskaia entsyklopediia (ROSSPEN)*, 2002. p.512.
19. *Satanovskiy E.Ya.* Izrael v sovremennoy mirovoy politike: veroiatnyie strategichiskiie protivniki i strategichiskiie partnery (Israel in the present world policy: possible strategic adversary and strategic partners). M., 2001. p.163.
20. *Shapovalov M.S.* Anglo-amerikanskoie sopernichestvo v Palestine v 1918-1922 gg. (Anglo-American contest in Palestine in the years 1918-1922). *Vestnil Tomskogo gosudarstvennogo universiteta: obschenauchniy periodicheskiy zhurnal.* 2006. no 70 (II), mai. pp. 80-86.
21. *Shapovalov M.S.* Arabskiy aspect blizhnevistochnoy politiki Velikobritanii 1914-1916 gg. (Arab aspect of the Middle East policy of the Great Britain 1914-1916) . *Vestnik Pomorskogo universiteta.* 2006. no 6. pp. 53-57.
22. *Shapovalov M.S.* Britanskaia politika v Palestine v 1914-1922 godakh (British policy in Plaestine in the years 1914-1922). *Na perspective vekov – mezhdunarodnyie otnosheniia na Blizhnem Vostoke.* Tomsk, 2007. pp. 8-12
23. *Shapovalov M.S.* Na puti formirovaniia novoy britanskoy politiki v Palestine (On the way of new British policy formation). *Mir v novoie vriemia*. SPb., 2006. pp. 91-96.
24. *Shapovalov M.S.* Resheniie sud'by Palestiny v period stanovleniia versalskoy sistemy mezhdunarodnykh otnosheniy (Determination of Palestinian fortune during the period of formation of Versailles system of international relations). *Vestnik Tumenskogo gosudarstvennogo universiteta.* 2007. no 1. pp. 176-183.
25. *Shapovalov M.S.* Sovremennyie tendentsii v uregulirovanii blizhnevostochnoy problem (Modern tendencies in the resolution of the Middle East problem). *Lomonosov nauchniy molodezhniy portal*. Regime to access: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2009/03_4.pdf (28.07.2009)
26. S*chevelev S.S.* SSHA i Palestina vo vremia Vtoroy Mirovoy Voiny I nakanune sozdaniia gosudarstva Izrael (the USA and Palestine during the World War Two and on the eve of the creation of the state Israel). *Kultura narodov Prychernomoria.* 2001. no 22. pp. 141-148.
27. *Schevelev S.S.* Palestino-Izraelskiy dialog v 1991-1993 godakh (Palestinian-Israeli dialogue in the years 1991-1993 (Madrid-Oslo-Washigton)). *Uchenyie zapiski: Istoriia*. 2002. V. 15 (54), no 1. pp. 71-80.
28. *Schevelev S.S.* Problema Palestiny v OON nakanune provozglasheniia gosudarstva Izrael (1947-1948) (Palestinian issue in the UN on the eve of the proclamation of the state Israel (1947-1948)). *Kultura narodov Prichernomoria*. 1999. no10. pp. 100-104.
29. *Schevelev S.S.* Vosstaniie 1929 goda v Palestine i ego posledstviia dlia anglo-arabskikh otnosheniy (Revolt of 1929 and its consequences on the Anglo-Arab relations). *Kultura narodov Prichernomoria*. 1999. no 6. pp.256-265.
30. *Schevelev S.S.* Palestina v mezhdunarodnykh otnosheniiakh posle okonchaniia I murovoy voiny (Palestine in international relations after the end of the First World War). *K Kultura narodov Prichernomoria.* 1998. no 4. pp. 160-166.

Шібель Вікторія Михайлівна – заступник начальника
Івано-Франківське обласне бюро технічної інвентаризації
Адреса: 76000, м. Івано-Франківськ, вул. С.Бандери, 77
E-mail: Shibel@ukr.net

Shibel Viktoriia Mykhailivna – deputy head
Ivano-Frankivsk regional bureau of technical inventory
Address: 77, Bandery Str., Ivano-Frankivsk, 76000
E-mail: Shibel@ukr.net

УДК 329.14(564.3)(045)

Рух соціал-демократів (ЕДЕК) у партійній системі Кіпру

Ю.Ф. ЯСІРОВА
Маріупольський державний університет, м. Маріуполь, Україна, E-mail: juliya_yasirova@ukr.net

Авторське резюме
Партійна система Республіки Кіпр формувалася поступово навколо чотирьох основних партій: Демократичний збір / ДІСІ, Прогресивна партія трудового народу Кіпру / АКЕЛ, Демократична партія / ДИКО, Рух соціал-демократів / ЕДЕК. В умовах фінансової кризи, що охопила Кіпр і вимагає швидких відповідей і своєчасної реакції політичних еліт, актуалізуються питання функціонування окремих партій, в першу чергу тих, які представлені у парламенті і безпосередньо впливають на процес прийняття рішень. У даній статті розглядається політична партія Республіки Кіпр - Рух за соціал-демократію / ЕДЕК. Метою дослідження є визначення її місця в партійній системі країни. У статті розглянуто умови створення та етапи становлення Руху соціал-демократів. Проаналізовано ідеологічні засади діяльності партії і політичну програму на сучасному етапі. Досліджено електоральну підтримку ЕДЕК.

Ключові слова: політична партія, Рух соціал-демократів (ЕДЕК), програмні засади, вибори, електоральна підтримка.

Movement of social democrats (EDEK) in the Cyprus party system

Yu.F. YASIROVA
Mariupol state university, Mariupol, Ukraine, E-mail: juliya_yasirova@ukr.net

Abstract
The party system of the Republic of Cyprus formed over the four main parties: Democratic Rally / DISI, Progressive Party of Working People / AKEL, Democratic Party / DIKO, Movement of Social Democrats / EDEK. The conditions of financial crisis in Cyprus require prompt replies and timely reaction from the political elites, the activities of separate parties that have representatives in parliament and direct impact on the decision-making process are still very actual. This article examines development of the party EDEK. The aim of the study is to determine its place in the country party system. The article considers the conditions of creation and formative stages of the of the Movement of Social Democrats. The ideological foundations of the party and curent political agenda are analyzed. The EDEK electoral support is studied.

Key words: political party, Movement of Social Democrats / EDEK, program principles, elections, electoral support.

Постановка проблеми. В демократичних країнах одним з найважливіших державних інститутів є політичні партії. Виступаючи посередниками між владою та народом, саме вони беруть участь у діяльності законодавчих органів та управлінських структур, формують політичні доктрини та програми розвитку суспільства. Кожна партія займає певну ланку в партійній системі країни, маючи більшу чи меншу політичну вагу: одні мають визначальний вплив, інші – взагалі не користуються підтримкою населення [2, с. 85]. В цьому контексті важливості набуває дослідження партійних систем та місця окремих партій у політичній системі демократичних країн.

Так, партійна система Республіки Кіпр формувалася поступово навколо чотирьох основних партій: Демократичний збір / ДІСІ, Прогресивна партія трудового народу Кіпру / АКЕЛ, Демократична партія / ДІКО, Рух соціал-демократів / ЕДЕК. Вони створювалися у визначні для Кіпру 1960-1970 рр. (від здобуття незалежності, міжобщинних заворушень до перевороту і турецького вторгнення) і проявили стійкість до кризових умов, зберігаючи стабільність політичної системи країни [13]. В умовах фінансової кризи, яка охопила Кіпр і потребує швидких відповідей та своєчасної реакції політичних еліт, актуалізуються питання функціонування окремих партій, в першу чергу тих, які представлені в парламенті і безпосередньо впливають на процес прийняття рішень. Однією з них є Рух соціал-демократів / ЕДЕК. Цим обумовлена актуальність теми нашого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Питаннями розвитку партійної системи Кіпру загалом та функціонування окремих політичних партій зокрема займаються зарубіжні науковці, які розглядають їх у рамках більш широких досліджень стосовно історії країни, політичної системи країни. Серед них Агапіу-Джозефідс К., Кірьяку А., Папаянеас С., Стильянідіс С. і т.д. Найбільший інтерес представляють праці Кацурідіса Я. та Сепоса А. Їхні дослідження торкаються питань європейської інтеграції Кіпру, а політичні партії розглядаються в контексті європеїзації країни.

Метою дослідження є визначення місця соціал-демократичної партії Кіпру в партійній системі країни. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання: проаналізувати програмні засади партії, розглянути позиції з нагальних питань політич-

© Ю.Ф. Ясірова, 2013

ного курсу країни, а також охарактеризувати електоральну підтримку на виборах.

Виклад основного матеріалу. Об'єднуючи прихильників відновлення демократії в Греції та підтримуючи реформаторський курс президента Макарія III, партія Рух соціал-демократів (Κινήμα Σοσιαλδημοκρατών, Movement of Social Democrats, ЕДЕК) була створена в 1969 р. як Об'єднаний демократичний союз центру (Ενιαία Δημοκρατική Ένωση Κέντρου). Засновником першої соціалістичної партії на Кіпрі став Васос Ліссарідіс [13]. Як зазначено в Установчій декларації, стимулами до створення ЕДЕК стали, по-перше, необхідність вирішення кіпрської проблеми, по-друге, необхідність уникнення поляризації в політичному житті країни [4]. Адже з одного боку існувала комуністична партія АКЕЛ, яку підтримував робітничий клас, з іншого праві сили на чолі з Г. Клірідісом та П. Йоркадзисом. ЕДЕК була покликана прокласти міст між їхніми протиріччями в інтересах народу. Одразу було створено молодіжну організацію партії, розпочалось формування партійних осередків у селах.

Серед програмних принципів ЕДЕК було проголошено наступні: міжпартійне співробітництво у вирішенні кіпрської проблеми; політика неприєднання та позитивного нейтралітету; підтримка кооперативного руху; впровадження державного плану надання медичного обслуговування; безкоштовна освіта; державний контроль за банками і т.д. В підтвердження цим принципам на Всекіпрському Установчому з'їзді партії 1970 р. В. Ліссарідіс проголосив підтримку всіх рухів визволення, руху неприєднання, осуд колонізації та расистських режимів. Принцип невтручання у внутрішні справи та мирне вирішення конфліктів, право народу самостійно визначати політичну та економічну систему держави стали невід'ємними гаслами Об'єднаного демократичного союзу центру [4].

Тобто, від початку партія соціал-демократів створювалася в контексті необхідності організації політичного життя Республіки Кіпр. Платформою ЕДЕК став соціалізм, як середина ідеологія між традиційними лівим і правим спрямуваннями.

В 2000 р. Об'єднаний демократичний союз центру було перейменовано в Рух соціал-демократів. На той момент партія вже налагодила тісні відносини з соціалістичними партіями та національно визвольними рухами по всьому світу. В 1999 р. вона стала повноправним членом Соцінтерну. Статут нової/старої політичної партії включав до себе положення стосовно ідеології, принципів діяльності, внутрішньопартійної демократії і принципів внутрішньої організації партії. Так, метою ЕДЕК визначено громадянське суспільство, пріоритетами якого є якість життя, навколишнє середовище, здоров'я, право на працю і освіту, а ринкова економіка та соціальна солідарність визнаються першочерговими умовами економічного розвитку. Ініціативи в підтримку збереження культурної спадщини, децентралізація влади та збільшення зобов'язань самоврядування, модернізація суспільного сектора та просування меритократії і раціонального управління державним бюджетом стають не менш важливими для соціал-демократів Кіпру. Окреме місце серед положень статуту займають питання пов'язані з вирішенням кіпрської проблеми. Мирне вирішення проблеми та єдиний Кіпр в демократичній Європі стають основними точками опору [6].

На сучасному етапі Рух за соціал-демократію керується Програмною декларацією, яка була прийнята на Всекіпрському з'їзді у травні 2012 р. Відповідно до неї неоліберальна практика призвела до зниження рівня життя, неефективність уряду накопичує проблеми в галузі безпеки, освіти, охорони здоров'я, провокаційна поведінка президента Хрістофіаса, нетерпимість до критики погіршують якість демократії. А партії АКЕЛ та ДІСІ, дотримуючись крайньо протилежних позицій, жертвують перспективами реформ у суспільстві, економіці та політичній системі. Цим підкреслюється необхідність змін [12].

ЕДЕК структурує свої пропозиції за двома напрямами. По-перше, це реформування держави, інституціоналізація сучасних шляхів управління, забезпечення прозорості та ефективності. По-друге, підвищення участі громадян у контролі за владою, покращення роботи представницьких органів. Серед конкретних пропозицій партії створення конкурентоспроможної та соціально орієнтованої економіки шляхом контролю за ухиленням від оподаткування, популяризація підприємництва серед молоді, розвиток зеленої економіки, нова стратегія розвитку туризму, освітня реформа і спрямування інвестицій в інноваційні дослідження [3].

Стосовно економічних питань у декларації визначаються три напрями по здоланню кризи: боротьба з податковим шахрайством та підвищення доходів від податкового збору, стримування зростання витрат, зміцнення національної конкурентоспроможності. Серед конкретних заходів: модернізація податкового законодавства, створення стимулів для зміцнення і розвитку туристичної галузі, співробітництво приватного і державного секторів. В той же час ЕДЕК продовжує підтримувати пільги для сиріт та допомогу студентам. Характерною рисою програми виступає пропозиція збільшення ПДВ. Соціал-демократи обґрунтовують свою позицію тим, що бездіяльність діючого уряду не залишає іншого вибору, ніж вживання і таких заходів. Адже вихід із кризи

неможливий тільки за рахунок реформ у сфері оподаткування, що можуть істотно нашкодити підприємницькому клімату. У відновленні макроекономічної стабільності шляхом усунення дисбалансів в економіці партія бачить ще один із шляхів до розвитку. «Підвищення конкурентоспроможності економіки можливо досягти шляхом розвитку нових галузей у сфері послуг, таких як освіта, здоров'я, створення сучасних гнучких виробничих одиниць і т.д.». Будівництво, податкові пільги, створення фонду для забезпечення кредитування малого бізнесу, а також відкриття казино, відповідно до програми, можуть стати стимулами розвитку [10]. Кіпрська проблема посідає окреме місце серед положень декларації. Вона визнається проблемою вторгнення, окупації та етнічних чисток Туреччиною. Необхідними умовами вичерпання проблеми стають припинення турецької військової окупації, забезпечення єдності держави, економіки в рамках федерального устрою держави, ліквідація колонізаційних поселень та забезпечення права повернення біженців, нова система безпеки заснована на співробітництві з ООН та ЄС, повний контроль Кіпром над повітряним простором, територіальними водами, виключною економічною зоною. ЕДЕК окрему увагу приділяє переговорному процесу. Визначається необхідність змінити стратегію переговорів, переоцінити загалом зовнішню політику Кіпру в рамках вирішення кіпрської проблеми. Необхідною визнається участь у переговорах усіх членів РБ ООН, особливо Росії, Франції та Китаю. Але в той же час зазначається, що рішення може бути прийнято тільки двома безпосередніми сторонами конфлікту [7].

Частиною програми Руху соціал-демократів 2012 р. стали також питання оборони. Зазначається, що доки продовжується турецька окупація, дотих існує турецька загроза. Тому оборона є основним фактором у національній стратегії. Саме в цьому контексті на перший план висувається зміцнення і розширення можливостей оперативних дій і сил стримування, а також структуроване співробітництво в цій сфері з Грецією [3].

Відтак Програмна декларація 2012 р. акумулює в собі пропозиції та положення ЕДЕК за актуальними для Республіки Кіпр питаннями. Велику увагу традиційно приділено вирішенню кіпрської проблеми. Економічна криза також залишила слід, адже центральними питаннями декларації стали саме економічні.

Загострення фінансової кризи на Кіпрі в березні 2013 р., пов'язане з непрацездатністю банківської системи країни, привело до необхідності розробки плану дій з виходу з неї, політичного курсу, який би знову поставив Кіпр на шлях розвитку. Партія ЕДЕК не залишилася в стороні, оперативно відреагувавши на нові виклики. Так, уже на початку квітня головою партії Я. Оміру було представлено позиції щодо цього питання [8]. В першу чергу, соціал-демократи зазначають, що криза підкреслила відсутність прозорості в галузі управління, що стосується не тільки Кіпру, але й всієї Європи. Неоліберализм і нерегульований капіталізм призвели до соціальних хвилювань і масової бідності, а європейські гегемонічні порядки на чолі з Німеччиною – до соціальної катастрофи в південній Європі.

Основна відповідальність за економічну трагедію покладається на уряд, адже затримка в прийнятті необхідних заходів призвела до падіння фінансових показників, вибуху безробіття. Результатом чого стала необхідність звернення Кіпром до Європейського стабілізаційного механізму. Таким чином, на думку Я. Оміру, «Кіпр ув'язнюється в неоколоніальні кайдани». Угода від 25 березня з Євротрійкою, яка передбачає обкладання податком депозитів у розмірі понад 100 тисяч євро, реструктуризацію і ліквідацію найбільших банків країни Bank of Cyprus («Банк Кіпру») та Cyprus Popular Bank («Кіпрський народний банк») визнається ним нищівною. Адже ці два банки він називає «легенями», якими дихала кіпрська фінансова система.

В таких умовах єдиним рішенням проблеми визнається створення соціально орієнтованої економіки з сильним державним контролем, механізмами регулювання, перерозподілом багатств на користь нужденних верств населення. Головним завданням є підготовка для швидкого звільнення від кредитних угод і домовленостей. Тому ЕДЕК пропонує план виходу з меморандуму, який включає реструктуризацію кредитів, термін погашення яких закінчується, збільшення доходів і зменшення витрат, видобуток природного газу, міждержавні угоди, створення фонду солідарності. В той же час підкреслюється, що метою партії є визволення від домовленостей з Трійкою, а не вихід із Єврозони. Але необхідно вивчити і всі можливі аспекти проблеми: валютна, фінансова політика, кредитний сектор, правовий, політичний та геостратегічний аспекти. ЕДЕК, беручи на себе ініціативу, пропонує створити Національний форум для формування пропозицій виходу з меморандуму [11].

Позиція ЕДЕК чітко проявилася на парламентському голосуванні. Адже до підписання домовленостей 25 березня на голосування був поставлений урядовий законопроект про введення одноразового податку на банківські депозити, що стало умовою виділення Єврогрупою допомоги в 10 млрд. євро. Він містив два пункти – ввести одноразовий податок у 6,75% на депозити до 100 тисяч євро; ввести одноразовий податок у 9,9% на внески, що перевищують 100 тисяч євро [1]. Соціал-демократи

категорично виступили проти таких заходів разом з опозиційними АКЕЛ та Європейською партією. Правоцентристській правлячій партії ДІСІ на чолі з президентом Н. Анастасіадісом за підтримки партії ДІКО для прийняття законопроекту потрібно було отримати в підтримку 29 голосів. У разі рівності голосів (28-28), вирішальне значення мав би голос спікера парламенту, соціал-демократа Я. Оміру [8]. Тому відхилення законопроекту стало закономірним результатом дій ЕДЕК. Як було зазначено в заяві партії «ЕДЕК виходить на першу лінію боротьби» [11].

Отже, Рух соціал-демократів починає свою активну діяльність ще від самої незалежності острова, стаючи однією з перших політичних партій. За своєї присутності на політичній сцені Кіпру ЕДЕК бере участь у виборах і має сильні позиції в парламенті та місцевих органах влади. Парламентські вибори 1970 р. були другими для незалежного Кіпру, греки-кіпріоти мали 35 місць у парламенті. Тоді, позиціонуючи себе як серединну силу між лівими та правими, ЕДЕК постає перед виборцями разом з партією лівого спрямування АКЕЛ та трьома новоутвореними політичними союзами правого спрямування, які практично не мали між собою ідеологічних розбіжностей. Соціал-демократи набирають 13,4% голосів виборців і отримують 2 місця в Палаті Представників [13]. На виборах 1976 та 1981 рр. партія трохи наростила представництво отримавши 4 і 3 місця відповідно.

Вибори 1985 р. були ознаменовані збільшенням кількості місць у парламенті з 50 до 80, де греки-кіпріоти мали зайняти 56. Саме тоді ЕДЕК отримала найбільше за свою історію місць у парламенті – 6, зібравши 11,07% голосів. У той час як найбільшу кількість місць отримала ДІСІ – 19, а ДІКО і АКЕЛ – 16 і 15 відповідно. Цей період став визначним для партії ще й тому, що протягом 1985-1991 рр. голова партії В. Ліссарідіс був обраний Головою Палати Представників, який, по суті, є другою людиною в державі після Президента. За результатами виборів 1991 р. соціал-демократи отримали 7 місць у парламенті. Отже, незважаючи на невелику кількість своїх представників у парламенті, починаючи з 1985 р. ЕДЕК мала досить великий вплив на процес прийняття політичних рішень.

Надалі, на парламентських виборах 1996, 2001, 2006, 2011 рр., партія отримувала по 5 місць. В результаті останніх парламентських виборів 2011 р. голова партії вдруге за її історію стає Головою Палати Представників, яким і став Янакіс Оміру. Постійне представництво в парламенті протягом цього періоду поряд з соціал-демократами мають АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО [5].

Враховуючи той факт, що Кіпр є президентською республікою, в якій президент відіграє значну роль, поєднуючи функції голови держави та голови уряду, не менш важливим для партій є призначення саме їхнього представника на цій посаді. Таким чином, партія соціал-демократів Кіпру, починаючи з 1983 р., висуває своїх кандидатів на посаду Президента Республіки. Так, 1983 і 1988 рр. кандидатом стає голова партії В. Ліссарідіс., який набирає 9,22% та 18,64% відповідно. І якщо на виборах 1983 р. ще в першому турі виграє С. Кіпріану (ДІКО), то на виборах 1988 р. виграє Й. Василіу (незалежний кандидат за підтримки АКЕЛ) у другому турі, де він отримав підтримку ЕДЕК. На виборах 1993 р. і 1998 ЕДЕК разом з ДІКО висувають кандидатуру П. Пасхалідіса, який отримує 18,64% голосів 1993 р., а в 1998 р. ЕДЕК знову висуває кандидатуру В. Ліссарідіса, який отримує 10,59%. В 2003 р. обраним президентом став Т. Пападопулос, який за підтримки АКЕЛ-ДІКО-ЕДЕК та Екологічного руху ще в першому турі отримав 51,51% голосів. На виборах 2008 р. ЕДЕК знову підтримала Т. Пападопулоса – 31,79%, а в другому турі віддала перевагу представнику АКЕЛ Д. Хрістофіасу, який і став президентом республіки [14].

Вибори 2013 р. стали дуже важливими як для подальшого розвитку країни, адже проводилися якраз у розпал кризи і саме від новообраного президента залежав подальший політичний курс Кіпру. ЕДЕК не висунула жодної кандидатури, а лише підтримала незалежного кандидата Й. Лілікаса, який отримав 24,93%. У другому турі соціал-демократи не підтримали ні Н. Анастасіадіса (ДІСІ) ні С. Маласа (АКЕЛ) [11].

Тобто, просуваючи ідеї соціал-демократії, ЕДЕК користується постійною підтримкою виборців маючи стабільне парламентське представництво. В той же час, тричі висуваючи кандидатуру голови партії В. Ліссарідіса на посаду Президента, Рух жодного разу не святкував перемогу на президентських виборах. Тим не менш, ЕДЕК і сьогодні намагається відігравати провідну роль у запобіганні поляризації, зміцнити проміжний політичний простір.

Висновки. Таким чином, Рух соціал-демократів, незважаючи на складні умови, в яких засновувалася і починала своє функціонування партія, зміг з самого початку зайняти впевнені позиції в партійній системі Кіпру. Результати виборів дають змогу говорити про те, що партія має постійну електоральну підтримку. Це дозволяє соціал-демократам мати стабільну кількість представників у парламенті, яка, до речі, не змінюється з 1996 р. у кількості 5 депутатів, навіть в роки кризи. Такі результати можуть бути проявом невідповідності гасел партії нагальним питанням і потребам суспільства. Або ж партія неохоче вдається до змін в умовах по-

літичної конкуренції і поступається сильним позиціям провідних АКЕЛ та ДІСІ. З іншого боку, така стабільність може бути, навпаки, ознакою успіху роботи.

Позиціонуючи себе як серединну ланку між традиційними лівими та правими силами ще від початку діяльності, сьогодні партія ЕДЕК постає в рядах опозиції уряду правих сил. Невід'ємною частиною програмних засад партії постають положення стосовно кіпрської проблеми, засновані на необхідності співробітництва у вирішенні конфлікту, в тому числі і з усіма членами РБ ООН, та на федеративному устрої єдиного Кіпру. Сьогодні найбільшої уваги надано економічним питанням. Тут соціал-демократи, не виходячи за рамки своєї ідеології, традиційно пропонують створення соціально орієнтованої економіки за врахування всіх пільг. Критика неоліберальних практик і капіталізму стає основою програми економічного розвитку, а звільнення від кредитних угод з Єврогрупою – ключовим антикризовим заходом. Отже, ЕДЕК у своїй політиці і антикризових заходах відстоює лівоцентристські позиції.

Вирішальною для ролі партії в партійній системі Кіпру стає не саме кількість її членів у парламенті або зайняття посади Президента. ЕДЕК як досить невелика партія набуває коаліційного потенціалу, потенціалу політичного шантажу. Таким чином, головним фактором партійної ваги стає можливість вплинути на прийняття рішень шляхом вирішального додаткового голосу, або вирішального голосу, як, наприклад, голови парламенту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кипрский парламент выбирает между кризисом и бунтом вкладчиков [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.1prime.ru/banks/20130317/761818314.html
2. Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. — Львів: ЦПД — «Астролябія», 2005. — 348 с.
3. Δρόμοι ανατροπής. Μεταρρύθμιση παντού [Електронний ресурс] : 12 Παγκυπριο τακτικο συνεδριο Παγκυπριο τακτικο συνεδριο 5–6 Μαΐου 2012. — Режим доступу: http://www.edek.org.cy/pagepdfs/Dromoi% 20anatropis% 20-% 20Metarithmisi% 20pantou.pdf
4. Ιδρυτική διακύριξη ΕΔΕΚ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.edek.org.cy/pagepdfs/idritikidiakiriksi.pdf
5. Ιστορική ανασκόπηση των βουλευτικών εκλογών στην Κύπρο [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.edek.org.cy/pagepdfs/ekloges_31_iouliou_1960.pdf
6. Καταστατικό ΕΔΕΚ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.edek.org.cy/pagepdfs/katastatiko.pdf.
7. Κυπριακό. Αλλαγή στρατηγικής τώρα [Електронний ресурс] : 12 Παγκυπριο τακτικο συνεδριο Παγκυπριο τακτικο συνεδριο 5–6 Μαΐου 2012. — Режим доступу: http://www.edek.org.cy/pagepdfs/Kypriako% 20-% 20Allagi% 20stratigikis.pdf
8. Κύπρος: ΑΚΕΛ και ΕΔΕΚ θα καταψηφίσουν το κούρεμα των καταθέσεων [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.antinews.gr/2013/03/17/208608/
9. Κύπρος: ΕΔΕΚ-Λιλλήκας με ουδέτερη στάση στο β΄γύρο των εκλογών [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=499056
10. Οικονομία [Електронний ресурс] : 12 Παγκυπριο τακτικο συνεδριοΠαγκυπριο τακτικο συνεδριο 5–6 Μαΐου 2012. — Режим доступу: http://www.edek.org.cy/pagepdfs/Oikonomia% 20-% 20Dromos% 20anatropis.pdf
11. Ομιλία του Γιαννάκη Ομήρου στην επαρχιακή συνδιάσκεψη ΕΔΕΚ Λευκωσίας με θέμα: «Ηθέση της ΕΔΕΚ απέναντι στην οικονομική κρίση» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.giannakisomirou.com/wordpress/?p=3059
12. Προγραμματική Διακήρυξη ΕΔΕΚ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.edek.org.cy/page.php?id=2
13. Στυλιανίδης Σ. Η πολιτική ιστορία της Κύπρου τα τελευταία 25 χρόνια – Μια χαρτογραφική προσέγγιση [Електронний ресурс] / Σ. Στυλιανίδης, Ν. Καρανικόλας // 6ο Εθνικό συνέδριο χαρτογραφίας «Η χαρτογραφία σε εξέλιξη», (22-24 Νοεμβρίου 2000). — Режим доступу: http://karanik.webpages.auth.gr/main/images/papers/synedria/xeee2000b.pdf
14. Στυλιάνου Μ. Ιστορία των Προεδρικών Εκλογών [Електронний ресурс] / М. Στυλιανου // Sigmalive: Ειδήσεις Κύπρος. — Режим доступу: http://www.sigmalive.com/ekloges2013/electionnews/18522

Стаття надійшла до редакції 02.10.2013

REFERENCES:

1. Kiprskiy parlament vubiraet mejdu krizisom i buntom vkladchikov (The Cypriot parliament chooses between crisis and rebellion of contributors). Regime to access: http://www.1prime.ru/banks/20130317/761818314.html
2. *Romaniuk A.* Partii ta elektoralna politika (Parties and electoral politics). Lviv, 2005, 348 p.
3. Dromi anatropis. Metarifmisi pantou: 12 Pankipriako taktiko sinedrio 5-6 Maiou 2012 (Ways of overthrow. Reforms everywhere: 12th Pancyprian regular conference 5-6 May 2012). Regime to access: http://www.edek.org.cy/pagepdfs/Dromoi% 20anatropis% 20-% 20Metarithmisi% 20pantou.pdf
4. Idritiki diakiriksi EDEK (Constituent declaration). Regime to access: http://www.edek.org.cy/pagepdfs/idritikidiakiriksi.pdf

5. Istoriki anaskopisi ton voulevtikon eklogon stin Kipro (Historical overview of the parliamentary elections in Cyprus). Regime to access: http://www.edek.org.cy/pagepdfs/ekloges_31_iouliou_1960.pdf
6. Katastatiko EDEK (Statute of EDEK). Regime to access: http://www.edek.org.cy/pagepdfs/katastatiko.pdf
7. Kipriako. Allagi stratigikis tora: 12 Pankipriako taktiko sinedrio 5-6 Maiou 2012 (Cyprus problem. Change of strategy now: 12th Pancyprian regular conference 5-6 May 2012). Regime to access: http://www.edek.org.cy/pagepdfs/Kypriako% 20-% 20Allagi% 20stratigikis.pdf
8. Kipros: AKEL ke EDEK tha tatapsifisoun to kourema ton katatheseon (Cyprus: AKEL and EDEK would vote against the shearing of deposits). Regime to access: http://www.antinews.gr/2013/03/17/208608/
9. Kipros: EDEK-Lilikas me oudeteri stasis to 2 giro ton eklogon (Cyprus: EDEK-Lilikas with neutral stance in the 2nd round of elections). Regime to access: http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=499056
10. Ikonomia: 12 Pankipriako taktiko sinedrio 5-6 Maiou 2012 (Economy: 12th Pancyprian regular conference 5-6 May 2012). Regime to access: http://www.edek.org.cy/pagepdfs/Oikonomia% 20-% 20Dromos% 20anatropis.pdf
11. Omilia tou Ianaki Omirou stin eparxiaki sindiaskepsi EDEK Levkosias me thema «I thesi tia EDEK apenanti stin ikonomiki krisi» (Yanakis Ομιrou speech at the provincial Party Congress in Lefkosia on edek position towards to the economic crisis). Regime to access: http://www.giannakisomirou.com/wordpress/?p=3059
12. Programmatiki diakiriksi EDEK (EDEK Programm declaration). Regime to access: http://www.edek.org.cy/page.php?id=2
13. *Stilianidis S.* I politiki istoria tis Kiprou ta televtea 25 xronia – Mia xartografiki prosengisi (The political history of Cyprus over the last 25 years - Cartographic approach). Regime to access: http://karanik.webpages.auth.gr/main/images/papers/synedria/xeee2000b.pdf
14. *Stilianou M.* Istoria ton Proedrikon eklogon (Histori of Presidential Elections). Regime to access: http://www.sigmalive.com/ekloges2013/electionnews/18522

Ясірова Юлія Федорівна – аспірант
Маріупольський державний університет
Адреса: 87500, Донецька область, м. Маріуполь, пр-т Будівельників, 129а
E-mail: juliya_yasirova@ukr.net

Yasirova Yuliia Fedorivna – postgraduate
Mariupol state university
Address: 129a, Budivelnukiv Str., Mariupol, Ukraine, 87500
E-mail: juliya_yasirova@ukr.net

РЕЦЕНЗІЯ

Размышления по поводу книг А.Н. Ермоленко «Комунікативна практична філософія: підручник» (К.: Лібра, 1999) и « Соціальна етика та екологія: монографія» (К.: Лібра, 2010)

А.А. ЧЕМШИТ
Севастопольский национальный технический университет, м. Севастополь, Украина
E-mail: fsn.sntu@gmail.com

Reflections on the book A.N. Yermolenko «Communicative practical philosophy: textbook» (K.: Libra, 1999) and «Social ethics and ecology: monograph» (K.: Libra, 2010)

A.A. CHEMSHIT
Sevastopol national technical university, Sevastopol, Ukraine, E-mail: fsn.sntu@gmail.com

Учебник по «Коммуникативной практической философии» уже прошел через горнила научно-методической обкатки и, получив по ее первичным результатам положительные отзывы, может быть со всеми удобствами размещен на книжной полке. Это действительно так, поскольку книга представляет собой не только результат авторской рефлексии трансформации социальных функций философии на стыке XX и XXI столетий, но в ней добросовестно представлены переводы Хабермаса, Апеля и других авторов, трактующих механизм производства и передачи смыслов в многоразличных отражениях субъект-объектного и субъект-субъектного отношения.

Такой массивный слепок культуры европоцентризма, хотя методологические и теоретические привкусы Пирса весьма ощутимы, за истекшее десятилетие не мог не обрести новые смыслы, оценочные акценты. Некоторыми из них нам и хотелось бы поделиться, памятуя чеканные тютчевские строки: «...и мысль нетленная в чертог теней вернулась».

Общая смысловая архитектоника учебника вызывает одобрение самим способом ее реализации: автор не стал прибегать к сложным обходным маневрам, а решил ринуться в бой с открытым забралом. Уже в I-ой главе, обозначенной как «Коммутативная трансформация философии», даются определения исходных базовых понятий «коммуникация», «дискурс» и т.д. И уже здесь автору приходится вплотную столкнуться с философскими Сциллой и Харибдой: с одной стороны, нужно было пройти через сито дисциплинарного различения концепта и денотата определяемых понятий (например, смысловое и даже предметное значение термина «дискурс» в коммутативной практической философии и аналитической философии уже не тождественны. Автор, справедливости ради, не стал заслоняться именами переводимых авторов, а весь культурологический груз ответственности принял на себя), с другой – нельзя было пренебрегать классическим предостережением: «Omnis defenicia paraculosa est!» («Всякое определение – опасно», в контексте коммуникативной реконструкции звучит несколько двусмысленно...). Автору, безусловно, удался раздел 1.2, где он отчетливо формулирует признаки теоретического обновления классического философского багажа, предложенного коммутативной философией, но (а французы правы, когда говорят: «В «но» можно уместить целый Париж»), как нам кажется, стремясь к окончательности своих формулировок, заключает о тождестве целого и части, когда общефилософскую проблематику он редуцирует до уровня этоса. Это особенно явно проступает в изложении раздела 2.2 («Нормы коммутативной этики»). Можно, конечно, возразить, что «без сковородки яичницы не поджаришь» и что этический разрез коммуникативной парадигмы задан изначально, но содержание и законы логики объяснения (а это – логика многоуважаемого автора) и логики понимания (наша логика), увы, далеко не всегда совпадают. В этом, кстати говоря, мы усматриваем не повод для упреков, а надежду на продолжение плодотворной работы: ведь учебник нужно будет переиздавать и желательно при этом увеличить объем, особенно I и II разделы. Например, говоря о содержательных противоречиях Канта и Фихте, было бы очень полезно не сводить весь философский пафос к различению только двух линий трансцендентного принципа и говорить преимущественно об иррациональном и рациональном характере его истолкования, а задать границы поля философской интерпретации Канта и Фихте более широко, расширив значение логических истолкований (принцип самотождественности Я изложен, на наш взгляд, способом, близким к модельному).

III раздел учебника мы оставляем без заме-

© А.А. Чемшит, 2013

чаний хотя бы потому, что он более автологичен, чем иные разделы. К нему приложимы в общем виде наши скромные замечания, обращенные к I и II разделам.

IV раздел учебника «Этика и политика» может быть наиболее открыт для критики, основанной не на Апелевских текстах (может, поэтому они и приведены в тексте учебника), а на общефилософской традиции, восходящей к диалогу Сократа и Калликла, а еще точнее – к платоновскому «Горгию», где «справедливость по обычаю» сталкивается со «справедливостью по природе» (как тут не вспомнить Виндельбанда: «Вся философия состоялась в лице Платона, а все потом – лишь более или менее удачный комментарий к нему»). Действительно, тут обнаруживается стародавняя дилемма: надо выбирать либо «свободу в неравенстве» (как сейчас – либеральный дискурс), либо «равенство в несвободе» (как ранее – авторитарный дискурс). Видимо потому, формулируя задачи универсалистской постконвенциональной морали, автор аккуратно обходит проблему свободы (стр. 228) (речь идет о «равенстве, справедливости и солидарности как регулятивной идее»). Спору нет – проблема более чем острая, можно сказать, вековая, но все то же пресловутое «но». Это – не форма интеллектуального ехидства, а форма осознания чудовищной сложности задания предметных границ разных дискурсов, их координации, субординации, содержательной вместимости (одно только содержательное шкалирование чего стоит или определение точки «культурного нуля», а это ведь одно из главнейших направлений морального развития общества в целом и составляющих его корпоративных солидарностей).

Последнее замечание невольно «накрывает» содержание V раздела: «Как лучше сказать обо всем и о каждом конкретно?». Тут вынужденно возникает скороговорка. Можно без удержу пуститься в пересказ EICC – кодекс этики коалиции за социальную ответственность электронной промышленности, но тогда теряется общая нить. В ином случае за лесом деревьев не видать, ведь отраслей много. В целом, раздел «Этика и экономика», на наш взгляд, «просится» в отдельный учебник и заслуживает этого.

Вторая книга А.Ермоленко – «Социальная этика и экология» – изначально выигрывает сравнение с учебником «Коммуникативная практическая философия» уже хотя бы потому, что первая книга – монография, а вторая – учебник, который создать гораздо трудней, чем написать обычную книгу (методика изложения, форма и стиль изложения, уровень подготовки читающей аудитории и т.д.). К сказанному добавим, что интервал между изданием указанных книг, учитывая факт ускорения социального времени, немаленький и составляет 10 лет: если учебник был издан в 1999 г., то монография увидела свет позже и вышла в 2010 г.

Если же добавить, что по содержанию монография уже, чем учебник, то становится очевидным, что по формальным признакам монография «обыгрывает» учебник. При детальном ознакомлении с текстом монографии обнаруживается ряд новых качеств и признаков книги, которые позволяют утверждать, что подход автора к изучению и изложению ранее уже опубликованных тем и сюжетов существенно изменился в сторону как лучшей артикуляции содержания, так и смысловой лепки. В «Коммуникативной практической философии» автор по тем или иным соображениям ограничивает себя лапидарной характеристикой содержания пункта 5.2, которая звучит довольно обтекаемо – «Дискурсивная этика и экология», тогда как в оглавлении монографии та же тематика уже сверкает более отточенными и предметно-узнаваемыми формулировками: «Дискурс этики и экологии как комплексная проблема» – пункт 1.3 или «Этическая трансформация экономической рациональности» – пункт 6.3.

Уплотнение смысловой компоненты отмечается даже не столько в операциональном отношении, как было отмечено, сколько в достижении большей отчетливости при формулировке базовых, исходных положений концепции универсальных коммуникаций. Подчеркивая роль социальной этики в современной жизни людей, автор вскрывает роль языка не столько в ставших уже традиционными герменевтических истолкованиях понятийного мышления, его предметной нагруженности, т.е. движется не по классическому маршруту «объект-субъектного отношения», а переходит, как и К.-О. Апель, на иную замыкающую абстракцию, лежащую в сфере «субъект-объектных отношений». Это позволяет автору иначе скоординировать понятийные схемы и наполнить их иным содержанием. При подобном подходе кардинально меняется роль и место языка в истории человека, его сущностных сил, в том числе и в технике, и в технологии. Если в недавнем прошлом роль языка сводилась к объективации результатов рефлексии и истолковывалась преимущественно экспрессивно, то в настоящее время язык, понимание его природы все теснее ассоциируется с предпониманием, которое трансформирует вербальную ткань речевого общения в состояние языковой игры, которая уже может быть и невербальной.

Отвлеченные, на первый взгляд, от текущей реальности рассуждения коммуникативной философии становятся остро актуальными для нашей страны, когда речь заходит об оценке возможностей создания новой техники, а также о ценностно-нормативных аспектах техники и этических кодексах (с. 302-335).

Автор выделяет четыре основных возможных сценария технического развития, подвергая каждый из выделенных типов тщательному анализу. Оказывается, что классические и постмодернистские философские схемы, будучи приложимыми к обозначенному объекту исследования, дают сбой и уводят нас в сторону от действительных человеческих потребностей, фокусирующихся в понятии «общего блага».

Отсюда вытекает важный вывод: техногенный подход в чистом виде, как бы его не препарировать, не может быть представлен в виде объясняющей модели без органической связи с нормативно-ценностной природой коммуникаций социальных солидарностей. В свою очередь, все подходы не изолированы, даже в абстракции. Они пересекаются, дополняя друг друга. Для высшей технической школы последнее обстоятельство весьма ценно, так как интегрирует единый учебный модуль, внутри которого прежде всего образуется возможность для сплава философии, этики, техники, экологии и права. То есть от механической смеси учебных дисциплин внутри каждого из выделенных направлений должно двигаться в направлении подлинного слияния технических и гуманитарных дисциплин для получения, как сказал бы Кант, морально-практического результата.

На наш взгляд, теоретико-методологическая проработка указанной тематики на совместных научно-практических конференциях была бы весьма полезна и фундаментальной, и прикладной науке, и образованию. Последнему особенно, если мы в системе технических университетов будем стремиться к совершенствованию подготовки экологов. Экологов-профессионалов подобное направление исследований не может не заинтересовать, и тогда, возможно, перед философской наукой возникнут иные возможности. О союзе естествоиспытателей и философов говорят уже давно, но реализация этой возможности только теперь проступает не как импульс, идущий от авторитарной власти, но как часть самореализующегося социального проекта, вплетенного в ткань коммуникаций ассоциированных личностей, разворачивающих свою сущность в мире демократических ценностей.

Чемшит Александр Александрович – доктор политических наук, профессор
Севастопольский национальный технический университет
Адрес: 99053, Украина, АРК, г. Севастополь, ул. Университетская, 33
E-mail: fsn.sntu@gmail.com

Chemshit Oleksandr Oleksandrovych – doctor of political sciences, Full Prof.
Sevastopol national technical university
Address: 33, Universitetskaya Str., Sevastopol, 99053
E-mail: fsn.sntu@gmail.com

УМОВИ ПРИЙМАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО ДРУКУ

1. Технічні вимоги. Статті приймаються на електронному носії або електронною поштою almagrani@i.ua. Обсяг – від 8 до 16 сторінок комп'ютерного набору. Вимоги до параметрів тексту: формат аркуша – А4 (210х297 мм), верхнє поле – 2 см, нижнє – 2 см, ліве – 3 см, праве – 1 см, розмір символа (кегель) – 14, інтервал – 1,5. Сторінки нумерувати непотрібно. До статті наводиться УДК (у лівому верхньому куті). Вставлені до тексту графіки, схеми і малюнки просимо подавати в чорно-білому варіанті в окремих файлах (для малюнків формат tif, для схем графіків та таблиць MS Excel 97). Імпортовані в Word ілюстрації не можуть бути використані для подальшої роботи.

2. Довідка про автора включає в себе: прізвище, ім'я, по батькові, посаду, наукове звання та ступінь, контактний телефон, електронну та поштову адреси, повну офіційну назву наукового закладу та його адресу. Ця інформація надається окремо мовою статті та англійською мовою. Звертаємо увагу на необхідність вказати не довільний переклад, а загальноприйняту або офіційну назву наукового закладу англійською мовою.

3. Вимоги до структури статті. Статті приймаються однією з трьох мов – українською, російською, англійською. Назва статті подається мовою оригіналу та англійською мовою. Редколегія альманаху рекомендує наступні розділи статті: постановка проблеми; аналіз досліджень і публікацій; мета дослідження; виклад основного матеріалу; висновки.

Назви цих розділів просимо виділяти напівжирним шрифтом.

4. Авторське резюме є обов'язковою частиною публікації і додається до неї мовою статті та в перекладі на англійську мову («Авторское резюме», «Abstract»). Обсяг резюме - 100 - 250 слів. У ньому стисло наводяться зміст основного матеріалу статті та 7 - 8 ключових слів («ключевые слова», «keywords»).

5. Список літератури подається в кінці статті (розмір символа (кегель) – 12, інтервал – 1) за алфавітом (спочатку українською та російською, потім зарубіжною).

Список літератури оформляється у двох варіантах.

1. Відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Приклади складання списку літератури наведено на сайті Книжкової палати України (http://www.ukrbook.net/dstu.htm).

2. Відповідно до правил міжнародної науково-метричної реферативної бази даних SciVerse Scopus «References», а саме:

- прізвища та ініціали всіх авторів публікації пишуться латиницею (транслітерація) та виділяються курсивним шрифтом;
- назва публікації пишеться латиницею (транслітерація);
- у дужках наводиться назва публікації в перекладі англійською мовою;
- назва видання (журналу, збірки статей, наукових праць, матеріалів конференцій) пишеться латиницею (транслітерація) та виділяється курсивним шрифтом;
- вихідні дані (місто - для книжкових видань, том (vol.), рік, номер (no.), сторінки (pp., p.) - в англійському варіанті.

Список літератури повинен включати не менше 7 посилань, бажано, щоб частина їх була видана не раніше як 5 років тому. «Там само» – не допускається.

Приклад оформлення списку літератури відповідно до вимог міжнародної науково-метричної реферативної бази даних SciVerse Scopus «References» наведено на сайті Видавництва (http://grani.org.ua/ua/usloviya.html).

6. Посилання на список літератури.

Посилання в тексті позначається цифрою в квадратних дужках відповідно до номера у списку літератури, наприклад [5] чи [8; 10]. Якщо в тексті вжито цитату, необхідно, окрім посилання на джерело, зазначити сторінку, наприклад [1, с. 54], де 1 – порядковий номер у списку літератури, 54 – номер сторінки; [7, арк.67], де 7 – порядковий номер у списку літератури, 67 - номер аркуша архівної справи.

7. Публікації статей здійснюються за результатами внутрішнього та зовнішнього рецензування. Для аспіратнів та студентів обов'язково потрібна рецензія наукового керівника.

8. Детальна інформація щодо умов публікації та приклади оформлення статей на сайті Видавництва www.grani.org.ua.

РЕДАКЦІЯ ПРИЙМАЄ ДО ДРУКУ СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ ТА НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ З ГАЛУЗЕЙ НАУК:
ФІЛОСОФІЯ, ІСТОРІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ,
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Адреса: вул. Чкалова, 25, м. Дніпропетровськ, Україна, 49000 (з 9:00 до 18:00)
Тел.: +38(056)744-42-39, 744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

REQUIREMENTS FOR ACCEPTANCE OF MATERIALS FOR PRINT

1. Technical requirements. Articles are accepted in electronic form or by electronic mail almagrani@i.ua. Wordage is from 8 to 16 pages of computer typing. The requirements for the text format - A4 (210x297 mm), top edge - 2 cm, bottom edge - 2 cm, left edge - 3 cm, right edge - 1 cm, the size of the symbol (body size) - 14, the interval - 1.5. Page numbering is not necessary. The article should have UDC (in the upper left corner). Please give graphs, diagrams and drawings (inserted into the text) in black white version in separate files (format tif is for the pictures, MS Excel 97 is for diagrams, graphs and tables). Illustrations, imported into Word, cannot be used for further work.

2. Information about the author includes: full name, job position, academic rank and degree, telephone number, email, postal address, full official title of scientific institution and its address. This information is provided separately in language of the article and in English. We draw your attention to the need of specifying not a free translation but officially accepted scientific title of the institution in English language.

3. Requirements to the article structure. The articles are accepted in one of three languages - Ukrainian, Russian and English. Title of the article should be given in original language and in English. Editorial staff of the almanac recommends the next structure of the article (problem definition, analysis of the research and publications, the purpose of the research, the main material, conclusions).

Please highlight the titles of these sections in semi-bold type.

4. The abstract is a mandatory part of the publication and is attached thereto in the language of article and translated into English. The size of the abstract is 100 - 250 words. The basic content of the article and 7-8 keywords are presented in this part.

5. Bibliography is given at the end of the article (symbol size (body size) – 12, the interval - 1) in alphabetical order (first Ukrainian and Russian, then foreign).

Bibliography is made in two versions.

1. According to DSTU GOST 7.1:2006 «The System of Standards on Information, Librarianship and Publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules.» Examples of making a list of references are given on the website of the Book Chamber of Ukraine (http://www.ukrbook.net/dstu.htm).

2. According to the rules of the International Scientific Metric Abstract Database SciVerse Scopus «References», namely:

- surnames and initials of all the authors of publications are written in Latin alphabet (transliteration) and highlighted in italics;
- the title of the publication is written in Latin (transliteration);
- the title of the publication is written in brackets in English;
- the title of the publication (magazine, collection of articles, research papers, conference proceedings) is written in Latin alphabet (transliteration) and highlighted in italics;
- basic data (city of the publisher, volume (vol.), year, number (no.), pages (pp., p.) is written in English.

Bibliography must include at least 7 references; it is desirable that some of them were issued not earlier than 5 years ago. «The same» is not allowed.

The example of bibliography according to the International Scientific Metric Abstract Database SciVerse Scopus «References» is on the site of Publishing Office (http://grani.org.ua/ua/usloviya.html).

6. References.

References in the text are denoted the number in the square brackets according to the number in bibliography, for example [5] or [8; 10]. If the text uses a quote, you need except for the reference to the source, to point out the page, such as [1, p. 54], where 1 is a serial number in the bibliography, 54 is a page number; [7 , sheet 67], where 7 is a serial number in the bibliography, 67 is a sheet number in the archives.

7. The publication of articles is made after internal and external reviews. A review of the supervisor is necessary for the graduate and undergraduate students.

8. Detailed information about the conditions of publication and examples of articles submission is on the site of Publishing Office www.grani.org.ua

EDITORIAL BODY TAKES FOR PRINTING ARTICLES, REVIEWS AND SCIENTIFIC REPORTS IN SUCH FIELDS OF SCIENCE AS:
PHILOSOPHY, HISTORY, SOCIOLOGY, POLITOLOGY, PUBLIC ADMINISTRATION

Address: 25, Chkalova Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49000 (from 9:00 till 18:00)
Tel. : +38 (056)744-42-39, 744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua